

Vliv subjektivně vnímaného sociálního statusu na hodnotovou orientaci studentů vysokých škol

Bc. Jakub Štěpánek

Diplomová práce
2019

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2018/2019

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Jakub Štěpánek**
Osobní číslo: **H17428**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Vliv subjektivně vnímaného sociálního statusu na hodnotovou orientaci studentů vysokých škol**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení terminologie a teoretických východisek z oblasti axiologie a hodnotové orientace, subjektivní dimenze sociální stratifikace a vysokoškolského vzdělávání.

Příprava metodiky empirické části, zpracování projektu výzkumu a stanovení výzkumného problému.

Realizace kvantitativního výzkumu formou dotazníkového šetření.

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CAKIRPALOGLU, Panajotis. Psychologie hodnot. 2., dopl. a přeprac. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. ISBN 978-80-244-2295-4.

CHRÁSKA, Miroslav. Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu. 2., aktualizované vydání. Praha: Grada, 2016. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-5326-3.

KATRŇÁK, Tomáš a Petr FUČÍK. Návrat k sociálnímu původu: vývoj sociální stratifikace české společnosti v letech 1989 až 2009. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. Sociologická řada. ISBN 978-80-7325-241-0.

KELLER, Jan. Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-031-5.

PRUDKÝ, Libor. Studie o hodnotách. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-266-0.

THOROVÁ, Kateřina. Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Jan Kalenda, Ph.D.**

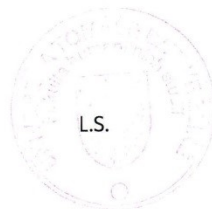
Centrum výzkumu FHS

Datum zadání diplomové práce: **21. listopadu 2018**

Termín odevzdání diplomové práce: **18. dubna 2019**

Ve Zlíně dne 21. listopadu 2018

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 16. 4. 2019

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydávající zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledků obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) *Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlášení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.*

(3) *Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.*

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) *Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).*

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.*

3). *Odpirá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.*

(2) *Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.*

(3) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělků jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídně k vyšší výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.*

ABSTRAKT

Předkládaná diplomová práce se zabývá vztahem mezi fenomény subjektivně vnímaného sociálního statusu a hodnotové orientace u cílové skupiny studentů vysokých škol. Strukturuálně sestává ze dvou částí. Teoretická část práce postupně vymezuje terminologii a příslušná teoretická východiska z oblasti axiologie, sociální stratifikace a terciárního vzdělávání ČR, s akcentem na vytvoření multidimenzionálního profilu vysokoškoláků. Navazující empirická část seznamuje čtenáře s výsledky kvantitativně zaměřeného výzkumu, mapujícího centrální i parciální korelace mezi zkoumanými fenomény. Šetření se účastnilo 740 studentů prezenčních studijních programů Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Vlastní studie byla realizována formou dotazníkového šetření, jež sestávalo z kombinace „ad hoc“ konstruovaného výzkumného nástroje na zjišťování subjektivního společenského postavení respondentů a standardizovaného Dotazníku hodnotových portrétů Shaloma H. Schwartze.

Klíčová slova: hodnotová orientace, hodnoty, PVQ, S. H. Schwartz, studenti vysokých škol, subjektivní percepce sociálního postavení, subjektivní sociální status

ABSTRACT

The submitted master's thesis deals with the relationship between the phenomena of subjectively perceived social status and the value orientation in the focus group of university students. Structurally it consists of two parts. The theoretical part successively defines the terminology and relevant theoretical resources concerning axiology, social stratification and university education in the Czech Republic, with the focus on generating a multidimensional profile of university students. The following empirical part introduces to the reader the results of a quantitatively oriented research which surveys both the central and the partial correlations among researched phenomena. There were 740 students of full-time study at the Tomas Bata University in Zlín involved in the research. The actual study was realized through a questionnaire survey which consists of combination of ad hoc constructed research instrument for detection of subjective social status of the respondents, and standardized Portrait Values Questionnaire developed by Shalom H. Schwartz.

Keywords: value orientation, values, PVQ, S. H. Schwartz, university students, subjective perception of social position, subjective social status

Rád bych touto cestou poděkoval panu Mgr. Janu Kalendovi Ph.D. za jeho shovívavost, ochotu, cenné rady a odborné vedení mé diplomové práce. Současně děkuji celé své rodině a všem spolupracovníkům za jejich enormní trpělivost, benevolenci a podporu jak při vlastní realizaci práce, tak v průběhu celého vysokoškolského studia.

Motto: *„Dneska vědí lidé o všem, jakou to má cenu, ale o ničem, jakou to má hodnotu...“*

Oscar Wilde

Prohlašuji, že odevzdaná verze diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	10
I TEORETICKÁ ČÁST	13
1 HODNOTY A HODNOTOVÁ ORIENTACE	14
1.1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍHO POJMOSLOVÍ.....	15
1.1.1 Hodnoty z perspektivy jednotlivých vědních disciplín.....	16
1.1.2 Příbuzná a inklinující terminologie k pojmu hodnota.....	23
1.2 UTVÁŘENÍ A VÝVOJ HODNOT A HODNOTOVÉ ORIENTACE V JEDNOTLIVÝCH STÁDIÍCH LIDSKÉ ONTOGENEZE	31
1.2.1 Vznik a interiorizace hodnot	31
1.2.2 Stabilita hodnotového systému	33
1.2.3 Vývoj hodnotového systému v období mladé dospělosti.....	35
1.3 TYPOLOGIE HODNOT	39
1.4 KONCEPTY ZKOUMÁNÍ HODNOTOVÝCH ORIENTACÍ	45
1.4.1 Koncepte instrumentálních a terminálních hodnot Milтона Rokeache	45
1.4.2 Sřet materialismu a postmaterialismu v koncepci Ronalda Ingelharta	47
1.4.3 Kulturně-axiologický koncept Geerta Hofstedeho.....	49
1.4.4 Koncept hodnotových portrétů Shaloma Schwartze	50
1.5 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ HODNOTOVOU ORIENTACI.....	62
2 SOCIÁLNÍ STATUS JAKO SUBJEKTIVNÍ DIMENZE SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE	65
2.1 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍHO POJMOSLOVÍ.....	66
2.2 ZÁKLADNÍ KONCEPTY SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE	78
2.2.1 Charakteristika hierarchického pojetí sociální stratifikace a jeho protagonisté	83
2.3 DIMENZE SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE	92
2.3.1 Multidimenzialita a inkonzistence sociální statusu.....	95
2.4 SUBJEKTIVNÍ A OBJEKTIVNÍ SOCIÁLNÍ STATUS A MOŽNOSTI JEJICH ZKOUMÁNÍ.....	98
3 STUDENTI VYSOKÝCH ŠKOL	111
3.1 CHARAKTERISTIKA SOUČASNÉHO VYSOKÉHO ŠKOLSTVÍ V ČR	111
3.2 PORTRÉT STUDENTŮ VYSOKÝCH ŠKOL	118
3.2.1 Pedagogicko - legislativní profil studenta vysoké školy.....	118
3.2.2 Psychologický profil studenta vysoké školy	120
3.2.3 Socioekonomický profil studenta vysoké školy.....	123
3.2.4 Portrét vysokoškolského studenta jednadvacátého století	127
3.3 STUDENTI VYSOKÝCH ŠKOL V HISTORICKÝCH VÝZKUMECH HODNOTOVÉ ORIENTACE	129
II PRAKTICKÁ ČÁST	136
4 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA EMPIRICKÉ ČÁSTI	137

4.1	VÝZKUMNÉ TÉMA	138
4.2	VÝZKUMNÝ PROBLÉM	138
4.3	CÍLE VÝZKUMU	139
4.4	FORMULACE HYPOTÉZ.....	140
4.4.1	Definice a operacionalizace proměnných	142
4.5	POPIS VÝZKUMNÉHO SOUBORU	146
4.6	METODA SBĚRU DAT	149
4.7	ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ DAT.....	158
5	REALIZACE VÝZKUMU	160
5.1	PŘÍPRAVA REALIZACE VÝZKUMU	160
5.1.1	Předvýzkum.....	161
5.2	VLASTNÍ REALIZACE VÝZKUMU	166
6	VÝSTUP EMPIRICKÉ ČÁSTI	168
6.1	ZÁKLADNÍ ANALÝZA ZÍSKANÝCH DAT.....	169
6.1.1	Úvodní (demografický) oddíl výzkumného nástroje	170
6.1.2	Dotazníkový oddíl zjišťující subjektivně vnímaný sociální status studentů VŠ	173
6.1.3	Dotazníkový oddíl mapující hodnotovou orientaci studentů VŠ	183
6.2	VERIFIKACE HYPOTÉZ A INTERPRETACE ZÍSKANÝCH DAT.....	195
6.3	SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU A DISKUZE	230
6.4	DOPORUČENÍ PRO PRAXI.....	241
	ZÁVĚR	249
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	255
	ELEKTRONICKÉ ZDROJE	263
	POUŽITÉ DATOVÉ SOUBORY.....	272
	SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK.....	273
	SEZNAM OBRÁZKŮ	275
	SEZNAM GRAFŮ	276
	SEZNAM TABULEK.....	277
	SEZNAM PŘÍLOH.....	280

ÚVOD

Hodnoty představují všudypřítomný, avšak poněkud abstraktní fenomén, pod nímž si každý jedinec, hypoteticky vzato, může představit či zhmotnit něco, třeba i diametrálně, odlišného, neboť to, co ztělesňuje hodnotu pro jednoho člověka, nemusí být „hodnotné“ pro druhého, což platí pochopitelně nejen v individuálním, ale i sociálním, notabene globálním měřítku, v kontextu jak historickém, tak interkulturním. Evoluce, kterou plynule prochází lidstvo již po staletí, respektive tisíciletí své existence, a jež se dotýká takřka všech oblastí lidského poznání a bytí, přirozeně zanechala svůj nesmazatelný otisk také ve vývoji hodnot a hodnotové orientace člověka i celé společnosti. V důsledku tohoto dynamického procesu se tak v současnosti již neztotožňujeme se všemi hodnotami charakteristickými pro antickou civilizaci, obdobně jako v celospolečenském, potažmo ani celoevropském měřítku bez výhrad nereflktujeme středověkem nastolený žebříček někdejších dominantních křesťansko-židovských hodnot, třebaže jejich určitý díl stále přežívá v drtivé většině populace, kupříkladu v podobě hodnot morálních. Je však zřejmé, že témata axiologie a axiologické orientace, navzdory své nesnadné uchopitelnosti a profilaci, zůstávají nadčasovým a přitom vždy aktuálním fenoménem, poněvadž přirozeností člověka v každém historickém období jest opírat veškeré své „jsoucno“, činy a děje o hluboko zakořeněné esenciální pilíře - hodnoty, jež pomáhají udávat smysl jejich životům i činům a rovněž je každodenně motivují k tomu s nimi v bezprostředním souladu jednat. S identickou přirozeností pak odjakživa lidé tyto interní „entity“ seskupují a klasifikují dle individuálních parametrů do vlastních hierarchií, jež jim toto jejich jinak trudné životní putování zpřehledňují a v mnohém i usnadňují.

O evoluci v hodnotové sféře však nehovoříme pouze ve vztahu k historickému vývoji, nýbrž také v rámci samotné lidské ontogeneze, v jejímž průběhu, kromě morfologických, fyziologických či psychosociálních změn, můžeme u každého člověka zřetelně pozorovat též jistou transformaci (či přinejmenším znatelnou modifikaci) v oblasti hodnotové hierarchie a s ní souvisejících hodnotových preferencí. Významné vývojové stádium z hlediska tvorby a internalizace hodnot pak představují, mimo jiné, období pozdní adolescence a mladé dospělosti, která jsou typická nastupující „širokospektrální“ autonomií jedince, jež se projevuje také ve sféře konstrukce stabilnějšího hodnotového žebříčku, postaveného na kombinaci jisté elementární linie sestávající z existenciálně potřebných hodnot, získaných v období dětství a dospívání, a čerstvě nabytých zkušeností a všeobecného společenského rozhledu, spolu s reflexí nových výzev a nároků, jež s sebou období nastupující dospělosti

obligátne přináší. Pro několik posledních generací je tato životní etapa, z důvodu zvyšujících se požadavků na vzdělání a rovněž celoplošné tendence „mladých dospělých“ oddalovat povinnosti s tímto ontogenetickým obdobím spjaté, charakteristická studiem na vysoké škole, k němuž se tak uchyluje stále rostoucí procento dospívajících.

Důležitost axiologické tematiky, jejíž předmět velkou měrou ovlivňuje postoje i chování celé společnosti, začali, zejména v posledních dekadách, spatřovat též významní autoři, výzkumníci a badatelé pohybující se napříč různorodým spektrem vědeckých, či příznačněji, společenskovědních disciplín. Ať už se jedná o původní filozofické koncepce a otázky smyslu života, vývoj a zvnitřnění hodnot z pohledu psychologie nebo edukační proces, prezentovaný výchovou jedince ke kýženým morálním a prosociálním hodnotám, jenž každodenně pulsuje z řad vychovatelů a pedagogů směrem k dětem a žákům, všechny tyto a další skupiny, zabývající se (byť v rozdílném rozsahu či z odlišného prizmatu) problematikou hodnot a hodnotové orientace, se shodnou na důležitosti a nezměrném sociálním významu tématu axiologie, jemuž je potřebné věnovat stále větší teoretickou a především pak empirickou pozornost.

Hodnotový systém a jeho struktura přirozeně nepředstavuje izolovaný fenomén osobnosti člověka a je determinován dalšími vnějšími i vnitřními faktory. Mezi činitele s nepopíratelným vlivem na rozvoj hodnotové orientace jedince můžeme zařadit například primární sociální skupinu člověka, tedy rodinu, nebo školu, disponující významnými postavami v otázce přenosu a spolutvorby hodnot - učiteli, ale též spolužáky a kamarády jedince neboli jeho vrstevnickou skupinu. Zpravidla daleko méně se však v daném směru diskutuje o dalších podstatných faktorech, z nichž činitelem s nejvýznamnější potenciální vazbou k hodnotové orientaci jedince, výrazněji manifestovanou právě v uvedeném období mladé dospělosti, je sociální pozice individua.

Mezi nejvíce vypovídající indikátory, jež výstižně reflektují sociální stratifikaci, patří příslušnost jedinců a sociálních skupin k jistým sociálním třídám a vlastnictví rozdílných sociálních statusů, přičemž oba zmíněné systémy shodně skýtají dvě dimenze, respektive přístupy k socioekonomické, popř. sociokulturní determinaci jedince ve společnosti, a to poprvé dimenzi objektivní, která je založena na objektivních kritériích začlenění jedince k dané sociální skupině, a podruhé rozměr subjektivní, v rámci něhož je určujícím aspektem sebereflexe jedince a jeho individuální zařazení sebe sama k jistému sociálnímu statusu či ztotožnění se symbolickým členstvím v některé ze sociálních vrstev. Druhá jmenovaná subjektivně vnímaná dimenze sociálního statusu bude rovněž určujícím faktorem pro

naši studii, neboť se jedná o doposud nejméně zmapovaný článek řetězce potencionálních činitelů, jež mohou rozhodným způsobem působit na hodnotovou orientaci současných vysokoškolských studentů.

Teoretická východiska ke zkoumané problematice za tímto účelem poskytne teoretická část práce, bazálně členěna do tří základních dále strukturovaných kapitol. První z nich nás uvede do paradigmatu hodnot a hodnotové orientace, včetně formulace základní terminologie a definic z dané oblasti, a to jak z dílčí perspektivy různorodých vědních disciplín, tak optikou axiologických koncepcí prominentních světových autorů. Opomenuty zde přitom nebudou rovněž nejznámější přístupy ke zkoumání hodnotových struktur, se speciálním akcentem na metodu zvolenou pro empirickou část této práce.

Druhá kapitola se bude detailně věnovat sociálnímu statusu z komplexního prismatu sociální stratifikace a, kromě nezbytného teoretického základu a obligátního vymezení daného okruhu, sumarizuje též rozličná pojetí tohoto sociologicky významného fenoménu. Prostor v daném ohledu dostane zejména konceptualizace objektivní a především subjektivně vnímané dimenze sociálního statusu, k níž bude vytyčen patřičný teoretický základ a taktéž nastíněn směr týkající se jejího následného výzkumu.

Závěrečná třetí kapitola teoretické části práce posléze nabídne vhled do systému terciárního vzdělávání, respektive vysokoškolské edukace na území České republiky, když charakterizuje současné studenty vysokých škol jako specifickou psychosociální a demografickou skupinu a retrospektivně je přiblíží čtenáři v již realizovaných výzkumech hodnotové orientace.

Elementárním cílem navazující empirické části této absolventské práce posléze bude, prostřednictvím kvantitativního výzkumu, za pomoci vlastního dotazníkového nástroje zaměřeného na zjišťování sociální pozice jedince a následného využití axiologické koncepce Shaloma Schwartze, zmapovat korelaci mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem studentů prezenčních studijních programů vysokých škol a jejich hodnotovou orientací. Praktickým vyústěním této snahy bude zejména zisk uceleného přehledu o aktuálním stavu dané oblasti u homogenní kohorty mladých osob ve věku 19 až 26 let, tedy souboru jedinců reprezentujících jednak silnou generaci dětí narozených jen několik let po sametové revoluci, generaci „digitálů“, a současně i skupinu, jež je fakticky předurčena k tomu, aby v nejbližší budoucnosti zaujala výsadní postavení v soudobé názorově i hodnotově pluralitní postmoderní společnosti a vymezila (či lépe korigovala) cestu jejího dalšího vývoje.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 HODNOTY A HODNOTOVÁ ORIENTACE

S pojmy hodnota, hodnotová orientace či hodnotový žebříček, potažmo hodnocení a jejich mnohačetnými nadstavbami, variacemi i korelacemi se v různých obměnách a rámcích, jakožto i dobách, prostředích, a konečně i v samotných definicích, setkáváme již odpradávná, přesněji řečeno od dávných dob antických, kdy byly poprvé v základní rovině písemně zachyceny v tehdejších raně filozofických spisech. Navzdory této své dlouhé a bohaté historii a v posledních letech i eskalujícího zájmu odborné obce o danou problematiku, však jmenované a další související termíny stále nutně vystupují zahaleny pod jistou rouškou abstrakce, jelikož v literatuře stále nedoznaly jednoznačného a především ani jednotného vymezení.

Vágnost či lépe pružnost typická pro určení terminologie v hodnotové sféře, přestože ta je trvalou součástí lidských životů, je pochopitelně dána jednak historickým kontextem, a tedy rámcem populačního vývoje a dobových konstelací (neboť hodnoty a hodnotová orientace všeobecně nabývají adekvátního výkladu a sémantiky až s jedinci, skupinami a společnostmi, jež jim vdechnou konkrétní význam svými životními osudy, vizemi a idejemi), jednak pak větvími se perspektivami různě zaměřených vědeckých odvětví, jež nabízejí vždy svůj vlastní fundovaný a mnohdy i specifický úhel pohledu, a tudíž i „definice“ celé oblasti.

Ve výsledku tak v současné době evidujeme kvantum heterogenních zdrojů i dílčích disciplín, které se v rozličné formě, obsahu i rozsahu věnují problematice hodnot a hodnotové orientace, ať už z hlediska historického či soudobého. Impulsem hojně diskutované reality a všestranně vzrůstajícího zájmu široké odborné veřejnosti o vysoce rozvitou sféru hodnot, musíme nepochybně dojít k závěru, že pro tuto široce skloňovanou oblast neexistuje univerzální všeobjímající definice, která by pregnančně a objektivně vystihla její nesnadno obsáhnutelné paradigma.

Za účelem hlubšího porozumění tématu hodnot a hodnotové orientace je však nezbytné a též žádoucí uvedenou problematiku alespoň elementárně vymezit. Definici základního axiologického pojmosloví, stěžejního pro pozdější výzkumnou část práce, zejména ve směru operacionalizace dále stanovených hypotéz, se proto bude rovněž věnovat následující, dále strukturovaná úvodní podkapitola.

1.1 Vymezení základního pojmosloví

Již v úvodu první kapitoly jsme poukázali na zřetelnou terminologickou nejasnost a mnohoznačnost výchozího pojmu hodnota, jež navíc, nutno podotknout, bývá často zaměňován, popřípadě slučován, s termíny příbuznými. Naším prvním dílčím úkolem proto bude nejprve analyzovat a determinovat spletité axiologické pojmosloví. Učiníme tak jednak prostřednictvím rozmanitého multioborového výkladu hodnot, vedoucího napříč vědním spektrem, a také pak lapidárním zachycením meritu a výkladového zakotvení základních pojmů skrze oporu v souvztažné terminologii.¹

Hodnoty jsou základním stavebním kamenem celé hodnotové oblasti. Postupujeme-li deduktivně, můžeme tímto abstraktním termínem, s jistou mírou zjednodušení, označit v podstatě vše, co má pro člověka, potažmo společnost, určitou cenu, co lidé považují za „hodnotné“, a tedy určité individuální (či skupinové, kulturní, společenské aj.) vize o tom, co je důležité či spíše důležitější (neboli co má větší „hodnotu“). Jedná se tudíž o sofistikované myšlenkové systémy, které lidským bytostem pomáhají v základu rozlišovat dobro od zla či správné od nesprávného, což souvisí jak s dynamickým procesem hodnocení,² tak s trvalejšími subjektivními vnitřními pravdami, přesvědčeními a ideály, na jejichž základě každý člověk vzápětí uskutečňuje svá rozhodnutí a volby a konečně jim přizpůsobuje i svá každodenní jednání a činy. (Joch, 2017, s. 29; Nytrová a Pikálková, 2011, s. 52; Spousta, 2016, s. 17)

Prudký (2004, str. 8-9) a Frič (2003, s. 128), rozvíjející úvodní definici, uvádí, že hodnota vystupuje vždy ve spojitosti s vyjádřením individuálního významu objektu (činnosti, jevu, konceptu, ale také volby, prognózy či strategie aj.), který jednotlivec či skupina (popř. kultura v případě hodnot kulturních) tomuto objektu přikládá. Proto je možné prohlásit, že tento pojem zastupuje přijaté sdělení o důležitosti „někoho či něčeho“, přičemž se do tohoto obsažení významu závazným způsobem projektují zkušenosti, dispozice a kognitivní

¹ Pro lepší přehlednost a zachování logického sledu uvedené problematiky, jsme se rozhodli formálně rozdělit danou terminologickou oblast, do tří hierarchicky níže postavených podkapitol, které vybudují základnu k celému axiologickému pojmosloví. Ty postupně definují termín hodnota z pohledu různorodých vědních disciplín, dále se uchýlí k určení příbuzné a inklinující terminologie při výkladu nejčastěji uváděných souvztažných pojmů a nakonec syntézou předchozích poznatků ve své poslední části vymezení kategorie hodnotové rámce, hodnotové preference a, s jejich dopomocí, také zbývající meritorní termín hodnotová orientace.

² Vymezení terminologické kategorie hodnocení se aktuální kapitola věnuje níže, v rámci determinace příbuzných a inklinujících pojmů k termínu hodnota.

schopnosti jedince či skupiny a též jejich um převést dané složky do pojmenovatelné podoby. Kučerová (1996, s. 45) pak dodává, že v případě hovoru o hodnotách nevnímáme tyto jen jako obraz toho, co je pro život nezbytné, žádoucí či užitečné, leč i toho, co si zasluhuje náš obdiv, čest a lásku. Z toho plyne, že hodnoty jsou velmi individuálním a diferencujícím společenským jevem, třebaže se, jak bude ještě dále rozebráno, současně trvale podílejí na socializačním procesu každého jedince. Z předchozího výkladu pak vychází rovněž obsírněji směřovaná definice Horáka (1996, s. 15) podle něhož tento termín zaštiťuje „komplexní souhrn vazeb člověka ke světu, jež závisí na úrovni poznání reality a emocionálním vztahu ke skutečnosti, a dále pak na zkušenostech vlastních a sociálních, nápodobě, vzorech, ideálech, cílech a příkladech“. Horák (tamtéž) dále prezentuje hodnoty jako odrazový můstek k hodnocení a také je klade do centrální pozice při navazující tvorbě hodnotové orientace jedince. Relativně vysokou názorovou shodu na akademické půdě posléze završuje svou formulací hodnot Laca (2003, str. 207), který je popisuje jednak jako konstrukt, jenž má podstatný vliv na rozhodování a jednání člověka, na jeho sociální percepci a vnímání událostí ve společnosti, a taktéž jako důležitou kategorii názorů, které jsou v sociální interakci sdíleny jejími členy.

1.1.1 Hodnoty z perspektivy jednotlivých vědních disciplín

Navzdory předloženému konsenzu ve všeobecné definici hodnot, můžeme v úsilí o jejich výklad objevit patrné nuance skrze prisma různých humanitních a společenských odvětví, neboť, stejně jako je evidentní interdisciplinární charakter hodnotové problematiky, je v tomto ohledu nevyhnutelné a zřejmé, že odlišným pohledem na hodnoty zákonitě disponuje ekonom, sociolog nebo psycholog, filozof či pedagog, a jiní odborníci. Specifickou perspektivu v otázce hodnot si proto alespoň u paradigmatických nejbližších a pro naši studii též nejvíce relevantních disciplín stručně přiblížíme.

Hodnoty ve filozofii

Dějinná vazba filozofické disciplíny na oblast hodnot se datuje a uskutečňuje již od dob starověku, kdy se touto tematikou v notné míře zabývali přední antičtí filozofové včetně s Aristotelem, Sokratem a jeho žákem Platónem. Tito myslitelé povýšili hodnoty na vznesené vyšší ideje, situované nad fyzickou realitu ve světě smyslovosti, a učinili z nich tak dominantní duchovní entity. Od chvíle, kdy tyto osobnosti doby antické postavili základ hodnotového absolutismu, v němž jsou v samé podstatě hodnoty stálé a neměnné a člověk

je pouze poznává, nicméně uplynula již spousta let a staletí, během nichž byla hodnotová sféra podrobena různým filozofickým prizmatům a perspektívám.

Nahlédneme-li alespoň kuse do minulosti odvěkého pouta mezi filozofií a hodnotami, pak v „postsokratovské“ epoše zpozorujeme zejména tři historické pilíře „axiologické evoluce“: 1) *středověkou přeměnu původního platonského vidění světa v někdejší platný křesťanský hodnotový systém* (jehož esenciální koncept se v podobě mravních hodnot zachoval prakticky dodnes), v němž nejvyšší jsoucno, a tudíž nejvyšší hodnotovou příčku zastupuje Bůh a víra a dogmatická víra v něj; 2) *myslitelskou revoluci, zastoupenou René Descartem, Blaisem Pascalem, Charlesem Lousisem de Montesquieu* (či později Jeanem Jacquousem Rousseauem), rozlišující mezi racionálním poznáváním a emocionálním hodnocením; 3) *osvěcenský agnosticismus Immanuela Kanta a později Hermana Lotze*, kteří se vymanili ze škatulky dříve obecně přijímaných dogmat a nastolili metafyziku postulátů, z níž se časem rekrutovala idealistická filozofie hodnot, poznamenaná dualismem přírodního a mravního světa. (Kučerová, 1996, s. 50; Laca, 2013, s. 132-133; Leppin, 1968, s. 5; Rapin, 2013, s. 86-87; Spousta, 2016, s. 16)

Filozofické smýšlení v oblasti hodnot tak od skromných počátků ve formě prostých naučení a rad týkajících se životních cílů člověka urazil v průběhu dějin obří kus cesty, než dorazil k rozjímání o podstatě elementárních životních hodnot, jako jsou pravda, dobro, krása či spravedlnost, potažmo až k nejabstraktnějším otázkám o substanci hodnoty. V důsledku tohoto vývoje pak konečně v polovině 19. století dochází k osamostatnění filozofické hodnotové problematiky vznikem specifické disciplíny, tzv. filozofie hodnot neboli axiologie, jež si klade za cíl důkladné poznání a probádání hodnotové oblasti, včetně její morální dimenze (tento rys pojí axiologii s výše uvedenou idealistickou filozofií), a rovněž ustavení hodnotových hierarchií (a jejich vazby ke společnosti a struktuře osobnosti) a v neposlední řadě také zkoumání hodnot jako autonomních fenoménů. Jakožto filozofická disciplína pak axiologie předpokládá existenci sféry platných hodnot v podobě obsahových kvalit, které se nalézají mimo materiální a zkušenostní dimenzi našeho světa a jež nemůžeme postihnout rozumovým poznáním, kdežto pouze emocionálním „cítěním“. (Dobrovolská a Duplinský, 1981, s. 7; Laca, 2013, s. 206; Leppin, 1968, s. 5; Nytrová a Pikálková, 2011, s. 331)

V novodobé „axiologické epoše“ narůstá zájem o sféru hodnot zejména ve 20. století, které již zřetelně kvituje jejich význam jakožto výsadních determinant lidského jednání. K hodnotám se proto začínají znatelněji upínat jak američtí, tak evropští filozofové. Pomineme-li

ideologicky laděné marxistické pojetí hodnot (převažující v jistém historickém období také na území Československa) odmítající „existenci absolutních, statických hodnot jako transcendentálních entit nezávislých na vztahu subjekt-objekt“ a zaměřujícího se na „člověka a jeho všestranný vývoj jako nejvyšší hodnotu a současně cíl tehdejší socialistické společnosti“ (Dobrovolská a Duplinský, 1981, s. 8), pak se na straně evropské setkáváme s názorem Maxe Schelera o hodnotách jakožto (na předchozí zkušenosti) nezávislých fenoménech materiální kvality trvale zakotvených v iracionálních složkách jedince, či vírou Williama Sterna v existenci hodnotného světa, kde „já“ zaujímá ústřední hodnotu a východisko axiologického uvažování a vlastní hodnoty vystupují jako přívlastky určitého nositele (Dobrovolská a Duplinský, 1981, s. 9; Kučerová, 1996, s. 56-57). Na straně americké potom paralelně nalezneme například pragmatický pohled Williama Jamese, jenž považuje za hodnotné jen to, co je pro člověka současně i užitečné, anebo prisma neorealisty Ralphi Barona Perryho, jež transformuje hodnoty v zájmy neboli interesy, a podle něhož objekt získává hodnotu až se zainteresovaným subjektem, z čehož plyne, že modifikací zájmu měníme i hodnotu objektu a dále také, že druhy interesu vlastně zakládají i druhy hodnot (Kučerová, 1996, s. 56, Laca, 2013, s. 135, Spousta, 2016, s. 17).

Komparativní obraz úhlu pohledu na filozofický výklad skloňovaného pojmu u zahraničních a tuzemských autorů druhé poloviny minulého století si můžeme dotvořit prostřednictvím definice Zdeňka Leppina, jež se zabývá filozofií hodnot z prizmatu tehdejší doby a společnosti, v níž autor popisuje hodnoty v širším pojetí jako „všechno to, co je předmětem lidských tužeb, potřeb a zájmů, a to, co uspokojuje lidská úsilí, naděje a snažení, zkrátka všechno to, co život člověka naplňuje a dodává mu smysl“ (Leppin, 1968, s. 4). Někdejší ženský pohled na problematiku dále přináší Popelová (citováno podle Kučerová, 1996, s. 61-63), která chápe hodnotu jako výsledek procesu hodnocení, založeném na cítění jedince (cit zde prezentuje původce hodnoty), které předchází jeho logickému myšlení - souzení, neboť při živelném hodnocení se emocionální vzruch vždy dostavuje (posláním hodnot v rámci popsání procesu nicméně není tyto emoce pouze uspokojovat, leč je také rozvíjet, stimulovat a obohacovat).

Z výše uvedeného historického diskurzu, odehrávajícího se na časové ose několika tisíciletí, lze poměrně snadno vyčíst, že ačkoliv samotný obsah hodnot, respektive jejich konkrétní hierarchický výčet se, na úrovni jednotlivce i společnosti jako celku, v průběhu dějin, pod vlivem historických reálií a životních okolností, vcelku radikálně proměňoval, jejich nejobecnější výklad jakožto určité abstraktní transcendentální entity ztvárňující všechno to,

co lidem přináší konkrétní důležitý a jim blízký význam a co je trvale žene kupředu k dosažení vznešených „vyšších cílů“, zůstává nadčasový a veskrze neměnný.

Hodnoty v psychologii

Vazba mezi psychologií a axiologickou sférou je, na rozdíl od spojitosti filozofické, mnohem mladší a zahrnuje jen parciální interakce, převážně v podobě studií, jež z dílčího aspektu (například pouze z hlediska kreativity či sociálně psychologického vědomí hodnot apod.) analyzují určitý problém z dané sféry.³

Již v 80. letech minulého století si Grác (1979, s. 21) všímá ambicí psychologů vypracovat v rámci rozvětveného psychologického odvětví specifický směr výzkumu a bádání, dnes běžně označovaný jako psychologie hodnot. I přes rozpracování této subdisciplíny se ovšem psychologové působící v dané oblasti stále nemohou opřít o potřebnou ucelenou teoretickou základnu, a proto se i my v naší studii musíme omezit pouze na parciální psychologický výklad hodnot z pohledu různě zaměřených autorů. O přinejmenším jednu pojící definici se však i v tomto případě pokusíme. Disponuje jí psychologický slovník (Hartl a Hartlová, 2015, s. 192), v němž se můžeme dočíst, že hodnota je „vlastnost, kterou člověk přisuzuje určitému objektu, situaci či události nebo činnosti ve spojitosti s uspokojováním potřeb a zájmů“. Tímto jednáním pak člověk k osobě, předmětu či jevu přikládá určitou žádoucnost a důležitost (popř. nežádoucnost a nedůležitost), čímž k ní zaujímá hodnotící vazbu, která v sobě obsahuje myšlenky, pocity a chování člověka spjaté s jeho motivační složkou. Cakirpaloglu (2009, s. 285), registruje, že zmiňovaná žádoucnost představuje pro mnoho psychologů nejvýznamnější atribut hodnoty, což dokazuje na příkladu Rota (tamtéž), který uvádí, že hodnoty značí ideje či situace, jež ztělesňují něco dobrého, žádoucího, k čemuž je třeba směřovat. Autor současně vymezuje hodnotu ve struktuře osobnosti jako relativně stabilní psychickou kategorii a rovněž souhrnnou dynamickou charakteristiku člověka, jež se váže k procesům individuální, společenské a historické realizace jedince (Cakirpaloglu, 2009, s. 291). Téma žádoucnosti v souvislosti s hodnotami

³ Klasifikaci hodnot (nejen z psychologického aspektu), jejich utváření, vývoji a proměnám v jednotlivých obdobích lidské ontogeneze, jakožto i korelaci s příbuznými a inklinujícími termíny, budou věnovány samostatné úseky teoretické části práce. V této podkapitole se proto zaměříme výhradně na všeobecné pojetí této kategorie z prismatické dané disciplíny.

konečně dokresluje rovněž Kluckhorn (1951, citováno podle Nakonečný, 2009, s. 240), který definuje hodnotu jako „explicitně či implicitně pro individuum nebo skupinu charakteristické pojetí žádoucího, jež ovlivňuje jeho volbu způsobu chování, prostředků a cílů“

Mirko Novak (in Hudeček a Tomášek, 2015), v psychologickém smyslu pojednává o hodnotách jako o objektu lidského bažení. Tuto teorii implicitně potvrzují také Nytrová a Píkářková (2011, s. 331), když uvádí, že hodnotící vztah, který si jedince vytváří směrem k hodnocenému objektu je postaven na bázi pozitivního emočního prožívání a naplňování individuálních potřeb.

Allport (1930, s. 222, citováno podle Cakirpaloglu, 2009, s. 286) se orientuje na obecnou integrující funkci hodnoty a na její spojitost s emocemi člověka, když hovoří o centrálních postojích a sentimentech, jež determinují prioritu mezi preferencemi jedince a určují strukturu jeho života. Jako výsledný produkt vlivu hodnoty označuje systémovou fúzi rozličných vlastností osobnosti do komplikovanějších funkčních celků, jež by individuum tímto měla dovést k optimální seberealizaci. Nejvyšší takovou strukturální funkci pak spatřuje ve vývoji jednotící životní filozofie člověka.

Již z výše uvedeného krátkého diskurzu do teorie psychologie hodnot tedy vyplývá, že tyto entity tvoří hojně diskutovanou oblast dané oblasti, respektive významnou součást psychické reality jedince i společenských skupin. V uvedené dimenzi lidské osobnosti posléze zaujímají ústřední pozici, relativně rezistentní vůči změnám.

Hodnoty v sociologii

Nahlédneme-li do oblasti axiologie z perspektivy sociologické disciplíny, můžeme hodnoty definovat jako „univerzálně uznávané a respektované standardy určitého společenství lidí, jež vyjadřují chování a respekt většiny lidí a regulují jejich chování i orientaci“ (Zich, Anýžová a kol., 2016, s. 32). V základní sociologické literatuře (Jandourek, 2012, s. 99) jsou pak dále vykládány jako „ideje týkající se toho, co je žádoucí a správné, přinejmenším pro majoritní společnost“. Zde jsou také tím posledním zdůvodněním, proč se člověk chová a jedná určitým způsobem, a nikoliv jinak. Ve vazbě mezi sociologií a hodnotami proto hovoříme zejména o spojitosti s procesy tvorby sociálního vědomí a společenské struktury. V dané perspektivě tak musíme vnímat hodnoty jednak jako individuální ukazatele, jež jsou specifické pro jednotlivce, když odrážejí jejich postoje a zkušenosti v prostoru mezi genotypem a fenotypem individua, a posléze také jako hodnoty sdílené, respektive kulturní

či celospolečenské (Dobrovolská a Duplinský, 1981, s. 22; Prudký, 2009b, s. 60; Průcha, Walterová, Mareš, 2008, s. 74).

Zatímco individuální význam (či funkce) hodnot spatřuje Průcha, Walterová a Mareš (2008, s. 74) v procesech socializace a enkulturace člověka, v podpoře jeho adaptace a individuálního růstu, a tedy procesech, které dle Prudkého (2004, s. 12) doprovází fenomén interiorizace (zvnitřňování) hodnot a jež souhrnně vedou k utváření plnohodnotné osobnosti, jejich společenský smysl shledává Cakirpaloglu (2009, s. 320-321) ve dvou základních skupinách funkcí: a) *sociální integraci*, související s působením hodnot v procesech udržení skupiny (a celé společnosti), mezi něž se řadí společenská soudržnost, stabilita, efektivita a další jevy účastníci se skupinové dynamiky; b) *sociální racionalizaci*, jež se váže ke společenskému konsenzu pro určitý sociální obsah či cíl a v jejímž kontextu hodnoty slouží zejména k ospravedlnění sociálních zájmů.

Výčet základních funkcí hodnot, které odrážejí jejich samotný význam pro společnost, shrnuje Prudký (2009a, s. 44-45):⁴

- a) funkce hodnot jakožto základních stavebních kamenů kultury,
- b) funkce hodnot jakožto součásti tvorby obsahu sociálních fenoménů a interakcí,
- c) funkce hodnot jakožto jednoho z určujících znaků osobnosti,
- d) funkce hodnot jakožto zdroje motivace chování,
- e) funkce hodnot jakožto součásti identifikátorů skupiny či etnika, společenství nebo institucí,
- f) funkce hodnot jakožto zdroje sociální a kulturní koheze,
- g) funkce hodnot jakožto zdroje a charakteristiky sociální stratifikace,
- h) funkce hodnot jakožto výrazného atributu morálky,
- i) funkce hodnot jakožto základu politických filozofií a ideologií (neboli přístupu ke světu jako ideologickému objektu).

⁴ Z důvodu zařazení základních (individuálních a společenských) hodnotových funkcí do kontextu aktuální podkapitoly, jsme dospěli k rozhodnutí tomuto dílčímu aspektu hodnot již dále nevěnovat samostatný úsek práce a strukturálně se zaměřit na zbylá témata axiologického paradigmatu.

Hodnoty v pedagogice

Na seznamu nejvíce „zainteresovaných“ a etablovaných disciplín na poli axiologie, nesmíme finálně opomenout ani pedagogiku, jelikož paradigma této společenské vědy, zabývající se podstatou a zákonitostmi výchovně vzdělávacího procesu, se taktéž přirozeně dotýká a v mnohém koreluje s hodnotovou oblastí člověka. Vazbu mezi pedagogikou a hodnotami dokládá Kučerová (1996, s. 16, 49) prohlášením o nalezení místa axiologické sféry na průsečíku mezi filozofií a pedagogikou, a tuto volbu pak zdůvodňuje kauzální tezí, kdy problém člověka označuje současně problémem hodnot, a kde tudíž problém výchovy člověka je paralelně problémem jeho výchovy k hodnotám. Souběžně dodává, že jednou ze zásadních funkcí, jež výchova ve společnosti plní, je (mezigenerační) transfer objektivních hodnot za účelem zachování a dalšího rozvoje kultury. Koná-li totiž individuum pod vlivem idejí, jež ho motivují, nemůže se mu stimulem k činnosti stát to, co za vlastní hodnotu nepovažuje.

Hodnoty a jejich přenos můžeme tedy v pedagogickém pojetí chápat jedny z pilířů procesu formování osobnosti člověka, přesněji řečeno zmiňovaného procesu edukačního, v němž se trvale odehrává. Druhým významným aspektem hodnot pro pedagogiku je vliv hodnotového systému jedince na proces jeho výchovy a vzdělávání. V tomto směru Sak (2000, s. 59-60) hovoří o postavení jedince v procesu edukace, jež je odvislé od míry preference hodnoty a liší se tudíž v případě jejího vysokého či naopak nízkého vyznění u konkrétního jedince. Podobným způsobem se pak dle autora promítají hodnotová specifika mladistvého do každého edukačního aktu. Z tohoto důvodu je tak znalost hodnotových preferencí důležitá pro pedagogiku i pro konkrétního učitele. Ve vytyčeném směru se z pedagogického prisma nad hodnotami pozastavují mj. Průcha, Walterová a Mareš (2008, s. 74), kteří shledávají jejich důležitost pro uvedenou disciplínu ve třech rozměrech, a tedy: a) *v hodnotových systémech mladistvých*; b) *ve vzdělání*, jež představuje sociální hodnotu samo o sobě a jemuž společnost přisuzuje roli v kontextu života jedince; c) *ve vědomí hodnot a postojů* jakožto stěžejní součásti cílů a obsahů edukačního procesu vymezených vzdělávacími programy.

S edukačním procesem a institucí školy se následně pojí také proces hodnocení, který ve výchovně vzdělávacím smyslu definuje Laca (2013, s. 207) jako pedagogickou, popř. rodičovskou evaluaci, jinak řečeno „proces posuzování dítěte či mladistvého za použití verbálních i neverbálních prostředků“. Autor rovněž připomíná, že hodnocení se dotýká celé

osobnosti jedince a jejího rozvoje, poněvadž postihuje rozumovou, emocionální i volní stránku člověka, včetně jeho vědomostí a morálních zvláštností.

Exkurz do pedagogického pojetí hodnot následně uzavírá Kučerová (1996, s. 49) tvrzením o nezbytnosti studia procesu hodnocení a tvorby hodnot, které shledává základem pro teorii výchovy, když dodává, že sama pedagogická interakce a komunikace může být vnímána jako hodnota ze strany vychovatelů i vychovávaných osob, neboť jejím úkolem je rozvíjet a obohacovat lidské hodnotící a hodnototvorné vztahy k realitě a tím konstruovat a zkvalitňovat vnitřní svět všech zúčastněných.

1.1.2 Příbuzná a inklinující terminologie k pojmu hodnota

Zeširoka analyzovaný pojem hodnota přirozeně netvoří izolovanou terminologickou kategorií, jež by mohla být snadno vytržena z axiologického kontextu a separována od zbytku známého pojmosloví. Právě naopak. Třebaže hodnota vytváří substanci hodnotové orientace jedince, vystupuje stále jen jako díl tohoto komplexního systému, jež kvituje a pojímá i další dílčí kategorie lidské existence, s nimiž bývá, především ve vertikálním směru, často nesprávně ztotožňován či zaměňován.

V dané oblasti nejvýznamnější a nejvíce frekventované příbuzné a inklinující termíny k pojmu hodnota si proto dále stručně představíme, přičemž, namísto vyčerpávající reprodukce pojetí termínu z pohledu různých vědních disciplín, budeme preferovat zejména zacílení na determinaci jejich pozice a korelace v axiologickém systému.

S hodnotami, jak již bylo nastíněno úvodními definicemi, interdisciplinárními perspektivami i historickými reáliemi, je úzce spjat a neoddelitelně provázán proces **hodnocení**. Ten, dalo by se říci, tvoří jejich dynamickou součást, jež se odvíjí na symbolickém pozadí všech hodnot. Hodnotit, v obecném výkladu tohoto pojmu, dle Kučerové (1996, s. 60) znamená „volit mezi kvalitami, vybírat, dávat přednost a naopak odmítat na základě určitých kritérií, standardů a vzorců“. Smysl a význam tohoto procesu pak autorka nachází hlavně ve tvorbě diferencovaných postojů a přístupů k hodnocené skutečnosti, v jejichž souladu si jedinec osvojuje přiměřené jednání. Horák (1996, s. 24) a Spousta (2016, s. 16-17) dále kvitují, že v průběhu hodnocení si lidé vytváří subjektivní postoj k hodnocenému objektu a, 2016, s. 16-17). Logickým vyústěním v rámci skloňovaného procesu, na něž upozorňuje také Schwartz (2012, s. 16), se jeví fakt, kdy jedinec pozitivně hodnotí lidi, chování, události aj., za předpokladu, že podporují či chrání cíle, které si vytyčil a jichž si cení, a naopak negativně to (popřípadě ty), co brání dosažení těchto hodnotných cílů.

Chceme-li konkrétně vymežit korelaci mezi hodnotami a hodnocením, respektive příslušnou pozici tohoto jevu v hodnotovém řetězci, dojdeme v závěru, že hodnoty jsou de facto paralelně stimulem i výsledkem procesu hodnocení, jehož předpokladem je komparace jevů. Jinými slovy, hodnoty představují základ pro lidské hodnocení, avšak to souběžně poskytuje živnou půdu ke tvorbě hodnot a v dalším kroku tudíž implicitně i k tvorbě hodnotové orientace. (Horák, 1996, s. 16, 24)

Jako další, stále, chtělo by se říci, „úvodní kategorii“, determinant souvztažné terminologické matice k pojmu hodnota, zastává termín **potřeba**. Potřeby bývají obecně definovány jako „pocit nedostatku něčeho, co by člověk rád získal, nebo opačně jako pocit přebytku něčeho (např. nevhodného charakterového rysu), čeho by se člověk rád zbavil“ (Horák, 1996, s. 17). Každý člověk během svého života vlastní nespočet různorodých potřeb, které dle subjektivních parametrů klasifikuje do hierarchií a pokouší se o jejich uspokojování postupným zdoláváním pater svého individuálního žebříčku. Od základních lidských potřeb (fyziologických, afiliačních či seberealizačních aj.),⁵ prezentujících vrozené motivační dispozice jedince, je pak nutno v tomto směru odlišovat tzv. pseudopotřeby, jež vykazují nižší užitnou hodnotu a mohou být spojovány například s konzumním stylem života (potřeba vlastnit, hromadit majetek, žít v přepychu, obklopovat se zbytečným spotřebním zbožím apod.), jež je pro postmoderní společnost bohužel typickým jevem a který může posléze vést až k tvorbě „pseudohodnot“ (Horák, 1996, s. 17-20; Kučerová, 1996, s. 71).

Z hlediska pozice v hodnotícím procesu zaujímají potřeby počáteční prostor v jeho samém základu, čili lze proklamovat, že lidé hodnotí na popud svých interních potřeb. Naproti tomu vztah mezi potřebami a hodnotami jedince již nelze vyobrazit takto lineárně, neboť lidské potřeby vykazují velmi obecný charakter a neplatí tak, že každé z nich náleží určitá hodnota. V důsledku lidské vynalézavosti a adaptability jsou totiž hodnoty mnohotvárně zastupitelné i zaměnitelné a proto platí oboustranná rovnice, kdy „táž potřeba může být uspokojena různými hodnotami a současně i táž hodnota může uspokojovat různé potřeby“ (Kučerová, 1996, s. 71). Nytrová a Pikálková (2011, s. 332) konečně upozorňují na častou zaměnitelnost hodnot s potřebami, zejména v případě diskuze nad tématem vyšších (popřípadě sociálních) potřeb a hlavní rozdíl mezi pojmy, shodně tvořícími vlastní hierarchie, nalézají hlavně v tzv. referenčním rámci, kdy u potřeby je preferováno uspokojení primár-

⁵ O klasifikaci a hierarchii lidských potřeb podrobněji pojednává kapitola 1.4 Typologie hodnot

ně v biologické oblasti a až druhotně ve sféře psychologické, kdežto u hodnoty hovoříme především o uspokojení jedince ve filozofickém smyslu.

Tvoří-li potřeby determinantu k tvorbě hodnot a pozdější hodnotové orientace, potom, z aspektu kauzality vzato, na protilehlé straně hodnotového spektra nalezneme (na ně navazující) **postoje**. Tato kategorie, jejímž východiskem jsou právě hodnoty, vystupuje opět jako předpoklad či predispozice lidského chování. Postoj, definován jako „sklon ustáleným způsobem reagovat na předměty, osoby, situace, popř. sebe samého, vyjadřuje vztah k nějaké hodnotě, způsobu nějakého hodnocení, přičemž předurčuje poznání, chápání, myšlení a cítění jedince“ (Laca, 2013, s. 208, Nakonečný, 2009a, s. 239-240). Tvrzení o tom, že postoj je faktickým výsledkem či projevem hodnotové orientace člověka potvrzuje také Schwartz (2012, s. 16), který doplňuje, že postoje vyjadřují hodnocení objektů, jimiž mohou být jak lidé, tak jiné objekty konkrétní (např. zmrzlina) i abstraktní (např. pokrok) povahy. Tyto jsou posléze, prostřednictvím postojů v lidských očích (či spíše centrálních nervových soustavách), hodnoceny na škále dobrý/špatný či žádoucí/ nežádoucí apod.

Postoje jsou velmi relevantní při tvorbě vnitřních hodnotových systémů jedince. O těsnost vazby mezi hodnotami a postoji se opírá rovněž Svoboda (1991, s. 72), který sleduje, že obě hodnotové třídy mají svůj původ v motivační sféře osobnosti, kde obě zmiňované položky patří k predispozicím lidského chování, a které též spojuje naučenost, ovlivněná individuální zkušeností.

Nejvíce relevantní odlišnost mezi postoji a hodnotami naopak trefně registruje Dvořáková (2008, s. 42), která na příkladu životního díla Milтона Rokeache poukazuje na skutečnost, kdy postoj reflektuje vnitřní přesvědčení jedince svázané s určitou situací či subjektem (fyzickým či sociálním, konkrétním nebo abstraktním), kdežto hodnota reprezentuje takové jednotící přesvědčení, jež vystupuje nezávisle ve vztahu k libovolnému předmětu či situaci, nýbrž tyto bezprostřední cíle překračuje a míří až k nejzazším konečným stavům existence. Rokeach (1968, s. 159-162), pokračujíc v nastolené linii, proklamoval, že hodnota, na rozdíl od postoje, působí, hyperbolicky řečeno, jako kategorický imperativ, jež spolu s názory a postoji jedince utváří funkčně integrovaný kognitivní systém, kde se jakákoliv změna dokáže zřetelně podepsat na funkci všech subsystémů a taktéž vyvolat patrnou změnu v celkovém jedincově jednání a chování.

Pro kompletní dokreslení terminologického řetězce v otázce ukotvení pojmu postoj v hodnotové struktuře snad ještě doplníme, že postoj jedince se liší od pouhých **motivů**

délkou trvání obou jevů, jelikož determinuje způsob jednání jedince, jež je z příčiny opakovaných (k podnětu vázaných) reakcí trvalejšího rázu, zatímco u motivu hovoříme pouze o bezprostředním původci takového jednání (Jandourek, 2001, s. 189; Nakonečný, 2009, s. 239, 241).

Okruh pojmosloví, rozprostřen okolo diskutovaného termínu pak můžeme příznačně uzavřít konstatováním, že verbální vyjádření postoje nazýváme **mínění**, které lze, mimo to, pokládat také za slovní projev původního hodnotícího procesu (Jandourek, 2001, s. 189; Nakonečný, 2009, s. 239, 241).

Vycházíme-li z předchozího sdělení, kdy vyřčené hodnocení označujeme jako mínění, dospějeme k závěru, že musí existovat také jeho „latentní verze“. Takové, v lidském organismu pevně zakořeněné a zafixované hodnocení, jež „zhmotňuje“ subjektivní význam různých objektů pro hodnotící osobu, definujeme jako **přesvědčení** (Nakonečný, 2009, s. 241). Přesvědčení, ve smyslu, který je nejvíce určující pro hodnotovou strukturu jedince i společnosti, můžeme vymezit jako vnitřní systém člověka se zásadním vlivem na jeho postoje, a tímto i na jeho činnost. Postoje můžeme v tomto vztahu chápat jako mozaiku složenou z uvedených niterních přesvědčení získaných skrze kognici a zkušenosti. V korelaci s hodnotami potom postoje zastupují velmi významnou frakci, kdy hodnoty svým profilem v podstatě přejímají povahu přesvědčení. Jejich komplex proto můžeme též nepochybně začlenit mezi substanciální rysy lidské osobnosti. (Horák, 1996, s. 28, 37, 41-43, 61)

Dalším často uváděným pojmem či kategorií inklinující k problematice a terminologii hodnot jsou **normy**, které regulují chování jedince (či skupiny) ve společnosti a tím se stávají i výrazným „cenzorem“ v procesu prosazování jeho internalizovaných hodnot. V případě norem se jedná, obecně vzato, o komplex pravidel, kritérií, postulátů a sociálních měřítek vytvořených za účelem usměrňování lidského chování ve smyslu ohraničení společensky přijatelného jednání, přičemž to jednání, které je z tohoto hlediska považováno za „normální“, je podporováno a naproti tomu to jednání, jež se hranicím nastoleným majoritní společností vymyká, bývá sankcionováno (např. opovržením či vyloučením ze společenského života apod.). (Jandourek, 2001, s. 171; Nytrová a Pikálková, 2011, s. 346; Spousta, 2016, s. 27)

Jak již bylo naznačeno, k normám se zpravidla váže hodnocení jednotlivce (popř. skupiny) ze strany společnosti a těsnou souvislost vykazují také k existenci hodnot a hodnotového systému jedince. Ve spojitosti s normami chování, Prudký (2004, s. 9) hovoří o takovém

chování, které je „akceptovatelné pro naplňování společně uznávaných hodnot ve společnosti“, přičemž neopomíjí fakt, že ty nejdůležitější hodnoty jsou ve společnosti opatřeny speciální právní normou v podobě zákonů. Bere též na vědomí (2009a, s. 38) další podstatnou funkci norem spočívající v přemostění hodnot jako faktů do hodnot, jež jsou skutečně společensky žádoucími.

Pokud bychom přímo charakterizovali vazbu mezi oběma pojmy, normy vytvářejí hodnotám potřebný rámec, jelikož působí jako závazné orientace lidského jednání, kdy determinují linii a mantinely, v jejichž prostoru je možno hodnoty prosazovat a realizovat. Můžeme je též vnímat i jako rozhodujícího arbitra v záležitosti potvrzení či vyvrácení validity hodnot a z tohoto důvodu tak disponují zásadním vlivem při rozhodování člověka pro výběr konkrétní varianty z množiny (jeho) potencionálních způsobů jednání. (Horák, 1996, s. 22; Jandourek, 2001, s. 171; Prudký, 2009a, s. 37-38)

Oba termíny se tedy evidentně v mnoha rysech kryjí. Horák (1996, s. 22-23) a Kučerová (1996, s. 76) si však všímají odlišnosti v obligátnosti či „vynutitelnosti“ obou kategorií, kdy pod pojmem hodnota se se skrývá dobrovolný interní podnět či motiv jedince (popř. společnosti), zatímco normy predikují vyšší závaznost žádoucího jednání pro všechny. Je proto zřejmé, že, třebaže všechny normy, pakliže jsou formulovány korektně, jsou taktéž hodnotami, každá hodnota paralelně nemusí být normou. Korelaci mezi konkrétními normami a hodnotami odborně vymezuje Spousta (2016, s. 17, 21-22) jako „rozdíl mezi postulativností normy a realizovatelností hodnoty“. V jeho teorii se tak subjektivní hodnoty stávají reálnými až v případě dosažení žádoucí kvality, jež musí obstát v přímé konfrontaci s postulovanou normou, čímž potvrzuje předchozí tvrzení o funkční nadřazenosti norem nad hodnotami.

Příkladem specifické inkarnace „autogenetické normy“ ve společnosti jsou **ideály**, které vnímáme jako „ideální hodnoty“ (či též perspektivy, projekty, regulativy a poslední cíle lidské touhy), dávající smysl lidské existenci, a současně jako objekty, jež disponují schopností realizovat předsevzetí a vize jednotlivce a souběžně naplňovat konečné cíle jeho snažení a životních tužeb. V tomto směru je tudíž můžeme charakterizovat jako nejvyšší hodnoty individua, jež jsou bezděčně přijímány, neboť reprezentují produkt volní i racionální autonomie a rovněž výsledek lidských emocí. (Kučerová 1996, s. 78; Spousta, 2016, s. 8, 21, 29)

Ve struktuře hodnotového systému jedince jsou ideály vždy svázány s jeho přesvědčeními, v nichž se odráží ideová a hodnotová (a speciálně u mladých osob kupříkladu i sociální) orientace individua. Zde ideály, jež jsou obecně chápány jako ideální hodnoty, dávající smysl lidské existenci, determinují její ráz, směřují vývoj a podílí se na formování vědomí a postojů (mladého) člověka. Nicméně tato souvztažnost není jednostranná a tedy platí, že ideály jsou ovlivňovány komplexními přesvědčeními jedince. (Horák, 1996, s. 48-50)

Každá hodnotová struktura rámcově souvisí a doplňuje se s individuálními hodnotovými hierarchiemi, jež můžeme charakterizovat jako soustavy hodnot klasifikované dle významnosti pro jedince, které určují jeho nejdůležitější postoje, životní styl i jeho morálku odrážející všeobecnou vizi korektního etického a mravního chování individua ve společnosti (Cakirpaloglu, 2009, s. 257-258, 261-262; Laca, 2013, s. 207).

Budeme-li postupovat v logickém sledu, první strukturální kategorií, na niž narazíme při bližším zkoumání rozvitého spektra hodnotového systému člověka, jsou **hodnotové rámce**. Ty, jak plyne již z jejich označení, dávají celému pestrému a širokouhlému spektru hodnot potřebné hranice a poskytují jim smysl v kontextu jinak komplikovaně vyhlížející hodnotové struktury. Jedná se totiž o konsekvenci nashromážděné zkušenosti nositele hodnot, jež ohraničuje možnosti, které tento jedinec má v přijímání a rozvíjení vlastních hodnot, a to takovým způsobem, aby tento vývoj neměl negativní dopad na ucelenost a rovnováhu jeho axiologické struktury. Tyto rámce determinují individuálně odlišnou dimenzi, v níž se odehrává hodnotové vnímání jedince. Rozdíl v nastavených „mantinelech“ spatřujeme ve věku, respektive kumulovaných zkušenostech člověka, kdy se setkáváme s flexibilně vymezenými hranice u dospívajících a naopak s pevným ohraničením u dlouhodobě působících seskupení či jednotlivců vyšších věkových kategorií. (Prudký, 2009a, s. 35; Šmídová, 2010, s. 13).

Další významnou strukturální kategorií s neotřesitelnou pozicí v lidském hodnotovém systému zastupují jmenované **hodnotové preference**. Tyto ukazatele priorit jedince bezprostředně souvisí s jeho hodnotovým žebříčkem, s nímž jsou dokonce velmi často ztotožňovány, a považujeme je tudíž za pilíře celé hodnotové struktury. Dané sousloví pak lze rovněž bezpečně aplikovat jako označení pro „hierarchizaci hodnot“ čili jejich komparaci mezi různými úrovněmi, přičemž vycházíme z postulátu o tom, že hodnoty vystupují vždy v preferenčních interakcích pod záštitou klasifikačních zdrojů. Takové zdroje hierarchií mohou nabývat formální či obsahové podoby. Formální definují stupnice, například pomocí časové řady či vyjádřením vzdálenosti mezi různými prioritami, obsahové určují ade-

kvátní oblasti, jichž se hodnoty týkají a zdůrazňují jejich význam pro jedince. (Prudký, 2009a, s. 33; Šmídová, 2010, s. 13)

Naše definiční putování axiologickým spektrem zakončíme vymezením termínu **hodnotové orientace**. Definiční tohoto, v rámci hodnotového systému i naší práce meritorního pojmu jsme si záměrně ponechali do finálního oddílu celé problematiky, neboť pro jeho snazší interpretaci a ukotvení v hodnotové struktuře bylo vhodné nejprve vymežit rámec celé kategorie a formulovat dílčí pojmosloví a souvztažné objekty, z nichž se hodnotová orientace přímo či nepřímo skládá.

Nyní, na základě provázání s dříve vymezenými kategoriemi z oblasti hodnotového systému, proto již můžeme definovat hodnotovou orientaci jako „složitě uspořádaný systém různých druhů přesvědčení a postojů, jež člověk zaujímá ve vztahu ke skutečnosti“ (Horák, 1996, s. 26). Kategorie postojů a přesvědčení v tomto ohledu můžeme chápat jako projevy a poznávací prvky hodnotové orientace. Hodnotové orientace můžeme proto dále vymežit i jako selektivní zaměřenost či zacílení subjektu na tvorbu a užívání hodnot, ve smyslu určitých duchovních hodnot a materiální kultury society (Horák, 1996, s. 25; Laca, 2011, s. 207). Na silnou korelaci mezi postoji jedince a jeho hodnotovou orientací, potažmo jeho životním stylem, poukazuje také Řičan (2010, s. 109-110), který za hodnotovou orientaci označuje nejobecnější postoje určující komplexně jedincův životní styl. V této spojitosti pak hodnotové orientace vystupují jako nejvyšší abstrakce konkrétních postojů jedince.

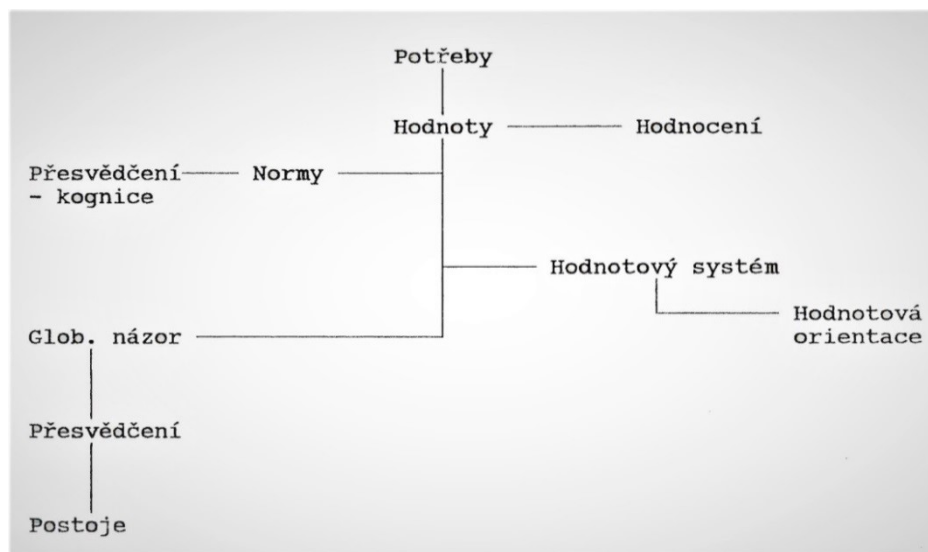
Prudký (2004, s. 8; 2009a, s. 34) odlišuje kategorii hodnotové orientace od ostatních struktur tvořících axiologický systém člověka akcentem na zaměřenost, působnost, tendenci a zacílení individua a jeho hodnot. V jeho teorii hodnotové orientace znázorňují axiologické orientace linii a směr, jímž se hodnoty (a patrně i z nich rezultující chování), nepochybně ubírají, respektive ubírat budou, čímž reflektují záměry a vize v internalizovaných hodnotách, na rozdíl kupříkladu od hodnotových preferencí, které cílí především na pořadí (hierarchický žebříček) těchto hodnot. Uvedenou interpretaci hodnotové orientace ve své formulaci retrospektivně potvrzuje také Grác (1979, s. 48), jenž o této struktuře pojednává jako o způsobu „jak a proč se určité jevy a předměty odrážejí u daného člověka coby hodnoty a hodnotové systémy a jak tyto vzniklé hodnotové systémy orientují lidské chování určitým směrem“. Hodnotová orientace nám tak přibližuje kauzalitu lidského chování a jednání odvíjející se od jeho životního směřování, v dílčích i chronických procesech a situacích. Je v nich zahrnuto osobité zaměření hodnot každého jejich nositele, přičemž stejně

skutečně mohou být typickým produktem hodnotového vnímání u konkrétních sociálních skupin nebo celé society (Šmídová, 2010, s. 12).

Hodnotové orientace, ač vykazují určitou stabilitu a vnímáme je jako relativně stálý soubor hodnot jedince, nejsou neměnné a nepředstavují statickou kategorií lidského hodnotového systému, naopak podléhají své vlastní dynamice. Tímto rysem se též rozbíhají v konfrontaci s více rigidními hodnotovými preferencemi, neb jejich pohled na hodnoty je zpravidla vázán na jejich pořadí a váhu v určitém čase a době trvání. Uvedená dynamika hodnotové orientace se nejvíce projevuje v kontextu s konkrétním zacílením a je proměnlivá v průběhu vývoje člověka a obzvláště znatelná v období radikálních sociálních, politických a jiným změn. (Prudký, 2009a, s. 35; Spousta, 2016, s. 14; Šmídová, 2010, s. 12-13)

Hodnotové orientace se rovněž blíží hodnotovým typům, když umožňují konstruovat dominantní postavení a zacílení hodnot jednotlivých osob, a to až do krajního tvaru vůči ostatním (čili právě do uvedeného typu). Význam tohoto jevu se posléze odráží jak v procesu poznávání převažujících podob hodnotových orientací, tak v případě odhalování charakteristik jejich nositelů (Prudký, 2009a, s. 35).

Vymezením orientačního zacílení hodnotového systému jsme prakticky vyčerpali základní terminologii vztahující se k hodnotové oblasti lidského života. Nežli se však přesuneme k další teoretické kapitole naší práce, dovolíme si v závěru souhrnně sumarizovat souvztáhnost definovaného axiologického pojmosloví za pomoci grafického znázornění:

Obrázek 1 Schématické vyjádření hodnotového systému jedince (Horák, 1996, s. 27)

1.2 Utváření a vývoj hodnot a hodnotové orientace v jednotlivých stádiích lidské ontogeneze

V předcházející části práce jsme vymezili hodnoty z mnohačetné perspektivy rozličných vědních odvětví a našli jejich pozici v květnaté struktuře axiologického pojmosloví. Naše studie, jež si, mimo jiné, klade za dílčí teoretický cíl definovat zásadní paradigma hodnotové oblasti, se dále nezbytně musí zabývat také procesem tvorby a stabilizace hodnot a vývojem hodnotové orientace jedince v průběhu jeho života.

Nejpodstatnějším ontogenetickým úsekem pro naši práci představují po sobě jdoucí etapy dospívání a mladé dospělosti, které věkově ohraničují a kopírují potenciální vysokoškolské studium člověka. Axiologickému hledisku tohoto vývojového stádia bude proto v aktuální podkapitole věnován největší zřetel.⁶

1.2.1 Vznik a interiorizace hodnot

Hodnotový systém jedince se utváří prakticky po celý jeho život, v některých jeho etapách zřetelněji, jindy méně výrazně. Evoluce v oblasti lidských hodnot a morálního vědomí (po-
tažmo sebeuvědomění), s nímž je axiologická sféra nerozlučně svázána, je zaštitěna ontogenetickým (ale též fylogenetickým) procesem člověka a jedná se o nejzásadnější dynamické pochody jeho socializace.

Jak uvádí Cakirpaloglu (2009, s. 239-243), již v novorozeneckém stádiu dochází u člověka k rozlišení mezi příjemnými a nepříjemnými pocity a k jejich memorizaci v podobě konstrukce prvních hodnotových preferencí. Nakonečný (2009, s. 259) počátky hodnototvorného procesu zasazuje do období primární socializace jedince, kdy se dítě postupně oprošťuje od vrozených smyslových hodnot (tříděných měřítkem senzualní příjemnosti) a ubírá se směrem k seznamování se s hodnotami okolního sociálního prostředí. Dobrovolská a Duplinský (1981, s. 30) v tomto bodě doplňují, že již na nejnižším ontogenetickém stupni jedinec hodnotí přijímané podněty, kdy část z nich ukládá do dlouhodobé (jiné do krátkodobé) paměti, zatímco zbylé zcela vytěsňuje. Tuto klasifikaci pak vnímají jako ukazatel velmi raného vzniku hodnotícího vědomí člověka.

⁶ Psychologická charakteristika ontologického období mladé dospělosti je též součástí podkapitoly 3.2.2 Psychologický profil studentů vysokých škol

Jean Piaget (in Piaget a Inhelder 1997, s. 162) pokládá evoluci v oblasti hodnot a morálky za součást obecného kognitivního vývoje jedince. Dle autora se totiž organizace mravních hodnot do úrovně autonomních systémů nápadně podobá logickému pojmovému seskupování, a proto vkládá stupeň morálních hodnot do přímé úměry s všeobecným rozvojem poznávacích procesů. O obou psychologických fenoménech pak uvažuje v etapách, kdy uvádí, že děti zprvu neporozumí významu norem, nicméně jsou schopny je dodržovat. Přibližně od desátého roku věku si tyto děti pravidla (a zákazy) začnou uvědomovat a vnímají je jako výsledek sociálního konsenzu, což nakonec v pozdějším věku vede k autonomizaci jejich morálky a k volní seberegulaci.

Navazující teorii o vývoji mravního vědomí a hodnocení předkládá Kohlberg (in Cakirpaloglu, 2009, s. 246-247), který v této záležitosti nastoluje jistý druh morálního dilematu, v rámci něhož dítě musí volit mezi dvěma typy morálky: jedním, jež se projevuje ve vazbě k pocitům, které ratifikuje zákon, a druhým, jehož oprávněnost se vztahuje k obecnému, nekonvenčnímu mravnímu principu. Kohlbergovo pojetí morálního vědomí se, jak zrcadlí Cakirpaloglu (2009, s. 248) obdobně odehrává na ploše několika vývojových etap, kdy primární evoluční fázi označuje jako předmorálnost, typickou rigiditou a stálostí předpisů či hodnotovým absolutismem dítěte. Vyšší stupeň vývoje zobrazuje morálka konvenčního konformování, jež je ve své první fázi orientována na prostředí odměn a trestů, jichž se dítě snaží docílit či se jim v druhém případě naopak vyhnout, ve své druhé fázi naproti tomu jedinec podřizuje své jednání vazbou na autoritu. Nejvyšší úroveň, již jedinec dosahuje až v období (mladé) dospělosti konečně Kohlberg nazývá autonomní morálkou, která je charakteristická souborně platným přijetím sociálních norem a především také orientací na univerzální a konzistentní hodnoty a zásady.

Z uvedených pojetí tedy rezultuje, že již mladí jedinci jsou schopni integrovat své individuální zkušenosti do vlastního hodnotového systému, jehož význačným rysem je souběžný průběh s eskalující schopností mladistvého vzdalovat se od vlastního citového prožívání, leč bez obav, že dojde k narušení stále se prohlubujících sociálních interakcí. To podporuje schopnost empatie člověka, v důsledku čehož jsou lidé schopni humanizovat vlastní hodnoty a tím rovněž přispět k budování své autentické identity. (Cakirpaloglu, 2009, s. 249)

Budeme-li se posléze pohybovat v dimenzích spjatých se vznikem hodnot, jedná se o prostory, ve kterých si jedinec osvojuje svět a svůj individuální pohled na něj. Kučerová (1996, s. 72) v této věci dokresluje, že člověk obecně koná v souladu s vrozenými, přijatými i autonomně vytvořenými hodnotami. V dané činnosti si obstarává subjekty a situace,

v nichž pozitivní hodnoty získává. Tyto posléze chrání proti možné ztrátě, přičemž vede pomyslný souboj s antihodnotami, pseudohodnotami, vlastním ohrožením a negativitou. Hudeček (1986, s. 44) nachází meritum hodnot v činnostech, které reflektují potřeby a zájmy člověka. Uvádí, že v materiálních a duchovních činnostech vznikají hodnoty ve formě faktického vědomí a jako tento fakt vědomí zpětně působí na lidské jednání jako motivy, pakliže se orientace jedince ve světě a jeho úsilí o dosažení dílčích cílů váže k hodnotám integrovaným do struktury jeho osobnosti. Hodnota zde naznačuje předmět lidského snažení, cíl činnosti a konání individua.

Eminentní postavení zastává v dílčích procesech tvorby hodnot a hodnotového systému člověka proces tzv. interiorizace neboli „zvnitřnění“ hodnot. Z odborného sociálně-psychologického prismatického interiorizace v obecném smyslu značí zejména přetvoření nějakého příkazu (požadavku, postoje, cíle či právě hodnoty) vyjadřovaného či zastávaného respektovaným subjektem (ať už obdivovaným či obávaným) v příkaz, jež si jedinec ukládá a posléze se jím řídí, bez ohledu na své okolí (Štěpánková, 2002, s. 149). V případě axiologického vývoje se tudíž za daným pojmem zjednodušeně skrývá proces, při němž jedinec či sociální skupina akceptuje (respektive „absorbuje“) určité hodnoty jako vlastní a v souladu s nimi posléze jedná.

1.2.2 Stabilita hodnotového systému

Jak již bylo v průběhu naší studie psychologickým profilem hodnot naznačeno, můžeme tyto entity zařadit ke stabilnějším elementům osobnosti jedince. Ani zde však nemůžeme hovořit o jejich absolutním a univerzálně neměnném charakteru. Hodnoty se naopak proměňují v průběhu ontogeneze člověka a rovněž podléhají jistým věkovým zvláštnostem. Princip stability hodnot si proto dále přiblížíme.

Pojem stabilita se v psychologii hodnot užívá v souvislosti s trváním a kontinuitou hodnoty, hodnotových skupin či také souborného hodnotového systému člověka. Pokud bychom tedy posuzovali hodnoty z uvedeného hlediska, zjistíme, že vykazují mimořádnou stabilitu v konfrontaci s ostatními dispozičními vlastnostmi člověka, mezi něž patří již definované postoje, motivy či přesvědčení jedince apod. Na druhou stranu však stále hovoříme jen o poměrné stabilitě evokující kvalitativní i kvantitativní změny uvnitř hodnoty či celého systému (Cakirpaloglu, 2009, s. 296). Laca (2013, s. 143-144) potvrzuje relativní konzistenci hodnotového systému člověka a varuje před vážnějšími zásahy do tohoto útvaru, jež by mohly způsobit narušení integrity osobnosti jedince. Současně přisuzuje danému systému

dynamickou flexibilitu, když poukazuje na jeho otevřenost a přístupnost k vývojovým a socializačním změnám, což však autor nepovažuje za kontradikci ke konzistentnosti systému, neboť v tomto směru se jedná jen o jeho dotváření a obohacování.

Za nikoliv pouze historický subjekt, ale rovněž subjekt živý a živoucí považuje člověka Světlý (1976, s. 181), podle něhož si každý jedinec v průběhu svého života osvojuje nové zkušenosti a setkává se s novými hodnotami, jež postulují nové možnosti volby. Soubor jím zvolených hodnot se v důsledku této jeho aktivní činnosti mění a tím se proměňují i hierarchické vztahy v hodnotovém systému jedince.

Ačkoliv část sociálně-psychologické obce spojuje relativní trvalost hodnot s procesem učení, realizovaným v období raného dětství, jež je orientován k osvojení izolovaných obsahů (hodnot), na základě principu „vše nebo nic“, setkáváme se u člověka též s různými typy hodnotové inkonzistence, zapříčiněné nesouladem mezi jednotlivými hodnotovými prvky, která vede ke spontánní nebo záměrné eliminaci či nahrazení nestabilní hodnoty (Cakirpaloglu, 2009, s. 296-297).

Termínem poměrný (popř. relativní) axiologie míní, mimo proměnlivost a kontinuitu hodnot v dimenzi individuální a společenské, rovněž horizont historický, poněvadž hodnotový systém jedince začleňuje taktéž významné obsahy odkazu evoluce lidstva. K transformaci hodnot člověka proto přispívají mj. také geomorfologické faktory, environmentální klima či dominantní politický systém a sociální stratifikace, ale dále i kupříkladu kulturní úroveň dané společnosti a jí nastolené tradice (Cakirpaloglu, 2009, s. 297; Spousta, 2016, s. 55).

Horák (1996, s. 65-66) se zamýšlí nad důsledky změny hodnot v korelaci s proměnou souvisejících postojů jedince, jež mohou velkou měrou působit při formování jeho osobnosti. Již utvořené postoje jednotlivce se v proklamovaném smyslu mění v závislosti na jeho charakteru a rovněž jeho podílu na činnosti sociálních skupin. Nutno dodat, že určující je ve zmíněném případě ovšem také centrálnost pozice hodnoty, k níž se postoj váže.

O tom, že transformace hodnot může u člověka vést k dlouhodobé a komplexní změně charakteru osobnosti jedince nepochybuje ani Cakirpaloglu (2009, s. 297), který shrnuje možné příčiny tohoto jevu, mezi něž řadí:

- vliv socializačních činitelů, jež mění aktuální význam hodnot, zejména její žádoucnost a pozici v nitru hodnotového systému;
- absolutní nahrazení dosavadního hodnotového systému novou životní filozofií (v extrémním případě např. technikou brainwashingu, čili tzv. „vymýváním mozku“);

- následek psychoterapeutické intervence;
- cílevědomý zásah jedince do stávajícího hodnotového systému, např. edukací, změnou sociální pozice, meditací apod.

Kauzalitu mezi významnými životními událostmi jednotlivce a podstatnými proměnami jeho hodnotového systému (navzdory jeho obecné relativní stabilitě) nachází také Kraus (2006, s. 59), který vzápětí kvituje, že integrace hodnot do axiologické struktury podléhá věkovým specifikům individua. Směr a intenzita potenciálně vyvolaných změn pak dle Cakirpalogla (2009, s. 307) korelují s podstatou jednotlivých osobnostních charakteristik, když platí, že relativně nejsnáze lze zaznamenat transformaci v povrchových rysech osobnosti, zatímco centrální vrstvy osobnosti, zahrnující postoje či právě individuální hodnoty jedince (popř. kulturní hodnoty společnosti) manifestují vyšší rezistenci vůči změnám.

Závěrem tohoto parciálního tématu musíme zhodnotit, že v psychologii stále neexistuje konsenzus v délce úseku, jež je nevyhnutelný pro kýženou stabilizaci vlastních hodnot a celého axiologického systému jedince. Piaget s Kohlbergem, obdobně jako například Robert Havirgust (in Cakirpaloglu, 2009, s. 308) se však shodují přibližně na 10. až 13. roku člověka, spadajícím do etapy staršího školního věku, coby prvním období, v němž lze sledovat první stálejší charakterové vlastnosti jedince a současně jeho zřetelný axiologický posun od heteronomie k autonomii. Na základě autonomních procesů člověk v tomto věku dosahuje vědomí sociálních axiomů, včetně jejich významu, a dítě starší 10 let svým hodnotovým profilem stále více inklinuje k dospělým osobám. Můžeme dokonce dále predikovat, že jeho axiologický systém je již natolik zformován, že umožňuje přesnou prognózu budoucího směru vývoje jeho individuálních hodnot.

1.2.3 Vývoj hodnotového systému v období mladé dospělosti

Doposud jsme demonstrovali způsob, jímž se hodnoty, respektive hodnotový systém jedince utváří a mění v průběhu jeho ontogeneze, a přiblížili úroveň stability, jakožto i dílčí pružnosti celého souboru. Rovněž jsme prokázali, že uvedená formace je trvale vystavena vlivu komplexního vývoje jedince a její aktuální obraz se (více či méně) proměňuje takřka v každé z životních stádií individua. V nastoleném kontextu nám proto v aktuální části práce ještě zbývá poodkrýt podobu hodnotového systému pro (alespoň v rámci naší studie) stěžejní etapu axiologického vývoje člověka, čili etapu ohraničenou dosažením plnoletosti jedince (jinak též obdobím nástupu jedince na vysokou školu) a obvyklým ukončením jeho

prezenčního studia na vysoké škole (tj. obvykle 22 až 26 let věku jedince, odvisle od absolvovaného stupně studia).

Do systému terciální edukace jedinec vstupuje přibližně ve věku 18 až 20 let, tedy v období, jež spadá do stádia pozdní adolescence. Toto stádium je mj. spjato s hledáním vlastní identity a autonomie dospívajícího, který doposud tříbí své postoje a formuje svou osobnost přibližující se samostatné roli dospělého, jež v budoucnosti bude participovat na rozvoji a směřování společnosti. Zmiňovanou osobnost dospívajícího jedince již charakterizuje multidimenzionální perspektiva a specifický rychlý a neotřelý způsob řešení problémů, jejichž relativitu si už adolescenti rovněž uvědomují. Tento fakt se posléze projevuje v jejich časté argumentaci, diskuzi, polemikách a permanentní kritičnosti. Adolescenti nyní již odmítají akceptovat absolutní pravdy svého okolí a vytváří si vlastní přesvědčení a subjektivní pohled na svět i svůj život v něm. Období dospívání se proto jeví jako určující základ budoucího axiologického směřování jedince v dospělosti. (Prudký, 2014, s. 28-30; Sirotová, 2013, s. 145, 149-150; Thorová, 2015, s. 428, 433)

Thorová (2015, s. 428) hovoří o idealismu, jež adolescenty zpravidla předchází, a to jak v záležitosti zájmu o morální principy, tak manifestací vlastních přesvědčení a postojů, jež mnohdy velmi zarputile hájí před externím světem, na něhož (i jeho dílčí jevy) si taktéž vytváří komplexní a často radikální názor, což jim v mnohém usnadňuje jejich rozvinuté abstraktní multiperspektivní myšlení. V otázce mravního vývoje adolescentů jsou Štěpánková (2002, s. 163-164) a Farková (2009, s. 39) přesvědčeny o spolupůsobení komponent, jež dalece přesahují kognitivní a sociální kontext daného vývoje, jelikož s sebou přináší transformaci v oblasti sebepožívání jedince i vnímání interakcí s ostatními, kdy adolescent ve svém myšlení a rozjímání preferuje existenciální témata, mezi něž patří jeho budoucí perspektiva, otázky životního smyslu a terminálních cílů apod. Mladý jedinec rovněž působí emotivně v záležitosti spravedlnosti, jeho osobnost a identita nabírají na autenticitě. Tento úkaz následně může vést ke konfliktům adolescenta s okolím, ale rovněž se jedná o důležité zkušenosti zúročené při konstrukci jeho individuálního hodnotového systému. Ten bývá v daném věku často v mezigeneračním rozporu s hodnotami a postoji rodičů dospívajícího jedince, neb obě strany vyrůstaly v odlišných podmínkách a nutně čerpají z jiných zkušeností. Mění se také vztah dospívajících k normám a jejich subjektivní pojetí dobra a zla, které si adolescenti neosvojují už pouze v racionální podobě, leč i ve formě přání, sympatií (popř. antipatií), s čímž souvisí i stále zřetelnější emocionální zabarvení jednání dospívajících, zřetelně se projevující i ve tvorbě postojů k vnějším objektům.

Dle Krause (2006, s. 59, 61) vývoj hodnotového systému u skloňované mladé generace ještě není při nástupu na vysokou školu zcela dokončen. Dospívající jedinci si utváří, transformují a modifikují svou axiologickou orientaci v permanentní konfrontaci s rozličnými životními situacemi, externími informacemi a působícími vlivy, přičemž struktura jejich hodnotového systému je určována endogenními (vnitřními) i exogenními (vnějšími) faktory⁷ a v jejich hodnotové orientaci proto nalézáme individuální rozdíly dané nejen věkem, ale stejně tak i pohlavím či komplexní psychosociální zralostí každého jedince.

Farková (2009, s. 42) připomíná, že kromě rozporu mezi hodnotovými systémy adolescentů a jejich rodičů může poměrně snadno docházet také k masivnímu a v daném období signifikantnímu střetu mezi hodnotami rodiny a společnosti. Navzdory tomu, že adolescenti již nejsou tolik svázáni s původními dominantními hodnotami svých orientačních rodin, pořád jsou na nich v některých aspektech svého života závislí a případný mocenský tlak společenských norem může značně brzdit jejich axiologický i morální vývoj. Prudký (2014, s. 28) v tomto směru poznamenává, že v případě cynického odmítnutí správných hodnot adolescentem, existuje jen malá šance na pozitivní změnu tohoto stavu v jeho budoucím vývoji.

Helus (1973, citováno podle Farková, 2009, s. 36) uvádí dvě zásadní složky procesu socializace adolescenta, které se podílejí také na rozvoji jeho axiologické struktury, a to: a) *hodnotově normativní oblast*, v níž společnost skrze sociální normy působí na vytváření rolí a pozic dospívajícího přes instituce, masmédiá a právně politický systém; b) *osobnostní složku jedince*, kde za výsledek socializačních procesů uvnitř osobnosti jedince dochází k tvorbě sebepojetí, autoevaluace a na jejíž popud si adolescent dále vytváří interní potřeby, kupříkladu potřebu sociální integrace, potřebu tvůrčího přesahu či polemiky nad smyslem a souvislostmi vlastního života.

Adolescence je tudíž zásadním ontogenetickým obdobím tvorby a akceptace hodnot přesahujících osobnost dospívajícího a též hodnot, které zahajují její specifikaci. K dokončení těchto i dalších uvedených osobnostních programů a rysů jedince dochází v období dvacátých let jeho věku, které je obecně pojímáno jako stádium mladé dospělosti (Prudký, 2014, s. 30-31). Tato etapa (zpravidla věkově ohraničena 20. a 30. rokem života člověka), jež

⁷ Více viz v kapitole 1.5 Faktory ovlivňující hodnotovou orientaci

vytváří psychosociální pozadí k převážné části prezenčního studia jedince na vysoké škole, je příznačná dosažením autonomní identity jedince, jeho typickou separací od původní rodiny (spolu s přijetím nové sociální role) či také vytvořením symetričtějších a tolerantnějších interakcí s autoritami. Psychologický přerod je u mladého dospělého rovněž spojen se změnami v jeho sociálním chování a vyjasněním si vazby k sociálním normám a hodnotám. Čerstvě nabytá identita jedince, jež se již zpravidla skládá ze stabilních individuálních hodnot, přání a niterních přesvědčení, je pak nově schopna značné flexibility, kompromisů i sebekritiky, jakožto i altruismu a empatie nahrazující dosavadní adolescentní egocentrismus. (Sirotová, 2013, s. 150-151; Thorová, 2015, s. 434)

Prudký (2011, s. 12) uvedenou etapu charakterizuje procesem ověřování a fixování dosavadních hodnot jedince, které jsou verifikovány a potvrzovány ve všech nejpodstatnějších životních oblastech a úrovních člověka, a tedy dimenzi: osobní, emocionální i sexuální, ekonomické, pracovní, rodinné (i rodičovské), veřejné, sousedské, intergenerační ad. Ve dvacátých letech jedinec rovněž prochází procesem sebeověřování v rozhodujících životních rolích a situacích, dochází k upevnování jeho hodnotového systému a též ke „kompletační“ jeho dosavadní osobnosti.

Hnilica (2007, s. 437-440) představuje v kontextu společenských věd tři nejčastěji využívané modely výkladu změn a vývoje hodnotového systému jedince v období dospělosti:

1. **Model kohort**, jež předpokládá homogenitu hodnot a postojů v rámci určité kohorty (generace) společnosti, tedy mezi jednotlivci, kteří prochází klíčovými životními událostmi a stádii ve stejném věku. Přívrženci tohoto modelu se dále rozdělují na skupinu, která preferuje submodel *střídání kohort*, jež postuluje stabilní rozdíly mezi kohortami v dospělosti (neboť každá z nich dospívá v odlišných podmínkách) a skupinu, jež předpokládá zákonitou proměnlivost hodnot v *průběhu životního cyklu*. Ta odkazuje na axiologickou shodu různých kohort nalézající se v identickém věkovém rozmezí.
2. **Model historických událostí/periody**, v nichž se hodnoty jednotlivých kohort či celé populace mění v důsledku historických událostí (např. okupace 1968), popřípadě širších sociálních trendů (např. proměna tradičních genderových rolí).
3. **Model interakce kohorty a historické epochy**, který představuje kombinaci obou předchozích modelů a postuluje tak, že jednotlivé historické reálie mají silnější vliv na určité kohorty nežli na kohorty jiné.

Aplikací výše uvedených modelů a jejich variací bylo v dosavadních empirických výzkumech mj. zjištěno, že mladší kohorty jsou v období dospělosti individualističtější, liberálnější a postmaterialističtější nežli kohorty starší, které vykazují konzervativnější, kolektivističtější a materialističtější hodnoty. Individualistický trend se v tomto ohledu stává v posledních letech také určujícím pro hodnotový systém celých společností. (Hnilica, 2007, s. 441)

Zásadní význam období vysokoškolského studia, jakožto podstatné etapy rané dospělosti člověka, kladou do popředí také Myyry, Juuljärvi a Pessa (2013, s. 269-274), když zdůrazňují rozvoj osobní i profesní identity jedince, u něhož v této životní fázi dochází nejen k prokazatelnému psychologickému rozvoji, ale i k mnoha změnám v hodnotách a postojích, jež mohou přicházet v relativně krátkém časovém horizontu (tedy například i v průběhu samotného terciárního vzdělávání) a které rovněž figurují jako prediktor morálního rozvoje jedince. Doplňují, že ačkoliv dosavadní studie odhalují spíše mírný charakter těchto proměn, ubírající se povětšinou k otevřenějším, liberálnějším a tolerantnějším hodnotám, důkazy svědčí o tom, že vlastní zkušenost vysokoškolského studia má unikátní pozitivní vliv na nárůst postkonvenčního morálního uvažování mladého člověka.

Vzhledem do diskurzu týkajícího se vývoje a změn hodnotového systému jedinců v ontologické etapě mladé dospělosti, respektive v období vysokoškolské edukace, jsme se přesvědčili, že toto období figuruje vysoko na seznamu životních fází ovlivňujících vývoj dospělé osobnosti, a tedy i vývoj interiorizace hodnot dospělých jedinců. Základním axiologickým významem a rovněž žádoucím projevem etapy mladé dospělosti je posléze realizace (popř. kompletace) a stabilizace hodnotových programů projektovaných v předchozím vývojovém období adolescence.

1.3 Typologie hodnot

Při analýze libovolné vědní oblasti pokaždé, dříve či později, narazíme na snahu badatelů o určitou kategorizaci příslušného paradigmatu zkoumané disciplíny. Oblast axiologie v tomto není výjimkou a naše teoretická východiska, ač již doposud podložená obsírně vymezeným pojmoslovím vsazeným do interdisciplinárního kontextu, by stále nebyla kompletní a neumožňovala by autonomní existenci hodnotové sféry ve snaze o empirickou návaznost, zůstala-li by ochuzena o patričné rozuzlení v podobě klasifikace, respektive typologizace. V aktuální kapitole se proto zaměříme na základní dělení hodnot, čímž vytyčíme vstupní

pole a nosnou linii pro kapitolu následující, jež se bude věnovat empirickým přístupům k jejich zkoumání v koncepcích předních autorů.

V odborné literatuře se setkáváme s různorodými typologiemi hodnot, což je v mnohém dáno pojetím vědy či vědeckého odvětví, z něhož daná kategorizace vychází. Dobrovolská a Duplinský (1981, s. 35) ovšem konstatují, že samotná typologie (popř. klasifikace) hodnot zaujímá dominantní postavení, jež je konkrétním disciplínám nadřazeno. K tomuto pohledu se přikláníme také my, a tudíž budeme v této věci usilovat o ucelenou typologii hodnot s relativním přesahem nad rámec pouhého oborového výkladu.

Hned zpočátku naší snahy o alespoň bazální zmapování hodnotové typologie je nutno říci, že existuje enormní množství způsobů dělení hodnot. Laca (2013, s. 137) nabízí výčet hledisek, od nichž je možno jednotlivé typologie (potažmo klasifikace) odvozovat:

- *Hledisko procesu hodnocení* aneb hodnoty jako předmět i výsledek hodnocení;
- *hledisko předmětu hodnocení* aneb hodnoty reálných objektů, vztahů či hodnoty konceptuální nebo hodnotové představy;
- *hledisko subjektu hodnocení* neboli hodnoty osobní, nejčastěji estetické či sociální;
- *hledisko motivace* neboli výchozí hodnoty, jež uspokojují naše potřeby a hodnoty očekávané, o něž usilujeme;
- *hledisko polarity* neboli hodnoty kladné (pozitivní) a záporné (negativní).

Detailně rozpracované dimenze hodnot nacházíme u Klockhorna (1950, s. 376-390), který, esenciálně vzato, v záležitosti hodnotové typologie, hovoří o:

- *dimenzi modality*, do níž spadají pozitivní a negativní hodnoty;
- *dimenzi obsahu*, k níž řadíme kognitivní, morální a estetické hodnoty;
- *dimenzi účelu*, v níž nalezneme způsobové (způsob činnosti), instrumentální (sloužící k dosažení cíle) a cílové hodnoty;
- *dimenzi obecnosti*, kam patří hodnoty specifické a hodnoty s obecnou platností;
- *dimenzi intenzity*, určující sílu hodnoty (např. v korelaci se sankcemi);
- *dimenzi organizace* neboli uspořádanosti hodnot;
- *dimenzi rozsahu*, zahrnující široké spektrum hodnot od obecně lidských po subjektivně zformované;
- *dimenzi explicitnosti*, pojímající hodnoty verbalizované (explicitní) a odvozené (implicitní) hodnoty.

Od uvedeného výčtu dimenzí a kritérií, podle nichž lze nahlížet na typologii hodnot, si však nyní dovolíme částečně upustit a vrátit se na samý začátek kategorizačního procesu. Budeme-li v tomto retrospektivním procesu opět postupovat deduktivně, zjišťujeme, že v nejobecnějším měřítku lze hodnoty rozdělit na *absolutní* a *relativní*, kde *absolutní dimenze* prezentuje hodnoty věčné, dlouhodobě a univerzálně uznávané celým kulturním spektrem, a *relativní hodnoty* jsou zde brány jako „nepravé“, tedy ty, které vznikají nově, většinou v souvislosti s uspokojováním individuálních či skupinových potřeb a zájmů. Jako nejzákladnější vzápětí můžeme považovat třídění hodnot na *hodnoty nižší* (jinak též hodnoty v první signální soustavě), sloužící k zachování existence jedince i druhu (a k jejich pudovému uspokojení), a *hodnoty vyšší*, jež se váží pouze k člověku a orientují se na potřeby přejaté edukací a kulturou či na posouzení informací, jako jsou například krása, čest, soucit, spravedlnost, poctivost a mnoho dalších (Hartl a Hartlová, 2015, s. 192).

Z jiného dělení hodnot vychází Laca (2013, s. 138) a Kučerová (1996, s. 75-76), kteří v základu rozlišují mezi *hodnotami materiálními* (hmotnými), mezi něž může patřit např. vlastnictví či potrava a jsou tudíž spjaty s konzumním stylem života lidí, a dále *hodnotami duchovními* (nehmotnými), k nimž řadíme kupříkladu poznatky, vědomosti, ale také normy, principy či ideály. Laca (2013, s. 138) však dodává, že v daném třídění neexistuje pevná hranice, která by obě kategorie od sebe oddělovala a ty jsou tudíž na sobě závislé.

Z obecného aspektu, avšak významného též pro sociologii, dělí hodnoty Spousta (2016, s. 57-59). Na jedné straně tak eviduje *hodnoty individuální* (osobní), jež jsou odrazem hlavně materiálních a vitálních (životních) potřeb jedince, a tedy potřeb biologických, ale také potřeb mravních, estetických, uměleckých, poznávacích a samozřejmě též specifických požadavků každého individua. Na straně druhé vede v patrnosti *hodnoty společenské*, jež jsou vyjádřením potřeb určité skupiny, v níž spoluutvářejí její profil po stránce kulturní a duchovní. Sociální hodnoty mají dle Spousty civilizační charakter, poněvadž jsou výsledkem společenské organizace (např. rodiny či státu), komunikace a kumulovaného poznání.

Obsáhlejší dělení do tentokrát již tří (respektive čtyř) oddílů předkládá Kučerová (1976, s. 10-20, 1996, s. 72-73), která třídí hodnoty dle oblastí, v nichž člověk prožívá sebe i svět. Zpracování hodnotové typologie dle konceptu Kučerové, včetně způsobu projevu jednotlivých dimenzí a jim typických příkladů hodnot, zobrazuje následující tabulka:

Tabulka 1 Typologie hodnot dle Kučerové (Kučerová, 1971, s. 20)

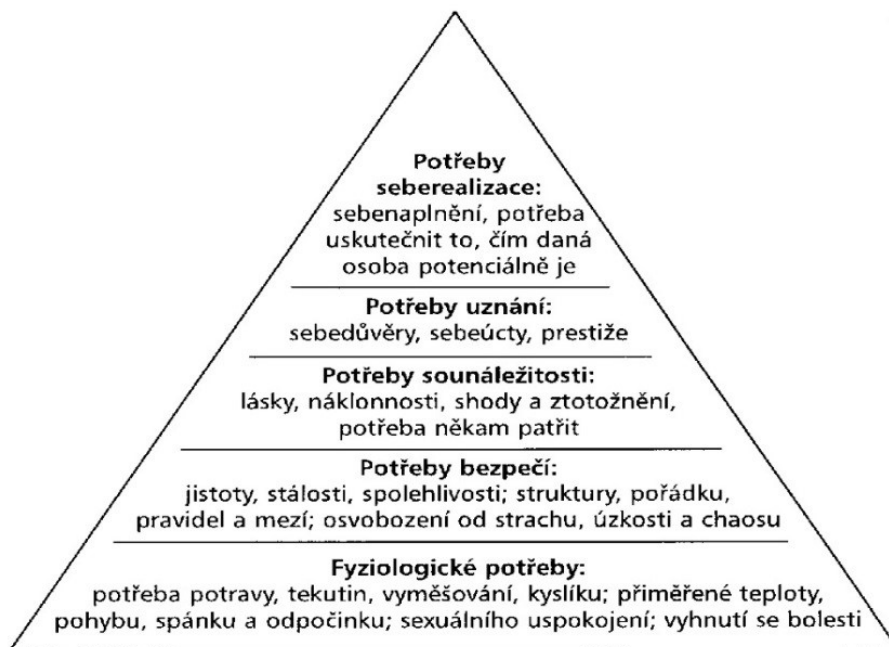
Druhy hodnot			
	Způsob, jakým se projevují (z čeho vyvěrají)		Typické příklady
Přírodní hodnoty	vitální	Odpovídají potřebám biologické existence člověka a jsou výrazem tendence uchovat život organismu.	Hodnoty života, zdraví, zdatnosti, tělesného blaha.
	sociální	Jsou projevem vztahu člověka k druhým lidem (k sobě samému) a egoistických potřeb člověka.	Potřeba: asociace, družnosti, vzájemnosti, citové odezvy, milovat, být milován, uplatnění, uznání, ocenění, aj.
Civilizační hodnoty	Jsou podmínkou i výsledkem: společenské výroby, organizace, techniky a ekonomiky.		Hodnoty nezávislosti na přírodě, užitku, kulturnosti, komfortu.
Duchovní hodnoty	Jsou ohniskem niterné kultury člověka.		Potřeba: Sebeuvědomění, seberealizace, postihnutí smyslu, intelektuálního rozvoje, vzdělanosti, citu, aj.

Z existenciálního filozofického hlediska rozděluje hodnoty Viktor Emil Frankl, který, v souvztáhnosti s otázkami života a jeho smysluplným prožitím, naznačil následující tři okruhy hodnot (in Křivoklavý, 2010, s. 47-49):

- a) *Zážitkové hodnoty*, jejichž signifikantním příkladem je láska (manželská, partnerská či láska matky k dítěti atp.) a hodnoty estetické (umělecké zážitky všeho druhu);

- b) *Hodnoty vytvořené vlastní činností člověka*, zahrnující smysluplnou aktivní činnost člověka (vydatnost), svědčící o významu aktivity pro jedince (např. umělecká činnost, ale i výchova dítěte či práce ošetřovatele);
- c) *Postojové hodnoty*, demonstrováné postoji (např. statečností), jež dotyčný zaujímá k okolnímu dění či svému osudu (např. boj s nepříznivým zdravotním stavem).

Pakliže filozofie pojí hodnotové typy s pojmem dobra a existenciálními otázkami, psychologové se v případě typologie často uchylují ke korelaci hodnot s lidskými potřebami, jež mají obvykle tendenci třídit do hierarchických kategorií. Typickým příkladem takovéto formy typologie hodnot je tzv. pyramida potřeb amerického psychologa Abrahama H. Maslowa (jinak též teorie motivace), vycházející z principu homeostáze (samočinného udržování hodnot), na jehož základě autor determinuje potřeby, které motivují člověka k volbě objektů sloužících k uspokojování těchto potřeb z aspektu jejich hodnoty. Daný výběr subjektu zde posléze slouží jako indikátor přijatých hodnot (Dobrovolská a Duplinský, 1981, s. 37). Maslow, na základě předchozí sofistikované studie, vytvořil z lidských potřeb hierarchický žebříček, jenž má obvykle tvar následující pyramidy:

Obrázek 2 Maslowova pyramida potřeb (Škop, 2017)

Jak naznačuje výše uvedené Maslowovo hierarchické schéma, jednotlivá patra pyramidy prezentují skupiny potřeb člověka, od těch nejzákladnějších (a tedy i nejvíce naléhavých), po ty výše položené, jež jsou (sic méně naléhavé) v rámci lidské ontogeneze evolučně nejvyšší. Základním postulátem k dosažení vyšších pater uvedené hierarchie je přitom před-

chozí uspokojení potřeb v patrech nižších, zejména pak těch, jež zaujímaly postavení v samém základu pyramidy, čili potřeb fyziologických a biologických. Na vyšších patrech žebříčku se pak postupně nalézají *potřeby bezpečí, afliční potřeby, potřeby uznání* a samý vrchol pyramidy obývají *potřeby seberealizace*, které zhmotňují tendence a požadavky člověka po sebenaplnění, porozumění či sebeaktualizaci. (Horák, 1996, s. 19)

Vycházejíc z uvedeného multidimenziálního vnímání a prožívání hodnot pak Nytrová a Pikálková (2011, s. 65-68) pojednávají o skupině tzv. univerzálních „všelidských“ a globálně platných hodnot, jež v průběhu evoluce vykrytalizovaly ve společnosti a staly se její trvalou součástí. Jsou to hodnoty: láska, naděje, odpovědnost, odpuštění, poznávání, přátelství, radost, rodina, svoboda, víra, zdraví a život. Daný výčet pak dotváří Spousta (2016, s. 55), který hovoří o společných hodnotách v kontextu evropské kultury, kdy kromě dlouhodobě uznávaných hodnot, jako jsou např. seberealizace, participace či kooperace, jmenuje kvartet základních evropských hodnot – svobodu, rovnost, spravedlnost a bratrství.

Na úplný závěr úseku, věnujícímu se typologii hodnot, jsme si záměrně ponechali zmínku o přílehlavém pojetí tématu z perspektivy Milтона Rokeache, jež nám tímto poslouží jako odrazový můstek či spíše nosný most do další kapitoly, v níž bude celá koncepce tohoto významného sociálního psychologa (a axiologa) podrobněji rozebrána. Již v tuto chvíli musíme však v nastoleném kontextu reflektovat Rokeachův koncept dělení hodnot, který v základní rovině rozlišuje mezi hodnotami *instrumentálními* a *terminálními*. *Instrumentální hodnoty* se váží k jednání individua a lze si je vykládat jako prostředky, jejichž užitím se člověk přibližuje k něčemu pro něj významnému. Zjednodušeně řečeno tedy představují způsoby chování k dosažení určitého cíle. Jedná se o hodnoty morální (např. čestnost či užitečnost druhým apod.) a hodnoty související s inteligencí a sebeuplatněním člověka (cílevědomost, kreativita aj.). *Hodnoty terminální* naopak v pojetí autora ztělesňují obecný cílový stav či ideál existence subjektu, tedy stav, k němuž člověk vzhlíží a jehož se zmíněnými způsoby chování snaží dosáhnout. V dané skupině hovoříme o hodnotách individuálních (moudrost, sebeúcta atp.) či hodnotách cílených na societu (rovnost, svoboda atd.). Mezi oběma skupinami nicméně nemusí panovat jednoznačný vztah, neboť se mohou navzájem prolínat, eventuálně působit vícenásobně. (Dvořáková, 2008, s. 42; Prudký, 2009b, s. 87).

1.4 Koncepty zkoumání hodnotových orientací

V předchozí kapitole jsme si, z různých aspektů, autorských i oborových perspektiv a s notným přispěním příslušné odborné literatury, vymezili rozmanitou typologii hodnot. Na tuto zkušenost nyní navážeme prezentací čtveřice nejvýznamnějších a nejfrekventovanějších axiologických koncepcí prominentních světových autorů.⁸ Největší prostor bude v rámci tohoto tematického celku věnován hodnotovému konceptu Shaloma H. Schwartze, který proto uvádíme až jako poslední, neboť tento byl, po důkladném zvážení, zvolen konceptuálním podkladem pro náš následný výzkum hodnotové orientace vysokoškolských studentů.

1.4.1 Koncepte instrumentálních a terminálních hodnot Milтона Rokeache

Jak uvádí též Prudký (2009a, s. 73-74), v současné empirické praxi zaměřené na kvantitativně založené zkoumání hodnot se v současnosti objevují tři dominantní koncepty, a to koncepte Roberta Ingelharta, koncepte Geerta Hofstedeho a koncepte Shaloma H. Schwartze. Všechna uvedená pojetí však, někde více (Schwartz a především Ingelhart), někde méně (Hofstede), nacházejí společného jmenovatele v podobě shodného východiska ke zkoumání axiologické oblasti u polského sociálního psychologa Milтона Rokeache. Je přitom též zřejmé, že Rokeachův hodnotový koncept usnadňuje výklad některých dalších pojetí. Z těchto důvodů započneme naši aktuální prezentaci hodnotových koncepcí právě u tohoto autora.

Rokeach byl ve sféře studia lidského chování, postojů, přesvědčení a především pak hodnot, v mnohém vizionářem i průkopníkem, když už počátkem 70. let 20. století přišel s návrhem na dělení hodnot do dvou skupin, na již zmiňované hodnoty instrumentální a terminální.⁹ Jeho přínos axiologii však nespočíval pouze v teoretickém rozlišení hodnot na „nástrojové a trvalé“, nýbrž také v konstrukci empiricky uchopitelného přístupu k hodnotám (ve vazbě s lidskými potřebami, zájmy a cíli), jenž byl založen na trvalém přesvědčení o tom, že specifický způsob jednání (tj. instrumentální hodnoty) či cílový stav

⁸ V aktuální podkapitole se, na rozdíl od předchozí části teoretické studie namísto otázky dělby a kategorizace hodnot zaměříme spíše na typologizaci jejich nositelů a zejména pak na prezentaci nejčastějších přístupů postulujících možnost plnohodnotného empirického zkoumání hodnotových orientací, pochopitelně s akcentem na jejich potenciální využití v rámci výzkumné části naší práce.

⁹ Více viz předchozí kapitola 1.3 Typologie hodnot

existence (tj. terminální hodnoty) je individuálně i sociálně výhodnější nežli jejich protilehlá alternativa. Poznání těchto hodnot bylo pro Rokeache klíčové také z důvodu lepšího porozumění lidskému jednání, jež směřovalo k vytouženým cílům, spjatým s morálním hodnocením druhých lidí i vlastním sebehodnocením člověka. (Dvořáková, 2008, s. 43; Prudký, 2009a, s. 74; Rokeach, 1973)

Za účelem konkretizace hodnot determinoval Rokeach tři vzájemně se doplňující hodnotové složky: a) *kognitivní*, v níž hodnota zobrazuje poznání žádoucího alias korektní chování člověka vedoucí k dosažení požadovaného cíle; b) *afektivní*, ztvárňující určitý citový vztah subjektu k objektu (souhlasný, odmítavý aj.); c) *behaviorální*, připodobňující hodnotu ke zdroji intencionality, čili motivu (aktivátoru) lidského chování (Prudký, 2009a, s. 75).

Na předchozím podkladě vytvořil Rokeach, sledujíc praktické využití své koncepce, axiologicky zaměřený dotazník hodnotových preferencí, známý jako „Rokeach Value Survey“ (dále jen „RVS“), sestávající z celkem 36 položek, rovnoměrně (tj. 18 položkami) reprezentující obě proklamované skupiny hodnot. Úkolem výzkumem zvolených respondentů bylo pro každou skupinu zvolit a hierarchicky seřadit hodnoty dle svých osobních preferencí. Tím se pokoušel Rokeach získat informace o interakcích mezi volenými hodnotami a posléze z analyzovaných výsledků konstruovat preferenční hierarchické žebříčky. Při tvorbě dotazníku Rokeach postuloval, že určité hodnoty jsou zkoumané kultuře či společnosti vlastní, potažmo, že každý člověk v rámci society zaujímá stejné hodnoty, jež se liší pouze měrou jejich zastoupení v daném celku. (Matějů a Anýžová, 2016, s. 40; Prudký, 2009a, s. 76-77; Rokeach, 1973)

Ačkoliv Rokeachův koncept poskytuje jednoduchý přístup k výzkumu hodnot a dodnes se též pokládá za jeden z nejvýznamnějších zdrojů při zkoumání hodnotových orientací, kde si udržuje poměrně vysokou úroveň validity, zejména v dílčích aspektech „dynamiky či setrvačnosti hodnotových struktur, včetně vztahů k sociálním, demografickým a kulturologickým charakteristikám populace“ (Prudký, 2009a, s. 77), stále se nám, z pohledu naší studie, jeví jen jako výchozí varianta k mladším (a leckdy i propracovanějším) koncepčním alternativám.

Pomineme-li dále fakt, že Rokeachův koncept neskýtá natolik sofistikovanou část zpracování a následné interpretace dat, hlavní nevýhody RVS shledáváme: a) *v povinnosti* respondenta (tak trochu nuceně a, dovolíme si to říci, rigidně) *volit z předem vybraného balíčku „univerzálních“ hodnot*, jejichž výchozí členění na dvě skupiny navíc nemusí všem

dotazovaným vyhovovat (notabene, jevit se zcela smysluplně a opodstatněně, a to i proto, že se některé položky obou dílů dotazníku zčásti sémanticky překrývají); b) v *relativní složitosti* jeho adekvátního „vyplnění“, které si rovněž nárokuje poměrově delší časový interval a vyšší koncentraci respondenta; c) ve *vlastním pojetí klasifikačního nástroje*, jenž se nám zdá být vhodnějším spíše pro určování konkrétních hodnotových preferencí, než ke kýženému mapování ucelené struktury hodnotové orientace člověka, neb zřetelně inklinuje k hierarchizaci hodnot respondenta, aniž by kupříkladu bral v úvahu možnost paralelní (rovnocenné) pozice dvou či více preferovaných hodnot v axiologickém systému člověka.

1.4.2 Střet materialismu a postmaterialismu v koncepci Ronalda Ingelharta

Z Rokeachova pojetí typologie hodnot, potažmo Maslowovy hierarchizace potřeb, přímo vychází také druhá, zřejmě nejznámější, ovšem současně možná i nejkritizovanější koncepce měření a analýzy hodnotových struktur, a tedy koncept amerického sociologa a politologa Roberta Ingelharta. Ten, kromě perspektivy typologizace hodnot a potřeb uvedených autorů, bere ve zřetel navíc i tzv. fenomén tiché revoluce, který se dle autora odehrál v ekonomicky rozvinutých západních zemích (zejména pak v autorových rodných Spojených státech amerických a ve Velké Británii) v průběhu druhé poloviny 20. století a jež měl dopad na transformaci tehdejších ekonomik industriálních společností v society postindustriální. Tato přeměna dle tvůrce uvedeného konceptu souběžně vedla k domnělému pocitu socioekonomické hojnosti mezi tamějšími obyvateli, respektive k proměně jejich hodnotových a životních orientací. K danému úkazu vzápětí Ingelhart připojuje rovněž druhou hypotézu, týkající se socializace jedince v období adolescence, jež dle autora ztělesňuje meritorní vývojovou etapu v otázce tvorby základu hodnotových struktur pro následné ontogenetické období dospělosti. (Matějů a Anýžová, 2016, s. 40; Prudký, 2009a, s. 77-78; Rabušic, 2000, s. 3)

Na základě uvedených společenských jevů i typologií svých předchůdců rozděluje Ingelhart hodnoty do dvou skupin - na *materialistické* a *postmaterialistické*. Mezi *materialistické hodnoty* však Ingelhart neřadí pouze ty, jež mají hmotnou podobu, ale kupříkladu také hodnoty: bezpečí a jistoty, trvalosti a respektování (sociálního) řádu, stabilní ekonomiky, boje proti kriminalitě a růstu cen (a mimo to pochopitelně i hodnoty potřebné k zajištění základních hmotných životních potřeb). V dané skupině se tedy nacházejí hodnoty akcentující především dva klastry, a to *ekonomické jistoty* a *fyzické bezpečí* jedince. Jako *postmaterialistické* posléze autor vnímá hodnoty: naplňování společenských a seberealizačních potřeb.

začnicích potřeb jedince (včetně jeho participace na moci), svobody projevu, osobnějším mezilidských interakcí či dosažení humánnější společnosti ad. Tyto hodnoty zastupují *intelektuální, estetické a sebeaktualizační* prvky osobnosti (Prudký, 2009a, s. 77-78; Prudký, 2009b, s. 90; Rabušic, 2000, s. 6).

Pro možnost empirického měření daných hodnotových skupin sestavil Ingelhart metrický nástroj složený ze čtyř výroků, obecně označovaný jako World Value Study (dále jen „WVS“), jinak též European Value Study („EVS“). V souboru těchto tvrzení dva výroky indikují materialistickou hodnotovou orientaci („udržet pořádek ve státě“ a „bojovat proti růstu cen“), zatímco dva další orientaci postmaterialistickou („dát lidem větší možnost hovořit do důležitých vládních rozhodnutí“ a „bránit svobodu projevu“).¹⁰ Dotazovaní jsou dále instruováni k volbě dvou výroků, jež optimálně vyjadřují jejich vizi pro budoucí tendence ve vývoji jejich země. (Matějů a Anýžová, 2016, s. 41; Prudký, 2009a, s. 41, 79- 81)

Přestože Ingelhartův koncept, jak dokládá též Rabušic (2000, s. 4), svého času vzbudil značnou pozornost u tehdejší sociologické i politické odborné veřejnosti a dle Prudkého (2009, s. 81) dal možnost vzniku pozoruhodných srovnání „diferencí“ shluku národních kultur soudobého globálního světa, jakožto i příležitost k charakteristice tendencí ke konsensu (či naopak konfliktům) v současné multikulturní societě, skýtá rovněž několik úskalí.

Matějů a Anýžová (in Zich, Anýžová a kol., 2016, s. 41) v tomto hovoří o kritice konceptu, jež procentuálním výkladem (tzv. indexem PDI) adekvátně neodráží změny v zastoupení dílčího smíšeného typu mezi respondenty. Ištvániková a Čižmárik (2007) avizují, že Ingelhart při své analýze aplikuje indikátory jako hrubý domácí produkt a snaží se demonstrovat použitelnost svojí teorie skrze ekonomické ukazatele, nicméně ty jsou metodologicky problematické. Konečně také Rabušic (2000, s. 19) v závěru své studie váhá nad validitou Ingelhartova měřicího nástroje, který vnímá jako užitečný ukazatel určitého spektra hodnotové orientace, nikoliv však v jejich nominální sociologicky reflektovatelné podobě.

¹⁰ Původní čtyřčlennou baterii výroků později sám autor modifikoval a rozšiřoval až do finální podoby dvanácti položek, aby se posléze (zejména kvůli komplikovanosti a nejednoznačnosti jednotlivých výroků) navrátil k původnímu modelu. Princip určení hodnotové orientace jedince však zůstával po celou dobu prakticky shodný a metoda WVS (resp. EVS) se stala hojně užívanou pro velké množství studií převažující axiologické orientace obyvatel zemí celého světa, v nichž pomáhala stanovit podíl skupiny materialistů, postmaterialistů a tzv. smíšeného typu respondentů. (Matějů a Anýžová, 2016, s. 41; Prudký, 2009a, s. 41, 79- 81)

Z uvedené kritiky, ale i bazálního charakteru celé koncepce, jež v sobě sdružuje výhradně ekonomické aspekty hodnotové orientace v kulturních kontextech hodnotových změn, a která navíc dichotomicky (či spíše bipolárně) redukuje získaná data do dvou (pro naši studii nepříliš relevantních) skupin, se nám proto Ingelhartův přístup nejeví jako vhodný pro komplexní vhled do specifické problematiky axiologické orientace vysokoškoláků.

1.4.3 Kulturně-axiologický koncept Geerta Hofstedeho

Z poněkud odlišné perspektivy pojímá paradigma hodnot a hodnotové orientace holandský vědec Geert Hofstede. Ten přistupuje k axiologickému průzkumu jako k jednomu z procesů poznávání a měření mentálních programů lidí, tedy intergeneračně předávaných „softwarů jejich mysli“, jež v sobě pojímají hodnoty i kulturu, a které se odvíjejí jak na úrovni individuální, tak na úrovni kolektivní a univerzální (Hofstede a Hofstede, 2007, s. 13-15; Prudký, 2009a, s. 83). V Hofstedeho pojetí jsou hodnoty, získávané prostřednictvím socializace jedince a nabývající kladné či záporné polarity, definovány jako „široké tendence preferovat určité stavy před ostatními“ (Hofstede, 2001, s. 5-6). V daném ohledu se potom projevují jako cíle, nikoliv instrumenty, neboť jejich přijetí je buď nevědomého rázu či jsou napřímo odvozovány od nějaké zkušenosti či externí autority (Prudký, 2009a, s. 83). Tyto hodnoty pak nemusí tvořit harmonické vazby, naopak, jednotlivě si mohou odporovat (Matějů a Anýžová, 2016, s. 41).

V rámci typologizace hodnot přikládá Hofstede (in Prudký, 2009, s. 84-85) zásadní význam jejich rozlišení na ty, jimiž lidé vyjadřují svá aktuální přání a tužby – *hodnoty chtěné* (desired values) a ty, které by si ze svého pohledu měli přát – *hodnoty vyžadované* (desirable values). Účelem tohoto členění je snazší identifikace rozdílů mezi aktuálním chováním jedince (skutky) a jednáním chtěným. Pro realizaci empirického měření jednotlivých kultur a národů vytvořil Hofstede pět (posléze sedm) základních na sobě závislých (leč nikoliv ztotožnitelných) hodnotových dimenzí, mezi nimiž je každá země skrze nabízené škály snadno lokalizovatelná. Jedná se o dimenze: *vzdálenosti moci* (postulující nerovnosti mezi lidmi), *individualismu* (sledující míru integrace jedinců do primárních skupin), *maskulinity* (odrážející problematiku genderu), *vyhýbání se nejistotě* (vázané k úrovni stresu ve společnosti, zejména ve vztahu k neznámé budoucnosti), *dlouhodobé orientace* (na ose mezi její krátkodobou a dlouhodobou variantou) a později připojené dimenze *požitku* (v konfrontaci s umírněností) a *monumentality*. Tyto dimenze by pak, dle autora, v

souhrnu měly spolehlivě definovat kulturu dané země. (Matějů a Anýžová, 2016, s. 41; Prudký, 2009a, s. 86-87)

Prudký (2009a, s. 87-88) kvituje, že oproti některým jiným přístupům k empirickému kvantitativnímu sociologickému průzkumu hodnot, věnuje Hofstedeho koncepcí silnou pozornost také metodice sběru dat, zejména z aspektu jejich objektivizace. Matějů a Anýžová (in Zich, Anýžová a kol., 2016, s. 41) nicméně berou na vědomí občasnou empiricky „nepodloženou“ generalizaci Hofstedeho pojetí v případě dílčích výzkumů (příkladem budiž průzkum hodnotové orientace pracovníků firmy IBM, jenž byl konceptem zobrazen na celou populaci) a jeho hlavní nedostatek potom spatřují především v zahrnutí neadekvátního počtu hodnotových dimenzí pro relevantní zkoumání kultur.

Vzhledem ke zřetelnému zaměření Hofstedeho konceptu na internacionální, respektive interkulturní formát průzkumu hodnotových orientací, jemuž je podřízen také výzkumný nástroj a jeho dílčí kritéria, ani tento přístup neshledáváme empiricky využitelným v kontextu zacílení naší práce.

1.4.4 Koncept hodnotových portrétů Shaloma Schwartze

Posledním z „velkých“ přístupů ke zkoumání hodnotových systémů, který si v naší práci detailněji představíme, je koncepce významného sociálního psychologa, interkulturního badatele a současně též profesora Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, Shaloma H. Schwartze. Schwartz, jenž věnoval axiologické problematice celý svůj profesní život, ve svém konceptu navazuje na dřívější Rokeachovo dílo, když chápe hodnoty jako „žádoucí cíle (lišící se ve své důležitosti), jež slouží jako vůdčí principy v životě lidí“ (Schwartz and Sagiv, 1995, s. 93-94). Hodnoty, které dle Schwartze (potažmo i Rokeache) mohou výrazně ovlivňovat lidské jednání, v daném pojetí reprezentují tři všeobecné existenciální postuláty potřeb: potřeba (či vhodněji potřeby) biologického charakteru, potřeba společenské interakce a potřeba sociálního fungování (Dvořáková, 2008, s. 43).

Prudký (2009a, s. 88-89) registruje, že Schwartz ve své koncepci pracuje s obdobnými východisky jako ostatní světoví autoři (např. Rokeach, Ingelhart) a jeho cílem je mj. skrze komplexní výzkum hodnot, jakožto základních stavebních prvků, nalézt tematické pojítko všech společenských věd a rovněž dospět k potenciálnímu porozumění societě. Oproti většině jiných koncepcí, jež mapují pouze parciální „výsek“ axiologické výbavy člověka, se však, na základě získaných poznatků, pokouší zachytit hodnotové zakotvení člověka jako

celku. Nevylučuje přitom ani možnost opozičních forem části základních souborů hodnotových orientací, naopak nachází jejich souvislost s dalšími lidskými hodnotami a postoji.

Konceptuální odlišnost Swartzova přístupu k hodnotám vnímá též Ištvaníková a Čižmárik (2007), kteří označují výše uvedené koncepty hodnotového systému člověka jako hierarchické, kdežto s prací Schwartze a jeho spolupracovníků je neodmyslitelně spjat strukturální model vnímání (a zkoumání) hodnot. Ten si sám autor (Schwartz, 2003, s. 2) obhajuje tvrzením, v němž konstatuje, že lidé uvažují o hodnotách ve smyslu jim přisuzované důležitosti, jež sehrávají v kontextu jejich životů. Dále si též uvědomuje, že každý člověk vyznává individuální množinu hodnot s různým stupněm důležitosti, a tedy hodnota, jež pojímá značnou váhu u jedné osoby, nemusí být pro další jedince podstatná.

V souladu s uvedeným pojetím hodnotové sféry a snahou o naplnění cíle ve formě komplexního axiologického poznání Schwartz (2012, s. 4) hovoří o následujících formálních vlastnostech, respektive kritériích, jež by měly hodnoty (pochopitelně mimo obecný předpoklad univerzálnosti) splňovat. Jedná se o: a) vizi silně normativního charakteru hodnot (vyvolávající kladný či záporný efekt); b) vazbu hodnot na žádoucí (preferované) cíle a motivace jedince k jejich dosažení; c) nezávislost hodnot na specifických situacích (čímž se mají lišit od postojů); d) předpoklad hodnot jako standardu či měřítka aplikovaného na hodnocení okolí (osob, jevů, událostí); e) hierarchizace hodnot (alias tvorba uspořádaných, pro jedince či skupinu charakteristických souborů priorit) a v poslední řadě; f) o aktivaci jednání člověka v duchu významového kontextu hodnot.

Vycházejíc ze svých postulátů pak Schwartz (1992, s. 7-11, 2012, s. 5-7; srov. Řeháková, s. 109-110) nakonec rozlišuje následujících deset motivačních hodnotových typů (neboť motivační cíle jsou určujícím hlediskem diferenciací hodnot), u nichž předpokládá, že na obecné úrovni tvoří kontinuum v kruhové struktuře axiologické orientace člověka.¹¹ Jsou jimi: *sebeřízení, stimulace, hédonismus, úspěch, moc, bezpečnost, konformita, tradice, benevolence a universalismus*.

¹¹ Motivačních typů hodnot bylo původně osm. Některé kategorie byly posléze Schwartzem přejmenovány (hédonismus, benevolence a částečně i konformita), další odvozeny (tradice a universalismus) - viz dále. V některých teoretických i empirických studiích je pak zahrnut i typ jedenáctý – spiritualita. Sám Schwartz však po několika kolech výzkumných šetření dospěl k uvedenému finálnímu počtu deseti hodnotových typů, neboť spirituální typ v těchto studiích často splýval s universalismem (Prudký, 2009a, s. 90-91).

Vzhledem k aplikaci Schwartzovy koncepce v naší empirické studii si jednotlivé motivační hodnotové typy nyní blíže rozebereme (Anýžová 2014, s. 550; Řeháková 2006, s. 109-11; Schwartz, 1992. s. 5-11; 2012, s. 5-7):

Sebeřízení (self-direction), jinak též **samostatnost** je hodnotovým typem, jež vychází jednak z lidských potřeb kontroly a nadvlády („mistrovství“) a jednak z interakčních požadavků osobní autonomie a nezávislosti. Definujícím cílem tohoto axiologického typu je proto autonomie člověka, projevující se v jeho myšlení a (volbě konkrétního) jednání, a paralelně také kreativita a zvědavost jedince. Kromě uvedených potřeb (nezávislost, tvořivost, zvědavost, volba vlastních cílů) můžeme v dané kategorii nalézt také potřeby (a hodnoty) sebeúcty, inteligence, soukromí a svobody.

Stimulace (stimulation) souvisí s postulátem o různorodosti potřeb živých organismů, jež k dosažení optimálního stupně aktivace vyžadují rozmanitost a mnohotvárnost stimulačních podnětů. Motivačním cílem těchto hodnot je vzrušení, novost a životní výzvy (pestrý život, vzrušující život, odvaha), kdy současně platí, že biologicky založené variace v potřebě stimulace a vzrušení, jež jsou podmíněny společenskými zkušenostmi, mohou vyvolat individuální rozdíly ve významu daných hodnot.

Hédonismus (hedonism) neboli **požitkářství** (či dříve kategorie potěšení - enjoyment) je strukturální složkou, jejíž východisko můžeme nalézt v životních potřebách člověka, přesněji řečeno v potěšení, jež jedinci přináší jejich uspokojování. Tento typ byl originálně postaven především na dvou hodnotách, jež se objevují také na Rokeachově axiologickém seznamu, a tedy terminální hodnotě „štěstí“ (happiness) a instrumentální hodnotě „radostný“ (cheerful). Jelikož však ani jedna z daných hodnot nebyla dle Schwartzova týmu přesvědčivě odvozena od životních potřeb organismu, autor definoval její hlavní motivační cíl jako požitek, rozkoš a smyslové sebeuspokojení (radost, užívání si života).

Úspěch (achievement) či **výkon** je hodnotovým typem, jež se pojí s kompetentní výkonností člověka, představující nutnou výbavu jedince pro získání prostředků k jeho přežití a k řádnému fungování v sociálních interakcích i institucích. Určujícím cílem dané kategorie je tedy jedincův osobní úspěch, jehož projevem jsou schopnosti (kompetence) hodnocené dle společenských a kulturních standardů. Konkrétní hodnoty spadající pod tuto kategorii jsou inteligence, schopnost („kompetentnost“), cílevědomost ad.

Moc (power) je strukturální kategorií, která je založena na postulátu více universálních lidských požadavků. V sociálním prostředí zahrnuje dimenze dominance a submisivity, v

nichž hodnoty mohou vystupovat jako transformace individuálních potřeb. Hlavním cílem tohoto hodnotového typu je dosažení vysokého společenského postavení - sociálního statusu (neboť ke správné funkčnosti institucí je statusová diferenciací potřebná), společenské prestiže a rovněž kontroly či právě dominance nad lidmi a zdroji (autorita, bohatství, sociální síla, vybudování či zachování veřejného obrazu, společenské uznání aj.).¹²

Bezpečnost (security) je odvozována od základních individuálních a sociálních požadavků člověka, z čehož plyne též dvojsečné zaměření hodnot tohoto axiologického typu, tj. jak na jednotlivce, tak na společnost. Dané členění se odvíjí z předpokladu, že některé hodnoty bezpečnosti slouží primárně individuálním zájmům (např. zdraví), kdežto jiné zájmům kolektivním (např. národní bezpečí). V daném směru však můžeme rovněž postulovat, že i hodnoty, které se týkají kolektivu, demonstrují cíl bezpečnosti pro jedince, jež se s těmito hodnotami identifikuje. Hlavním motivačním cílem tohoto hodnotového typu se tak stává bezpečnost, harmonie a stabilita společnosti i jednotlivců (a jejich interakcí) v ní.

Konformismus (conformity, dříve formálně restrictive conformity), popř. podřízení je hodnotový typ vycházející z předpokladu, že jednotlivci potlačují sklony, které by mohly být sociálně rušivé a jež by ohrožovaly hladké fungování skupiny či society. Definujícím cílem konformismu je tak sebekázeň v jednání individua, jeho zálibách a stimulech, projevující se v každodenní interakci jedince s okolím, a to zejména v situacích, kdy by uvedené „rušivé prvky“ v individuálním jednání člověka mohly ohrozit ostatní a narušit tak očekávání či normy uznávané společností. V daném axiologickém celku se tak setkáváme především s hodnotami: poslušnosti, sebekázně, zdvořilosti, úcty k rodičům a starším ad.

Tradice (tradition) postuluje tradiční způsoby chování jednotlivce, odvislé od institucí, symboliky, zvyků a sdílené zkušenosti majoritní společnosti. Hodnoty vyskytující se v tomto typologickém souboru často formálně odpovídají náboženským rituálům, přesvědčením a normám chování. Jsou jimi: všeobecná úcta k tradici, respekt, pokora, oddanost, přijetí individuálního podílu jedince v životě společnosti, duchovní život ad.¹³

¹² Kategorie moci se tedy těsně váže také k předchozímu hodnotovému typu úspěch, neboť oba strukturální celky jsou zaměřené na sociální vážnost a uznání. Zatímco však úspěch zdůrazňuje aktivní demonstraci schopností individua v konkrétní interakci, moc akcentuje dosažení nebo uchování dominantního postavení jedince uvnitř obecnějšího společenského systému (Schwartz, 1992. s. 5-11; 2012, s. 5-7).

¹³ Tradiční hodnoty tak v mnohém korelují s hodnotami konformity, neboť sdílejí vyšší cíl podřízenosti sebe sama vůči společenským očekáváním. Liší se ovšem v objektech, jimž se podřizují, kdy konformita značí

Benevolence (benevolence) je užším pojetím dřívějšího prosociálního hodnotového typu, od něhož se však odlišuje cílovým fokusem na menší skupinu osob, když se vyznačuje koncentrací na prosperitu osob, s nimiž je jedinec v každodenním kontaktu (původní prosociální typ sledoval zájmy společnosti jako celku). Hodnoty benevolence byly rekrutovány z elementárního požadavku na řádné fungování skupiny a potřeby afiliace neboli (potřeby) tvorby pozitivních osobních emočních kontaktů. Jedná se tudíž o hodnoty akcentující dobrovolný zájem o kvalitní životní podmínky druhých, mezi něž patří: užitečnost, upřímnost, odpuštění, zodpovědnost, věrnost, pravé přátelství, zralá láska, smysl života a přijetí vlastního osudu v něm, ad.¹⁴

Universalismus (universalism) je kombinací dřívějších typů zralosti a (opět) prosociálnosti, doplněný o další prvky získané empirickými studiemi. Jeho motivačním cílem a rovněž základními hodnotami jsou: porozumění, uznání, tolerance a ochrana prosperity všech lidí i okolní přírody. Z tohoto důvodu lze motivaci tohoto axiologického typu snadno odvodit z biologických potřeb člověka, jež zajišťují jeho přežití. Jeho výchozím postulátem je pak všestranná akceptace druhých (a to i mimo primární sociální skupiny jedince), poněvadž případná intolerance a nespravedlnost jedince demonstrována vůči jednání ostatních by mohly vést k ohrožení society, potažmo k destrukci životu potřebných přírodních zdrojů.

Matějů a Anýžová (in Zich, Anýžová a kol., 2016, s 42-43) hodnotí, že mezi výše uvedeními typy je možné registrovat relativně dynamické interakce týkající se jednak jejich (již částečně avizované) slučitelnosti (např. hodnotové typy tradice a konformismus v otázce sebekontroly a podřízení či axiologické typy moc a úspěch v aspektu zdůrazňujícím sociální nadřazenost a úctu, atp.), jednak jejich protikladnosti (např. konflikt hodnotového typu požitkářství ve vazbě k axiologickému typu tradice a konformismus či neslučitelný vztah mezi hodnotovými typy universalismu a moci). V tomto směru dále kvitují skutečnost, kdy

subordinaci osobám, s nimiž se člověk často setkává (rodiče, učitelé, nadřízení aj.), kdežto tradice hlásá podřízenost abstraktnějším objektům - náboženským a kulturním zvyklostem a myšlenkám. Ve výsledku tak hodnoty konformity napomáhají reagovat na současné (eventuálně proměňující se) očekávání, zatímco hodnoty tradice vyžadují reakci na „nezměnitelná“ očekávání z minulosti (Schwartz, 1992. s. 5-11; 2012, s. 5-7).

¹⁴ Zaměření daného hodnotového typu opět inklinuje ke konformní orientaci, poněvadž obě složky shodně podporují sociální zájmy a interakce, nicméně platí, že hodnoty benevolence poskytují internalizovanou motivační základnu k takovému chování jedince a hodnoty konformity naopak podněcují člověka ke kooperaci, jejímž záměrem je zabránit potenciálním negativním dopadům na jeho osobnost. Oba typy však mohou motivovat identický podpůrný akt - buď samostatně, nebo společně (Schwartz, 1992. s. 5-11; 2012, s. 5-7).

hodnoty (hodnotové typy), jež jsou považovány za souladné, vlastní homogenní motivační cíle. Konflikt hodnotových typů pak z tytéž perspektivy značí jejich evidentní rozpor, který jedinci znemožňuje usilovat o dané cílové orientace současně.

Kompletní výčet shluků a konfliktů mezi hodnotovými typy zachycují následující tabulky:

Tabulka 2 Souladné hodnotové typy dle Schwartze – vlastní zpracování (Schwartz, 1992, s. 14-15; Schwartz, 2012, s. 7; srov. Řeháková, 2006, s. 109-111)

Souladné hodnotové typy	Společné prvky (cílový akcent)
moc a úspěch	společenská nadřazenost a potřeba úcty
úspěch a hédonismus	zájem o nestřídmost
hédonismus a stimulace	touha po příjemném vzrušení
stimulace a sebeřízení	interní motivace k dominanci a otevřenost ke změně
sebeřízení a universalismus	důvěra ve vlastní úsudek a uspokojení rozmanitostí života
universalismus a benevolence	koncentrace na zlepšení situace ostatních a transcendence sobeckých zájmů
tradice a konformita	sebekontrola a podřízení
konformita a bezpečnost	ochrana pořádku a harmonie interakcí
bezpečnost a moc	potřeba vyhnout se hrozbám nejistot či je překonat kontrolou vztahů a zdrojů

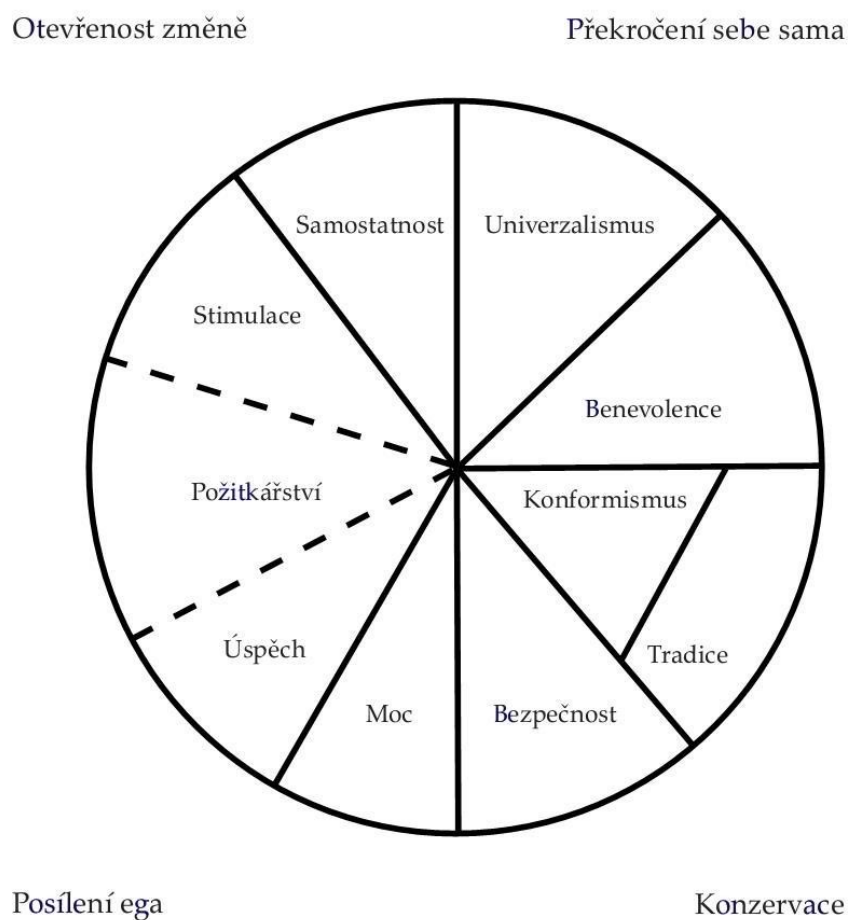
Tabulka 3 Konfliktní hodnotové typy dle Schwartze – vlastní zpracování
(Schwartz, 1992; s. 15, srov. Řeháková, 2006, s. 111)

Konfliktní typy	Typ (příčina) konfliktní interakce
<p><i>sebeřízení a stimulace</i> versus <i>konformita, tradice a bezpečnost</i></p>	<p>Vlastní nezávislé myšlení (a činnost) a preference změny je v konfliktu se submisivní sebekontrolou, zachováváním tradic a ochranou stability</p>
<p><i>universalismus a benevolence</i> versus <i>úspěch a moc</i></p>	<p>Rovnost s druhými a zájem o jejich blaho je v konfliktu s touhou po dominanci a sebezprosazováním jedince</p>
<p><i>hédonismus</i> versus <i>konformismus a tradice</i></p>	<p>Zájem jedince oddávat se vlastním touhám a přáním je v konfliktu se sebekontrolou a akceptací vnějších omezení</p>
<p><i>spiritualita</i> versus <i>hédonismus, moc a úspěch</i>¹⁵</p>	<p>Hledání smyslu každodenní reality přes transcenci je v konfliktu s úsilím zisku smyslových a materiálních požitků.</p>

Řeháková (2006, s. 112) shrnuje, že struktura hodnotových typů, často vyjádřená kruhovým diagramem (viz také obrázek 3) je ve Schwartzově pojetí prezentována ve dvou ortogonálních dimenzích. První z nich do protíváhy staví kategorii „*posílení ega*“ (self-enhancement), jež zahrnuje hodnotové typy moc a úspěch, akcentující zejména orientaci na vlastní zájmy jedince, a opoziční kategorii „*překročení sebe sama*“ (selftranscendence)

¹⁵ Spiritualita byla zahrnuta do tabulky konfliktní typologie z důvodu ucelenosti výkladu dynamických interakcí hodnotových typů Schwartzova konceptu a rovněž pro její blízkou analogii k hodnotovému typu universalismus. V empirické části práce však s daným axiologickým typem pracovat nebudeme.

s hodnotovými typy univerzalizmus a benevolence, jež primárně cílí na blaho a zájmy druhých. Druhá dimenze potom polarizuje obecné tendence „*otevřenost změně*“ (openness to change), pojímající hodnotové typy samostatnost a stimulace, jež se projevují v nezávislém jednání, myšlení a cítění jedince, a protilehlou „*konzervaci*“ (conservation) s typologickým pojetím ve formě bezpečnosti, konformizmu a tradice, které se naopak orientují na sebeomezování, pořádek a odpor ke změnám. Jako ryze „*neutrální*“ kategorie se zde jeví zbývající hodnotový typ požitkářství, jež v sobě obsahuje jak prvky otevřenosti ke změně, tak prvky posílení ega.

Obrázek 3 Teoretický model vztahů mezi deseti motivačními typy hodnot (Schwartz, 1992, s. 45; srov. Řeháková, 2006, s. 112)

Schématické rozložení kruhového grafu determinuje, mimo jiné, také vzájemné postavení zobrazených hodnotových typů když platí, že větší typologická proximita v libovolném směru vypovídá rovněž o větší motivační analogii hodnotových typů, a naopak větší vzdálenost poukazuje na jejich antagonismus, přičemž typy nalézající se v konfliktním postavení jsou zpravidla vyobrazeny naproti sobě. Z aspektu cílové perspektivy můžeme

z nabízeného schématu též vyčíst veskrze logické členění hodnot na dvě „vyšší“ dimenze, odpovídající *individuálním zájmům jedince* (kategorie: moc, úspěch, požitkářství, stimulace a samostatnost), dlejší v levé polovině diagramu, a *kolektivním zájmům society* (kategorie: benevolence, tradice a konformismus), jež jsou situovány v jeho straně pravé. Zbývající typy universalismu a bezpečnosti zrcadlí jak individuální tak kolektivní cíle hodnot, a tudíž zaujímají hraniční pozice kruhového spektra (Matějů a Anýžová, 2016, s. 44-45; Řeháková, 2006, s. 112). Řeháková (2006, s. 112) pak v závěru analýzy uvedeného kruhového diagramu potvrzuje jeho konečnost a úplnost, neboť očekávaná kruhová struktura byla skutečně patrná ve všech dosavadních výzkumných souborech, jež čítaly hned několik desítek zemí světa.

Schwartzova axiologická typologie a celkové pojetí hodnot a jejich významu se zhmotňuje ve dvou autorem vytvořených způsobech měření, resp. dvou měřících nástrojích, jež byly za účelem empirického výstupu teorie hodnot, potažmo výzkumu hodnotových orientací, Schwartzem vyvíjeny již od 80. let 20. století a od té doby též prošly celou řadou úprav. Anýžová zpětně registruje (2006, s. 549-550; srov. Schwartz, 1992), že i přes zmiňované modifikace v konstrukci výzkumných nástrojů, je Schwartzův přístup ke zkoumání hodnotové orientace konstantně budován na třech výzkumných pilířích, a to na: a) míře determinace axiologických orientací společenským postavením jedince a jinými sociodemografickými indikátory; b) působení samotných hodnot na jedincovy postoje (politické, náboženské aj.) a jeho životní volby; c) rolích hodnot při zkoumání národních a kulturních rozdílů.

Charakter uvedených výzkumných oblastí posléze přiměl Schwartze k proklamované potřebě uchopit hodnoty strukturálním (nikoli hierarchickým) způsobem a vytvořit pro ně komplexní a všestranný koncept, včetně identifikace uvedeného celostního seznamu hodnotových typů a zmapování jejich vnitřních interakcí (Anýžová, 2014, s. 550). Výsledkem této snahy byla konstrukce dvou výzkumných nástrojů, jež jsou ekvivalentní pro měření jmenovaných hodnotových typů. Starší metoda z nich, nazývána *Schwartz Value Study* (dále jen „SVS“), představuje dotazník, sestávající ze seznamu 57 položek v podobě abstraktních hodnot (30 položek popisuje potenciálně žádoucí konečné stavy ve formě podstatného jména a 27 položek vykresluje potenciálně žádoucí způsoby jednání v adjektivním tvaru), jež respondenti posuzují na asymetrické devítibodové numerické škále, nabývající intervalu od -1 (tj. protiklad k hodnotám respondenta) do 7 (tj. extrémní důležitost hodnoty pro zkoumanou osobu), a označují je tímto zásadní hodnotou (řídícím principem) svého života, přičemž každá z položek má zkoumat jednu z deseti uvedených hodnotových orien-

tací. (Matějů a Anýžová, 2016; s. 47; Řeháková, 2006, s. 113-114; Schwartz, 2012, s. 10-11)

Navzdory své propracovanosti se SVS brzy stala terčem kritiky, a to především proto, že postulovala velkou časovou náročnost a rovněž vysokou úroveň abstraktního myšlení zkoumaných osob. Tyto výtky směrem k SVS dále sílily v souladu s opakovanými potížemi, které nástroj působil lidem s nižším vzděláním, mládeži a respondentům ze zemí, jejichž edukační systém nekladal patřičný důraz na rozvoj abstraktního myšlení (Anýžová, 2014, s. 553, Matějů a Anýžová, 2016, s. 47, Řeháková, 2006, s. 113). Z tohoto důvodu Schwartz posléze vyvíjí dnes již známější a daleko využívanější škálový dotazníkový instrument, označovaný jako *Portrait Value Questionnaire* (dále jen „PVQ“), k němuž se rovněž hlásíme v empirické části naší práce.

Multidimenzionální srovnání obou výzkumných nástrojů nabízí následující tabulka:

Tabulka 4 Srovnání měřících nástrojů SVS a PVQ – vlastní zpracování (Řeháková, 2006, s. 114; Schwartz, 2012, s. 12)

Kritérium	SVS	PVQ
<i>Způsob měření</i>	Přímý	nepřímý (skrze vyobrazené portréty)
<i>Výsledek měření</i>	uspořádání důležitosti hodnot jakožto řídicích principů ve vlastním životě člověka	úsudky o podobnosti portrétu a respondenta
<i>Stimul měřícího nástroje</i>	abstraktní hodnoty	lidé, vyobrazení prostřednictvím svých cílů, aspirací a přání
<i>Měřící instrument/ technika sběru dat</i>	devítibodová škála, jež obsahuje kladná i záporná čísla (-1 až 7); některé body slovně označeny	šestibodová slovní škála zachycující subjektivní podobnost respondenta s portrétem

Již v původní inkarnaci vyznívá PVQ mnohem konkrétněji a ve všech aspektech přístupněji (i ve vztahu k cílovým výzkumným souborům) než její předchůdce. Mladší instrument

ve své originální verzi prezentuje respondentovi seznam 40 nepřímých výroků, mající podobu verbálních portrétů různých osob, které vybraní respondenti škálově posuzují z hlediska subjektivní podobnosti se sebou samým. Daný seznam portrétů byl z různých příčin v průběhu historického (resp. axiologického) vývoje často redukován (nejčastěji na 29 položek) až nakonec roku 2002 dospěl i do své nejkratší oficiální verze s 21 portréty,¹⁶ jež byla využita k mezinárodnímu měření hodnotových orientací v Evropském sociálním výzkumu, a k níž se přikláníme také v našem následném výzkumu. (Anýžová, 2014, s. 553; Prudký, 2009a, s. 96-97; Řeháková, 2006, s. 113-114, 116)

Princip všech variant PVQ však i nadále zůstává nezměněn. Respondenti volí domnělou analogii mezi sebou a projektovanou osobou na šestibodové slovní stupnici: velmi se mi podobá, podobá se mi, podobá se mi trochu, podobá se mi málo, nepodobá se mi, vůbec se mi nepodobá.¹⁷ Modelové osoby jsou vyobrazeny dle svých životních cílů a aspirací (např. charakteristika „Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.“ popisuje člověka, pro kterého jsou důležité univerzální hodnoty), za obecného předpokladu, že dílčí identifikace respondenta s některou z nich odkryje ty hodnoty, jež jsou pro tohoto člověka v jeho životě relevantní. (Anýžová, 2014, s. 553, Matějů a Anýžová, 2016, s. 47-48, Řeháková, 2006, s. 113-114).

Schwartz (2012, s. 12) přibližuje koncept PVQ odvislý od jeho obecného pojetí hodnot, když účelem dotazníku hodnotových portrétů stanovuje měření axiologické priority lidí, respektive relativní význam různých hodnot u rozličných osob. Tento typ poměrné volby zdůvodňuje empiricky podloženým tvrzením, že to, co ovlivňuje chování a postoje lidí je kompromis mezi relevantními hodnotami, nikoliv důležitost libovolné jedné hodnoty. Řeháková (2006, s. 113-114) si rovněž všímá, že důležitým atributem PVQ je fakt, kdy respondent komparuje portrét se sebou, nikoliv sebe s portrétem a dále registruje, že PVQ všeobecně zjišťuje spíše podobnost s někým, kdo má určité cíle aspirace (hodnoty), než přímou podobnost s nositelem určitých rysů.

Prudký (2009a, 96-97) vyzdvihuje univerzálnost PVQ, přičemž uvádí, že Schwartzův axiologický koncept pracuje s vizí o struktuře bazálních lidských hodnot, jež je sice kulturou

¹⁶ Podrobněji viz kapitola 4 Metodologická východiska empirické části, respektive podkapitola 4.6 Metoda sběru dat a příloha II.

¹⁷ Škála nabízí možnost překódování do reverzní podoby, kde hodnota 1 značí nulovou podobnost a hodnota 6 naopak vysokou podobnost (tj. míru ztotožnění). Této možnosti jsme využili také v aktuální studii.

ovlivňována, ovšem jejíž pojetí je de facto aplikovatelné při průzkumu jakékoliv kultury. Autor totiž ve svém konceptu konstruuje formální, ale i obsahově determinovaný výzkumný model, který lze použít pro charakteristiku hodnot vlastně kdekoliv. Nejčastější praktické využití daného instrumentu pak Prudký (tamtéž) situuje právě do sociálního či spíše sociálně psychologického prostoru, v němž se může nejlépe uplatnit jedinečnost nástroje při zkoumání vnitřní typologie individualit i sociálních skupin v rámci určitého věkového stádia (kohorty). Tuto Prudkého perspektivu potvrzuje ve svých textech sám Schwartz (např. 1992, s. 1, 17-19, 2002, s. 12-15, 272), když proklamuje, že vytvořený verifikovaný a aplikovaný postup hodnotového průzkumu je spolehlivý, validní, výstižný a též skrze výsledky komparovatelný uvnitř národů i kulturních společností, potažmo i mezi nimi.

Platnost a univerzálnost Schwartzova konceptu, přesněji řečeno škály PVQ, i z hlediska její potenciální aplikace na oblast České republiky (dále jen „ČR“), prokazatelně potvrzuje i její přílehlavé zařazení do všech prozatímních vln (i účastnických zemí) Evropského sociálního výzkumu (dále jen „ESS“), jež od roku 2002 zahrnuje i ČR, a v jehož rámci Schwartzův empirický instrument opětovně poskytoval relevantní data. O postupném paralelním testování tohoto výzkumného nástroje se mj. zmiňují také Matějů a Anýžová (In Zich a Anýžová, 2016, s. 48), kteří avizují, že PVQ byla (a stále je) součástí velkého množství analýz, a to jak z aspektu její vnitřní konzistence, tak s ohledem na invarianci jejího měření v jednotlivých vlnách EES.

O jednu z aktuálních odborných studií PVQ, s důrazem na její validitu v mezinárodních průzkumech, se zasloužila také Anýžová (2014), která prostřednictvím konfirmační faktorové analýzy, uskutečněné simultánně na více souborech, potvrdila nejen konfigurální, ale i metrickou ekvivalenci daného hodnotového modelu v šesté vlně šetření ESS (realizované roku 2012), a to (přínejmenším) hned v deseti evropských státech, v nichž jsou axiologické typy analogicky chápány, a tudíž adekvátně měřeny (Anýžová, 2014, 574-565; srov. Matějů a Anýžová, 2016, s. 48). Anýžová (in Matějů a Anýžová, 2016, s. 47-48; srov. Anýžová, 2014, s. 553) z této analytické zkušenosti vyvozuje obecný fakt, kdy lze pomocí PVQ validně komparovat interakce mezi hodnotovými typy, případně jejich vztahy s dalšími metricky rovnocennými položkami z datového souboru ESS, mezi něž dále řadí např. socio-demografické proměnné a jiné identifikační atributy. Tento poznatek posléze vztahuje jak k původní čtyřicetipoložkové variantě PVQ, tak k její zkrácené verzi, sestávající z 21 portrétů, která byla již v uvedeném roce 2002 (v rámci ESS) úspěšně aplikována také na území ČR.

Diskurz věnující se PVQ S. H. Schwartze uzavírá symbolicky sám autor (Schwartz, 2012, s. 17; srov. Anýžová, 2014, s.), který, na základě aplikace dotazníků PVQ a SVS v 82 zemích světa, stvrzuje takřka globální využitelnost a platnost těchto instrumentů, neboť v uvedeném průzkumu dospívá k závěru o vysoké úrovni interkulturní a internacionální shody v aspektu relativního významu deseti hodnotových typů v různých společnostech. Ty navíc vykazovaly téměř identické kruhové struktury hodnotových interakcí.

Z výše uvedeného pojednání a analýzy dotazníkové metody hodnotových portrétů Shaloma H. Schwartze, respektive z rozboru celé jeho axiologické koncepce, je zřejmé, že dané empirické pojetí je vhodné a validní také pro užití v naší aktuální studii věnující se hodnotové orientaci vysokoškolských studentů. Z perspektivy výchozího zaměření našeho výzkumu rovněž (v pozitivním smyslu) kvitujeme ucelený strukturální charakter autorova konceptu, neboť ten považujeme za přínosnější nežli přístup hierarchický, převažující v pojetí jiných autorů, jelikož strukturální třídění umožňuje celistvější a pregnančnější sebevyjádření respondenta a díky tomu dokáže lépe vystihnout komplexní širokospektrální hodnotovou orientaci mladého člověka, v níž předpokládáme (v individuálně diferenciované míře) zastoupení více (respektive všech) hodnotových typů, kopírujících ty, které na základě praktických průzkumů definoval Schwartz.

V rámci zvoleného konceptu jako měřicí instrument preferujeme zkrácenou verzi škály PVQ, před SVS, jelikož tato se osvědčila a prokázala svou všestrannou platnost hned v několika vlnách evropského i světového axiologického šetření (viz např. ESS), a též proto, že vyžaduje nižší míru abstraktního myšlení a postuluje menší časovou i kognitivní náročnost jak při vlastním zpracování (tj. vyplnění dotazníku) respondenty, tak z hlediska relevance sběru a interpretace získaných dat.

1.5 Faktory ovlivňující hodnotovou orientaci

V úvodní části první kapitoly, věnované determinaci axiologického pojmosloví, jsme avizovali a vzápětí se i podpůrným výkladem přesvědčili o tom, že hodnota, jakožto základní axiologický pojem, nevytváří izolovanou terminologickou kategorii, jež by mohla být snadno vytržena z celého axiologického kontextu a separována od zbytku známého pojmosloví, když jsme následně poukázali na její determinaci, v níž daná entita, navzdory svému nezpochybnitelnému významu, zhmotňuje stále jen jistý díl lidského hodnotového komplexu. Toto tvrzení jsme momentálně nuceni modifikovat, přesněji řečeno rozšířit o další dimenzi, neboť stejně jako uvedený pojem nezbytně naráží na své terminologické limity, je

hodnotový systém člověka vymezen souborem mnoha dalších faktorů, chceme-li, činitelů, jež se, ať už vědomě či v latentní podobě, posléze promítají do jeho axiologické orientace.

Kraus (2006, s. 59-62) v daném ohledu rozlišuje mezi: a) *endogenními (vnitřními) faktory* podepisujícími se na podobě hodnotové orientace (nejen) mladých osob, mezi něž řadí osobnost jedince, její charakter, specifika a souhrnný komplex vlastností člověka (např. individuální sociální a intelektovou vyzrállost jedince), dále též pohlaví či věk individua; b) *exogenními (vnějšími) činiteli*, jež pokládá v tomto směru za skupinu významnější a která je v jeho interpretaci prezentována mj. vlivy sociálních a výchovných institucí (např. rodiny, školy, médií ad.), ale také společenskými a materiálními podmínkami života jedince či rámcovým působením politicko-ekonomické sféry společnosti, v níž se jedinec pohybuje.

Odlíšným faktorovým pojetím přispívá Spousta (2016, s. 55), který rozlišuje mezi: a) vlivem *objektivně daných faktorů*, k nimž řadí geomorfologické a klimatické podmínky života jedince, politické klima, kulturní úroveň společnosti (včetně kulturních tradic) či sociální stratifikaci; b) působením *subjektivních faktorů*, jež jsou do značné míry ovlivňovány předchozí skupinou objektivních faktorů a mezi něž zařazuje činitele vzdělání, věku, ale rovněž momentální pohnutky, potřeby, ideály a zájmy individua.

Tématem činitelů, jež ovlivňují hodnotovou orientaci člověka, se zabýval také přední český sociolog a politolog Libor Prudký, který zasvětil převážnou část svého profesního života sociologickým zkoumáním hodnotových struktur v české společnosti. Ten, v jedné ze své rozsáhlé sbírky axiologicky zaměřených publikací, tentokrát s názvem *Hodnoty a normy v české společnosti: stav a vývoj v posledních letech* (2004), odhaluje výsledky šetření, jehož nosným fokusem bylo získat hierarchický přehled faktorů s nejvyšším potenciálním vlivem na hodnotovou orientaci vysokoškoláků, a to z perspektivy samotných studentů, kteří dané činitele seřazovali dle vlastního subjektivního uvážení. Výsledkem šetření byl následující seznam faktorů v uvedeném pořadí (Prudký, 2004, s. 21):

1. Rodina,
2. individuální osobnost a charakter studenta,
3. zájmy a volnočasové aktivity,
4. přátelé a partneři,
5. četba, umění a kultura,
6. vliv lásek,
7. škola (učitelé a spolužáci),

8. média,
9. politické události v zemi.

O pět let později od zveřejnění předchozí studie Prudký, podpořen kolektivem autorů, vydává jednu ze svých dalších publikací s názvem *Inventura hodnot: Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky* (2009a), v níž, jak sám název knihy napovídá, mimo jiné, sumarizuje a komparuje výsledky dosavadních studií hodnot uskutečněných převážně na území ČR, s cílem reflektovat aktuální trendy ve vývoji axiologické oblasti. Autor (Prudký, 2009a, s. 185-201) pak v knize nachází rovněž prostor věnovaný sociodemografickým proměnným, které potenciálně nejvíce korelují s hodnotovým systémem člověka. S využitím korelační analýzy dospívá k závěru, že s hodnotami nejvíce (relačně i kauzálně) souvisí následující čtyři proměnné: věk, příjem, pohlaví a vzdělání.

Záměrem výše uvedeného závěrečného srovnání dvou axiologických studií Libora Prudkého bylo poukázat na fakt, že v otázce určení faktorů, jež se nejvíce podepisují na obrazu hodnotového systému jedince, nemusí panovat absolutní shoda ani uvnitř jedné kohorty (resp. vývojového stádia), ba jejich seznam se v nejzazším případě může lišit dokonce i v chronologické interpretaci jednoho autora, pakliže ten zvolí k výzkumu dané oblasti dvě odlišné empirické metody, přesněji řečeno dva diferenciované přístupy ke sběru a analýze získaných dat.

Výše uvedený výčet činitelů je proto nutné chápat spíše jako relační (či spíše kauzální) vzhled do problematiky axiologické orientace a implicitní potvrzení proklamovaného faktu, že daný fenomén nepředstavuje izolovanou kategorii (v) osobnosti člověka (ani společnosti), nýbrž je jevem, který vytváří široké korelační spektrum, na něž je potřebné brát náležitý zřetel také při empirickém výzkumu dané oblasti.

2 SOCIÁLNÍ STATUS JAKO SUBJEKTIVNÍ DIMENZE SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE

Hodnotová preference, respektive komplexní axiologická orientace jedince a jeho jednání, jsou, mimo již uvedené faktory, zřetelně a v mnoha směrech ovlivňovány také sociálním vývojem člověka a různými společenskými determinanty. Jedním z nich je sociální struktura (či rozvrstvení) společnosti, odborně označována jako sociální stratifikace. V jejím rámci je jednotlivcům (ať již externími subjekty či jimi samotnými) přisuzována určitá společenská pozice uvnitř society.¹⁸ Ačkoliv společenské postavení člověka vykazuje jistou flexibilitu a vyvíjí se souběžně s jeho ontogenezí a dalšími činiteli, vždy se jedná o výrazný atribut životního působení jedince ve světě i společnosti, jejíž charakteristiku paralelně pomáhá dotvářet.

Sociální pozice jedince, přesněji řečeno její subjektivně určený rozměr, je rovněž jedním z nosných pilířů naší práce, jejímž meritorním cílem je zmapovat vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem (dále jen „subjektivní sociální status“), jakožto stěžejní proměnné společenské stratifikace, na hodnotovou orientaci vysokoškolských studentů. Tato výchozí korelace tudíž, mimo jiné, odhaluje dva fenomény a jejich teoretická paradigma, jimiž je nezbytné se v dané části práce zabývat.

Prvnímu z nich, tématu axiologie a hodnotového systému člověka, se detailně věnovala úvodní kapitola naší studie. Současná druhá kapitola bude zasvěcena problematice sociálního určení (potažmo sebeurčení) člověka a jeho pozice ve společnosti, přičemž se v následujícím výkladu, mimo opětovné obligátní vymezení adekvátního pojmosloví z dané oblasti, zaměříme především na tematicky spřízněné hierarchické pojetí společenské stratifikace, v jehož kontextu vymezíme dílčí dimenze společenského začlenění individu.

Akcent bude v rámci tematického zacílení kapitoly kladen zejména na subjektivní dimenzi sociální stratifikace uvnitř hierarchicky uspořádaného společenského žebříčku, a to v podobě subjektivního sociálního statusu, jež vystupuje jako elementární proměnná celé studie. Závěr daného celku bude posléze shrnovat možnosti a využitelnost měření uvedené

¹⁸ Cakirpaloglu a Řehan (2000, s. 203) dokonce hovoří o řadě empirických důkazů o vlivu sociálního původu a dalších dílčích zdrojů stratifikace (vzdělání, zaměstnání, materiální status) na tvorbu a diferenciaci hodnotové orientace.

proměnné, v komparaci s její objektivní dimenzí, za účelem její empirické aplikace ve výzkumné části našeho šetření.

2.1 Vymezení základního pojmosloví

Sféra sociologie skýtá mnoho přístupů ke členění (či vrstvení) společnosti a k určení sociálního postavení jednotlivců v ní. Abychom mohli hlouběji proniknout do problematiky sociální stratifikace (neboli sociálního rozvrstvení), přesněji řečeno jednotlivých dimenzí, které tato strukturace společnosti pojímá, je znovu potřebné i v dané oblasti nejprve přistoupit k vymezení základních pojmů, jež nám vzápětí pomohou dotvořit definiční mozaiku společenské stratifikace a s nimiž rovněž posléze budeme v naší studii pracovat.

Již z předchozí části naší práce víme, že na jedince v průběhu jeho života souběžně působí různorodé faktory. Sak (2000, s. 6-8) tuto „totalitu jsoucná“, jež se vztahuje ke konkrétnímu individuu, nazývá životním polem, do něhož posléze zahrnuje složky: a) *biologického pole jedince*, které souvisí s jeho biologickým systémem; b) *mentálního pole*, jež působí na psychiku člověka a podněcuje rozvoj jeho kognitivních schopností či mentálních operací; a c) *sociálního pole*, v němž je strukturována společenská realita jedinců, skupin a jejich interakcí, ale také sociální procesy, materiální a duchovní výtvoř (normy, ideje, postoje apod.) a sociální organizace a instituce. Petrušek (2009, s. 114) ze své perspektivy hovoří o souznačném termínu k pojmu **sociální pole**, tzv. **sociálním prostorem**, jež pro něj představuje oblast, v níž lidé dosahují kariérového růstu či naopak úpadku, dále kde jsou společensky přijati či sociálně vyloučeni a nakonec kde získávají privilegia nebo podléhají diskriminaci. Sociální pole (respektive sociální prostor) člověka, je strukturováno dle řady kritérií a dynamické vzhledem k vývoji člověka. Je trvalým zdrojem jeho socializace (zjednodušeně procesu jeho začlenění do society), sociálního zrání a procesu tvorby modální sociální osobnosti. Jeho vyústěním je pak určité myšlení a jednání individua, projevující se i v jeho postojích a axiologické orientaci. (Sak, 2000, s. 6-8; Petrušek, 2009, s. 114)

Ať již preferujeme termín sociální pole či označení sociální prostor, obě dimenze podléhají určité **sociální struktuře** (jinak též struktura sociálního systému či struktura společnosti), jež v nejjobecnější definici představuje souhrn společenských statusů a rolí (o nich však později). Sociální struktura v sobě tak implicitně zahrnuje předpoklad určitého společenského uspořádání a lze ji považovat za poměrně stabilní charakteristiku společenského systému, která zachycuje jeho trvalé rysy a znaky neboli identitu společnosti. Jedná se o stěžejní pojem pro celou sociologickou disciplínu, jelikož umožňuje, dle příslušných kate-

gorií, nalézt pozici jedince ve společnosti a také analyzovat vzorce interakcí mezi jednotlivci, nejrůznějšími sociálními skupinami a společenskými institucemi (subjekty), jež dohromady uvedenou sociální strukturu tvoří. (Jandourek, 2001, s. 241; Matěju a Kreidl, 1998, s. 3; Šanderová, 2000, s. 27)

K dané organizaci society lze přistupovat dle rozličných kritérií. Některé, řekněme jednodušší z nich, jsme již zmínili jako určující faktory také při utváření hodnotového systému jedince. Mezi takové patří především demografické charakteristiky člověka, jako jsou jeho věk, pohlaví, dosažené vzdělání, případně výše jeho příjmu či prestiž jeho zaměstnání. Společnost však lze strukturalizovat (a jedince v ní identifikovat) také na základě komplexnějších měřítek, a to zejména dle společenských determinantů sociální třídy (či vrstvy), sociálního statusu (a s ním svázaných sociálních rolí), sociální mobility apod. Uvedené kategorie sociální stratifikace si nyní alespoň stručně vymežíme.

První strukturální kategorií, kterou si uvedeme, jsou **sociální třídy** (do 19. století, před nástupem tržního hospodářství, též označovány jako stavy). Pod tímto pojmem se obecně skrývají skupiny populace, které se ve společnosti vytvořily na popud homogenních ekonomických faktorů a jež se nějakou charakteristickou vlastností (srovnatelnými znaky a chováním) odlišují od ostatních částí (skupin) společnosti, s nimiž jsou v určitém rozporu (např. sociální skupiny vládnoucí versus ovládaní, bohatí versus chudí, vlastníci versus nevlastníci prostředky apod.) (Jandourek, 2001, s. 263). Třídní příslušnost je pak determinována „tržní nabídkou“ člověka, tedy tím co může individuum trhu poskytnout (např. kapitál, půdu, pracovní sílu). Jejím hlavním indikátorem je tedy výše příjmu jedince, která v tomto ohledu určuje jeho pozici a prestiž (Keller, 2004, s. 18).

Hovoříme-li o třídní analýze, můžeme se v dané oblasti setkat s dvěma základními perspektivami, skrze něž lze přistupovat k determinaci třídní struktury společnosti. Méně rozšířený *induktivní přístup* odráží spíše laický pohled na třídní nerovnosti pomocí „stratifikační mapy“, jež identifikuje třídy přímo odvisle od ekonomických, kulturních a sociálních diferencí, přičemž vychází z vize rozdílné distribuce zdrojů a omezení ve společnosti, kde lidé, jež vlastní „stejně“ zdroje a podléhají obdobným omezením, jsou chápáni jako součást identické sociální třídy. Sociologicky preferovaný *deduktivní přístup* naproti tomu nepovažuje třídní strukturu za výsledek množiny osob disponujících stejnými zdroji a omezeními, nýbrž jako rezultat teoreticky podložených a zdůvodněných třídních řezů, kde třídy vnímáme jako historický základ společenských nerovností (podobně jako věk, pohlaví či rasu aj.), jež spoluvytvářejí rozdíly mezi lidmi. Je současně patrné, že tento přístup apriori nej-

prve člení profese do tříd a teprve poté monitoruje rozdíly v životních šancích a stylech lidí. V tomto pojetí se tak jedná o charakteristiku člověka, jenž částečně podmiňuje jeho jednání i postoje a vymezuje stanovisko okolní society vůči němu. (Katrňák, 2005, s. 6; Šafr, 2008b, s. 17).

V moderním konceptu sociologie je v některých případech a situacích společenské stratifikace, namísto uvedené třídní definice, preferován pojem **sociální vrstvy**.¹⁹ Při jeho vymezení se, obdobně jako u sociálních tříd, setkáváme s velkými skupinami populace, charakteristickými sdílenými společensky významnými a empiricky prokazatelnými znaky (tj. příjem a jeho zdroje, mocenská pozice v systému řízení, ale také životní styl či hodnotové zakotvení členů ad.), jež diferencují tyto skupiny osob od ostatních skupin v hierarchické sociální struktuře (např. životním stylem, postoji, chováním, vědomím skupiny apod.). Uvedené společné znaky těchto skupin opět prezentují určitou sociální hodnotu (vyšší - nižší, nadřazenou – podřazenou, více či méně chtěnou aj.), na základě níž nacházíme ve společenské vrstvě soubor osob integrujících se sociálními interakcemi a pocitem sounáležitosti, nicméně také jistá uskupení jedinců, nacházejících se ve stejném strukturálně determinovaném sociálním postavení (aneb jedinců se stejným či obdobným sociálním statutem, viz níže), které dále ovlivňují rozhodovací možnosti a zmiňovaný životní styl jednotlivých členů daného útvaru. (Jandourek, 2001, s. 273; Sekot, 2006, s. 106)

Z aspektu klasifikace pak lze vnímat sociální vrstvy jako „fiktivní“ sociální skupiny, jelikož se zprvu jedná pouze o statistické kategorie, které nabývají konkrétní struktury až s jejich dodatečnou klasifikační konstrukcí výzkumníkem v konkrétním empirickém procesu. Společenské vrstvy ve výsledku tak dělíme dle různých kritérií. Rozlišujeme například *příjmové* (příjem jedince slouží jako hlavní determinanta) a *statusové* (určující je zejména společenská prestiž člověka) *vrstvy* (Jandourek, 2001, s. 273). Dále můžeme také hovořit o příslušnosti jedince k *nejvyšší sociální vrstvě* (jeho sounáležitosti se společenskou elitou) či naopak skloňovat problematiku společenského zařazení bezdomovců a dlouhodobě nezaměstnaných jedinců (dříve potažmo i dělnictva), jež zaujímají hierarchicky *nejnižší společenské*

¹⁹ Vzhledem k patrné blízkosti, a u mnohých sociologů (např. Jandourek, Keller, Lenski či Marx aj.) i synonymnímu výkladu pojmů sociální třída a sociální vrstva, a posléze zejména z důvodu hierarchického konceptuálního uchopení sociální stratifikace v naší empirické studii, k němuž subjektivně inklinuje více pojem vrstva, dáváme v obecném označení společenské pozice jedince (tj. v obecných, blíže korelačně „neurčených“ případech) v naší práci přednost pojmu sociální vrstva před termínem sociální třída (volně Keller, 2010; Sekot, 2006).

čenskou vrstvu, někdy též označovanou jako *marginální* (Sekot, 2006, s. 106). Mezi těmito dvěma společenskými póly pak nacházíme v moderních (zejména kapitalistických) společnostech nejobjemnější a pro soudobou sociologii patrně i nejvýznamnější *sociální vrstvu střední*, jež lze dále rozdělit na skupiny nižších (v současných tuzemských podmínkách například drobní podnikatelé či živnostníci) a vyšších (např. pracovníci ve vedoucích pozicích) středních vrstev (Giddens a Sutton, 2013, s. 416-417; Keller, 2010, s. 117-125).

Přední český sociolog Jan Keller v jedné ze svých dřívějších publikací s názvem *Dvanáct omylů sociologie* (1995) rovněž vychází z tradiční tříčlenné stratifikace společnosti, zahrnující sociální střed, jež prezentuje stav průměrně úspěšných osob a dále dvě základní vrstvy, které se od tohoto středu odchyľují, ať už tím, že ho nedosahují (dolní vrstva), anebo tím, že ho překračují (horní vrstva). Každá z těchto tří uvedených vrstev může být dle autora dále vnitřně členěna podle technických možností a dle invence badatele.²⁰ Sám Keller pak ze své perspektivy nabízí pětičlenné dělení společnosti (kromě „středu“ rozděľuje horní a dolní vrstvu na dvě kategorie) na základě tzv. protekcí, a to následovně (Keller, 1995, s. 44-46):

1. *Vyšší horní vrstva (celebrity)* – málo početná skupina (její členové se obvykle mezi sebou znají), jež tvoří protagonisté společenské mocenské elity, disponující svým „jménem“, díky němuž nepotřebují vyhledávat „protekcce“;
2. *Nižší horní vrstva (špičkové známosti)* - lidé, jejichž sociální kapitál (ač nedokazuje hodnoty elity) je takový, že jim umožňuje návaznost na velké formální organizace a špičkové známosti všude tam, kde to z nějakého důvodu uznají za vhodné a potřebné (např. političní bossové);
3. *Střední vrstva* – osoby, jež mohou nabídnout adekvátní protislužbu za drobnou protekcí (ta zde nesplývá se životním způsobem, jako je tomu v případě horních vrstev, a známosti, jichž tato vrstva využívá, mají spíše epizodický charakter);
4. *Vyšší dolní vrstva* – značně heterogenní kategorie, do níž spadají lidé, kteří sice jsou do řetězce protekcí epizodicky zapojováni, zůstávají však věčnými dlužníky, neboť sami mohou nabídnout jen málo (např. student, jenž vlastní určitá privilegia díky svým vynikajícím výsledkům a stává se tak favoritem „vlivného“, apod.);

²⁰ Hranice mezi jednotlivými sociálními vrstvami nejsou striktně (a rigidně) vymezeny, ale vykazují jistou flexibilitu, když se vyvíjejí v čase i v různých autorských pojetích. Uvedené Kellerovo rozdělení však z pohledu naší studie shledáváme dostačujícím, a proto se daným tématem nebudeme dále podrobněji zabývat.

5. *Nižší dolní vrstva* – „marginálové“, jež zastávají pozici vně kast a nedostávají šanci být někomu vděční za jeho protekci (potažmo nemají ani příležitost se někomu zadlužit, jelikož disponují pouze sítí „špinavých známostí“) a jejichž vděk může mít cenu obvykle jen pro charitativní organizace (např. výše uvedení bezdomovci aj.).

Druhým významným hlediskem určujícím společenské postavení jedince, veskrze nezávislým na uvedené třídní příslušnosti, avšak odvozeným od jeho vazby ke společenské vrstvě, je **sociální status**.²¹ Společenský status lze definovat jako relativní pozici, kterou člověk (popřípadě i jiná živá bytost) či sociální skupina (např. rodina, etnická skupina apod.) zaujímá vzhledem k druhým lidem v rámci dané sociální struktury (sociálního systému). V postmoderní societě je sociální status stanovován především na základě dosaženého vzdělání, příjmu a vlastnictví individua, jeho sociální prestiže²² (lze ji definovat jako společenskou úctu a důstojnost, relativně nezávislou na podílu na politické či ekonomické moci, kdy kupříkladu povolání lékaře má sice vyšší prestiž nežli povolání majitele nočního klubu, ale je spojeno s nižšími příjmy), podílem na moci a rozhodování a dalšími faktory. Statusová diference má za následek odlišný styl života nositelů dané sociální pozice a podobnost či odlišnost uvedených statusových kritérií posléze variuje také četnost preferovaných sociálních interakcí, kdy se podílejí rovněž na tvorbě lidských postojů či vkusu.²³ (Keller, 2004, s. 195-196, Petrušek, 2009, s. 109; Sekot, 2006, s. 106)

Sociální status se v moderní sociologii člení dle různých kritérií, kdy patrně nejvyužívanější z nich je rozdělení společenského statusu na (Jandourek, 2001, s. 239, Keller, 2004, s. 196-197):

- a) *vrozený*, který je založen na genetických predispozicích a vlastnostech člověka, jež v podstatě nelze ovlivnit (např. pohlaví, fyzické dispozice, inteligence, rasa, aj.);

²¹ Jednotlivým autorským konceptům a dimenzím (hierarchického pojetí) sociální stratifikace budou věnovány následující dvě podkapitoly 2.2 a 2.3. V této části práce se proto zpravidla zaměříme jen na obecnou definici uvedeného pojmosloví a případnou návaznost na korelující (resp. rozšiřující) terminologii.

²² V naší studii se přikláníme k definici pojmu sociální prestiž jakožto jednoho z indikátorů (a tedy „podřazeného“ termínu) sociálního statusu jedince, nikoliv jako jeho často užívaného synonyma.

²³ Na tomto místě je ale nutné podotknout, že prvky, jimiž je status člověka determinován, nejsou historicky ani sociálně konstantní, a tedy, že v různých epochách mohou být pro sociální status určující různorodé faktory (např. fyzická zdatnost, kognitivní schopnosti, členství ve vlivných skupinách aj.), stejně jako se mohou v dané determinaci projevit kritéria prostředí, v nichž je jedinec posuzován (např. člověk pohybující se v uměleckých kruzích nemůže stejně efektivně budovat svůj sociální status založený na identických předpokladech v prostředí mladistvého gangu, obdobně jako cílová skupina naší studie, tj. vysokoškoláci, nemohou být za účelem stanovení sociální pozice primárně hodnoceni dle ukazatele příjmu či prestiže jejich zaměstnání, apod.).

- b) *připsaný (askriptivní)*, jež jedinci přiděluje společnost v důsledku sociálních okolností a tzv. sociálního dědictví (hmotné a nehmotné statky – např. majetek, ale také různá zvýhodnění – např. podíl rodiny jedince na moci, šlechtický titul aj.) a který jedince může reálně jak zvýhodňovat, tak znevýhodňovat (ve všech případech přitom pouze s nízkou příležitostí tyto skutečnosti ovlivnit);
- c) *získaný*, který se odvíjí od vlastní snahy, iniciativy, schopností, dovedností a celoživotního úsilí jedince (např. získaný stupeň vzdělání, pozice vrcholového sportovce či vojenská hodnost) a jehož šíře vypovídá též o příležitostech dané společnosti.

Šanderová (2000, s. 19-20, 27) odlišuje statusovou kategorii dle vlivu, který zanechává v našem životě, kdy vedle „dočasných“ sociálních pozic (např. zaměstnání), vyzdvihuje tzv. *řídící statusy*, jež nejvíce (dlouhodobě) ovlivňují lidský život a interakce v něm. Do této skupiny můžeme zařadit pohlaví, rasu, rod, národnost či věk jedince, ale rovněž zdroj a způsob jeho obživy a další skutečnosti. Řídící statusy mají mj. zásadní vliv na dosažené vzdělání, volbu profesního zaměření či životní styl člověka a váží k sobě očekávání druhých osob v oblasti chování, schopností, dovedností a dalších atributů a znaků individua. Stejně (či snad ještě více) důležitým faktorem těchto sociálních pozic jsou rozličná omezení a privilegia jejich držitele v souvislosti s možnostmi (právy a povinnostmi) zaujmout další statusy (např. romská minorita má omezené možnosti výběru zaměstnání, ženy zpravidla stále nabývají mírně nižších příjmů a mladší generace dosahuje jako celek vyššího vzdělání, nežli dosahovali její starší předchůdci apod.).

Keller (2004, s. 196) zmiňuje další, méně frekventovanou, dělení sociálního statusu, a to jednak rozlišení na status *aktuální*, související s rolí, jež jedinec v dané chvíli a situaci vykonává (např. voják ve výkonu služby) a *latentní*, který nemá pro tuto situaci bezprostřední význam (u zmíněného vojáka například v tuto chvíli neocetňujeme jeho rodinný status apod.). V dalším případě pak odlišuje status *subjektivní*, tedy sebehodnocení jedince ve společenské struktuře, a status *objektivní*, rezultující z hodnocení člověka druhými lidmi.²⁴

Sociální status člověka mj. postuluje také očekávané chování a jednání jeho držitele v různých situacích a je rovněž spojen s určitými právy a povinnostmi jedince (Petrušek, 2009, s. 109). Tato rezultující očekávání, práva a povinnosti držitele sociální pozice ozna-

²⁴ Problematice subjektivní a objektivní dimenze sociálního postavení je věnována samostatná podkapitola 2.4., proto se jí v aktuálním úseku práce nebudeme detailněji zabývat.

čujeme jako **sociální role**. Jandourek (2001, s. 207) v definici sociálních rolí metaforicky připodobňuje společnost k jevišti, na němž se výsady a povinnosti spjaté s určitou sociální pozicí (tzv. sociální text) transformují v konkrétní „rolové chování“ jedince, jež koresponduje s očekáváním „publika“. Lapidárně tak hovoříme o ustavených a adekvátních způsobech jednání očekávaných od držitelů určitých společenských pozic. Ani v tomto percepčním aspektu ale neshledáváme všeobecnou shodu ohledně jasného rolového předpokladu uvedeného publika vůči nositeli sociální role a hovoříme spíše o rolové ambivalenci či ambiguitě (tj. dvojznačnosti dané kategorie), neboť různí lidé si mohou s jednotlivými sociálními rolemi člověka vázat odlišné behaviorální rysy a prvky individua.

Sociální pozice a role jedince spolu tedy již na první pohled úzce souvisí. Pakliže pojem sociální status naznačuje různé postavení člověka v sociálním systému, jež podmiňuje nutnost jeho determinovaného chování, sociální role lze považovat za vyjádření této skutečnosti a vystupují tak jako dynamický aspekt sociálního statusu. Sociální role jsou též aktivní součástí procesu socializace jedince, v němž jsou vnímány jako jednosměrný instrument interiorizace závazných sociálních norem, a tedy i prostředek sociální kontroly a stability společnosti. Podobnost s první uvedenou kategorií pak nacházíme také v případě klasifikace aktuální kategorie, kdy rozlišujeme mezi rolemi: *připsanými* (pohlaví, věk, národnost ad.), *získanými* (prestiž, nezděděná privilegia ad.) a *vnucenými* (vojenská služba, nezaměstnanost ad.) (Keller, 2004, s. 70-71).

Jandourek (2001, s. 207) připomíná, že u jednotlivce nemusí vždy docházet k jasné shodě mezi rolovým očekáváním a jeho vlastním chováním, neboť se jeho „já“ může emancipovat od obecného konceptu a vize své společenské role a prosadit tím její subjektivní pojetí. Jistou překážku mu v této snaze může vystavit *rolový tlak*, související s přetížením nositele sociální role, na něhož jeho okolí vyvíjí příliš silná (a často protikladná) očekávání. Toto přetížení může způsobit stav, kdy je aktér zaměstnán takovým počtem rolí a povinností z nich vyplývajících, že podléhá akutnímu stresu, popřípadě i neschopnosti jednat. V případě odklonu jedince od rolového postulátu (např. senior jezdící na kolotoči v daném momentně preferuje zábavu nepřiměřenou svému věku) hovoříme o *rolové distanci*. Neztotožnění se s adekvátní rolí může být konečně rovněž důsledkem *rolového konfliktu*.

Jak již bylo naznačeno, existence výše definovaných sociálních útvarů (kategorií) stratifikuje společnost. Nalezením pozice a rolí jedince ve společnosti dochází k její strukturaci. V důsledku daných měřítek, jež nesou zpravidla punc určité hierarchizace (rozlišujeme

vyšší a nižší sociální status či příslušnost k vyšší nebo nižší sociální třídě apod.), spolu s dalšími společenskými faktory (např. společenské poměry v zemi, osobní dispozice jedince aj.), dochází v populacích k **sociálním nerovnostem**. Jandourek (2001, s. 170) definuje sociální nerovnost jako „nerovnost přístupu k důležitým společenským zdrojům a disponování s nimi“. Termín dále pojí (tamtéž) s většími sociálními skupinami, a to vše při dlouhodobém charakteru trvání uvedeného jevu. Šanderová (2000, s. 23-24, 27) hovoří o dvou kategoriích či typech společenských nerovností, jež se v moderních společnostech prolínají, a tedy: a) *socioekonomické nerovnosti*, která plyne hlavně ze společenské dělby práce a ekonomické sféry (oblast produkce, směny zboží a služeb) a v moderních společnostech je spjata především se zaměstnáním, respektive zdrojem příjmu člověka; b) *socio-kulturní nerovnosti*, jež se odvíjí spíše od symbolického hodnocení určité části society jako nerovnoprávné (projevuje se kupříkladu v odlišném hodnocení osob dle genderu, věku, etnické příslušnosti či rasy aj.) a která je ukotvena v hodnotovém systému společnosti, tj. v její kultuře.

Šafr (2008a, s. 11-13) k fenoménu společenské diferenciaci dále připojuje termín *sociální distance* a rozlišuje její základní dimenze jako: a) *statusové distance*, jež předpokládají diference v prostorové sociální pozici jedince utvářené společenskou úctou a dominancí (nadřazeností), kdy lidé vstupují do rozličných organizací s autoritativní rolí či bez ní; b) *třídní distance*, vyjadřující konzistenci mezi třídními pozicemi, když platí, že pohybuje-li se jednotlivec v relativně nadřazeném postavení vůči osobám z jiné třídy, je mezi těmito subjekty maximální třídní distance.

Navzdory uvedeným nerovnostem ve struktuře společnosti a dispozičnímu určení jedince v sociálním systému prostřednictvím stratifikačních determinantů, se společenská pozice člověka (potažmo sociálních skupin) může v průběhu života měnit. Pohyb osob v rámci stratifikační „mapy“ označujeme pojmem **sociální mobilita**. Jandourek (2001, s. 161) ji odborně definuje jako „přesuny osob nebo skupin z jedné sociální pozice nebo společenské vrstvy do jiné“ a podmiňuje ji existencí tzv. mobilitních kanálů (např. vzdělání), které tento (zejména statusový) přesun umožňují. Avizuje rovněž (tamtéž), že tento pohyb by měl být založen na výsledcích dosahovaných jedincem, nikoli na jeho připsaných charakteristikách (pohlaví, rasa, místo narození či sociální pozice rodičů aj.), což v některých společnostech bohužel není pravidlem. Keller (2004, s. 182-183) v návaznosti na toto tvrzení klasifikuje society z aspektu mobilitních možností na *uzavřené* a *otevřené*, kdy za extrémní příklad uzavřené společnosti uvádí kastovní zřízení, které prakticky nedisponuje příležitostmi na

změnu předem určené sociální pozice jedince (obdobně společnosti stavovské umožňují jen nízkou míru sociální mobility). Naopak moderní společnosti, k nimž patří i societa České republiky, lze dle daného schématu považovat za otevřené, jelikož jejich ideologie je zpravidla konstruována na demokratické základě, umožňujícímu sociální pohyb svým obyvatelům.

Ve společenském časoprostoru se opět můžeme setkat s různými typy sociální mobility. Keller (2004, s. 182) zmiňuje základní a dodnes platné kategorie sociální mobility, jež byly zahrnuty v práci „Social Mobility“ P. A. Sorokina (1927), a to: a) *mobilitu vertikální*, jež může mít vzestupný (přechod jedince do vyšší sociální vrstvy či třídy) či sestupný (přesun člověka do nižší strukturální kategorie society) charakter; b) *mobilitu horizontální*, která se odvíjí od přechodu člověka z jedné sociální skupiny do druhé, avšak nezávisle na změně společenského statusu této osoby (např. změna zaměstnání či bydliště jedince).

Petrusek (2009, s. 113-115) se zaměřuje na časový rozměr „přesunu“ jedince v rámci společnosti, když rozlišuje:

- a) *intragenerační mobilitu*, která těžší ze sociálního pohybu jedince v průběhu jeho života, přesněji řečeno znovu z jeho sociálního vzestupu (např. kariérního) či sestupu, notabene sociální degradace (alias společenského pádu);
- b) *intergeneračně mobilitu*, jíž se rozumí a monitoruje sociální pohyb (vzestup, sestup, stabilita) člověka v nejméně dvou po sobě jdoucích generacích (např. mezi rodiči a jejich dětmi).

Do třetice pak můžeme odlišit *mobilitu individuální* (týkající se jedince a jeho společenského pohybu) od *skupinové* (jež se váže k mobilitě různých sociálních skupin, kupříkladu i rodin). Specifickým typem je pak *mobilita kolektivní*, jež pojímá takové vzestupy a sestupy celých společenských vrstev žebříčku society, které jsou způsobeny sociálními změnami. (Jandourek, 2001, s. 160)

K významným determinantům společenského rozvrstvení patří také sociální kategorie, o jejichž nejznámější (a dle našeho úsudku i nejzdařilejší, přesto nikoliv jediné) rozpracování se v sociologii zasloužil mj. francouzský sociolog a antropolog Pierre F. Bourdieu. Ten ve své teorii definuje pojmy habitus a kapitál, jehož původní ekonomický koncept (sestavající z majetku, příjmů či movitého dědictví jedince atp.) rozšiřuje o symbolický, kulturní a sociální rozměr.

Habitus lze v daném pojetí vymezit jako strukturující mechanismus spoluurčující dispozici či tendenci individua k určitému jednání nebo porozumění situaci. Habitus představuje percepční a kognitivní návyk. Jedná se o soubor potřeb a dovedností (včetně dovedností etikety, vkusu, životního stylu, ale i dovedností jazykových či manuálních atd.), které si jedinec osvojuje v procesu socializace a jež následně ovlivňují jeho chování, jelikož zvolený způsob jednání, myšlení a vnímání světa se mu tímto jeví přirozeným. Není proto překvapivým zjištěním, že lidé, kteří prošli podobným socializačním procesem a jež mají blízký sociální původ a zázemí (z aspektu společenské třídy či vrstvy, národnosti, vzdělání či profese aj.), vlastní též srovnatelný habitus, pomocí něhož můžeme v opačném směru takřka souběžně odhadovat uvedené společenské kategorie. (Bourdieu, 1984, s. 101; Šafr, 2008b, s. 26-27; Keller, 2004, s. 203-204; Petrusek, 2009, s. 64)

Symbolický kapitál nejvíce vychází z podobnosti s kapitálem ekonomickým, s nímž ho pojí také nerovnoměrné rozložení uvnitř society a reprodukce sociálních diferencí. Obecně bývá charakterizován jako společensky vnímaná hodnota ostatních druhů kapitálů jedince (k nimž vystupuje částečně z pozice zastřešujícího termínu), vyjádřená úctou a prestiží, která je výsledkem spojení společenského původu jedince a jeho individuálního výkonu. Nejedná se tedy o samostatně rozpoznávaný kapitál, nýbrž funguje jako jeho zástupná varianta, skrze kterou získává jedinec explicitní nebo praktické uznání. Vnější projevem tohoto typu kapitálu je formální pozice člověka, která je podložena sociálními symboly, např. v podobě vysokoškolského diplomu, nominace do funkce či vyznamenání apod. (Petrusek, 2009, s. 65; Růžička a Vašát, 2001)

Kulturní kapitál je v rámci uvedené symboliky obvykle vnímán jako určitá forma kulturního zvýhodnění, jež je přenášeno z rodičů na potomky. Toto kulturní privilegium zahrnuje kapitál: a) *vtělený*, pojímající zejména intelektuální a fyzické dispozice a též jazykové a kulturní schopnosti jedinců (tedy v podstatě výše určený habitus), získané během jejich socializace; b) *objektivizovaný*, představující kulturní artefakty (např. obrazy, fotografie, sochy, nástroje užívané v domácnosti ad.); c) *institucionalizovaný*, jež je situován v organizacích nalézajících se vně rodiny, a který je tvořen formální edukací individua doloženou akademickými hodnostmi či tituly (Jandourek, 2001, s. 118; Katrňák, 2005, s. 179; Katrňák a Fučík, 2010, s. 116-117; Keller, 2004, s. 203).

Analogicky s kulturním kapitálem bývá v sociologii vymezován **kapitál sociální**. Jandourek (2001, s. 119) jej definuje jako „souhrn sociálních kontaktů (alias sociální sítě), kterých může jedinec využít ke svému prospěchu hmotnému nebo nehmotnému (např. služby, zvý-

šení sociální prestiže apod.).“ Keller (2004, s. 166, 203-204) a Petrušek (2009, s. 65) kategorii sociálního kapitálu váží zejména k modernímu typu society, v níž daná kategorie působí při mezigenerační transmisi sociální privilegizace, kterou posléze disponuje sám „adresát“ a jež může být v průběhu jeho života člověkem dle potřeby aktivizována (využita). Sociální kapitál tak můžeme rovněž považovat za určitou formu sociální jistoty, která v pozitivním případě může vyrovnávat společenské diference, čímž se liší od „reálného“ kapitálu jedince. Jestliže totiž skutečný kapitál působí jako externí činitel, který formuje osudy jednotlivců i sociálních skupin, sociální kapitál není zatížen nutností vlastnit ekonomické prostředky a člověk se o něj může přičinit „pouhým“ budováním adekvátní sítě sociálních vazeb, která skýtá potenciál k eliminaci jinak patrné společenské nerovnosti.

Jelikož koncept naší práce pracuje výhradně se subjektivní dimenzí sociální stratifikace, považujeme za důležité alespoň rámcově odkrýt ještě jeden související termín a rovněž podstatný stratifikační prvek korelující jak s (zejména kulturním) kapitálem člověka, tak se samotnou statusovou sebeidentifikací jedince ve společnosti. Danou kategorií je **životní styl**. Ten je spolu s ekonomickými faktory výrazným atributem sociálního postavení člověka (respektive též jeho sociálního chování) a lze jej vztahovat jak k jednotlivci, tak ke společenským skupinám. Třebaže se jedná o pojem interdisciplinární, v sociologickém kontextu (jež nás pochopitelně zajímá nejvíce) jej můžeme definovat jako „komplex psaných a nepsaných norem a identifikačních vzorů, a souhrn životních podmínek, na které lidé berou ohled ve vzájemných vztazích a ve svém chování“ (Jandourek, 2001, s. 243). V obdobném duchu životní styl vnímá také Sekot (2006, s. 112), který jej v podstatě definuje jako specifický typ chování jedince či skupiny, doprovázený adekvátním (a diferencovatelným) jednáním, způsoby, zvyky a tendencemi. Šafr (2008b, s. 14) kategoricky přibližuje životní styl k obecnému vymezení oblasti kulturního kapitálu, když jej konceptualizuje jako „manifestovaný kulturní vkus a jednání napomáhající determinovat symbolické kulturní hranice“. Žumárová (2001, s. 153) jej konečně popisuje jako mezioborovou kategorii, o níž se obecně hovoří spíše ve spojitosti s jednotlivci a klade ji do přímé spojitosti s životními hodnotami, ideály a plány, jichž se člověk snaží dosáhnout.

Životní styl jedince a některé další uvedené kategorie sociální stratifikace pak konečně korelují také s posledním dílčím definovaným termínem, a to **životní úrovní**, kterou lze vymezit jako míru uspokojování materiálních i nemateriálních potřeb a tužeb jednotlivce (či skupiny) zbožím a službami. Jedná se o vztah mezi skutečností a tím, co je jedincem pocíťováno jako žádoucí. Ve výsledku tak v sobě zahrnuje jak objektivní dimenze vlastnic-

tví, příjmu či vzdělání, tak subjektivně hodnocenou kvalitu životního prostředí, kvalitu výživy, úroveň zdravotní péče a prevence a další, dle nichž se životní úroveň také člověka určuje (resp. měří). (Červenka, 2003, s. 110-113)

V dosavadní části druhé kapitoly jsme si vymezili pojmosloví vztahující se k zastřešujícímu termínu **sociální stratifikace**, jež díky tomu induktivní metodou můžeme nyní definovat jako určité hierarchické kriteriální rozvrstvení společnosti, neboť ta není tvořena homogenním celkem osob, nýbrž se skládá z určitých sociálních vrstev a tříd s odstupňovaným podílem na moci a nedostatkových statcích, respektive je tvořena lidmi s rozdílným sociálním postavením (neboli statusem), které k sobě váže adekvátní množinu očekávaných společenských rolí jeho držitelů.²⁵ Za obecně akceptovaná základní kritéria stratifikující společnost tak můžeme označit participaci individua na moci, jeho materiální (zdrojové) zázemí a společenskou (tj. zejména symbolickou) prestiž.²⁶

Současně s uvedeným vymezením můžeme prohlásit, že společenská stratifikace postuluje (ne-li přímo představuje) určitou strukturální nerovnost mezi jednotlivými skupinami society. V tomto směru je poměrně stálou kategorií, nicméně simultánně umožňuje vícesměrný (horizontální i vertikální) pohyb osob v sociálním prostoru, tj. sociální mobilitu, která je determinována typem (respektive otevřeností či naopak uzavřeností) společnosti a její strukturou. K určujícím kategoriálním útvarům sociální stratifikace pak náleží také (další) sociokulturní atributy, mezi něž řadíme především habitus a jednotlivé typy kapitálu (zejména kapitál kulturní a sociální) a s nimi související životní styl člověka, jejichž komplexní charakter a úroveň, kterou jednotlivci (popř. sociální skupiny) v daných sférách disponují, se výrazně podílí na determinaci aktuální pozice těchto osob v sociální struktuře. V ní posléze žádoucím způsobem přispívají k vyrovnávání uvedených společenských nerovností.

²⁵ V souvislosti se sociálním rozvrstvením společnosti se zpravidla také hovoří o čtyřech základních stratifikačních systémech: otrokářském, kastovním, stavovském a třídním. V souladu s pojetím naší studie (zejména pak její empirické části) a sociální strukturou, jež je dominantní v moderních (kapitalistických) společnostech (tedy i na území ČR, jež je pro naše účely směrodatným), se jmenovanými systémy nebudeme v naší práci podrobněji zabývat a zaměříme se tudíž výhradně na hierarchické (statusové) pojetí sociální stratifikace, jež nejvíce koresponduje s obrazem postmoderní společnosti. (více viz následující podkapitola 2.2).

²⁶ Uvedené tři faktory obecně uváděné jako tři dimenze sociální stratifikace budou blíže rozebrány v eponymní podkapitole 2.3. Jejich empirická inkarnace užitá v rámci dotazníkového nástroje naší studie je pak blíže specifikována v metodologické části práce v rámci kapitoly 4.

2.2 Základní koncepty sociální stratifikace

Když pomineme „beztrždní“ kočovná pravěká společenství, shledáme, že sociální stratifikace je, ve formě hierarchického členění society na sociální třídy, vrstvy, popřípadě jiné stratifikační útvary, přirozenou charakteristikou každé společnosti prakticky již od samého počátku její existence. Od raného starověku, kdy poprvé dochází k výraznější diferenciaci společenských pozic v populaci, v lidském povědomí tyto hierarchie přežívají jako společensky dané determinanty, jejichž postavení, respektive proximita v sociálním prostoru, se v průběhu historického vývoje měnily (trždní a statusové relace i distance se prohlubovaly či sblížovaly), přesto však v každém období zůstávaly přítomny. Novodobá podoba sociální stratifikace, jakožto výrazný indikátor a příznačný rys moderní, respektive postmoderní společnosti, se proto poměrně logicky stala jedním z ústředních témat sociologie.

Ke konceptualizaci sociální struktury lze přistupovat z mnoha perspektiv, přesněji řečeno stratifikačních systémů. Vzhledem k pojetí našeho výzkumu, v němž ze sociologického hlediska hraje nejvýznamnější roli subjektivní dimenze sociální stratifikace, jsme se rozhodli v rámci společenského rozvrstvení upřednostnit členění na dva základní konceptuální proudy, jež jsou, v komparaci s objektivní (empirickou) polohou společenského členění, více patrné a signifikantní právě v kontextu sebezaražení individua do jednotlivých segmentů society. Jedná se o koncepty *trždní* a *hierarchické*.²⁷ Základním postulátem trždních koncepcí jsou v podstatě homogenní, vertikálním způsobem seřazené sociální skupiny, kdežto kvintesencí hierarchicky koncipovaných přístupů je sociální status jedince, jenž je v daném smyslu *de facto* chápán jako jedinečné „skóre“ individua v popředí striktně hierarchizované society.

Vzhledem k fokusu následného empirického šetření a jeho výchozí nezávisle proměnné v podobě subjektivního sociálního statusu a též v souladu s vědomím výše uvedených zá-

²⁷ Jak uvádí také Šanderová (1999, s. 19-21), koncept sociálních tříd rovněž postuluje určitou společenskou hierarchii (dle autorky jsou třídy podmnožinou hierarchie vrstev a na rozdíl od nich nejsou uspořádány lineárně). V naší práci však vnímáme hierarchické pojetí čistě jako označení pro (veskrze moderní) sociologický proud autorů, vycházející ze strukturálního funkcionalismu 20. století, jež v záležitosti sociálního členění preferuje jako zásadní determinantu individuální postavení a prestiž jednotlivce v „beztrždní“ společnosti, čili sociální status člověka. Současně jsme si vědomi, že redukce konceptů společenské stratifikace pouze na dva obecně zaměřené proudy (trždní a hierarchické) se neobejde bez jisté míry zjednodušení, nicméně jsme přesvědčeni, že dané rozdělení „sociální reality“, které preferuje mj. i přední český sociolog Jiří Šafr (např. in Šafr a Holý, 2012, s. 142), a následné zacílení na hierarchický proud, nám usnadní cestu k výstižnější deskripci teoretických východisek vztahujících se k následnému výzkumu subjektivního sociálního statusu.

kladných postulátů obou konceptuálních proudů, v naší studii důrazně inklinujeme k hierarchickému přístupu k sociální stratifikaci, jemuž bude zasvěcena téže následující podkapitola.

Předtím, nežli se však pustíme do samotné charakteristiky zvoleného hierarchického přístupu k členění society, si přiblížíme čtveřici nejvíce relevantních východisek, která nás, v souladu s empirickým fokusem naší studie a její cílovou skupinou, přiměla k preferenci dané koncepce společenského rozvrstvení (před pojetím třídním):

1. Restrukturalizace stratifikačních systémů na pozadí postmoderní společnosti

Pro současnou postmoderní (či postindustriální) society, která je chápána jako „technologicky vyspělá společnost spotřebitelských produktů a mediálních představ s kořeny ve zpracování a využívání informací“ (Schaefer, Lamm, 1995, s. 425-426, cit. dle Sekot, 2006, s. 132), je typická restrukturalizace stratifikačních systémů. Ty již dávno překonaly Marxovo dichotomické vidění světa,²⁸ uplatňované v někdejších socialistických zemích, a s využitím znalosti původního Weberova multidimenziálního schématu²⁹ vychází již od dob zveřejnění pyramidálního konceptu W. L. Warnera,³⁰ z individuálního společenského postavení (statusu) jedince a spojitého charakteru sociálního rozvrstvení³¹ (Keller, 2010, s. 191). Ve druhé polovině dvacátého století dochází k postupnému mizení třídních diferencí, kdy dřívější třídní dělení společnosti je oslabováno vlivem konzumu, globalizace a segmentace trhu, ale také vyšší dostupností vzdělání a profesních možností (Katrňák, 2005, s. 102-103). Restrukturalizace society se posléze dotýká také samotných původně definovaných sociálních struktur. Zde jsme svědky patrné proměny jednak v případě polarizova-

²⁸ Karel Marx, hlavní představitel třídního pojetí sociální stratifikace, členil společnost na dvě základní sociální třídy, jež vystupovaly v neustálém konfliktním postavení: a) kapitalisty (dřívější buržoazii), jež pojímá průmyslníky disponujícími uvedenými tržními prostředky a b) dělníky (proletariát), kteří prakticky nic nevlastní (zejména kýženou moc) a na obživu si vydělávají prodejem své práce kapitalistům, k nimž tímto vzhlíží z pozice vykořisťovaných jedinců. (Giddens a Sutton, 2013, s. 403-405; Katrňák, 2005, s. 15-16; srov. Šanderová, 2000, s. 39-46)

²⁹ Stratifikační koncept Maxe Webera je založen na vícerozměrném pohledu na societu, v němž proces sociálního rozvrstvení neobsahuje pouze třídní dimenzi, nýbrž je obohacen o dvě další hlediska – aspekt statusu a strany (Giddens a Sutton, 2013, s. 403; Šafr, 2008b, s. 16). O multidimenziálním konceptu sociální stratifikace Maxe Webera pojednává rovněž podkapitola 2. 3. 1.

³⁰ William Lloyd Warner je autorem „pyramidálního schématu“, sestávajícího ze šesti „statusových tříd“, které pojímaly své zástupce odvisle od společenské prestiže přisuzované jedincům v rámci autorem zkoumaného společenství (Keller, 2010, s. 174-176; Šafr, 2008b, s. 16-17). Více viz podkapitola 2.2.1.

³¹ Důraz na individualitu je pro hierarchické pojetí typický, a to na rozdíl od třídního konceptu, který jako základní stratifikační kámen chápe skupinu (Šanderová, 1999, s. 18).

ných horních a dolních vrstev společnosti, mezi nimiž dochází k prohlubování sociálních a socioekonomických nerovností (společenská elita bohatne a nabývá na majetku, kdežto hierarchicky nejnižší položené skupiny populace stále více inklinují k chudobě), ale zejména pak v kategorii „zbytkové“ střední vrstvy, jejíž početní objem a sociální význam se v průběhu 20. století několikrát měnil (tj. rostl a klesal).³² (Keller, 2010, s. 191-199)

Z determinace individuální sociální pozice mladého jedince (respektive studenta vysoké školy), jakožto typického reprezentanta postmoderní společnosti, vyznávajícího určité hodnoty, vychází také naše práce. Jsme si rovněž vědomi, že třídní pojetí postuluje konflikt (boj o výhodnější vazbu člověka na výrobní prostředky) plynoucí z vykořisťování socioekonomicky níže položených skupin obyvatel, čímž nekoresponduje se zaměřením naší práce, která v otázce společenské stratifikace inklinuje ke konsenzuálnímu (funkcionalistickému, respektive hierarchickému) přístupu k členění society, založeném na jisté vrstevní „shodě“ a statusovém systému, jenž je vymezen zásluhovými principy jednotlivců. Preferované hierarchické pojetí pak v daném aspektu též lépe zachycuje moderní societu, kterou popisuje a analyzuje jako vyvíjející se strukturu se všemi jejími postmoderními variacemi, nikoliv jako historicky definovaný stratifikační systém, jak je tomu u deskripce třídní.

2. Flexibilní vymezení hranic sociálních struktur v soudobé společnosti

Se strukturou současné kapitalistické (či dokonce postkapitalistické) society souvisí také další argumentační bod, který kvituje, že postmoderní societa již s takovou přesností nevynezuje hranice původních třídních (resp. vrstevních) skupin, které jsou tak stále častěji pouze symbolicky naznačeny a vykazují patrnou flexibilitu, jež je do jisté míry určena vysokou sociální otevřeností soudobých vyspělých světových společností (tedy i ČR). Tato otevřenost následně skýtá značný potenciál pro sociální mobilitu osob uvnitř stratifikačních systémů. (Šafr, 2008b, s. 21-23). V tomto směru je třeba rovněž podotknout, že zastánci třídního přístupu pokládají segmenty stratifikačních systémů za objektivní a poměrně rigidní kategorie předpokládající třídní vědomí (identitu) svých členů a jasně vymezené hranice mezi třídami. Ty zároveň implikují sociální uzavřenost, tj. de facto spíše předkapitalistické uspořádání. Představitelé hierarchického přístupu oproti tomu považují segmenty členění moderní společnosti pouze za popisné kategorie, jejichž hranice stanovuje sám

³² Kupříkladu rozdělení na starou a novou střední vrstvu či její další subkategorie (vyšší a nižší střední vrstva apod.). Viz např. Šanderová (2000, s. 134-135) či Keller (2010) aj.

badatel či výzkumník arbitrárně dle svého uvážení, respektive odvisle od zkoumané problematiky. (Šanderová, 1999, s. 20; 2000, s. 134)

K popisné kategorizaci society se přikláníme také v naší práci, v níž rovněž bereme na vědomí sociální otevřenost současných kapitalistických společností. Proto se i v tomto bodě hlásíme k hierarchickému pojetí společenské stratifikace. Původní třídní model rozdělení society se nám dnes již jeví jako nedostačující, když adekvátně (či spíše aktuálně) nereflektuje rozložení současné světové (ale i národní) populace, jejímž charakteristickým rysem je snaha jednotlivců (popř. sociálních skupin) o přesun mezi sociálními strukturami, respektive o pronikání do vyšších společenských pater (o vzestupnou mobilitu). Tento úkaz považujeme za signifikantní právě u cílové skupiny vysokoškoláků, tj. souboru ambiciózních mladých osob, jež (i skrze vlastní studium potenciálně vedoucí k zisku akademického titulu) usiluje o získání co nejvýhodnějšího (tj. nejvyššího) sociální postavení (statusu).

3. Jednorozměrný třídní koncept versus multidimenzialita hierarchického pojetí

Pomineme-li snahu Maxe Webera o komplexnější popis struktury společnosti, můžeme třídní přístup k sociální stratifikaci s jistou mírou generalizace definovat jako jednorozměrný, když uvážíme, že pozice osob ve společnosti vždy určoval výhradně na bázi ekonomických atributů (a diferencí) v: interakci k výrobním prostředkům, zdrojích příjmu, kontrole a vlastnictví materiálních statků, pozici na pracovním trhu (popř. ve výrobním procesu) apod. Tyto ukazatele pak skýtaly neosobní ráz vztahů rezultujících z těchto ekonomických, nikoliv osobních, závazků, v nichž základním kritériem příslušnosti ke třídě byla prestiž povolání, moc a uvedené vlastnictví jedince. Třebaže, objektivně vzato, třídní členění společnosti doznalo v průběhu 20. století své modernizace (původní Marxovo duální vidění světa bylo nahrazeno nejprve třemi, později ještě více kategoriemi tříd), stále se jedná o příliš zjednodušující model pro mnohem komplexněji vyhlížející sociální realitu, když opomíjí důležité (zejména psychosociální a sociokulturní) faktory v životech klasifikovaných jedinců. (Keller, 2010, s. 177-178; Sekot, 2006, s. 106; Šafr, 2008b, s. 15-16)

Hierarchické pojetí sociálního rozvrstvení je od dob svého vzniku orientováno multidimenzionálně (rozkládá se do více analyzovaných proměnných), když k určení sociální pozice jedince využívá i mimopracovní (a částečně i mimomateriální) dimenze, zejména pak sociokulturní aspekt životního způsobu individua, ztělesňující jeho životní styl, kulturní znaky a praktiky, ale třeba právě i hodnotovou orientaci jedince aj. Tento přístup se tedy více než na objektivní ekonomické indikátory soustředí na subjektivní hodnocení osoby

z prismatu druhých lidí či eventuálně též sebe sama. Multidimenzionálně pojatá koncepce sociálního statusu jednak umožňuje přisoudit každému jedinci zcela individuální pozici, jednak dovoluje sledovat, jak se postavení v jednotlivých složkách liší a případně jaké to má důsledky pro postoje a jednání lidí. Třídní přístup uvedené atributy (v třídních schématech je postavení jedince ve společnosti dáno kolektivní příslušností) ani podstatné faktory lidského života nezahrnuje a dopouští se tím značného zjednodušení v kategorizaci sociálních útvarů i vlastního jednání člověka, když ve své skupinové klasifikaci opomíjí kontextualitu „každodenní existence“ individua. (Machonin a Tuček, 1992, s. 601; Katrňák, 2004, s. 62; 2005, s. 100; Šafr, 2008b, s. 16)

Z uvedeného srovnání opět jako vhodnější přístup k analýze cílové skupiny naší studie rezultuje koncept hierarchický, neboť ten, díky svému širokému vícerozměrnému pojetí, dokáže lépe postihnout subjektivní postavení (a hodnoty) vysokoškolských studentů ve struktuře postmoderní společnosti.

4. Empirické poznatky o české společnosti

K hierarchickému členění society se konečně přikláníme též v kontextu stratifikace české společnosti, jež po pádu totalitního režimu v roce 1989 prošla transformačním procesem. Tuto proměnu z našeho pohledu nejpregnantněji popisuje kolektiv předních českých sociologů sdružený kolem osobnosti Petra Matějů. Ten, v jedné ze svých publikací z přelomu tisíciletí, jež nese název *Nerovnost, spravedlnost, politika: Česká republika, 1991-1998* (2000), ve spolupráci s Klárou Vlachovou a dalšími sociology, zveřejňuje výsledky studie, v níž byl v české societě let devadesátých potvrzen znatelný příklon k meritokratickým principům a procesu zpevnování vnitřní konzistence jednotlivých složek společenského statusu (vzdělání, příjem, socioekonomický index apod.). Ty jsou signifikantními právě pro hierarchické členění society. V tomto tvrzení Matějů vychází rovněž ze své předchozí empiricky zaměřené publikace *Sociální trendy: Rekonstrukce sociálního statusu* (1998), jež vznikala tentokrát v kooperaci s Martinem Kreidlem, v níž se hovoří o trendu postupného propojování vazeb mezi adekvátním vzděláním, zaměstnáním a příjmem jedince. Tento fenomén autoři považují za základní charakteristiku svědčící o vzdalování se české society od systému „byrokratické koordinace“ a zejména pak za stěžejní rys obnovy stratifikačního systému moderních industriálních společností, jež je založen na výše zmiňovaných záslu-

hových attributech.³³ (Matějů a Kreidl, 1998, s. 22-24; Matejů, Vlachová et. al., 2000, s. 11– 14)

2.2.1 Charakteristika hierarchického pojetí sociální stratifikace a jeho protagonisté

Hierarchický přístup, někdy označován též jako graduální či pod nálepkou teorie „amerického snu“,³⁴ předpokládá, že ve vyspělých (západních) kapitalistických společnostech moderní doby postupně dochází k prosazování meritokratických (zásluhových) principů nad askriptivními (připsanými) kritérii (např. rodová, rasová a etnická příslušnost, zděděný majetek ad), jež jsou typická pro třídní začlenění osob. Zastánci tohoto proudu inklinují k myšlence beztřídní společnosti, když neakceptují existenci sociálních tříd jakožto možných aktérů společenské změny, eventuálně jí přiřkládají určitou relevanci pouze pro období raného kapitalismu, nikoliv v kontextu jeho rozvinutější (tedy i současné) formy. Stratifikační systém soudobých kapitalistických společností pak vnímají jako lineární vertikálu vrstev (tj. určitou sociální hierarchii), v níž nalézají aktuální pozici jedince (na něhož je v daném pojetí kladen důraz) za pomoci vícerozměrných indexů socioekonomického a sociokulturního statusu. Tyto indexy pak zpravidla zahrnují položky mapující oblasti, jako jsou zejména prestiž zaměstnání či povolání, výše příjmu, dosažené vzdělání člověka aj. (ty sytí především socioekonomické indexy), a dále též položky týkající se životního stylu a kulturního pozadí života jedince, tj. různé dimenze kapitálu, kulturní aktivity, způsob trávení volného času aj. (z nich těží pro změnu zejména indexy sociokulturní). (Šanderová, 1999; 18-19; 2000, s. 79, 82-83, 92)

Pokusíme-li se vsadit relativně mladé hierarchické pojetí společenského rozvrstvení (jeho celospolečenský boom zaznamenáváme v podstatě až přibližně v polovině 20. století) do

³³ Zčásti protichůdnou perspektivu sociálního vývoje české posttotalitní společnosti můžeme nalézt v teorii, jejímiž tvůrci jsou brněňští sociologové Tomáš Katrňák a Petr Fučík. Autoři, těžící z empirických dat svého longitudinálního výzkumu z let 1991-2009, jsou přesvědčeni o trvajících stávající situaci, v níž restrukturalizovaná česká společnost (poměrně paradoxně) strukturálně spíše jde k návratu ke svému sociálnímu původu, nežli ke zmíněným meritokratickým principům, jež jsou v daném směru determinovány společenskou reprodukcí (Katrňák a Fučík, 2010, s. 11-22, 112). Tento v podstatě oponentní postoj však odmítáme, neboť jeho autorský tým se (na rozdíl od týmu Matějů a jeho spolupracovníků) v naší uvedené studii nezabývá subjektivní podobou třídy a statusu, která je pro naši práci prioritní, a primárně inklinuje spíše k problematice společenské mobility a mezigenerační reprodukce sociálních nerovností. Sám Katrňák pak v závěru svých úvah o relevanci sociálních tříd na úsvitu nového tisíciletí váhá s vyřčením konečného soudu a uvádí, že daná otázka stále není jednoznačně zodpovězena a konečný verdikt náleží budoucímu vývoji společnosti (Katrňák, 2004; 2005; Katrňák a Fučík, 2010).

³⁴ Dle země původu a idealistického zaměření hierarchického přístupu, jež se snaží empiricky doložit jeho „splnitelnost“.

historického rámce, zjistíme, že jeho základní paradigma vychází jednak z multidimenzionálního výkladu sociální stratifikace³⁵ Maxe Webera (k němu se vrátíme v jedné z následujících podkapitol), jednak ze strukturálního funkcionalismu čtyřicátých a padesátých let minulého století, a tedy spíše nežli s konvenčním (či tradičním) přístupem k společenskému rozdělení, jenž je odvislý od tradičně dominantní ekonomické stránky sociální stratifikace, určující sociální pozici člověka vazbou ke zdrojům (výrobním procesům), koreluje s pojetím kulturalistickým, jež vnímá sociální diference jako výsledný produkt kultury a životního stylu jedince. V tomto relačně historickém kontextu si rovněž přiblížíme nejvýznamnější hierarchicky konstruované koncepce stratifikace společnosti.

Weber, který se ze své stratifikační perspektivy nespokojil s pouhým třídním antagonismem (tj. teorií konfliktu),³⁶ prezentovaným Marxovou vizí society, členil společnost mj. dle statusových skupin. V jeho koncepci se sociální status pokaždé vázal ke zvolenému životnímu stylu jedince a byl definován jako „pozice vymezená nikoliv objektivně na základě ekonomického postavení na pracovním či jiném trhu (sociální třída), ale subjektivně v hodnocení druhých, především na základě prestiže“ (Weber, 1980, s. 179, citováno dle Šafr, 2008b, s. 16). Za indikátory společenského postavení člověka Weber považuje statusové symboly (oděv a styl oblékání, příbytek, styl řeči či povolání ad.), jež spoluutváří povědomí okolí o sociální pozici jedince. Zatímco tedy Marx proklamoval, že statusové diference jsou výsledkem třídního členění society, Weber zastával názor, že status člověka se často liší i nezávisle na třídním rozdělení society (Giddens a Sutton, 2013, s. 404, 406).³⁷

³⁵ Pro Hierarchické pojetí je zpravidla (výjimku tvoří například část díla Blaua a Duncana) typická vícerozměrná konceptualizace sociální stratifikace (více viz podkapitola 2.3.3).

³⁶ Teorie konfliktu, k níž dospěl Karel Marx a jež si osvojili další představitelé třídního pojetí sociální stratifikace (například L. Coser, Ch. W. Mills, R. Dahrendorf, R. Collins ad.), je založena na předpokladu, že rozvrstvení společnosti je výsledkem konfrontace jedinců a skupin (resp. neustálého dějinného třídního boje) soupeřících o vlastní zájmy a výši odměn. V protilehlém postavení k uvedenému antagonismu vystupuje konsenzuální pojetí sociální stratifikace (jeho představiteli jsou obecně právě spíše funkcionalisté a zástupci hierarchického pojetí stratifikace, kupříkladu T. Parsons, R. K. Merton, G. C. Homans, P. Blau ad.), které se vyznačuje určitým společenským souladem (harmonií) a shodou, jelikož motivuje lidi žádoucí kompenzací nerovnosti odměn, když garantuje, že nejdůležitější pozice a funkce v societě zaujmou ti nejvhodnější kandidáti (Keller 2004, 101-127, s. 192; Petrušek 2009, s. 118-119; Sekot 2006, s. 15-18)

³⁷ Jako příklad Weber uvádí poprvé případ tzv. šlechtické chudoby ve Velké Británii, kde se osoby obdařené aristokratickým titulem těšily značné sociální vážnosti i za situace, kdy o svůj šlechtický majetek přišly; podruhé pak záležitost despektu, jež mnohdy chovají bohatí lidé ke „zbohatlíkům, atp. (Giddens a Sutton, 2013, s. 406).

K sociální stratifikaci, jejíž vývoj není předem determinován a zatížen neustálým třídním bojem (a reprodukcemi) se přiklání také sociologický směr odvozující sociální realitu společnosti z příspěvku jednotlivých prvků, jež tuto societu vytvářejí, tzv. *strukturální funkcionalismus* (Jandourek, 2001, s. 87). Tento sociologický směr, jenž bývá z důvodu inklinace k výkonové („bezkonfliktní“) společnosti bez třídních překlad, označován jako konsenzuální, přirovnává společnost ke komplikovanému systematickému mechanismu (či dokonce organismu), který je složen z jednotlivých komponent (osob, mezi nimiž se vyskytují pozitivně vnímané společenské nerovnosti), jež zajišťují funkce nezbytné pro jeho přežití. Z perspektivy jeho stoupenců (za všechny jmenujme Talcotta Parsonse, Kingsleyho Davise a Wilberta E. Moora, jejichž konceptuálnímu prisma se budeme dále věnovat),³⁸ si lze společnost představit jako systém sociálních statusů, lišící se ve dvou elementárních hlediscích: zaprvé v *důležitosti pro společnost*, zadruhé v *náročnosti přípravy a exklusivitě talentu*, jež je předpokladem u jedinců, kteří mají kýžený status obsadit. Stratifikační systém je posléze ve strukturálně funkcionalistickém pojetí chápán jako systém motivační, jehož východiskem a současně i výsledkem je postulát, kdy jsou jednotlivé společenské pozice obsazovány lidmi s adekvátními schopnostmi a výkonností. Motivace, respektive odměny (existenční prostředky, prostředky zajišťující komfort, prostředky zpříjemňující plnění příslušné role, prostředky podporující sebeúctu a rozvoj osobnosti) se zde diferencují dle důležitosti statusu, nedostatku požadovaných kvalit a míry interestu o obsazované pozice. (Davis a Moore, 1945, s. 243-234; Keller, 2004, s. 102-103; Sekot, 2006, s. 18; Šanderová, 2000, s. 62-63, 67)

Patrně nejvýznamnějším představitelem a průkopníkem strukturálního funkcionalismu byl americký sociolog **Talcott Parsons**. Jeho centrální kariérní ambicí bylo konstruovat teoretické sociální schéma, jež by umožňovalo analyzovat jakýkoliv společenský systém (od malé skupiny až po státy a národy) a porovnávat tyto systémy mezi sebou. Východiskem jeho učení je předpoklad, dle něhož každý společenský systém vyvíjí určité systémové potřeby, jež je třeba uspokojit, aby mohl daný útvar ve vymezeném prostředí přetrvávat (Keller, 2004, s. 102, 105). K realizaci tohoto záměru je dle autora nutné splnění čtyř základních imperativů skrývajících se pod anglickou zkratkou AGIL (Jandourek, 2001, s.

³⁸ Jelikož základní idea týkající se podstaty sociální diferenciaci a stratifikace je všem představitelům strukturálního funkcionalismu společná (srov. Šanderová, 2000, s. 62), přiblížíme daný sociologický směr pouze na příkladu jeho uvedených nejznámějších protagonistů.

87): *adaptace* (Adaptation - opatřování zdrojů z prostředí), *dosahování cíle* (Goal attainment - mobilizace získaných zdrojů a určení systémových priorit), *integrace* (Integration - koordinace a regulace interakcí mezi interními aktéry) a *udržování systému* (Latent pattern maintenance – udržování latentních vzorců formou motivace aktérů).

Na základě uvedených požadavků rozlišoval Parsons čtyři systémové dimenze (Jandourek, 2001, s. 87; Keller, 2004, s. 103):

- a) *Kulturní systém* – soubor sdílených hodnot (např. náboženská víra, úcta k národním i rodinným hodnotám apod.), závazných pro členy dané society a determinujících přípustné formy jejich myšlení a jednání jakožto základní podmínky řádného fungování sociálního systému;
- b) *Sociální systém* - soubor rolí a rolových očekávání, kde řádný výkon těchto rolí je odměňován (gratifikován) a odchylné jednání trestáno (sankcionováno), což zavádí do chodu systému uspořádanost a periodicitu;
- c) *Systém osobnosti* – jeho jednotkou je správně socializovaný individuální aktér (a jeho individuální identita) a analýza jeho internalizovaných potřeb, motivů a postojů;
- d) *Systém behaviorálního organismu* – meritem je člověk, jakožto biologický tvor pohybující se v určitém fyzickém a sociálním prostředí.

Parsons svou koncepcí akcentoval, že společnost je složena z řady subsystémů (sociální, ekonomický aj.), které se liší strukturou a funkčním významem pro celek (Jandourek, 2001, s. 87). V rovině sociálně systematické, jež je pro naše účely směrodatná, odpovídá „AGIL“ následujícím subsystémům: „A“ – ekonomika (úkoly hospodářského systému); „G“ – politika, stanovení cílů pro využití zdrojů (úkol politického systému); „I“ – sociální komunita (národ, stát), integrace různých systémových prvků a kontrola této soudržnosti (úkol sociální kontroly a právního systému); „L“ – kultura (rodina, škola, náboženství), udržení základních struktur sociokulturních axiologických vizí. Intergererační reprodukce jednotlivých aspektů společenského života pak dle Parsonse primárně závisí na míře podpory sociální stability a rozvoji širokého axiologického konsensu neboli hodnotové shody. (Sekot, 2006, s. 18)

Jestliže Parsonsova teorie society nabízí nezbytný úvod a primární vhled do problematiky strukturálně uchopené společnosti, v níž dominuje shoda nad fungováním distribuce sociálních pozic, prestiže i odměn, detailnější představu o principech její stratifikace z prismatického

funkcionalismu si můžeme dotvořit s prezentací konceptu dalších amerických představitelů tohoto sociologického proudu – **Kingsleyho Davise** a **Wilberta Ellise Moora**. Davis a Moore, obdobně jako ostatní funkcionalisté, vyzdvihují funkční propojenost society, sestávající ze sociálních pozic (statusů), jež jsou obsazovány kvalifikovanými osobami na základě společenského významu a talentových (respektive) edukačních (a kvalifikačních) požadavků (ty si, zejména v případě talentu, nelze koupit), přičemž razí měřítko, kdy snadno zvládnutelné (resp. obsazovatelné) pozice není třeba vysoce odměňovat ani v případě jejich „vyšší důležitosti“, zatímco obtížně „plnitelné“ (a důležité) statusy musí být gratifikovány vyšší měrou, aby se dané pozice vůbec podařilo obsadit (Davis a Moore, 1945, s. 243). Autorský koncept Davise a Moora dále mj. vychází ze tří bazálních funkcí, zásadních pro společnost a její zdárné fungování, k nimž zároveň tvůrci pojetí připojují typy pozic, jejichž držitelé dané funkce plní. Jsou jimi funkce: a) *vymezení a podpora hodnot a cílů*, kterou plní náboženství skrze duchovenstvo, jehož pozice jsou spjaty se sociální vážností; b) *podpory normativního systému*, jež je plněna představiteli pozic svázaných s rozhodováním v případě konfliktu, jakožto i řízením, plánováním a modifikací vazeb k jiným společnostem (např. diplomacie a vedení válek); c) *hledání prostředků k dosahování cílů*, jež plní představitelé technických pozic, kteří zpravidla nedosahují vysokých odměn (Šanderová, 2000, s. 62-63).

Z hlediska stratifikačních systémů Davis a Moore (1945, s. 248-249; srov. Šanderová, 2000, s. 65-66) uvádějí pět kritérií, na jejichž základě determinují základní typy society (a jejich stratifikačních systémů):³⁹

1. *Stupeň specializace*, který vyplývá z dělby práce. Ta ovlivňuje míru mocenských rozdílů a diferencí v oblasti sociální prestiže osob, v souladu s jednotlivými pozicemi. Z tohoto hlediska autoři dále vymezují dva krajní typy společností – specializované a nespécializované (v daném ohledu specializace vede k vysoké stabilitě a naopak k oslabování třídní solidarity).

³⁹Uvedeným výčtem Davis a Moore řeší skutečnost, v níž se většina autorů (resp. sociologických směrů) pokouší o klasifikaci stratifikačního systému do konkrétního počtu společenských typů (kasty, třídy). Dle strukturálních funkcionalistů se však tímto počínáním dopouštějí značného zjednodušení, neboť neberou v potaz fakt, že mezi různými sociálními systémy existuje řada odlišných způsobů variability a že každý systém je jistým složením stavu společnosti odkazující na všechny tyto varianty změn, které nelze postihnout prostřednictvím jednoho či dvou obvyklých kritérií (Davis a Moore, 1945, s. 249).

2. *Priorita funkcí* je hlediskem diferencujícím společnosti rodové (s důrazem na funkci rodiny), společnosti aristokratické (teokratické, akcentující funkci sakrální sféry, a totalitární neboli světské) a společnosti kapitalistické (s důrazem na technické funkce).
3. *Velikost sociálních rozdílů* mezi jednotlivými statusy odlišuje společnosti rovnostářské a nerovnostářské.
4. *Míra otevřenosti společnosti* vymezuje společnosti mobilitní (otevřené) a nemobilitní (uzavřené).
5. *Třídní solidarita* odděluje společnosti třídě organizované a neorganizované (k nimž strukturální funkcionalismus spěje).

Třebaže se zástupci hierarchického pojetí sociálního rozvrstvení při aplikaci vícedimenzionálního konceptu určování pozice jedince ve stratifikačním systému často odvolávají k perspektivě Maxe Webera a v daném směru připouštějí rovněž značný vliv uvedeného strukturálně funkcionalistického přístupu, kořeny tohoto pojetí sahají podobnou měrou též k osobě významného amerického kulturního antropologa, sociologa a profesora harvardské univerzity **Williamu Lloydovi Warnerovi**.

Ačkoliv původní podoba Warnerova stratifikačního modelu inklinovala spíše k třídnímu rozdělení společnosti, jeho pyramidální schéma šesti tříd (horní, střední a dolní třída, vždy ve vyšší a nižší verzi),⁴⁰ jež vzniklo jako výsledek (kulturně) antropologicky laděného longitudinálního výzkumu obyvatel tří středně velkých amerických měst, bylo odstupňováno odvisle od společenské prestiže přisuzované jedincům v rámci zkoumaného společenství. Třebaže tedy sám autor nazýval šest vrstev svého schématu třídami, v jeho stratifikačním konceptu byla sociální struktura prezentována jako postupná gradace společenských pozic spjatých s prestiží, a pozvolnost přechodů mezi jednotlivými „třídami“ vylučovala jakékoliv opozice (či konflikty) zájmů mezi nimi. V daném Warnerově kulturalisticky laděném pojetí tedy hovoříme spíše o „třídách na papíře“, když uvážíme, že tyto sdružovaly soubor aktérů v podobném společenském postavení, kteří vykazovali nejen podobné materiální zázemí (zdroje), ale vyznačovali se rovněž podobnými zájmy, zvyky (hmotnými i kultur-

⁴⁰ Detailní analýzu jednotlivých tříd Warnerova schématu nepovažujeme za relevantní pro hierarchické pojetí sociální stratifikace. Z tohoto důvodu se budeme tomuto stratifikačnímu modelu věnovat pouze v rovině přímo korelující s tématem aktuální podkapitoly.

ními), sebezprezentací i preferencemi v životosprávě a životním stylu obecně. (Keller, 2010, s. 174-176; Šafr, 2008b, s. 16-17)

Keller (2010, s. 176) a Šanderová (2000, s. 82-85) rovněž registrují, že Warnerův obraz společnosti neskýtal prostor pro vykořisťování, dominanci či sociální konflikt a jeho soubor „tříd“, jež se lišily především mírou respektu a úcty z prisma druhých osob, sugerují spíše beztřídní charakter society, kde se šance na sociální mobilitu jedince odvíjí pouze od jeho vlastní aktivity a snahy podat žádoucí výkon. Jako takový se tedy jeho model blíží spíše analýze (vzhledem k parametrům výzkumu lokálních) statusových skupin, v rámci níž samotní členové Warnerova výzkumného týmu dospěli k závěru, že společenská třída zdaleka nepředstavuje totéž co třída ekonomická, nýbrž ztělesňuje vrstvy, jež lze determinovat pomocí příznačného chování jejích členů a sociálních postojů celé komunity, v níž tyto vrstvy existují. Na popud tohoto zjištění Warner a jeho spolupracovníci později ve výzkumu stratifikačního systému shromažďovali nejen objektivní údaje o jedinci (údaje o zaměstnání, zdroji příjmu, typu domu a bydliště atp.), ale ve stejné míře se zaměřili také na údaje založené na sebehodnocení jedince a položky mapující jeho životního styl a reputaci (pověst) ve městě.⁴¹

Svým modifikovaným přístupem k sociální stratifikaci se tudíž Warner přibližuje jak obecně kulturalistické perspektivě dané problematiky, tak uvažování zástupců funkcionalistického směru, na něhož svým způsobem navazuje a tím kompletuje i historickou mozaiku hierarchického pojetí společenského rozvrstvení. Tato mozaika pak v daném konceptu konečně dotváří pozadí také dalším autorským perspektivám.

Mezi klasické představitele hierarchického přístupu k rozvrstvení společnosti můžeme zařadit americké sociology **Petera Blaua** a **Otise Dudleyho Duncana**. Jejich kooperace, opírající se o znalost statusového konceptu Maxe Webera (s jistým vlivem Warnerova pyramidálního schématu), se nesla v duchu ústřední hypotézy, v níž sociální stratifikaci určoval univerzalizmus a zásluhové principy (namísto askriptivních faktorů) a kde sociální status indikovala (podobně jako ve Weberově pojetí) hlavně prestiž zaměstnání jedince a jeho struktura. V tomto ohledu Blau s Duncanem předpokládali (a posléze i empiricky prokázali

⁴¹ Warner využíval ve svém stratifikačním modelu metodu statusové reputace, jež je založena na určení pozice individua odvisle od pověsti (neboli reputace), kterou disponuje u svého okolí (v jeho případě u členů zkoumané komunity).

li), že struktura zaměstnání, při jehož dosahování sehrává klíčovou roli vzdělání, z aspektu svého statusu spíše (více či méně) graduje, nežli by byla souhrnem diskrétních statusových vrstev.⁴² Blau-Duncanův model stratifikace society tedy staví spíše na individuální hierarchizaci, než skupinovém uspořádání společnosti, když zachycuje problematiku dosahování sociálního postavení jednotlivců de facto skrze školský systém a jeho základní produkt – edukaci. (Blau a Duncan, 1967, s. 7; Keller, 2004, s. 114-116; Matějů, 2005, s. 9-11; Šanderová, 2000, s. 87-89)

K autorům, výrazně participujícím na současné podobě hierarchického (statusového) členění společnosti, patří také již zmiňovaný francouzský sociolog a antropolog **Pierre Bourdieu**.⁴³ Bourdieua lze směle označit za předního zástupce kulturalistického přístupu k sociální stratifikaci, neboť obrací pozornost k determinaci sociálních útvarů v podobě abstraktních sociálních „tříd na papíře“⁴⁴ skrze rozmanité kulturní prostředky, jež činí centrálním bodem své teorie kulturní reprodukce (mj. mezigeneračního přenosu sociokulturních hodnot). Fokusem zájmu Bourdieuova konceptu tak není sociální diference odvislá od ekonomického kapitálu (opět typická pro klasické třídní členění), nýbrž se ve své vizi sociální stratifikace soustředí na kulturní atributy (kulturní znaky, zdroje, praktiky apod.) a životní styly (tj. manifestovaný kulturní vkus a jednání), jimiž se prezentují určité skupiny populace a jejichž vyústěním je ustavení či udržení určité jejich pozice v sociálním prostoru. V kontextu společenské stratifikace pak Bourdieuho přístup stanovuje pouze symbolické hranice jednotlivých sociálních struktur, v nichž nachází analytické kategorie (nikoliv třídy), virtuálně existující v sociálním prostoru. Toto paradigma můžeme tak chápat jako relativistické, neboť určuje relativní sociální pozici jedince kombinací (či součtem) odlišného množství jednotlivých forem kapitálu (především kulturního, sociálního a ekonomického), přičemž determinujícím faktorem Bourdieuho konceptu je rovněž habitus jakožto

⁴² Svou tezi o klíčovém významu vzdělání jakožto faktoru vysoce participujícím na životním úspěchu (resp. sociální prestiži) jedince Blau s Duncanem empiricky verifikovali v rozsáhlém mobilním šetření, které, na základě korelační analýzy, odhaluje vzdělání jako mediátor mezi sociálním původem a dosaženým zaměstnaneckým statusem (Blau a Duncan, 1967; Šanderová, 2000, s. 87-89).

⁴³ Koncept Pierre Bourdieua vychází z třídního přístupu. Jelikož se však sám autor vymezuje vůči klasickému třídnímu pojetí (zejména Marxova; lze u něj pouze vystopovat určitou analogii s konceptem Webera z hlediska akcentu na moc a životní styl) a rozvíjí vícedimenzionální perspektivu sociální stratifikace (opírající se o typicky statusová kritéria v podobě uvedeného životního stylu a jednotlivých forem kapitálu aj.), zařazujeme podstatný rozměr jeho díla do hierarchického proudu sociálního členění.

⁴⁴ Pojem třída souvisí u Bourdieua se sociálním prostorem. Sociologie podle něj "nemá ustanovovat třídy, ale sociální prostory, v nichž se pak mohou rýsovat třídy – ale třídy v tomto smyslu jsou abstraktní, existující jen na papíře" (Bourdieu, 1984)

vtělení sociální struktury v jedinci, jež jej následně nutí vnímat svět z určitého prismatu a v souladu s tímto pohledem v daném světě jednat. (Bourdieu, 1984; Giddens a Sutton, 2013, s. 422; Jandourek, 2001, s. 41; Šafr, 2008b, s. 19-22, 25-26; Šanderová, 2000, s. 86)

Uvedený výčet autorských koncepcí směřující ve větším či menším rozsahu své práce k hierarchickému pojetí sociální stratifikace pochopitelně není zcela vyčerpávající. K určité hierarchizaci společenského členění se uchyloval kupříkladu i americký sociolog norského původu **Thorstein Veblen** či nedávno zesnulý představitel americké **sociologie Gerhard Emmanuel Lenski**. Ač však Veblen ve své stratifikačním konceptu pracoval s kritériem společenské prestiže, jež si jedinec získává svým jednáním a jejíž míra vede k úměrnému společenskému postavení a politické, jeho pojetí sociálního rozvrstvení je obecně považováno za třídní, když sám autor v jeho rámci definuje kategorii vyšších tříd – tzv. *zahálčivou třídu*, věnující se neproduktivním činností „vyššího řádu“ (např. vládnutí, bohoslužby, sport apod.), kterými dává najevo své eminentní postavení. Kategorie níže položených tříd pak dle autora k této zahálčivé třídě vzhlíží a „závistivě“ ji napodobují (Jandourek, 2001, č. 269; Sekot, 2006, s. 105; Šafr, 2008, s. 28; Veblen, 1999, s. 34-57). Naproti tomu Lenski, dle něhož stratifikační systém představuje soubor celé řady hierarchií, v nichž se jednotlivci umisťují, se ve svém konceptu vždy pokoušel o syntézu konsenzuálního (funkcionalistického) a konfliktualistického (marxistického) přístupu k sociální stratifikaci. Proto by bylo jeho zařazení mezi „hierarchisty“ značně zjednodušující (a částečně i zavádějící). I za těchto okolností ale jeho koncept, navazující na Webera, přináší (nejen) pro hierarchické členění society zajímavé poznatky i nové kategorie, mezi něž patří především rozpracování (resp. rozvoj) multidimenziální teorie společenské stratifikace či etablování pojmů statusové krystalizace a statusové inkonzistence. (Lenski, 1954, s. 405-413; Šanderová, s. 78-79)⁴⁵

Lakonickým vhladem do Lenskiho koncepce, jež sjednocuje oba dominantní proudy sociální stratifikace, jsme zakončili tematický úsek věnující problematice společenského vrstvení. Nyní tak již můžeme přistoupit k samotnému srovnání obou představených přístupů z aspektu preference volby jednoho z nich v kontextu pozdějšího empirického využití.

⁴⁵ Lenskiho vícerozměrný koncept sociální stratifikace a teorie inkonzistence společenského statusu budou více rozebrány v podkapitole 2.3.3.

2.3 Dimenze sociální stratifikace

Sociální stratifikace je bezesporu spletitým vícerozměrným fenoménem. Z předchozí části práce již víme, že je rovněž souhrnem několika vrstev (potažmo tříd), které v sobě seskupují osoby, jež jsou charakteristické stejným či přinejmenším obdobným společenským postavením (sociální statusem, popř. příslušností k sociální třídě), stanoveným na základě určitých socioekonomických a sociokulturních atributů. Tyto atributy, jež společně vytvářejí jakýsi shlukový index, dle něhož stratifikace společnosti probíhá, reflektují pozici, jakou individuum (popř. sociální skupina) zaujímá v dílčích dimenzích lidského života. Třebaže pak rozličné sociologické přístupy, respektive autorská pojetí kladou (z pohledu historického i soudobého) na jednotlivé dimenze rozdílný akcent (některé z nich jsou dokonce v konceptech části autorů zcela opomíjeny), můžeme v dané oblasti pozorovat tři elementární faktory (dimenze), které vycházejí souběžně z Lenskiho syntetické teze i Weberova stratifikačního členění a jež jsou v procesu rozvrstvení society určujícími. Jsou jimi *materiální zabezpečení, individuální moc a prestiž* člověka, jež si nyní, i vzhledem k jejich aplikaci v empirické části práce definujeme:

Materiální zabezpečení

Materiální zabezpečení (jinak také bohatství či vlastnictví, dále též jen „MZ“) ztělesňuje ekonomickou (a tím pádem nejnápadnější) stránku sociálního statusu a je patrně nejpodstatnějším kritériem nerovností ve společnosti. Z hlediska běžné lidské perspektivy v sobě zahrnuje dvě základní složky, které reflektují diference v životní úrovni jedinců: příjem a majetek. *Příjem* osoby rezultuje z vykonávané práce či kapitálu (půda, finanční prostředky, budovy, farmy, továrny a podniky, autorská práva aj.) a vystupuje v podobě platu, mzdy či dalších rozličných podob zisku (např. renta, nájemné, podnikatelský zisk, tantiémy ad.) a též ve formě různých typů příspěvků a podpor (popř. i výher). *Majetek* osoba získává nahromaděním (či investováním) příjmů, dědictví nebo darem a nabývá podoby vlastnictví půdy, nemovitostí, podniků, akcií a obligací, ale také starožitností, uměleckých a dalších cenných předmětů aj. Obě subkategorie spolu tedy ve stratifikačním systému silně korelují (a jsou jeho silnou charakteristikou), kdy majetek (jež je akumulací příjmu) můžeme chápat jako to, co lidé vlastní a příjem značit tím, co lidé obvykle pravidelně dostávají. (Keller, 2004, s. 192; Šanderová, 2000, s. 120-121, srov. Weber 1922/1980, s. 531-540)

Pojetí této hmotné dimenze se u jednotlivých konceptuálních proudů sociální stratifikace liší. Zatímco pro Marxe faktor vlastnictví (ve smyslu vlastnictví výrobních prostředků)

představoval jediný rozměr společenského rozvrstvení, od něhož jsou zbylá kritéria sociálního statusu osoby odvozeny, pro Webera a jeho následovníky, kteří mimo vlastnictví výrobních prostředků považovali za podstatný také zdroj a typ příjmu, ztělesňuje pouze jednu stratifikační složku, jež tvoří nerozlučnou interakci s dalšími dimenzemi společenské stratifikace. Protagonisté pro naši práci nejbližšího hierarchického přístupu pak (často implicitně) pokládají příjmy a od nich odvozený majetek a prestiž jedince za odměnu spjatou s výkonem, nároky na přípravu a s funkční důležitostí společenské role svázané s daným sociálním statutem. (Giddens a Sutton, 2013, s. 403-406; Šanderová, 2000, s. 121-122, srov. Weber 1922/1980, s. 531-540)

Moc

Druhý zásadní faktor sociální stratifikace lze vymezit prostřednictvím Weberova pojetí, k němuž se hlásí většina sociologů a které v zásadě vnímá moc jednak jako šanci (pravděpodobnost) jednotlivce či skupiny osob prosadit svoji vůli navzdory odporu ostatních zúčastněných (neboť každá sociální skupina představuje určité mocenské uspořádání), jednak také jakožto jeden z elementárních prvků společenského jednání lidí (poněvadž každé takové jednání je mocí vždy ovlivňováno). Tato dimenze tedy předpokládá vazbu mezi mocnými a podřízenými, která na jedné straně postuluje konflikt (ať již potenciální či otevřený), leč na straně druhé v sobě zahrnuje i prvky konsenzu, ve smyslu dosahování společných (např. skupinových) cílů. (Giddens a Sutton, 2013, s. 403-406; Keller, 2004, s. 192-193; Šanderová, 2000, s. 122-123, srov. Weber 1922/1980, s. 531-540)

Třebaže je kategorie moci obecně brána za předmět zájmu politické sociologie, je považována za významnou de facto všemi autory, věnujícími se problematice stratifikace společnosti. Také zde ovšem narazíme na odlišné prisma představitelů různých pojetí dané kategorie. Zástupci „weberiánského“ konceptu (ač sám Weber charakterizoval vliv jednotlivých dimenzí sociální stratifikace jako rovnocenný) kladou na moc v kontextu sociálního členění značný akcent. V návaznosti na Webera pak v dané oblasti diferencují vlastní moc, která se odvíjí od prosazování vůle mocných bez ohledu na vůli podřízených (zpravidla na úkor jejich zájmu) a „hodnotnější“ autoritu (legitimní moc), při níž je vůle mocných prosazována v zájmu celku (pod určitým konsenzem či souhlasem podřízených). Marxisté oproti tomu zdůrazňují pouze první uvedený konfliktní aspekt moci, v němž daná stratifikační složka opět rezultuje přímo z vlastnictví výrobních prostředků (kapitálu), čímž umožňuje jeho držitelům (kapitalistům) uspokojovat své zájmy na úkor zájmu podřízených (proleta-

riátu). Konečně představitelé hierarchického pojetí kladou akcent na konsenzuální hledisko moci, tj. na autoritu. V korelaci se sociální stratifikací pak hovoří o tzv. funkční moci, jež se váže k vysoce postaveným statusům (a jejich nositelům) v hierarchii autority, které jsou též vysoce odměňovány. Vazba mezi materiálním zabezpečením a mocenskou pozicí individua je tak pro „hierarchisty“ v moderní společnosti víceméně vztahem zdánlivým, bez kauzálního pozadí, neboť se veskrze jedná pouze o souběh dvou hierarchií. (Giddens a Sutton, 2013, s. 403-406; Šanderová, 2000, s. 123-124, srov. Weber 1922/1980, s. 531-540)

Prestiž

Třetí ze základních dimenzí (či indikátorů) sociální stratifikace lze definovat jako úctu (respekt), které se ve společnosti těší buď individuum (zde hovoříme o individuální prestiži dosažené osobnostními charakteristikami jedince – např. schopnosti, zásluhy apod.) či určité sociální skupiny (etnika, sociální třídy, sociální vrstvy aj.). Společenská prestiž je vždy úzce spjata s jistým sociálním statutem, respektive osobami, kterým tento status přísluší. Jakožto k vyjádření úcty se k ní váží různé symbolické atributy, jež dále taktéž postulují specifický životní styl a jednání jejich nositele. K symbolům společenské prestiže tak patří mj. místo bydliště („dobrá adresa“), vlastnictví různorodých cenných předmětů (drahý automobil, značkový oděv atp.), členství v prestižních organizacích a klubech (sociální kapitál), ale také čestné tituly či diplomy aj. (Keller, 2004, s. 192; Šanderová, 2000, s. 125, srov. Weber 1922/1980, s. 531-540)

V souvislosti se sociální stratifikací je významná také prestiž zaměstnání. Tomuto aspektu společenské prestiže se jako první věnoval Thorstein Veblen ve své již jmenované *Teorii zahálčivé třídy*, v níž rozdíl mezi jednotlivými společenskými útvary (třídami) spatřoval právě v rozdílné prestiži jejich členů (největší úctě se v jeho pojetí těšili lidé zproštění produktivní práce). Ve Weberově konceptu prestiž souvisela zejména s životním stylem a spotřebou jedince osob. S Veblenovým, potažmo Weberovým názorem o důležitosti dané kategorie se neslučovali někteří mladší představitelé sociologie (např. Goldthorpe), jež odmítali prestiž jako nevědecký pojem, poněvadž jeho validitu v empirickém výzkumu pokládali za spornou. Přesto se tato dimenze stala výrazným kritériem při určování pozice jedince v postmoderní společnosti, a to zejména u zástupců hierarchického (a funkcionalistického) přístupu k jejímu členění. Za všechny jmenujme Talcotta Parsonse, v jehož interpretaci se prestiž (především z pohledu prestiže zaměstnání) stala páteří celého jeho funkcionalistického

ky zaměřeného stratifikačního konceptu, nebo teorii Edwarda Shillse, v níž prestiž reprezentovala výsledek celé řady osobnostních charakteristik individua, když kromě tradičních indikátorů v podobě zaměstnání či příjmu pracoval též s ukazateli příbuzenských a dalších společenských relací nebo s atributy potvrzujícími úctu jedince (např. diplomy vyznamenání, tituly ad.). (Giddens a Sutton, 2013, s. 403, 406, 408-409; Šanderová, 2000, s. 126-131, volně Veblen, 1999; s. 34-57; srov. Weber 1922/1980, s. 531-540)

Uvedené opakovaně skloňované determinační sféry společenského rozvrstvení vytváří základ pro multidimenzionální pojetí sociální stratifikace, jež je vysoce relevantní pro hierarchické vymezení pozice jedince ve společnosti neboli ke stanovení jeho sociálního statusu. Vícerozměrnému konceptu sociální stratifikace bude proto věnována také navazující část aktuální podkapitoly, která nás posléze, v dalším úseku práce, zavede k jádru objektivního a subjektivního přístupu k členění society, jakožto ke dvěma specifickým dimenzím sociální stratifikace.

2.3.1 Multidimenzionalita a inkonzistence sociálního statusu

Jakožto zastánci moderního hierarchického přístupu k členění society vycházíme z faktu, v němž je postavení jednotlivce ve stratifikačním systému dána průsečíkem jeho pozic v rozličných hierarchiích. Přestože tedy bývá sociální status člověka často měřen pouze za pomoci jednoho indikátoru (např. prestiže povolání), lze ho zpravidla rozložit do několika (více) základních dimenzí. V tomto paradigmatu komplexní postavení jedince tak není určeno pouze vertikálně, avšak též horizontálně, a to mírou souladu jednotlivých statusových složek.

Z předešlých kapitol již víme, že průkopníkem (či spíše předchůdcem) vícerozměrného pojetí sociální stratifikace, jež se poprvé odklonilo od do té doby prakticky pouze dominantního dichotomického členění society, byl Max Weber. Ten na počátku 20. století přišel s progresivní myšlenkou sociální nerovnosti jako mnohorozměrného fenoménu, v němž odlišil: a) *sféru ekonomického života jedince*, projevující se rozdílností jeho šancí na pracovním trhu (kategorie sociální třídy); b) *odlišnou prestiž* danou vzděláním, původem a životním stylem individua (sociální status); c) *oblast veřejného a politického života* (strany). (Giddens a Sutton, 2013, s. 403,406; Petrusek, 2009, s 108-109)

Pakliže je Weber označován za vizionáře v oblasti multidimenzionality v kontextu společenské stratifikace, za autora moderní (respektive současné) podoby vícerozměrného společenského členění je považován jeho následovník Gerhard Emmanuel Lenski. Lenski,

podobně jako jeho vzor (Weber), kritizoval unidimenzionální prisma jako nevhodné při deskripci a analýze složitých sociálních struktur. Ty dle Lenskiho, empiricky vycházející také z poznatků Warnera, nemohou být adekvátně členěny pouze na základě jednoho (obvykle ekonomického) ukazatele (např. vlastnictví, povolání, zdroj příjmu apod.), nýbrž dle komplexu indikátorů (proměnných), jež odpovídají řadě hierarchií, stratifikujících společnost. Vlastní stratifikaci pak autor pokládá za distributivní nerovnost tří vzácných statků, jež jsme definovali v předchozí podkapitole, tedy statků materiálních, mocenských a prestižních a (třebaže inklinuje k syntetickému přístupu a ve svém konceptu se přibližuje hierarchické perspektivě rozvrstvení společnosti) hovoří o komplexu hierarchicky pojatých třídních systémů, mezi něž řadí politický, profesní, etnický, majetkový a další systémy, jež odrážejí jednotlivé dimenze života society (autorita, majetek, profese, vzdělání, etnická příslušnost ad.) Jejich vyústěním u Lenskiho bylo v konečné fázi vytvoření komplexu vlastního syntetického statusu, jenž byl rekrutován z šesti indikátorů: profese, zdroje příjmu, velikosti příjmu, typu domu, místa bydliště a vzdělání). (Lenski, 1954, s. 405; Šandarová, 2000, s. 72-73, 78)

Multidimenzionální teorie sociální stratifikace v interpretaci Webera a Lenskiho postupem času inspirovala mnoho dalších sociologů, mezi nimiž můžeme zmínit například i představitele hierarchického proudu, s jehož konceptem jsme se již v naší práci blíže seznámili, Petera Michaela Blaua. Ten ze své sociálně distanční perspektivy pohlíží na společenskou strukturu jako na vícerozměrný sociální prostor, jenž je tvořen osobami s různým statutem a strukturován skutečnými vazbami a interakcemi konkrétních osob s určitými hodnotami, normami a preferencemi, čili kulturou a kulturním vkusem (Šafr, 2008a, s. 39). Perspektiva multidimenzionálního statusu se pak v 60. letech 20. století etabluje také v tuzemském prostředí, kde v podobě statusových seskupení konvenuje empirickému fokusu Pavla Machonina a jeho spolupracovníků, kteří pevněji zakotvují statusovou příslušnost osob v celku horizontálních diferenciací. V nichž, dle autorů, uvedená příslušnost osob umožňuje snadněji a lépe předpovídat pozici jedince v adekvátní soustavě (Machonin a Tuček, 1992, s. 661).

Petrusek (2009, s. 111) v rámci multidimenzionálního přístupu k sociální stratifikaci z pohledu soudobé sociologie hovoří o tzv. celkovém statusu („master status“), který sestává ze složek: *povolání* (pro něj je určující náročnost a potřebná kvalifikace, popř. zastupitelnost); *příjmu* (aneb velikosti disponibilního majetku); *vzdělání*; *podílu na moci* (kategorie rozlišující moc na úrovni organizací, popř. obcí a regionů, a na úrovni státních orgá-

nů); *prestiže* (zejména povolání aj.); *životního stylu* (zahrnuje způsob trávení volného času, zájmy, koníčky, kulturní úroveň jedince atd.). Současně registruje (tamtéž), že ač by v ideálním případě byla úroveň jednotlivých dimenzí života jedince v rovnováze, z prismatické praxe zde většinou evidujeme rozdílné pozice (příkladem budiž povolání učitele základní školy, které dle výzkumů veřejného mínění zaujímá vysokou prestiž, nicméně z hlediska platu, a tedy příjmu, je relativně podhodnoceno). Popisovaný jev sociologie označuje pojmem *inkonzistentní status*.

Koncept *konzistence*, respektive *inkonzistence sociálního postavení (statusu)* jedince, který je rovněž nazýván *dekompozicí statusu*, se ve svém původu datuje do 50. let minulého století. Zde byl opět spojen se jménem amerického sociologa G. E. Lenskiho, který při jeho konstrukci vycházel z vize mnohodimenzionálně, dle paralelních vertikál, stratifikované společnosti. Autor v této představě, jež zahrnovala čtyři dílčí dimenze (příjmu, profese, vzdělání a etnika), diferencioval status: a) *vykrytalizovaný* (ekvivalent později zavedeného termínu *konzistentní*), jenž vyjadřoval soulad mezi jednotlivými hierarchizačními složkami jedince a b) *status nevykrytalizovaný* (respektive *inkonzistentní*), v němž byla výsledná pozice individua v jednotlivých dimenzích stratifikace v diskrepanci (nesouladu). Inkonzistence sociálního statusu nevystupovala v Lenskiho práci jako autonomní fenomén, nýbrž jím byla užívána jako nezávisle proměnná, kterou tvůrce konceptu zvolil a aplikoval k interpretaci politického (zejména volebního) chování obyvatel a jejich interakce s druhými lidmi. Lenski rovněž předpokládal, že vysoká míra statusové inkonzistence vede u jedince ke stresovým situacím, jelikož přirozeností každého člověka jest hodnotit sebe sama dle nejvyššího dosaženého postavení, kdežto řídit své chování vůči ostatním dle statusu nejnižšího. (Matějů a Kreidl, 1998, s. 4; Lenski, 1954; 406-408; Šafr, 2009, s. 9; Šanderová, 2000, s. 75)

Petrusek (2009, s. 112) podtrhává smysluplnost a relevanci sociologických úvah o dekompozici sociálního statusu, když uvádí dvě formy (či modely) chování, jimiž se prezentují lidé s inkonzistentním statutem. Ten, je-li uvědomován, vždy vede svého nositele k jisté míře nespokojenosti, která se může projevit buď *pozitivně* – motivací jedince ke změně statusu (například zájmem o zvýšení vzdělání či příjmu), anebo *negativně* v podobě nesouhlasného společenského jednání – „rebelantstvím“ (například stávkami, demonstracemi, odpíráním výkonu určitých činností atd.). Šanderová (2000, s. 75) ovšem avizuje, že sám Lenski považuje za aktéry sociální změny skupiny osob s inkonzistentním statutem, poně-

vadž ti častěji vykazují sklon usilovat o změnu společenského (popř. politického) uspořádání, s cílem dosáhnout statusové konzistence.

Šafr (2009, s. 9) si všímá, že Lenskiho koncept statusové inkonzistence se v lehce modifikované podobě (s rozšířením o rovinu moci a kulturní dimenzi životního stylu) uplatnil jako vhodný instrument k deskripci stratifikačních systémů socialistických zemí druhé poloviny 20. století (tedy i v tehdejší Československé socialistické republice), pro něž byl charakteristický nesoulad mezi vzděláním a povoláním (způsobený mnohdy politickou příslušností) a také mezi pozicí (tj. účastí) jedince v řízení a kulturností trávení jeho volného času. Originální (leč upravené) Lenskiho pojetí sociální stratifikace následně našlo svého zdárného užití také o dvě dekády později, v transformačním procesu české společnosti, z průběhu (zejména první poloviny) let devadesátých, kdy (především) výzkumy dvojice Petra Matějů a Martina Kreidla (1998) a později opět Pavla Machonina (2005)⁴⁶ odhalily postupující trend statusové krystalizace (konzistence) obyvatel ČR, trvající prakticky dodnes. V daném směru však bylo také zjištěno, že počet osob, zaujímajících z aspektu souladu kulturního statusu a materiálně mocenského postavení zcela konzistentní pozici, představuje dnes stále přibližně pouhou třetinu ekonomicky aktivní populace (u její zbylé části převažuje povětšinou kulturní statusová složka nad materiální). I navzdory uvedenému trendu, jak se shodují sami výzkumníci, tak lze také (přinejmenším) v bezprostředním budoucím směřování české společnosti předpokládat pokračující převahu statusově inkonzistentní populace. (Matějů a Kreidl, 1998, s. 12-19; Šafr, 2008b, s. 52-55; 2009, s. 9-10)

2.4 Subjektivní a objektivní sociální status a možnosti jejich zkoumání

Doposud jsme se v práci zabývali obecně platnými a zkoumanými dimenzemi (lépe řečeno oblastmi či dokonce faktory), které se podílí na determinaci sociálního postavení jedince, čímž přispívají k přehlednější a ucelenější společenské stratifikaci. Ta se však odvíjí také ve dvou dalších rozměrech (respektive perspektívách), jež uvedené dimenze protínají, a tedy v *dimenzi objektivní* a *subjektivní*. S rozdělením společnosti dle objektivních a subjektivních perspektiv, indikátorů a proměnných se setkáváme jak v teorii třídní (zde rozlišu-

⁴⁶ Výzkum Matějů a Kreidla aplikoval následující dimenze: nejvyšší dosažené vzdělání, status zaměstnání, čistý měsíční příjem, subjektivní sociální status a sebezaražení respondenta na škále levice-pravice. Multidimenzionální status Machoninova výzkumu tvořilo následujících pět dimenzí: složitost práce, vzdělání, pozice v řízení, osobní příjem a kulturní aktivity při trávení volného času (tzv. vysokokulturním kapitál). (Matějů a Kreidl, 1998, s. 10; Šafr, 2009, s. 9)

jeme objektivní a subjektivní společenské třídy), tak v koncepcích, pro naši práci směřovatých, hierarchicky zaměřených autorů, kteří hovoří o objektivním a naopak subjektivním sociálním statusu, jejichž základní znaky se, zejména prostřednictvím typických atributů jejich empirické konceptualizace, pokusíme v aktuální podkapitole vymezit.⁴⁷

Již na začátku druhé kapitoly jsme naznačily pro naši práci stěžejní charakteristický rys (i rozdíl) mezi oběma rozměry statusového určení jedince, když jsme za *objektivní sociální status* označili definici pozice jedince ve společnosti prostřednictvím vnějšího pohledu druhých osob, respektive jimi objektivně stanovených dílčích proměnných (obvykle měřitelných relativně nezávisle na subjektivních pocitech individua) a za *status subjektivní* posléze takové postavení člověka, které si individuálně přisuzuje sám aktér, na základě určité sebereflexe a ve vztahu k ostatním lidem. Davis (1956, s. 154) vnáší do daného tvrzení sofistikovanější vhléd, když přesněji definuje subjektivní sociální status jako „přesvědčení osoby o jeho pořadí ve statusové hierarchii“, přičemž toto přesvědčení individua může, ale nemusí být v souladu s objektivním postavením (statusem), jež mu přisuzují ostatní lidé.

Elementární rozdíl mezi oběma dimenzemi společenského postavení jedince je zřejmý, stejně jako je (nejen) z uvedené Davisovy definice patrné, že výsledky obou stratifikačních přístupů, objektivního a subjektivního, mohou vést k odlišným empirickým poznatkům, kdy se kupříkladu tentýž člověk může ze svého prisma považovat za prestižní (tj. váženou) osobu, což se dále odráží na jeho subjektivním statusovém sebehodnocení (respektive sebezaražení), kdežto svým okolím a na základě (univerzálně aplikovaných) objektivních faktorů (např. příjmu, zaměstnání, podílu na moci apod.) může být vnímán zcela odlišně. Pro získání celistvější představy o diferencích obou dimenzí, potažmo empirických zjištění obou přístupů, si proto stručně charakterizujeme základní koncept měření obou jmenovaných kategorií:⁴⁸

⁴⁷ Třebaže dané dimenzionální členění má u třídního pojetí delší tradici (jeho základ lze vystopovat již v konceptu třídního vědomí Karla Marxe, jež rozlišoval „třídu o sobě“ a „třídu pro sebe“, která oproti prvnímu útvaru již dospěla k uvědomění sebe sama, svých zájmů a priorit atd.), pro výzkumné účely naší studie je irelevantní, neboť nebude nikterak empiricky využito (Jandourek, 2001, s. 263). Z tohoto důvodu se aktuální kapitola věnuje uvedenému dvourozměrnému rozdělení pouze v oblasti hierarchického, či lépe statusového postavení individua ve společnosti.

⁴⁸ Jelikož subjektivní sociální status vysokoškolských studentů bude v naší studii zkoumán speciálně („ad hoc“) vytvořeným dotazníkem (více viz empirická část práce a příloha II), nebudeme v aktuální části hlouběji analyzovat jednotlivé koncepty měření dané proměnné, nýbrž si jen na charakteristických příkladech demonstrujeme rozdílnost obou dimenziálních přístupů. Operacionalizaci námi měřeného subjektivního sociálního statusu pak bude věnována metodologická část práce situována do kapitoly 4.

Konceptualizace (výzkumu) objektivního sociálního statusu

Třebaže je fenomén subjektivního začlenění jedince do společenské hierarchie v posledních dekádách na vzestupu, většina studií sociálního statusu se stále zaměřuje na jeho objektivní měření. Z pojednání o hierarchickém proudu společenské stratifikace již víme, že stěžejní indikátor a páteř k „objektivnímu“ určení statusové pozice člověka v daném přístupu představuje struktura zaměstnání individua, jež má určitý socioekonomický status (dále jen „SES“). Ten je dále nejčastěji determinován prestiží tohoto zaměstnání, požadovaným či reálně dosaženým vzděláním a příjmem osoby. Ze zjištěných údajů v jednotlivých sférách je posléze vytvořen index ztělesňující proměnnou, jejíž hodnota je připojena k jednotlivým pozicím, respektive osobám ve společnosti. Tímto směrem se ubíral již tým W. L. Warnera, jednoho z předchůdců hierarchického proudu, který ve svém konceptu zkonstruoval tzv. *Index statusových charakteristik (ISC)*, zahrnující šest indikovaných ukazatelů (profese, velikost příjmu, zdroj příjmu, typ domu, místo bydliště a vzdělání), zhmotněných v šesti sedmibodových škálách, jejichž syntézou byla stanovena sociální pozice člověka. (Rubin, et al., 2014; Šanderová, 2000, s. 81-85)

Od Warnerova reputačně komunitního šetření se v různých zemích světa k empirickému výzkumu dané oblasti využívalo (a stále využívá) různých variant škál sociálního statusu. Za dvě v současnosti (mezinárodně) nejvíce užívané z nich můžeme označit *Mezinárodní index socioekonomického statusu* (dále jen „ISEI“) a *Standardní mezinárodní škálu prestiže* (dále jen „SIOPS“). Oba indikátory jsou do určité míry odvozeny z mezinárodní klasifikace povolání („ISCO“)⁴⁹ a můžeme je chápat jako standardní hierarchické přístupy a variace socioekonomického statusu, využívající k určení skloňované kategorie indexových konstrukcí. První z nich (ISEI) je založen na kauzalitě mezi řetězcem vzdělání - zaměstnání - příjem jedince, v němž se předpokládá, že vzdělání ovlivňuje příjem individua, a to skrze vykonávané povolání. Status jedince (výslednou hodnotu ISEI) zde lze tedy konceptualizovat jako výkon profese (zprostředkující proměnné), jež konvertuje vzdělanostní kva-

⁴⁹ Mezinárodní klasifikace zaměstnání je považována za hlavní vstupní proměnnou pro stratifikační indexy (tj. kategorizaci). Vyjadřuje náročnost požadavku na znalosti a dovednosti, odpovídající určitému požadovanému stupni vzdělání, a tvoří škálu od nejnáročnějších zaměstnání po rutinní, kde každé hlavní třídě odpovídá předpokládaná kvalifikační úroveň (Šafir, 2015, s. 20). Hlavními třídami zde jsou (tamtéž): 1. Zákonodárci a řídicí pracovníci; 2. Specialisté; 3. Techničtí a odborní pracovníci; 4. Úředníci; 5. Pracovníci ve službách a prodeji; 6. Kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství; 7. Řemeslníci a opraváři; 8. Obsluha strojů a zařízení, montéři; 9. Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci; 10. Zaměstnanci v ozbrojených silách.

lifikaci do příjmu člověka, čímž je maximalizován nepřímý (zprostředkovaný) a naopak minimalizován přímý vliv vzdělání na příjem individua. Druhá, v evropském prostředí méně aplikovaná škála (SIOPS) využívá jako indikátor postavení jedince ve společnosti jeho prestiž. Ta je rovněž ukazatelem vlastnictví zdrojů jedince, ať už se jedná o zdroje kulturní (vzdělání) nebo ekonomické (příjem). SIOPS se pak výhradně orientuje na prestiž profese (zaměstnání), kterou člověk vykonává a jež je posuzována (ač se jedná o subjektivní hodnocení) na objektivně koncipovaných empirických škálách, z nichž je rekrutován index prestiže pro jednotlivá povolání. (Šafr, 2015, s. 24-29; Šafr a Holý, 2012, s. 148-152)

Obě uvedené škály, třebaže vycházejí z rozdílné konceptualizace postavení člověka ve společnosti (a často tak dospívají i k poněkud odlišným datům), jsou si tudíž podobné v unidimenziálním uchopení sociální stratifikace se zřetelnou orientací na pozici jedince v profesní struktuře. Tímto svým zacílením však již na první pohled opomíjejí osoby, které jsou ekonomicky neaktivní. I z tohoto důvodu byl vyvinut další indikátor operacionalizující sociální postavení jedince, zvaný **Interim Essex Score**. Tento index pracující s individuálními zdroji člověka vychází z ekonomického konceptu specifického lidského kapitálu (se zřetelným odkazem na osobu P. Bouerdieua), když sociální postavení jedince odvozuje od jím nakumulovaných pozičních atributů. Výsledný status jedince je vzápětí stanoven dle odhadu příjmového (výdělečného) potenciálu osoby (či domácnosti), jenž pojímá také vlastnictví sociálních zdrojů (vázaných na momentální či potenciální pracovní pozici jedince), které ovlivňují životní šance a pracovní příležitosti daného člověka. Mezi předpoklady, jež mohou mít vliv na uvedené profesní a životní příležitosti individua, jmenuje: a) sociální a kulturní kapitál rodiny, b) dosažené vzdělání a profese, c) záznamy o průběhu zaměstnání a nezaměstnanosti. Odlišná úroveň těchto atributů pak u každého jedince ve výsledku ovlivňuje dostupnost jím upřednostňovaných aktivit a budoucích příležitostí. (Gershuny, 1999, s. 48-50; Šafr, 2005, s. 13)

V české (a dřívější střeoevropské) sociologii, jejímž charakteristickým empirickým rysem je v dané kategorii výzkumný fokus na dekompozici statusu (statusovou konzistenci, resp. inkonzistenci),⁵⁰ se však po boku prezentovaných standardizovaných škálových indikátorů sociálního statusu, založených (vyjma posledního jmenovaného Essex Score) na kolektivním vědomí, můžeme již od 70. let 20. století setkat s tradicí *multidimenzionálního sociál-*

⁵⁰ Viz. šetření Matějů, Kreidla a Machonina v podkapitole 2.3.1.

ně-ekonomického statusu (dále jen „MDSS“). Dle MDDS je společenský status jedince definován jeho pozicí v několika dimenzích, jež spolu mohou, ale nemusí být v souladu (opět hovoříme o statusové konzistenci, respektive inkonzistenci). Mezi tyto dimenze obvykle patří složitost práce profese, vzdělání respondenta, jeho pozice v řízení, osobní příjem a kulturní (volnočasové) aktivity. Z daného výčtu vyplývá, že MDDS se zaměřuje na individuální koncept sociálního postavení jedince, neboť zohledňuje pouze jednu kolektivně identifikovanou komponentu (tj. profesi, jež je experty překódována z Mezinárodní klasifikace povolání), zatímco zbylé kategorie reflektují individuální pozici jednotlivce. Zpravidla prostřednictvím faktorové analýzy lze pak z MDDS extrahovat tři složky souhrnného statusu: a) *obecný syntetický status* (před rotací); b) *dílčí materiálně mocenský status* (zahrnuje pozici jedince v řízení a jeho příjmové postavení); c) *kulturní status* (pojímá vzdělání, složitost práce a kulturní úroveň životního stylu člověka). (Šafr, 2005; s. 13; 2015, s. 86-87; Šafr a Holý, 2012, s. 174-175)

Konceptualizace (výzkumu) subjektivního sociálního statusu

Subjektivní sociální status (dále jen „SSS“) je bezesporu mladším a méně probádaným fenoménem sociální stratifikace nežli jeho objektivní alternativa. Hned z úvodní definice kategorie je patrné, že sází na odlišný koncept, který se více soustředí na individualitu jedince a jeho sebehodnocení. Jakožto ukazatel sociálního postavení osoby vyjadřuje pocity lidí patřících do určité sociální vrstvy a současně zachycuje současnou a minulou socioekonomickou situaci jednotlivce, jeho budoucí vyhlídky, rodinné „zdroje“, životní příležitosti a způsob, jakým prožívá svou pozici ve společnosti a jak se vnímá ve vztahu k ostatním osobám (Giatti, et al., 2012, s. 1096).

Subjektivním charakterem se vyznačuje také šetření SSS, která obvykle berou v úvahu osobní názor respondenta na jeho lidský, sociální a kulturní kapitál. Navzdory faktu, že vlastní měření SSS skýtá širokou variabilitu, potenciálně zahrnující celou řadu výzkumných nástrojů můžeme, s jistou dávkou nezbytné generalizace, hovořit pouze o dvou nejčastěji využívaných přístupech ke zjišťování SSS.

První metodu měření SSS lze považovat více za konvenční, neboť využívá písemného (technika dotazníku) či ústního (technika rozhovoru) *dotazování*. V obou uvedených varia-

cích výzkumník získává informace formou položek zaměřených na subjektivní vnímání jedince ve struktuře společnosti. Kromě ad hoc dotazníků, tedy instrumentů vytvořených přímo pro účely konkrétního šetření SSS (což je případ také naší studie)⁵¹ se obvykle jedná o položky vztahující se k určité analogii s třídní hierarchií (hovoříme tedy spíše o subjektivních sociálních třídách), kupříkladu se základním rozdělením na dělnickou, střední a vyšší třídu (či vrstvu) nebo jejich variace, eventuálně pak s expandovaným počtem tříd (vrstev) členěných do dalších subkategorií (nižší a vyšší střední třída, nižší a vyšší horní třída apod.). Dotazovaný jedinec má v tomto případě přiřadit sebe sama k jedné z nabízených variant. (Giatti, et al., 2012, s. 1096-1097, Šanderová, 2001, s. 128)

Ač se z dané perspektivy jedná o jednoduchý nástroj na zjišťování SSS, má rovněž své „stinné“ stránky. Typickým jevem, který bývá zaznamenáván při tomto stanovování pozice člověka, je například centrální tendence sebehodnocení jedince, který často inklinuje k sebezařazení do středové kategorie (většinou střední třída, střední vrstva apod.). (Šanderová, 2001, s. 128)

Druhou metodou zkoumání SSS je *visuální reprezentace*. Tento přístup využívá vizi jedince o sobě samém, zprostředkovanou zachycením jeho subjektivní pozice skrze určité vizuální podněty (popř. jejich klasifikaci). Nejznámějším a nejvyužívanějším příkladem metody obrazové reprezentace v souvislosti s výzkumem SSS (a současně i vůbec nejfrekventovanějším nástrojem jeho měření) je *MacArthurova škála subjektivního sociálního statusu* (*MacArthur Scale of Subjective Social Status*) sestavená na přelomu tisíciletí týmem zdravotní psychologů Nancy Adlerové. Tato škála je vyjádřena kresbou žebříku, sestávajícího zpravidla z deseti příček. Respondentům, kterým je žebřík předložen, je vysvětleno, že zobrazuje místo (pozici), na němž lidé ve společenské hierarchii stojí. Jejich další indicií je, že vrchol této hierarchie (žebříku) zastávají osoby, které vlastní nejvyšší společenský status (mají nejvyšší příjmy, disponují nejvyšším vzděláním, nejprestižnějším zaměstnáním atp.), a naopak ve spodní části žebříku jsou sdruženi lidé s nejnižším společenským postavením (lidé s nejnižšími příjmy a majetkem, ale také jednotlivci s nejnižším dosaženým stupněm vzdělání a prestiže zaměstnání či dokonce osoby nezaměstnané ad.). Na základě těchto informací jsou respondenti dále instruováni, aby se symbolicky umístili na tu příčku

⁵¹ Výzkumný nástroj naší studie bude analyzován v kapitole 4, zejména pak v podkapitole 4.6 věnující se metodě sběru dat.

žebříku, která dle subjektivního uvážení nejlépe vystihuje jejich individuální pozici ve společenské struktuře. Odkazy používané v tomto nástroji tedy odrážejí subjektivní perspektivu jedince u jinak objektivních ukazatelů, jako jsou příjmy, vzdělání a povolání. K dané výzkumné položce pak obvykle bývá přidružena ještě druhá, založená na obdobném principu, u níž výzkumník žádá své respondenty, aby našli svou pozici na žebříku, tentokrát relativně k ostatním lidem ve svém okolí (např. v rámci komunity či jiné ohraničené sociální skupiny). V této variantě MacArthurovy stupnice představují její vrchol ti, kteří reprezentují nejvyšší životní úroveň v dané skupině a na jeho dně jsou situováni ti, jež jsou v tomto útvaru, z hlediska společenské postavení, posuzováni nejhůře. Dále zůstává instrukce nezměněna. (Giatti, et al., 2012, s. 1096-1097; Singh-Manoux, Adler a Marmot, 2003, s. 1327)

Kvůli adekvátní interpretaci sociálního postavení mladých studentů (obvykle dospívajících) byla vyvinuta verze výše uvedené škály pro mládež a adolescenty. Její princip zůstává identický. Dotazovaní stále sledují hierarchický žebřík s deseti příčkami, mezi nimiž ty výše položené značí vyšší společenskou pozici a prestiž. V první části však ze svého pohledu určují postavení své rodiny (nikoliv své vlastní) v kontextu populace daného národa (namísto society jako celku), v části druhé potom pozici sebe sama na půdě školy, kterou navštěvují (tedy ne ve vazbě ke komunitě jako u verze pro dospělé). (Goodman, et al., 2001; Zorotovitch, Johnson a Linn, 2016, s. 628)

Výsledné skóre ze všech zmapovaných škálových variant bývá výzkumem jednoduše zaznamenáváno v intervalu od 1 do 10, přičemž tyto body kopírují příčky žebříku, na něž se respondent „postavil“.

MacArthurova jednoduchá, leč výstižná obrazová reprezentace, založená na kresbě žebříku, si získala celosvětovou popularitu. S jeho obměnami a „škálovými předchůdci“ se můžeme setkat také v českém výzkumném prostředí. Se stupnicí konstruovanou na principu skalometru jsme se v české praxi mohli seznámit, mimo jiné, v rámci tuzemské větve Mezinárodního programu sociálního výzkumu (International Social Survey Programme, dále jen „ISSP“). Ta, ve své originální verzi, jež byla aplikována v ročnících ISSP 1992 a 1999, představovala desetibodovou škálu, ohraničenou hodnotami 1 - spodek a 10 - špička. V kontextu ISSP přispěli k fenomenizaci skalometru při získávání subjektivních stratifikačních dat svou dílčí empirickou studií statusové inkonzistence české společnosti také Matějů a Kreidl (1998), kteří do svého výzkumu zahrnuli mimo objektivních indikátorů (dosažené vzdělání, příjem, ISEI) také proměnnou nazvanou SUBSTAT, jež představovala

právě SSS zjišťovaný sebezařazením respondenta na desetibodové škále.⁵² Přibližně o dekádu později od uvedeného šetření (roku 2009) byla potom užita lehce modifikovaná varianta vizualizace SSS na tazatelských kartách. Tato vycházela ještě těsněji z funkcionalistického pojetí jakési statusové hierarchie, na jejíž příčky se respondenti subjektivně zařazovali. (Matějů a Kreidl, 1998, Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2005; 2009)

Škálové položky jsou v případě sběru dat pro analýzu SSS či jeho dílčí atributy obecně hojně využívány. Mimo uvedenou „žebříkovou“ interpretaci se v daném aspektu často setkáváme s užitím Likertovy či Guttmanovy škály. *Likertova škála* (dle amerického psychologa Rensise Likerta) je konstruována z určité množiny výroků, k nimž respondent vyjadřuje svou míru souhlasu (respektive nesouhlasu) prostřednictvím volby odpovědi na různě rozvětvené škále (např. „souhlasím“, „spíše souhlasím“, „tak napůl“, „spíše nesouhlasím“, „nesouhlasím“). Počet možných odpovědí, jejich vlastní pojmenování (eventuálně zařazení či nezařazení středové hodnoty) se diferencuje dle konkrétního užití. Škála tak umožňuje získat nejen obsah jedincova postoje, ale také odhadnout jeho přibližnou sílu. Její pregnantní aplikaci můžeme mj. nalézt kupříkladu v práci Zorotovitche, Johnsonové a Linnové (2016), kteří daný nástroj využili k výzkumu dílčí kategorie subjektivního štěstí při zkoumání vazby mezi SSS a blahobytem vysokoškolských studentů (Hayes, 1998, s. 112; Zorotovitch, Johnson a Linn, 2016, s. 627-628)

Guttmanova škála (dle amerického matematika a sociologa Louise Guttmana) se rovněž využívá zejména pro mapování lidských postojů a preferencí, když je, shodně s předchozím nástrojem, vyjádřena určitým počtem tvrzení. Ta však vystihují tentýž rys, avšak zastoupen v různé intenzitě, kde souhlas s konkrétním tvrzením postuluje také souhlas se všemi výroky nižšího řádu. O tom, že daná škála může být poměrně širokospektrálně interpretována, pak svědčí výzkum Jamese A. Davise (1956), který využil jejího konceptu při studii subjektivní statusové percepce, když předložil zkoumaným osobám soubor fotografií někdejších amerických obývacích pokojů, zařízených (či lépe vybavených) lidmi, kteří zastávali rozdílné společenské postavení. Ve vstupních rozhovorech byli respon-

⁵² Proměnná byla zjišťována následující položkou: “V naší společnosti jsou skupiny, kterým je přisuzováno vysoké sociální postavení a naopak skupiny s nízkým sociálním postavením. Když přemýšlíte o sobě, kam byste se ve srovnání s ostatními lidmi v této zemi umístil(a) na následující stupnici, jejíž horní okénko představuje nejvyšší sociální postavení a spodní okénko naopak představuje nejnižší sociální postavení?” (Matějů a Kreidl, 1998, s. 10).

denti požádání, aby (pouze) skrze svůj první dojem uspořádali fotografie do čtyř hromádek, jejichž velikost byla libovolná. Třídění mělo být provedeno z hlediska domnělého společenského statusu osob, jež ve vyobrazených domovech žijí. Po dokončení zadaného úkolu byli respondenti dále požádáni, aby si vybrali hromádku, která nejvíce vystihuje jejich vlastní sociální postavení, a zbylé roztřídili na: a) ty, jež z jejich subjektivního prisma indikovali "o něco vyšší" než jejich vlastní postavení a b) ty, které poukazovali na "o něco nižší" společenský status (jejich vlastníka), nežli je (domnělý) status jejich. Každý subjekt tak ve výsledku členěním fotografií prezentoval dichotomizaci subjektivně vyšších a nižších statusů, než je jejich vlastní pozice. (Davis, 1956, s. 155-158; Hayes, 1998, s. 112)

Mimo uvedené nejčastější přístupy k měření SSS je nutno připomenout, že daný fenomén lze rovněž jako OSS zkoumat multidimenzionálně. Vícerozměrný koncept, který je blízký pro hierarchický sociologický proud, se v 70. letech 20. století pokoušeli rozpracovat, mimo jiné, týmy amerických (např. Kluegel, Singleton a Starnes; 1977) a polských (např. Slomczynski a Kacprowicz, 1986) sociologů. Základním principem jejich práce bylo empirické rozložení SSS do dimenzí, jež byly analogické k jejich objektivním předobrazům (kategorie příjmu, zaměstnání, vzdělání apod.), ovšem které respondenti v subjektivním duchu hodnotili samostatně. Komplexní SSS těchto osob byl pak stanovován jako výsledná proměnná latentního charakteru, která vzešla ze souhrnné indexace hodnot zjištěných pro jednotlivé kategorie.

Třebaže tento vícerozměrný přístup zjišťování SSS nabízel zajímavá data, nelze jeho výsledky v multidimenzionálním kontextu považovat za ryze subjektivní, neboť jednotlivé kategorie předkládané respondentům k subjektivnímu posouzení byly voleny arbitrárně (výzkumnými týmy), což zčásti znemožnilo dotazovaným jedincům svobodně a bez výhrad subjektivně zhodnotit své postavení ve společnosti z celkového hlediska.

Poslední z empirických přístupů k zjišťování SSS, který si v naší práci stručně charakterizujeme, je přístup relační, založený na percepci sociálních distancí ve společnosti. Šafir (2008a, s. 12-27) v něm od sebe odlišuje objektivní a subjektivní dimenzí statusové vzdálenosti. Zatímco objektivní rozměr se koncentruje na měření reálného sdružování osob neboli uskutečněné sociální preference (např. v záležitosti výskytu profesí u přátel a blízkých osob z okolí respondenta), subjektivní statusová distance, již zasvětil své dílo také americký sociolog Edward Otto Laumann, zjišťuje individuální postoj jedince k různým sociálním (např. národnostním, profesním), respektive statusovým skupinám. Jde tedy o

„postoj ega vůči druhé osobě (neboli alter) s určitým statusovým atributem (jako např. povolání), který obecně určuje charakter interakce, jež by ego podstoupilo s uvažovaným objektem“ (Laumann, 1965, s. 28). Povaha této interakce se pohybuje na škále sociálně vymezené intimity a vztahuje se k problematice referenčních skupin, tedy zjednodušeně skupin, k nimž jedinec vzhlíží a s nimiž se identifikuje (Šafr, 2008a, s. 20).⁵³

Konkluze

Na ploše předcházejících odstavců jsme charakterizovali základní rysy i způsoby měření dvou odlišných dimenzí společenského statusu. Nevyhnutelným (ač doposud neverbalizovaným) bodem se během jejich rozboru pochopitelně stalo také jejich srovnání z hlediska využitelnosti v naší výzkumné studii. Již z dosavadního textu je patrné, že v jejím (respektive našem) případě padla volba na subjektivní dimenzi sociálního postavení. Ve zbylé části aktuální kapitoly se pokusíme tuto preferenci za pomoci verifikovaných argumentů výstižně zdůvodnit.

Jak jsme naznačili, subjektivní dimenze sociálního statusu stále není zcela probádanou oblastí společenské stratifikace. Většina sociologů, orientovaných tímto směrem, se v minulosti zabývala její vazbou na objektivní indikátory, přesto ji stále vnímala pouze jako určitý doplněk k těmto ukazatelům. Davis (1956, s. 154) již více než před půl stoletím proklamoval, že v jakémkoli institucionalizovaném postavení by měl být subjektivní a objektivní status korelován. Přiznával však, že stupeň této korelace je empirickým problémem, neboť výzkum ve sféře sociální stratifikace se v dosavadní sociologické historii vždy soustředil převážně na způsob měření OSS či externích kategorií, u nichž panoval předpoklad, že mohou SSS předpovídat. O dvě dekády později se pokoušeli vazbu mezi oběma dimenzemi rozkrýt Jackman a Jackman (1977), když analyzovali pluralitní rozvrstvení společnosti, která byla stratifikována jak dle objektivních ukazatelů, tak dle subjektivního sebeurčení. To však mělo podobu veskrze jen jednorozměrného třídního vědomí. Subjektivní sociální status tak byl, jakožto plnohodnotný a platný indikátor společenského postavení, trvale doceněn až později, kdy jeho potenciál jako chybějícího článku stratifikačního řetězce objevují autoři napříč celým sociologickým spektrem. Z ideje jakéhosi vyplnění „prázdného meziprostoru“, jež po sobě zanechává objektivní měření sociálního statusu,

⁵³ Z hlediska subjektivní sociální distance Laumann odhalil preferenci (a tedy nižší distanci) lidí vzhlížet k osobám s vyšším sociálním postavením nežli jejich vlastním (tj. kategorie „like me“) (Šafr, 2008a, s. 21).

vychází ve své studii také kolektiv autorů sdružených kolem osoby Marka Rubina (Rubin et al., 2014), jež společně dospívají k identifikaci SSS jakožto určující kategorie při zjišťování sociálního postavení osob (v uvedené studii příznačně vysokoškolských studentů). Dle autorů objektivní statusové měření není pro tento výzkumný záměr vyhovující, a to hned ze tří hlavních důvodů:

1. Objektivní měření je nutno posuzovat (a jeho výsledky interpretovat ve vztahu k populačně výchozím standardům, což může být například sporné i obtížné vzhledem ke korektní volbě (počtu) hodnocených kategorií. Ty navíc nemohou být relevantně zobecnovány mimo (často lokální) kontext výzkumu a získaná data z nich proto rychle zastarávají.
2. Objektivní měření se mnohdy více soustředí na shromáždění informací z tradičních indikátorů (informace o příjmu, zaměstnání, vzdělání apod.), situovaných v rodinném zázemí studenta (tj. obvykle u jeho rodičů). Nezískávají tak data přímo od respondentů, jejichž perspektiva se může lišit.
3. Objektivní měření bývají inherentně akontextuální, což znamená, že neberou v úvahu velké množství dílčích subjektivních proměnných jedince, které se mohou znatelně podepisovat na jeho společenském postavení (např. sociální a kulturní kapitál člověka, jeho habitus či životní styl aj.).

Třebaže uvedený výčet hovoří poměrně jasně ve prospěch volby SSS, je důležité si též uvědomit, že objektivní a subjektivní měření sociálního statusu zpravidla nejsou vzájemně zaměnitelná, neboť obě produkují odlišná data. Subjektivní statusové hodnocení nemusí nutně přesně odpovídat ekonomické situaci a může být zkresleno momentálními psychologickými (či psychosociálními) a environmentálními faktory (Shaked, et. al, 2016, s. 701). Naproti tomu ale vyniká komplexním pochopením a výkladem percepce sociálního postavení jednotlivce. Široký záběr uplatnění a relevanci měření SSS dokládají mnohé výzkumy. Kromě uvedeného můžeme jmenovat nedávnou studii Manouxové, Adlerové a Marmota (2015), která analyzovala vztah mezi SSS a lidským zdravím a jejímž dílčím cílem byl rozbor SSS z aspektu jeho potenciální predikce zdravotních a sociokulturních fenoménů. Výsledkem daného šetření pak byl mj. poznatek o tom, že SSS odráží sociokulturní okolnosti života jedince lépe nežli jakákoli jiná objektivní měření v oblasti společenské stratifikace, která oproti užitému subjektivnímu přístupu (zde realizovaném pomocí MacArthurovy škály sociálního statusu) postrádají velké množství individuálních informa-

cí o respondentech. Daná analýza rovněž odhalila vysoký stupeň shody mezi objektivními měřeními SES a subjektivní pozicí respondentů. Dle výzkumného týmu SSS významně koreloval s konvenčními měřeními OSS, jako jsou stupeň zaměstnání, vzdělání a příjmy, což vysokou validitu subjektivního měření potvrzuje.

O vysoké empirické relevanci SSS se přesvědčili také Zorotovitch, Johnsonn a Linn (2016, s. 630-631), kteří ve své studii, věnující se SSS jakožto ukazateli blahobytu u vysokoškolských studentů, dospěli k závěru, v němž subjektivní měření sociálního statusu opět vykazuje lepší indikaci blahobytu nežli měřítka objektivní, jejichž korelace s uvedenou závisle proměnnou zde nebyla prokázána.

K závěru o relevantnějším užití SSS jako vhodnějšího prediktoru některých proměnných pak dospěly také další výzkumné týmy. Pro demonstraci širokého korelačního spektra, v němž figuroval SSS jako užitečný empirický instrument, můžeme, s trochou nadsázky, ohraničit jeho korelaci při analýze spokojenosti respondentů s okolím (Chen a Paterson, 2006) na straně jedné a souvztažnost k mortalitě (Kopp, et. al, 2004) na straně druhé.

Operatio, Adler a Williams, jež rovněž zasvětili svou empirickou kariéru výzkumu proměnných korelujících se subjektivním postavením člověka ve společenské hierarchii, v jedné ze svých analytických studií (2003, s. 237-238) zdůvodňují předchozí zjištění přesvědčením o tom, že SSS přesněji zachycuje jemné aspekty společenského postavení, jelikož nabízí respondentům možnost subjektivně shrnout různé ukazatele aplikované u objektivního statusu, a tak dospět k platnějším výsledkům (jejich) celkového SES.

Rubin et al. (2014, s. 197-199) kromě zmíněné prediktiability a kontextové sensibility SSS vyzdvihuje také jeho validitu a reliabilitu, speciálně pak v edukačním výzkumu diverzifikované oblasti terciárního vzdělávání. Tento svůj postoj zdůvodňuje jednak vyšší časovou odolností SSS ke změnám hodnocení respondenta (potažmo vůči proměnám v jeho celkovém sociálním postavení), jednak rovněž jistým efektem nezávislosti, kterým je doprovázen respondent při svém subjektivním sebezaražení, a jež mu umožňuje akurátněji zachytit unikátní aspekty své sociální pozice nežli objektivní indikátory. Konvergentní validita subjektivního měření sociálního statusu konečně byla doložena také studií Krause, Côtého a Kettnera (2010), která odhalila pozitivní korelace mezi subjektivním a objektivním měřením tohoto stratifikačního ukazatele, či rovněž výzkumem Giatti et al. (2012), který prokázal dobrou stabilitu měřicího nástroje (v tomto případě MacArthruovy škály)

v konfrontaci s objektivním měřením sociálního postavení člověka, a to v kontextu užití techniky „test-retest“.

V dosavadní části kapitoly jsme se pokoušeli zachytit základní atributy a kritéria, jež nás vedla k upřednostnění subjektivní dimenze sociálního statusu nad objektivním měřením tohoto sociologického fenoménu. Nejzásadnější body této preference si v jejím závěru bodově shrneme a symbolicky tak završíme teoretická východiska prostřední části práce, zasvěcené ústřední nezávisle proměnné naší (empirické) studie:

- SSS poskytuje přímé hodnocení pozice studentů ve vztahu k jejich sebeurčení, nikoliv na základě posouzení statusových charakteristik jejich rodičů, jak tomu často bývá u objektivně koncipovaných šetření, která individuální perspektivu (a obecně i jedinečnost) respondentů částečně přehlíží;
- SSS lze interpretovat bez odkazu na objektivní standardy, jež jsou determinovány dílčím životním kontextem respondenta či omezeným časovým obdobím (tzn., že respondenti jsou skrze SSS schopni reflektovat své vnitřní „normy“ na základě vlastních, kontextově specifických zkušeností a identity své referenční skupiny);
- SSS postuluje méně chybějících dat a lépe posuzuje jednotlivé komponenty sociální identity jedince, kdežto OSS ve svém převážně ekonomickém fokusu běžně nezahrnuje psychosociální atributy a pozadí života jedince, jež jsou pro náš výzkum rovněž podstatné;
- SSS je silnějším prediktorem většiny specifických výstupních proměnných (např. fyzické i mentální zdraví, individuální blahobyt, životní spokojenost apod.), z čehož vyvozujeme, že oproti OSS skýtá větší výchozí potenciál pregnantně zachytit také korelaci mezi sociální pozicí a axiologickou orientací člověka;
- SSS citlivěji reflektuje změny v sociálním postavení jedince a rovněž vyniká v komparaci rozdílných životních situací a kontextů;
- SSS v komparaci s OSS umožňuje arbitrární konceptualizaci společenského postavení jako průsečíkového konceptu jednotlivých proměnných, a tedy i vlastní multidimenzionální přístup, jež koresponduje s charakterem naší výzkumné činnosti;
- Výzkum SSS tvoří minoritní část ke studiím OSS, což postuluje větší možnost k získání „nových“ relevantních poznatků, jež mohou obohatit dosavadní šetření v oblasti a zaplnit interpretační mezery v datech získaných objektivním měřením.

3 STUDENTI VYSOKÝCH ŠKOL

Dosavadní část studie se soustředila na zmapování teoretických východisek potřebných pro aplikaci výzkumného fokusu, a s ním spjatých bazálních proměnných, v navazujícím empirickém šetření. Zatímco první třetina naší práce se zabývala paradigmatem axiologické sféry, a tedy oblastí hodnotové orientace, jež tvoří závisle proměnnou našeho výzkumu, a její druhý úsek se nesl v duchu definování teoretického pozadí k proměnné nezávislé neboli ve vymezení subjektivního sociálního statusu jakožto instrumentu (a souběžně i produktu) společenského rozvrstvení, poslední kapitola teoretické části naší práce bude věnována charakteristice zvolené cílové skupiny celé studie – studentům vysokých škol (dále jen „VŠ“). V souladu s uvedeným zacílením bude následující text zaměřen nejprve na rámcovou strukturálně-demografickou charakteristiku současného vysokého školství ČR (s důrazem na veřejné vysoké školství, jež poskytuje studijní zázemí základnímu souboru našeho šetření) a následně též na vytvoření legislativního a především pak psychosociálního profilu soudobých vysokoškoláků, respektive věkové a společenské skupiny mladých dospělých, jež absolvují „tradiční“ prezenční formu pregraduálního studia.⁵⁴ Samostatná podkapitola zde bude v závěru vyčleněna sumarizaci dosavadních tuzemských sociologických výzkumů hodnotové orientace vysokoškolských studentů, s nosným akcentem na empirická šetření realizovaná v českém prostředí po roce 1989.

3.1 Charakteristika současného vysokého školství v ČR

Vysoké školství má, jak známo, na území našeho státu dlouhou tradici, sahající až do poloviny 14. století, kdy byla (roku 1348) panovníkem Karlem IV. založena prestižní Karlova univerzita v Praze, jakožto první akademická instituce svého druhu v celé tehdejší střední Evropě. Od této chvíle již uplynulo mnoho času a sféra vysokoškolské edukace prošla, zejména v průběhu minulého století, značnou proměnou. Zmíněná transformace se týkala jak rámcového ukotvení sektoru terciárního vzdělávání, do něhož vysokoškolské

⁵⁴ Studenty VŠ lze z hlediska formy studia rozčlenit na dvě skupiny, lišící se dále mj. věkovou skladbou. První z nich jsou studenti prezenční formy studia (obvykle od 18 do 26), které je možno označit za „tradiční“. Do druhé skupiny „netradičních“ studentů pak zařazujeme účastníky ostatních forem vysokoškolského studia (tj. kombinovaných a distančních.), kteří mohou pocházet z různých věkových skupin (obvykle střední či starší) dospělosti (ve většinovém věkovém rozmezí od 27 do 60 let). Viz též Linhartová, 2012, s. 97.

studium systematicky spadá,⁵⁵ tak struktury tuzemského vzdělávacího systému, jeho mezinárodní pozice a v neposlední řadě také jeho konceptualizace (tedy tzv. „ideje univerzity“), a to včetně přístupnosti a objektivní hodnoty samotného vysokoškolského vzdělání. Nežli tedy přistoupíme k vlastní vícerozměrné profilaci vysokoškolských studentů, pokusíme se zasadit jejich portrét do struktury edukačního rámce skrze charakteristiku současného vysokého školství ČR.

V současnosti registrujeme na území ČR 64 vysokých škol, 29 univerzitního a 35 neuniverzitního charakteru,⁵⁶ které aktuálně navštěvuje přibližně 290 tisíc studentů (56% z nich tvoří ženy, 44% muži), jejichž věkový průměr u prezenční formy studia, jež navštěvuje 222 tisíc z uvedeného počtu studentů (v cca 40 tisících případech se jedná o studenty s cizím státním občanstvím), v absolutní hodnotě reálně činí 20 let.⁵⁷ Z celkového počtu pak evidujeme 26 veřejných VŠ (zde v prezenční formě studuje přibližně 208 tisíc osob, jež mj. tvoří základní soubor naší empirické studie), které poskytují bezplatné studium pro české i zahraniční zájemce o studium, a 36 (v různé výši) zpoplatněných soukromých VŠ. Dvěma zbylými případy jsou (opět „bezplatné“) VŠ státní (tj. Policejní akademie České republiky v Praze a Univerzita Obrany), které jsou podle §94-95 pro danou edukační sféru stěžejního zákona 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (dále jen „zákon o vysokých školách“) v kompetenci Ministerstva vnitra a Ministerstva obrany. (Česko, 1998; Ibrahimova, 2012, s. 185-186, MŠMT, c2018; [2019])

V kontextu všech těchto VŠ pak mohli v probíhající akademickém roce 2018/2019 uchazeči volit až mezi 9669 studijními programy (většinou využívající kreditový systém kompatibilní s evropským standardem ECTS). Nejčastější volbu budoucích studentů v posledních (osmi) letech představují programy spadající do společenskovedního zaměření (ty oslovují pravidelně asi třetinu uchazečů), následované studiem učitelství (preferova-

⁵⁵ V naší práci preferujeme termín vysokoškolské vzdělávání (popř. vysokoškolská edukace) před termínem terciární vzdělávání, neboť tato kategorie vzdělávacího systému ČR v sobě zahrnuje nejen studium na vysokých školách, nýbrž také studium na konzervatořích a vyšších odborných školách, tedy institucích, které nejsou součástí výzkumného konceptu našeho empirického šetření.

⁵⁶ Dle §2 zákona o vysokých školách, VŠ univerzitní může uskutečňovat všechny typy studijních programů a v souvislosti s tím vědeckou a výzkumnou, vývojovou a inovační, uměleckou nebo další tvůrčí činnost (dále jen „tvůrčí činnost“). VŠ neuniverzitní uskutečňuje bakalářské studijní programy a může též uskutečňovat magisterské studijní programy a v souvislosti s tím tvůrčí činnost. Nečlenění se však na fakulty (Česko, 1998).

⁵⁷ Dle posledních uveřejněných dat MŠMT (ke dni 29. 1. 2019) v rámci statistické ročenky, monitorující výhledové ukazatele VŠ vzhledem k absolventskému roku 2018/2019 (MŠMT, [2019]). Souhrn VŠ – studenty a absolventy (fyzické osoby) podle formy a typu studijního programu za uvedené období zachycuje též příloha II.

ným asi 15%-20% zájemců o VŠ studium) a technicky orientovanými programy (ty volí obvykle přibližně 12-15% zájemců o VŠ studium). Přibližně každý desátý absolvent sekundárního vzdělání pak shodně projevuje zájem o studium přírodovědných oborů či odvětví medicíny. (Ibrahimova, 2012, s. 185-186; MŠMT, c2018; [2019]; Průcha, 2015, s. 197-199)

Studijní programy jsou v českém edukačním systému obecně členěny do tří postupně vystavěných edukačních stupňů: a) *bakalářského*, se standardní dobou studia 3-4 roky a ukončeného vypracováním a obhajobou bakalářské práce a absolvováním státní závěrečné zkoušky (dále jen „SZZ“); b) *magisterského*, s délkou trvání 1-3 roky a ukončeného SZZ, jejíž součástí je obhajoba diplomové práce; c) *doktorského*, trvajících 3-4 roky a ukončeného státní doktorskou zkouškou a veřejnou obhajobou disertační práce. (Česko, 1998; Ibrahimova, 2012, s. 185-186; Průcha, 2015, s. 197-199)

Z hlediska internacionálního srovnání vzdělávacích systémů dle mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání (International Standard Classification of Education, dále jen „ISCED“), poslední verze ISCED 2011, odpovídají výše uvedené stupně vysokoškolského vzdělání ČR úrovni: ISCED 6 u bakalářského studijního programu; ISCED 7 u magisterského studijního programu; ISCED 8 u doktorského studijního programu (MŠMT, [2018a]).⁵⁸ Dle indikátorů Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development, dále jen „OECD“) a posledních zjištění získaných prostřednictvím jejího analyticko-komparačního nástroje Education at a Glance (OECD, 2018), ČR zastává ve srovnání s ostatními státy Evropské unie (dále jen „EU“) poměrně příznivou pozici. Navzdory časté kritice, jež uvádí, že ČR z aspektu počtu studentů, respektive úspěšných absolventů vysokoškolského studia zaostává nad nejvyspělejšími zeměmi (v neuniverzitních a univerzitních bakalářských studijních programech tomu tak skutečně je), ČR disponuje vyšším podílem mladých osob (do 34 let věku) s úplným (magisterským) vzděláním (za posledních pět let byl tento podíl zaznamenán vždy v rozmezí mezi 33%-39% populace ve věkové kategorii mladé dospělosti), nežli činí průměrný podíl v zemích OECD a EU, tzn. že procento obyvatel s nízkým vzděláním (tj. nižším než vyšším sekundárním) je v ČR velmi malý (přibližně jen 6%) a rovněž výrazně menší nežli

⁵⁸ Schéma vzdělávacího systému ČR v akademickém roce 2018-2019, doplněno o ekvivalentní stupně ISCED 2011 je součástí přílohy I.

činí průměr ve zkoumaných státech Evropy (v kontextu 22 zkoumaných zemí okolo 15%). (OECD, 2015, s. 30-47; 2018, s. 41-57; Průcha, Walterová a Mareš, 2008, s. 283; Simonová a Soukup; 2010b, s. 360-364). Přírůstků v celkovém počtu studentů (jak bakalářského, tak magisterského studia) navíc v posledních letech stále narůstá, což podporuje i fakt, že v poslední dekádě bylo k prezenčním studijním programům VŠ přijímáno v průměru 70-75% uchazečů (u ostatních forem studia je tento podíl přibližně o 10% nižší), z nichž kupříkladu jen za předchozí akademický rok 2017/2018 vzešlo necelých 55 tisíc nových absolventů prezenční formy VŠ studia a dalších 17 tisíc absolventů ostatních forem vysokoškolských studijních programů (Matošková, et al., 2014, s. 15-16; Průcha, 2015, s. 192-196, 317-319; 2017, s. 14). Hovoříme-li však přímo o situaci na poli absolventů VŠ, musíme dodat, že v posledních přibližně 15 letech došlo v tomto směru k značným změnám. Nejprve byl zaznamenán jejich strmý růst, když se počet absolventů VŠ mezi roky 2002 a 2012 zvýšil 2,8krát (v absolutních číslech to znamenalo nárůst z 30,5 na necelých 86 tisíc, což značilo nárůst o 55 tisíc osob). Od té doby tento počet opět poměrně rychle klesá, přičemž v roce 2017 absolvovalo VŠ již „jen“ něco málo přes 64 tisíc studentů. Za tímto poklesem absolventů VŠ stojí jednak výrazné zvyšování podílu přijímaných mladých lidí na VŠ koncem 90. let minulého století a zejména pak v prvním desetiletí 21. století (tj. v období dospívání silných populačních ročníků narozených v 80. letech 20. století), jednak prodlužující se doba studia mladých lidí, respektive oddalování jejich nástupu na navazující magisterské (popř. i doktorské) studijní programy. (MŠMT, [2019]; Zelenka, 2018, s. 13)

Z výše uvedených dat rezultuje, že vysokoškolské vzdělání již delší dobu (dalo by se říci již od pádu totalitního režimu v roce 1989) není vnímáno jako privilegium úzké elity osob, tj. jako elitní, nýbrž spíše k masifikaci či dokonce jisté univerzálnosti (tedy v podstatě k rozhraní mezi právem a povinností), kdy do příslušného sektoru vstupuje přibližně polovina pomaturitních populačních ročníků a jejich počet, a tudíž i šance na získání vysokoškolského titulu, se stále zvyšuje. Tímto fenoménem naopak logicky dochází k částečné devalvaci hodnoty vysokoškolského vzdělání, zejména u (z pohledu VŠ studia) nejvíce frekventovaných oborů (Palouš, 2004, s. 13-14.; Prudký, Pabian a Šima, 2010, s. 136-144). Navzdory uvedenému jevu nicméně lidé s vysokoškolským vzděláním v souhrnném měřítku dlouhodobě vykazují nejnižší míru nezaměstnanosti (aktuálně 1,8%), která je kupříkladu v porovnání s osobami, jež dosáhli „pouze“ středoškolského vzdělání v podstatě poloviční (3,7%). U ostatních vzdělanostních kategorií je pak tato diference pochopitelně ještě

znatelnější (ČSÚ, 2018; Matošková, et al, 2014, s. 18-19).⁵⁹ Na místě je však také připomenout, že oproti uvedenému fenoménu „radikální masifikace“ VŠ studia, dochází stále jen k pozvolné eliminaci vzdělanostních nerovností na základě socioekonomického původu studenta,⁶⁰ přičemž lze všeobecně tvrdit, že zásadní roli v úspěšnosti studenta ve sféře terciárního vzdělávání sehrává především krizový bod českého edukačního systému (založeného, nutno si přiznat, dosud hlavně na převládajících meritokratických principech), jímž je volba střední školy. Ta totiž probíhá pod značným vlivem rodičů mladistvého a jejich sociálního původu a vzápětí značně ovlivňuje přechod studenta ze střední na vysokou školu.⁶¹ (Fisher, Vltavská a kol., 2016, s. 13-17; OECD, 2018, s. 45- 47; Simonová, 2011; s. 136-139; Simonová a Soukup; 2010a ; 2010b, s. 364-365)

O postupném, klesajícím trendu konečně můžeme hovořit též v případě úbytku vlivu mezigenerační vzdělanostní reprodukce, kdy ze srovnání mobilitních pohybů obou pohlaví po revolučním roce 1989 vyplývá, že v komparaci s otcem změnilo svůj vzdělanostní status necelých 40 % mužů, ve srovnání s matkou pak asi 33% žen.⁶² (volně OECD, 2015; 2018; Simonová, 2011; s. 136-139; srov. Simonová a Soukup, 2010b).

⁵⁹ Statistické údaje dle Českého statistického úřadu (dále jen „ČSÚ“), aktuální ke dni 31. 7. 2018 (ČSÚ, 2018).

⁶⁰ Z výsledků šetření postojů a životních podmínek studentů VŠ v ČR, které proběhlo pod záštitou šesté vlny mezinárodního šetření EUROSTUDENT mj. vyplynulo, že čím vyšší je vzdělání a sociální postavení rodičů, tím spíše jejich potomci vystudovali gymnázium na úkor všech ostatních typů středních škol (Fisher, Vltavská a kol., 2016, s. 13-17).

⁶¹ Při stejných dovednostech studenta panuje propastný rozdíl v pravděpodobnosti přechodu na VŠ mezi absolventy víceletých gymnázií (přibližně 90% úspěšnost přechodu), popř. středních odborných škol (70% až 75% úspěšnost) a absolventů středních odborných učilišť (zde je úspěšnost přechodu menší nežli třetinová). (Kleňková a Vojtěch, 2006; Simonová a Soukup, 2010a)

⁶² Údaje pochází z mobilitní analýzy Simonové (in Simonová, 2011; Simonová a Soukup, 2010b) a dat OECD (2015; 2018).

Pro kompletnost výkladu dosavadní charakteristiku, týkající se současného stavu vysokoškolského vzdělávání ČR, zakončíme tabulkovým shrnutím v podobě strategické analýzy SWOT, zachycující silné a slabé stránky daného sektoru i jeho potenciální příležitosti a hrozby:

Tabulka 5 SWOT analýza (stavu) českého terciárního vzdělávání – vlastní zpracování (Matějů, 2009, s. 13-14)

Silné stránky	Slabé stránky
<ul style="list-style-type: none"> – Pokračující propojování vzdělávací a výzkumné a vývojové činnosti. – Rozvíjející se spolupráce vzdělávacích institucí s aplikační sférou. – Standardizovaný akreditační proces. – Postupné zavádění principů Boloňského procesu – Přehledný systém normativního financování. – Zapojení reprezentace VŠ do rozhodování o zásadních otázkách jejich rozvoje a do legislativního procesu. – Příznivé pokrytí ČR institucemi terciárního vzdělávání. – Vysoká společenská prestiž akademických pracovníků. – Vysoká ekonomická návratnost vysokoškolského vzdělání. – Velký význam přikládáný VŠ vzdělání pro životní úspěch. – Aktivní role VŠ v péči o kulturní dědictví a jeho rozvoj. 	<ul style="list-style-type: none"> – Podfinancování a minimální garance objemu finančních prostředků poskytovaných státem. – Nízký podíl dospělé populace s VŠ vzděláním (s velkými rozdíly mezi věkovými skupinami). – Nízký podíl absolventů kratších studijních programů se vstupem na trh práce. – Vysoká míra neukončení studia, zejména na technických VŠ. – Špatná provázanost a nízká propustnost mezi stupni VŠ vzdělávání na různých VŠ. – Nesoulad mezi volbou uchazečů o studium a poptávkou po absolventech na trhu práce. – Závislost veřejných VŠ na veřejných zdrojích. – Těžkopádný a neefektivní systém řízení s nevyváženými kompetencemi a nevyhovující legislativa terciárního vzdělávání. – Nízká ekonomická zainteresovanost VŠ na dlouhodobé úspěšnosti absolventů. – Absence standardizovaného informačního systému o VŠ a o hodnocení VŠ. – Někdy jen formální restrukturalizace studia v souladu s Boloňským procesem. – Nevytvoření pravidel segmentu pro profesně orientované bakalářské studium. – Velké nerovnosti v šancích na dosažení VŠ a překážky na vstupu do terciárního vzdělávání, jež představuje selektivní edukační systém ČR.

Příležitosti	Hrozby
<ul style="list-style-type: none"> – Shoda hlavních aktérů a politické reprezentace, že systém terciární edukace vyžaduje reformu. – Posílení autonomie VŠ v jejich rozhodování, a to zejména ve finanční oblasti. – Zvětšení institucionální diverzifikace a uspokojení různorodé poptávky po VŠ vzdělání. – Snížení nerovností v přístupu k VŠ vzdělání a větší příliv talentů do terciární sféry edukace – Zavedení krátkých, prakticky orientovaných studijních programů. – Efektivnější alokace prostředků s ohledem na typ poskytovaných služeb. – Výrazné zvýšení počtu absolventů v profesně orientovaných studijních programech. – Větší počet studentů vyššího věku a jim přizpůsobená výuka. – Větší příliv soukromých zdrojů jak ze spoluúčasti studentů, tak od firem. – Zvýšení mezinárodního prvku (u studentů i učitelů). – Silná angažovanost institucí terciárního vzdělávání v oblasti dalšího vzdělávání. – Možnosti těsnějšího propojení kvalitního výzkumu s VŠ vzděláváním. – Vytváření součástí univerzit orientovaných na mezinárodně úspěšný výzkum. – Vytváření částí univerzit orientovaných na spolupráci s aplikační sférou ve vzdělávání i vývoji. 	<ul style="list-style-type: none"> – Nedostatek veřejných prostředků jako důsledek fiskálních omezení a jiných politických priorit. – Partikulární zájmy hlavních aktérů převládou nad snahou uskutečnit hlubokou reformu systému VŠ vzdělávání. – Absence finančních prostředků na založení průběžně financovaného systému půjček a odloženého školného. – Ztráta konkurenceschopnosti terciárního vzdělávání s dopady na konkurenceschopnost ekonomiky. – Velká nerovnost v šancích na získání vysokoškolského vzdělání a nízká mobilita a s nimi spojená hrozba sociálního napětí. – Přetrvávající institucionální rivalita mezi VŠ a Akademií věd ČR a nedostatečná ochota na obou stranách pokračovat v transformaci obou systémů, zejména v oblasti výzkumu a vývoje. – Špatné využití prostředků v operačních programech pro posílení excelence výzkumu a vývoje na VŠ a pro rozvoj celého systému terciárního vzdělávání. – Nedostatečná koordinace reform v oblasti terciárního vzdělávání s reformami v oblasti základního a středního vzdělávání a v oblasti výzkumu, vývoje a inovací. – Pokračující ztráty talentů.

3.2 Portrét studentů vysokých škol

Studenti vysokých škol, třebaže tvoří čím dál početnější skupinu v rámci české populace, zastupují multidimenzionální kategorii, která je v kontextu tuzemské společnosti (a pochopitelně i společností jiných) stále poněkud specifická. Ať již o ní přemítáme z perspektivy „pedagogicko-legislativního zakotvení“, věkového složení, které v případě „prezenčních“ studentů odpovídá „překotnému“ období mladé dospělosti, anebo spíše z pohledu sociologického (respektive společenského), v němž vysokoškolští studenti zauímají poměrně jedinečný společenský status a prezentují se jako svébytná a intergeneračně se vyvíjející sociálně demografická skupina, jedná se o charakteristickou kategorii s pro ni příznačnými atributy. Tyto atributy je třeba respektovat také při poznávání období vysokoškolského studia jakožto svérázného hodnototvorného procesu, ale také při reflexi samotných vysokoškolských studentů jako diferencovaných objektů i subjektů v něm figurujících. Naším aktuálním dílčím úkolem proto bude cílovou skupinu vysokoškolských studentů z hlediska uvedených dimenzí výstižně definovat.

3.2.1 Pedagogicko - legislativní profil studenta vysoké školy

V determinující vysokoškolské legislativě, zejména pak v zákoně o vysokých školách, poťazmo ani v zákoně 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (dále jen „školský zákon“), nenajdeme samostatnou definici studentů vysokých škol. Při studiu školský zákona (Česko, 2004) zjišťujeme, že se tento soustředí takřka výhradně na úpravu předškolního, základního, středního, vyššího odborného a některých jiných forem edukace ve školách a školských zařízeních (a na všestranné podmínky jejich realizace), a problematiku vysokého školství tak de facto přenechává „autonomnímu“ zákonu o vysokých školách. Rovněž v něm bychom však hledali přesnou definici vysokoškoláka marně. I v případě příslušného zákona se totiž musíme spokojit pouze s úvodním vymezením samotné instituce (vysoké školy) jakožto nejvyššího článku vzdělávací soustavy a vrcholné cesty k vzdělanosti, nezávislému poznání a tvůrčí činnosti, která uskutečňuje svou edukační činnost formou akreditovaných studijních programů (bakalářského, magisterského a doktorského) a jež se mj. svým výchovně vzdělávacím přesahem podílí na rozvoji vědecké, sociokulturní a ekonomické sféry (Česko, 1998).

Z uvedených důvodu si v záležitosti pedagogicko-právní definice osoby vysokoškolského studenta vypomůžeme Pedagogickým slovníkem, jenž tohoto jedince vymezuje jako „fyzickou osobu, která splnila požadavky přijímacího řízení (stanoveného institucí), byla při-

jata ke studiu, zapsána a vzdělává se v rámci studijního programu dané fakulty či několika fakult“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2008, s. 285). Vysokoškolský student disponuje mj. právem: studovat zvolený obor či obory a konat zkoušky stanovené studijním programem, volit a být potenciálně volen do akademických orgánů (např. akademického senátu, je-li zřízen), užívat různá zařízení a informační technologie vysoké školy, vlastnit sociální (a další) privilegia plynoucí ze statutu studenta aj. Jeho povinností pak ze zákona je se tímto statutem a dalšími předpisy rezultujícími ze zvoleného studijního programu, zkušebního řádu a vnitřních norem a směrnic školy (a jejích zástupců) řídit, hlásit škole potřebné údaje (např. změnu doručovací adresy či způsobilosti ke studiu ad.) a hradit poplatky se studiem spojené. (Česko, 1998; Průcha, Walterová, Mareš, 2008, s. 285)

Již v úvodu kapitoly jsme nastínili základní rozdělení vysokoškolských studentů na studenty: a) *tradiční*, tedy osoby navštěvující prezenční formu studia, k němuž se tito jedinci zpravidla odhodlávají v krátkém časovém úseku (či bezprostředně) po absolvování středoškolského vzdělání; b) *netradiční*, čili jedince účastníci se ostatních forem vysokoškolského studia, kteří se ke studijním programům hlásí zpravidla v pozdějším věku (Linhartová, 2012, s. 97).

Formy studia na vysoké škole posléze upravuje též § 44 zákona o vysokých školách (Česko, 1998), který z daného aspektu vymezuje studium: a) *prezenční*, a tudíž v současnosti stále dominantní denní formu vzdělávání; b) *distanční* neboli méně časté dálkové studium, sestávající ze samostudia jedince spojeného s konzultacemi; c) *kombinované*, jež kloubí prvky prvních dvou uvedených forem (obvykle sestává z víkendových přednášek na VŠ a dálkového samostudia s využitím moderních technologií, jako jsou videopřednášky, výukové softwary či rozhraní moodle atp.). Status studenta pak vzniká, nehledě na zvolenou formu studia⁶³ u osob mladších 26 let dnem zápisu do studia a zaniká dnem ukončení studia, popřípadě na vlastní žádost studenta, jeho vyloučením ze studijního programu nebo zrušením akreditace studijního oboru na dané VŠ, popř. dovršením 26 roku věku studenta.⁶⁴ (Česko, 1995; Průcha, Walterová, Mareš, 2008, s. 285)

⁶³ U jiných nežli prezenčních forem studia musí nicméně být splněna podmínka, kdy student není současně zaměstnán a nepobírá podporu v nezaměstnanosti.

⁶⁴ Více o statusu studenta v podkapitole 3.2.3

3.2.2 Psychologický profil studenta vysoké školy

Z hlediska vývojové psychologie je život člověka rozčleněn do několika ontogenetických etap. Třebaže věkové ohraničení jednotlivých vývojových období jedince nemá univerzálně stanovené hranice a u různých autorů se tak setkáváme s nuancemi v podobě odlišných věkových mantinelů (resp. intervalů) daných stádií, jejich následnost zůstává (navzdory drobným odlišnostem ve formálním označení jednotlivých vývojových fází) u všech tvůrců prakticky stejná. Interval prezenčního studia jedince na VŠ, který můžeme širě limitovat 18. a 26. rokem (v případě absolvování doktorského studijního programu až 28. rokem) věku člověka, pak v psychologii obvykle (alespoň v převážné míře) spadá do období *mladé* (ekvivalentně *rané* či *časné*) *dospělosti*,⁶⁵ tedy etapy, o jejíž horní hranici se sice vedou spory (Erikson uvádí hranici 26 let, Říčana 30 let, dle Linhartové či Thorové se jedná o 35 let, dle Vágnerové dokonce 40 let atd.), avšak která se u všech uvedených autorů takřka shodně počíná přelomovým věkem dvaceti (u Eriksona devatenácti) let, jež tímto přibližně odpovídá průběhu prvního až druhého ročníku vysokoškolského studia. Přestože se v daném období u člověka setkáváme s jistou vývojovou variabilitou (notabene sám postoj jedince k vlastní dospělosti bývá často ambivalentní), pramenící především z rozdílné míry jeho zralosti (tj. vyspělosti), pokusíme se jej alespoň rámcově charakterizovat, a to zejména prostřednictvím „klasických“ vývojových schémat světoznámých autorů, ale i současných českých protagonistů psychologického odvětví.⁶⁶

Započneme-li naše psychologické putování aspektem psychosociálního vývoje jedince, nutně zakotvíme nejprve u práce E. H. Eriksona (2015, s. 113-114; srov. Thorová, 2015, s. 284; Vágnerová, 2007, s. 15), který ve své teorii rozlišuje „osm (později devět) věků člověka“ (alias ontogenetických stádií jedince), determinovaných konfliktem dvou proti sobě stojících „entit“, jež ztělesňují krizi, kterou je třeba vyřešit, aby se osobnost individua prostřednictvím nově získané „ctnosti“ mohla posunout na další vývojový stupeň. Ctností stá-

⁶⁵ V podkapitole 1.2.3, mapující vývoj axiologické orientace u člověka, bylo do psychologického profilu věkové kategorie vysokoškolských studentů zahrnuto také období (pozdní) adolescence, jemuž se v daném kontextu dílčím způsobem věnují rovněž někteří autoři (např. Kraus, 2006; Prudký, 2011; 2014; Siroťová, 2013 ad.). Jelikož se však etapa dospívání, jejíž horní hranice je obvykle stanovena na 18. až 20. rok života člověka, dotýká standardního intervalu prezenční formy vysokoškolského studia pouze marginálně (v některých konceptuálních vymezeních dokonce vůbec), bude její další (tj. hlubší) charakteristika v aktuální kapitole vynechána.

⁶⁶ Psychologická charakteristika období mladé dospělosti byla, zejména z pohledu vývoje morálky a hodnotové orientace, též součástí podkapitoly 1.2.3. Aktuální úsek se proto bude koncentrovat na psychologické aspekty dané etapy, spadající mimo již vymezený tematický okruh.

dia mladé dospělosti je v daném konceptu láska. Její dosažení Erikson (tamtéž) podmiňuje hledáním a rozvíjením *intimity* jedince, tedy plnohodnotného (důvěrného, spolehlivého a stabilního) vztahu s druhou osobou, který by měl této osobě zajišťovat pocit jistoty a bezpečí a stát se základem budoucího manželství a rodiny neboli institucí, v níž se již jedinec nezaměřuje pouze na vlastní osobnost, ale cítí určité závazky ke svým blízkým (potažmo i ostatním lidem). Do střetu s touto skutečností pak autor klade pocity *izolace* a citové deprivace, které se člověka mohou zmocnit v případě selhání v intimním vztahu s druhou osobou.

Z odlišného (biologického) hlediska přistupuje k etapě mladé dospělosti Sigmund Freud, který periodizoval lidský vývoj skrze orientaci jeho pudové oblasti, především pak sexuální slasti – libida. Z jeho prismatu již dospívající, potažmo dospělý jedinec dosáhl nejvyššího *genitálního stádia* vývoje, a tudíž zralosti osobnosti, která již vyřešila oidipovský komplex (náklonnost k rodiči opačného pohlaví), získala vlastní pohlavní identitu, v níž je schopna rovnocenného vztahu s partnerem (v oblasti citové i sexuální), a která si vytvořila pozitivní vztah k sociální zodpovědnosti a pospolitosti. V tomto období jedinec dále dospívá k dovršení rozvoje všech tří Freudem definovaných složek osobnosti, když k vrozené pudové složce „Id“ a následnému „Egu“, reprezentujícímu jeho vědomé chování, přidává pod vlivem získané edukace a v důsledku vývoje svědomí, morálky a zvnitřnění norem a předpisů, nejhodnotnější složku „Superega“, ovlivňující jeho sociální (a jiné) jednání. (Farková, 2009, s. 18; Thorová, 2015, s. 279)

Jako pomyslné zrcadlo do mysli vysokoškolských studentů nám z perspektivy psychologické charakteristiky slouží teorie kognitivního vývoje vyvinutá Jeanem Piagetem. Ten ze svého konceptuálního uchopení označuje etapu mladé dospělosti jako pokračující *stádium (post)formálních operací* (jinak též *hypoteticko-deduktivní stádium*), jež se u člověka rozvíjí již od 12. – 14. roku věku a které je charakteristické systematickým abstraktním myšlením a logickým i hypotetickým uvažováním jedince (včetně dokazování obecných tvrzení a předpokladů) se schopnostmi: metodického plánování (tvorby metodického postupu), matematického myšlení, dedukce (od obecného ke specifickému), složitější kombinace a variování (tj. zvažování a volba možností se současným vnímáním mnohoznačnosti problému a jeho celkového kontextu), permutace (obměny pořadí) ad. Díky pokročilému kognitivnímu vývoji, vycházejícím v mnohém ze zkušenosti, je mladý dospělý v dané fázi též dále schopen plnohodnotného dialogu založeného na výměně myšlenek a názorů, obohacených o sebekritičnost, schopnost kompromisu či vzájemnou úctu a toleranci, projevující

se nejen v interakci s druhými lidmi, ale též v záležitosti respektování (Freudem zmiňovaných) společenských norem a pravidel. Celkově lze tak zhodnotit, že myšlení člověka v dané životní etapě je již (oproti předchozím vývojovým stádiím) pragmatičtější, flexibilnější (avšak stabilní v otázce sebehodnocení vlastních kompetencí) a otevřenější. (Piaget a Inhelder 1997, s. 117-134; srov. Linhartová, 2012, s. 104; Thorová, 2015, s. 254, 256, 258)

V rámci první kapitoly jsme se již částečně seznámili s Kohlbergovou teorií vývoje morálního vědomí člověka. V kontextu skloňovaného období mladé dospělosti z našeho pohledu stojí za připomenutí autorem definované *stádium postkonvenční morálky*, jež tuto vývojovou fázi v ideálním případě doprovází a zaštiťuje. Adjektivum ideální jsme v tomto směru aplikovali proto, že dané úrovně morálky (členící se dále na stádium orientace na společenskou smlouvu a stádium univerzální etiky) dle Kohlberga dosáhne sotva čtvrtina dospělé populace (u poslední stádia je tento procentuální podíl ještě nižší). Tato mravně vyspělejší menšina pak oproti zbytku společnosti, zaměřené stále „jen“ na *konvenční řád a společenské normy* předkládané určitou „autoritou“, zakládá své hodnoty na autonomním principu, zcela nezávisle na jakékoliv vlivné vyšší moci. U představitelů obou kategorií, vytvářejících mravní pozadí k vývojové etapě mladé dospělosti, však už všeobecně můžeme (nebo bychom přinejmenším měli) zaznamenat zvnitřnění univerzálně uznávaných sociálních norem, morálních hodnot a od nich odvislého etického jednání. (Cakirpaloglu, 2009, s. 246-248; Thorová, 2015, s. 216-218)

Mimo již tradičně citovaná vývojová schémata světoznámých psychologů, přináší předmětný exkurz do etapy mladé dospělosti také tuzemští autoři. Thorová (2015, s. 435-440) považuje dané stádium za velmi dynamické období, v němž člověk realizuje proměnu od nezralé ke zralé osobnosti. Mezi znaky nezralé dospělosti řadí absenci trvalého partnerského vztahu (a rodičovství), nevyhraněnou profesní orientací (včetně přípravy na ni) či závislost na rodičích, doprovázenou v extrémních případech i neschopností postarat se sám o sebe. Stěžejní znaky zralé dospělé osobnosti naproti tomu nachází Vágnerová (2006, s. 10-11), a to v: samostatnosti (všeobecné autonomii), relativní svobodě vlastního rozhodování a chování (s převažujícími prvky individualismu), odhadu vlastních sil a kompetencí, zodpovědnosti za své činy a rozhodnutí (a též zodpovědnosti ve vazbě k druhým lidem) a schopnosti lépe ovládat (a zvládat) své emoce a jednání. Linhartová (2012, s. 104-105) pak k těmto projevům zralosti připojuje tři vývojové úkoly rané dospělosti, mezi nimiž jmenuje ochotu přijmout a schopnost zvládnout: 1. profesní roli; 2. stabilní partnerství (popř. manželství); 3. rodičovství. Znaky (mladé) dospělosti konečně sumarizuje Říčan (2014, s. 229-

231; srov. Farková, 2009, s. 44), který pro období mladé dospělosti (zde zachycené intervalem od 20 do 30 let) užívá souborné označení „Zlatá dvacátá léta“ a dle něhož se dospělý člověk vyznačuje následujícím „desaterem atributů“:

1. Vykonává produktivní práci, jejíž smysl chápe a činí jej soběstačným, a/nebo se soustavně připravuje na budoucí povolání;
2. Autonomně hospodaří, opatruje a udržuje své věci;
3. Je schopen konstruktivní spolupráce bez zbytečných konfliktů, vyhledává konsenzus;
4. S nadřízenými v práci či při studiu si vyřizuje své věci samostatně (a bez zbytečného rozruchu, submisivity a akcentu na svou nezávislost);
5. Má realistické plány, které korespondují s jeho zájmy a sklony;
6. Bydlí sám (popřípadě ve vlastním ohraničeném prostoru v příbytku svých rodičů);
7. Je schopen samostatně trávit svůj volný čas;
8. Je schopen stýkat se s příslušníky opačného pohlaví bez přílišných zábran a strachu, je s to poskytovat i přijímat lásku a něhu;
9. Cílevědomě rozšiřuje svou orientaci v prostředí, v němž žije a pracuje (studuje);
10. Aktivně se zajímá a pečuje o blaho své rodiny, přátel i širšího společenství.

3.2.3 Socioekonomický profil studenta vysoké školy

V předchozí podkapitole jsme si vymezili základní psychosociální aspekty ontogenetického stádia mladé dospělosti, jež koreluje s věkovou skladbou studentů denního studia VŠ. Jak již víme, vynořující se dospělost, jak toto překotné období na cestě od dospívání ke zralé dospělosti trefně označuje Thorová (2015, s. 437) je doba, kdy mladí lidé prožívají nárůst sebepoznání, průzkumu své identity i množících se pocitů, a kdy začínají disponovat schopností sofistikovanějšího pohledu na okolní svět i jeho sociální hierarchie, ústící v hledání jejich vlastní pozice v nich.

Při transferu psychosociálních kritérií raně dospělého člověka do sociologické (či socioekonomické) sféry, zjišťujeme, že také z dané oborové perspektivy se fáze vysokoškolského života jeví jako převratná, zejména pokud jde o sociální postavení, v němž mladí lidé začí-

nají vytvářet své vlastní nové sociální role a souběžně si udržují blízké rodinné a přátelské vazby.

V daném ohledu je potřebné připomenout, že dospělý studující jedinec se zpočátku musí tohoto stádia vyrovnávat s celou řadou různorodých rolí, jež z obecného pohledu pramení ze dvou pro něj nových společenských statusů. Na jedné straně můžeme hovořit o statusu dospělého člověka či zralého individua, k němuž se váží jednak změny v sociálním, potažmo socializačním rozvoji (zmiňované omezení závislosti na původní orientační rodině, symetrizace interakcí s blízkými osobami, vrstevníky, spolužáky a kolegy, sociální autonomizace a individualizace, konsolidace vztahu k sociálním normám, nárůst osobních práv a povinností aj.) a charakteristické mezníky (profesní start, uzavírání manželství, budování rodiny ad.), jednak nové sociální role, které s těmito mezníky a znaky souvisí a které v sobě obsahují určitá společenská očekávání, ale také prestiž. Mezi takové sociální role řadíme především roli: profesní, studenta, partnera (partnerky), manžela (manželky), rodiče aj, mezi nimiž může za jistých okolností dojít ke konfliktu (např. osobní dilema mezi studijní či pracovní kariérou a péčí o rodinu). Konkrétní náplň a rolová očekávání jsou posléze odvislá také od pohlaví jedince. U mužů obecně převládá postulát větší (fyzické) síly, osobní výkonnosti a autonomie, dále dominance, větší schopnost sebezprosazování a tendence ovládat (někdy až na hranici agrese) či vyšší míra racionality ad. U žen pak převažují očekávání, že v uvedených rolích potvrdí svou pověst křehkého pohlaví, svázanou s větší (individuální i sociální) citlivostí, empatií (včetně schopnosti naslouchat druhým) a ohleduplností, ale také s jistou submisivitou, flexibilitou (spočívající v ochotě se přizpůsobit), nebo s menším akcentem na dobrý výkon. V neposlední řadě je konečně s ženstvím (oproti mužům a jejich převažující orientaci na tělesnou sílu) spjat také důraz na celkový vzhled a péči o tělo. (Linhartová, 2012, s. 104-109; Thorová, 2015, s. 440-443; Vágnerová, 2007, s. 10-15, 35-39).

Z jiné perspektivy pak těmto mladým osobám „připisujeme“ status studenta. Ten lze dle Řeháčka (2008, s. 97-98) vnímat ve dvou dalších rovinách, a to jako: a) *status celospolečenský*, díky němuž student VŠ zaujímá určitou celospolečenskou prestiž; b) *status v rámci univerzity*. Autor si rovněž všímá, že od pádu totalitního režimu roku 1989 se obě statusové složky počaly dostávat do souladu, k čemuž přispěla postupně vznikající legislativa (hlavně zákon o vysokých školách), jež po dlouhých letech studentského života v represivním režimu adekvátním způsobem garantovala studentům VŠ akademická práva, v důsledku čehož již studenti nejsou považováni za pouhé objekty dřívějšího státního poručnickování,

nýbrž zauímají i na univerzitách roli aktivního a konstruktivního hybatele, čili roli, jež jim doposud náležela jen ve zmiňovaném celospolečenském měřítku.

K sociálnímu statusu studenta můžeme opět připojit určité role a s nimi související rolová očekávání, respektive chování. Linhartová (2012, s. 120) v tomto směru kvituje, že akademickou obcí je zpravidla očekáváno, že student VŠ se bude chovat a jednat v souladu se svou příslušností k akademickému prostředí, tj. jako dozrívající osobnost, jež touží po rozvoji své edukační kapacity. Zároveň pak formuluje tři bazální role současných vysokoškoláků, a tedy:

1. **Role studenta jako učícího se jedince**, v níž student disponuje určitými edukačními zájmy, jež jsou spjaty s jeho přípravou na budoucí profesi, a ve které je charakterizován jistou motivační strukturací ke studiu (i k učení), zahrnující i jeho kognitivní styl, intelektuální výbavu a touhu po nových informacích.
2. **Role studenta jako klienta**, kdy se studující jedinec stává „odběratelem“ vzdělávacího programu a subjektem vysokoškolské výuky (tato role zahrnuje právo na edukaci v rámci aktuálního kurikula vědeckých poznatků a faktů).
3. **Role studenta jako osobnosti**, tedy jako nezaměnitelné individuality s danou psychosomatickou a sociální charakteristikou. Zde jsou behaviorální projevy studenta ovlivněny jak jeho individuálními dispozicemi, tak i vlivy společenských skupin, jež jej formují.

Z právního hlediska pak v současnosti ze statusu studenta plynou jeho držitelí⁶⁷ určitá privilegia. Za nejzásadnější z nich lze pro studenta považovat jeho osvobození od platby sociálního (2388Kč) a zdravotního (1803Kč měsíčně) pojištění, slevu na dani (za předpokladu, že se jedná o výdělečně činného studenta), ale také další slevy na jízdném (zde od 1. září 2018 platí pro studenty mladší 26 let sleva 75% na jízdném ve vnitrostátní veřejné osobní dopravě) či vstupech do institucí a na akce různého typu a zaměření (např. muzea, divadla, kina, sportovní klání atp.). Ze statusu studenta mohou posléze těžit také jeho rodiče, jež při splnění určitých podmínek mohou uplatnit slevu na dítě, přídavky na dítě apod. (Beničáková a Borovská, 2018)

⁶⁷ Podmínky zisku, trvání, respektive zániku studentského statusu jsme rozebrali v podkapitole 3.2.1.

V části 3.1.2. naší práce, věnující se charakteristice současného vysokého školství ČR, jsme, mimo jiné, stručně vystihli základní prvky demografické struktury současných vysokoškolských studentů. Dovolme si nyní ještě krátké závěrečné „pětibodové“ zastavení u některých socioekonomických charakteristik (a trendů), respektive studijních aspektů, současných studentů (prezenčních forem studia) VŠ v ČR (Fisher, Vltavská a kol., 2016, s. 3-5, 13-20, 67-101; Hauschild, Vögtle a Gwosć, 2018, s. 6-23; Menclová a Bařtová, 2005, s. 106-107, 125-126; Prudký, 2014, s. 47-52):⁶⁸

- Průměrná výše zdrojů studentů prezenčního studia je 9 113 Kč měsíčně (medián 7 900 Kč), přičemž základ (asi 44% z celkového finančního objemu) jejich příjmu tvoří příspěvek od rodičů (popř. partnerů). Přibližně jen desetina z nich pak žádným takovým příspěvkem nedisponuje. Zde pochopitelně není žádným překvapením, že vzhledem k vývoji ekonomiky a s ní spojených atributů, průměrná částka, kterou studenti měsíčně disponují, narůstá (pro srovnání, roku 2005 se jednalo o 5440Kč);
- Své náklady (přibližně 8400Kč měsíčně), z nichž největší část prokazatelně tvoří výdaje na ubytování (asi 3000Kč), si hradí studenti VŠ převážně sami (v měsíčním průměru asi 4750Kč, zatímco „někdo jiný“ za ně průměrně měsíčně hradí zhruba 3 650 Kč. Trvalým rysem současných studentů se stává přivýdělek, kdy 39,3 % prezenčních studentů si pravidelně vydělává, dalších 26,9 % si pak vydělává alespoň příležitostně (v komparaci s rokem 1995 se procento studentů s pravidelným či příležitostným přivýdělkem více než zdvojnásobil). Dodejme ještě, že pravidelná týdenní doba strávená studentem VŠ v práci je v průměru 16 hodin;
- Z hlediska bydlení se u studentů VŠ setkáváme takřka s rovnocenným třetinovým zastoupením bydlení u rodičů a na kolejích (v obou případech cca 34% studentů), menší část z nich pak bydlí s partnerem (24% studentů), popřípadě sama (7% studentů). Trendem v této oblasti je úbytek studentů bydlících na kolejích a naopak postupný přírůstek těch, kteří volí jako ubytování podnájem.

⁶⁸ Pro kvalitnější zachycení socioekonomických charakteristik se v našem výčtu opíráme jak o aktuální poznatky z dané oblasti získané šestou vlnu mezinárodního šetření postojů a životních podmínek vysokoškolských studentů EUROSTUDENT VI (Fisher, Vltavská a kol., 2016; Hauschild, Vögtle a Gwosć, 2018), tak (za účelem zachycení vývojových trendů) o komparativní výsledky reprezentativních empirických šetření vysokoškolských studentů realizovaných Centrem pro studium vysokých škol (CSVŠ) v Praze v letech 1995-2005 (Menclová a Bařtová, 2005; srov. Prudký, 2014).

- Klesající počet studentů VŠ pobírajících dávky státní sociální podpory, spolu se sílícími studijními motivačními prvky (např. prospěchové stipendium, odměna za vědecký přínos, cena rektora aj.) vede rovněž ke klesajícím obavám studentů o jejich bezprostřední budoucí finanční situaci (v minulém roce „jen“ 16 % studentů VŠ skrze subjektivní dotazníkovou škálu v rámci projektu EUROSTUDENT VI uvedlo, že se potýká s vážnějšími finančními problémy, naopak necelé tři čtvrtiny studentů nepovažuje za problém uhradit potenciální neočekávaný výdaj v hodnotě 5 až 20 tisíc korun);
- Z aspektu rodinného kontextu se vyvíjí názor na finanční zatížení rodiny, podporující studenta (či studentku) na VŠ. Zde se postupně (od roku 1992) mírně snižuje procento dotazovaných, pro jejichž rodinu značí studium na VŠ značnou finanční zátěž, což svědčí o zvyšující se životní úrovni rodin jedinců studujících na VŠ.

3.2.4 Portrét vysokoškolského studenta jednadvacátého století

V dosavadní části práce jsme se seznámili s psychosociálními a socioekonomickými atributy současných vysokoškolských studentů, vykreslili jsme jejich demografickou strukturu i legislativní pozadí jejich studia. V samotném závěru aktuální podkapitoly nám tedy ještě zbývá odpovědět na otázku, kdo (či přesněji jací) vlastně dnešní vysokoškolští studenti jsou?

Jak registruje také Linhartová (2012, s. 119), na danou otázku neexistuje jednoduchá (ani jednoznačná) odpověď, neboť v současné době nejsou veřejně k dispozici výsledky šetření, jež by se danou problematikou detailněji zabývala. Sama však odkazuje na tematicky spřízněné průzkumy, realizované na Pedagogické fakultě Karlovy univerzity v první dekádě nového tisíciletí, které mj. odhalily mezi soudobými vysokoškolskými studenty pro danou generaci signifikantní osobnostní rysy, které (i oproti dřívějším kohortám) vykazovaly: větší otevřenost, přemíru kritičnosti, značné sebevědomí a asertivitu, kvalitní vybavenost znalostmi cizích jazyků či vysokou úroveň práce s informačními a digitálními technologiemi (tyto však nikoliv podpořeny vyšší samostatností či vyšší mírou zodpovědnosti).

Právě díky výše uvedeným znakům, zejména pak v záležitosti vazby na všudypřítomné digitální technologie, si aktuální generace (nejen) vysokoškolských studentů, vysloužila nálepkou D-generace (digitální generace), popř. Digital Natives (digitální domorodci), kteří se, jak reflektuje Husa (2012, s. 159-160), odlišují od tzv. Digital Immigrants (digitálních přistěhovalců), jež se, na rozdíl od prvních uvedené skupiny, nenarodili přímo do digitální-

ho (virtuálního) světa, nýbrž si tuto dimenzi života museli teprve osvojit. Husa (tamtéž) dále jmenuje některé trendy, jež jsou pro studenty narozené do současné informační éry charakteristické:

- Počítače nepředstavují technologii, nýbrž prostou součást života, bez níž už si tento svět vlastně ani nelze představit;
- Dřívější chvíle strávené u televize nahrazuje čas online, povětšinou na sociálních sítích;
- Každodenní skutečnost nahrazuje virtuální realita;
- Činnost je mnohem důležitější než znalost, neboť životnost informace v digitálním světě je krátká;
- Proces učení se odehrává ve stylu pokus-omyl (analogie k počítačovým hrám, která je naopak v kontrastu k logickému stylu řešení problémů, jež bylo možno nalézt u předchozích generací);
- Řešení více úloh najednou (tzv. multitasking) jako životní styl;
- Připojení do sítě jako životní nezbytnost (formou různých přístrojů, v módu „kdykoliv a kdekoliv“);
- Nulová tolerance pro ztráty času, související s životem „non-stop“.

Současná generace studentů bývá, mimo výše uvedená sousloví, z retrospektivní perspektivy rovněž často označována jako generace Z, v návaznosti na dřívější generace X (tj. generaci lidí, narozených v době od 60. do 80. let) a následné generace Y (v podstatě potomků generace X). Brončeková (2010) příslušníky novodobé generace, kteří přišli na svět v průběhu 90. let a na přelomu milénia, a jež tak v současné době teprve vstupují do sektoru terciárního vzdělávání (popřípadě na pracovní trh), nachází prizmatem konzumerismu. Dle autorky se jedná se o jedince, kteří se dokáží rychle adaptovat na nové situace, ale jež se naopak nedokáží dlouho soustředit. Připomíná dále, že této generaci se mnohdy říká také „tichá“, nebo „net generation“, přičemž všechna tři předchozí označení vyplývají ze základního rysu příslušníků této generace, což je snaha být „always on“, tedy pořád na příjmu, pořád online, neboť internet pro tyto jedince představuje zejména zdroj komunikace a zábavy.

Navzdory překotnému tempu, které příslušníci digitální generace Z preferují, však tito jedinci inklinují k jistému oddalování vlastní dospělosti (a s ní spjaté odpovědnosti z přijetí nových sociálních a profesních rolí), jež spočívá v prodlužování doby svého studia. Spo-

lečně s tímto trendem se posléze vyvíjí (a mění) motivace současných pomaturitních ročníků k vysokoškolské edukaci, kdy můžeme (i ve srovnání s přechozí generací) sledovat znaatelný posun současných studentů v chápání ekonomické funkce vysokoškolského vzdělání, které tak často bohužel není vázáno na zájem individua o konkrétní obor, nýbrž slouží jen jako jakýsi instrument k budoucímu naplnění ekonomické hodnoty vzdělání. (Menclová, Bašťová, 2005, s. 124-126; Thorová, 2015, s. 433-437)

3.3 Studenti vysokých škol v historických výzkumech hodnotové orientace

Ke konstrukčním pilířům každé empirické studie neodmyslitelně patří také shrnutí existujícího poznání zkoumané oblasti v kontextu zvolené cílové skupiny. Tu v případě aktuálního šetření tvoří studenti VŠ, přičemž konkrétní oblast našeho výzkumného zájmu u vybrané cílové skupiny nacházíme (v obecné rovině) ve sféře axiologie.⁶⁹ Naším posledním úkolem, respektive teoretickým východiskem v rámci první poloviny práce, bude proto sumarizovat dosavadní výzkumy, věnující se problematice hodnotové orientace studentů VŠ.

Vědomi si enormního rozsahu realizovaných výzkumů na dané téma a empirického fokusu naší práce, koncentrovaného na (v mnohých aspektech specifické) území ČR, omezíme se v následujícím výčtu pouze na tuzemská šetření. Akcent zde bude zcela zřetelně (a takřka výhradně) kladen na studie uskutečněné po roce 1989, neboť dřívější průzkumy axiologické sféry vykazují z našeho (dnešního) pohledu nižší míru validity a objektivitu, jednak z důvodu jejich konceptuální a metodologické neukotvenosti bez ucelené teoretické opory (studie hodnot byly v tomto období mnohdy koncipovány jen jako doplněk hlavního věcného a metodologického zacílení ústředního výzkumu), ale především z důvodu účelového pojetí drtivé většiny někdejších výzkumů, jejichž pojícím prvkem byla snaha o soulad a poplatnost ideologii tehdejšího režimu.⁷⁰

⁶⁹ Znovu opakujeme, že druhá centrální proměnná naší studie, subjektivně vnímaný sociální status, bude empiricky zjišťován ad hoc vytvořeným dotazníkovým nástrojem, na základě specifického konceptu, který je prakticky neslučitelný s dřívějšími studiemi SSS. Z tohoto důvodu v aktuální práci nesumarizujeme (všechna) dílčí šetření, týkající se (pouze) nezávisle proměnné. Nejznámější koncepty měření SSS, včetně jejich užití v „příkladových“ studiích, jsou pak součástí podkapitoly 2.4.

⁷⁰ Veškerá sociologická výzkumná činnost realizovaná před rokem 1989 byla poznamenána oficiální ideologií, kdy i výzkum v axiologické sféře se odvíjel na základě ideje marxismu-leninismu, díky čemuž byly výsledky většiny uskutečněných šetření zjednodušovány a zkráceny, a tím v podstatě devalvovány (Prudký, 2009a, s. 70).

Třebaže již přibližně od 60. let 20. století sledujeme zvýšený zájem sociologické obce o axiologickou oblast,⁷¹ jako první ucelený (a ideologií výrazněji nezatížený) oficiální výzkum mládeže, zahrnující současně, z hlediska výzkumného souboru, relevantní část vysokoškoláků (jednalo se o přibližně polovinu z celého výzkumného vzorku, zbylou část tvořili středoškoláci), můžeme jmenovat až mezinárodní komparativní dotazníkové šetření hodnotové orientace vybraných skupin české a německé mládeže, realizované roku 1988 oddělením pro výzkum mládeže Ústavu pro filozofii a sociologii Československé akademie věd. Hlavními tématy studie byly hodnotové orientace, životní cíle, profesionální fokus, reflexe budoucnosti a životní dráhy. Získaná data posloužila jako kontrolní základna k pozdější komparaci v dalších studiích hodnotové orientace mládeže. (Minksová, 2010, s. 42; Sak 2000: 255–269)

Po roce 1989 došlo ve sféře empirické reflexe hodnotové orientace české společnosti do slova k explozivnímu boomu. Problematikou axiologie se z různé perspektivy začíná zabývat řada výzkumníků, zkoumání hodnot (hodnotových struktur, preferencí, trendů ad.) se stává podstatným zájmem různých výzkumných center. Ze všech stran pozorujeme množící se snahy o zachycení axiologických struktur a tendencí v kontextu celé tuzemské populace, ale i jejich dílčích segmentů (dospělá populace, segmenty mládeže, atp.).⁷² Za hlavní prameny poznatků z axiologické oblasti (hovoříme-li o všeobecně mířených výzkumech, jehož jsou vysokoškoláci dílčí součástí) můžeme označit zejména práce *Centra pro výzkum veřejného mínění při Sociologickém ústavu Akademie věd* (dříve Institutu pro výzkum veřejného mínění při Českém statistickém úřadu, dále jen „CVVM“), projektu *European Value Study* (dále opět jen „EVS“) a *Centra ekonomických a sociálních strategií při Fakultě*

⁷¹ Z námi citovaných autorů můžeme v daném směru uvést práce Dobrovolského a Duplinské (1981), Gráce (1979) či Hudečka (1986), později empirickou činnost Machonina, Tučka a jiných. Z hlediska „oficiálních“ šetření zaměřených přímo na vysokoškolské studenty pak můžeme jmenovat longitudinální výzkum s názvem *Sociální a politický profil studentů UK*, realizovaný Ústavem marxismu a leninismu Univerzity Karlovy (v pěti etapách) v letech 1974-1978, v němž studenti posuzovali čtrnáct hodnotových položek, přičemž museli zároveň určit tu, kterou považují za nejdůležitější (Minksová, 2010, s. 45, 55).

⁷² Aktuální výčet zahrnuje pouze výzkumná šetření, zaměřená primárně (a cíleně) na hodnotovou orientaci vysokoškolských studentů. Jinak řečeno, neobsahuje axiologické studie orientované na mládež (popř. dospělou populaci) jako celek, neboť tyto položky by (z aspektu získaných dat) mohly působit jako zavádějící či zkreslující.

sociálních věd Univerzity Karlovy (dále jen „CESES“), a jejich kooperace.⁷³ (Prudký, 2004, s. 16-17; 2009a, s. 163-200; Rabušic, Hamanová, 2009, s. 13-16; Tuček, 2014)

Zaměříme-li se již přímo na námi zvolenou cílovou skupinu vysokoškolských studentů, pak v případě dlouhodobých průzkumů hodnotové orientace musíme v první řadě jmenovat dvě longitudinální výzkumná šetření spojená s vedoucí osobou Libora Prudkého a jeho týmem, a to: *Hodnotové orientace vysokoškoláků a Hodnotové orientace vysokoškoláků Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy* (Prudký, 2007). Do prvního uvedeného výzkumu (Hodnotové orientace vysokoškoláků z let 2002-2005) bylo zapojeno celkem dvanáct fakult čtyř univerzitních měst: Praha, Brno, Ostrava, Liberec (v každém z měst se výzkum uskutečňoval na třech fakultách: strojní, ekonomické/hospodářské a pedagogické), konkrétně pak vždy minimálně 100 studentů prvního ročníku každé oslovené fakulty.⁷⁴ Druhé šetření (Hodnotové orientace vysokoškoláků Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy z let 2002-2006), jehož zadavatelem bylo v prvních třech letech CVVO, dále pak CESES, se uskutečnilo celkem třikrát (ve dvouletých cyklech) a bylo do něj zahrnuto cca 270–400 studentů prvních ročníků Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Součástí dotazníkového nástroje všech studií byly indikátory, seskupené do tematických celků: hodnotové preference; hodnotové orientace; hodnotové rámce; normy chování; sociální, ekonomické a demografické charakteristiky (Minksová, 2010, s. 49-50; Prudký, 2004, s. 17-24; 2005; 2009, s. 163-200).

Oba longitudinální výzkumy byly navrženy tak, aby jejich výsledky byly srovnatelné jak mezi sebou navzájem, tak v návaznosti na jiná již provedená šetření v dané oblasti (např. EVS). Mezi výsledné poznatky pak mj. patřilo zjištění, že vysokoškoláci jsou proti celé populaci výrazně méně zaměřeni rovnostářsky a konformně a naopak jsou jasně blíže nakloněni trendům směřujícím k tolerantní, liberální a otevřené společnosti, s rostoucí hodno-

⁷³ *CVVM* uskutečňuje axiologické šetření v rámci kontinuálního výzkumu veřejného mínění („Jaké hodnoty jsou pro nás důležité?“), a to formou standardizovaného dotazování u osob starších 15 let, již od roku 1990 (Tuček, 2014, s. 5). *EVS* je mezinárodním srovnávacím projektem, realizovaným (v rámci ČR) v letech 1991-2008, mapující mj. vývoj postojů, hodnotových orientací a hodnotových preferencí české společnosti (starší 18 let) od počátku 90. let minulého století (Rabušic, Hamanová, 2009, s. 13). *CESES* je pravidelným zadavatelem a realizátorem výzkumů na téma životních strategií české společnosti (např. 2002) i hodnotových orientací vysokoškoláků - viz dále (Prudký, 2009a, s. 168-169).

⁷⁴ Výzkum probíhal ve dvou vlnách. Na první vlně výzkumu v roce 2002–2003 se podílelo CVVO, velikost vzorku byla 1121 respondentů a sběr dat realizoval POINT Praha. V druhé vlně z roku 2005 bylo dotazováno celkem 1074 respondentů, na výzkumu se podílel CESES a sběr dat zajistila agentura STEM Praha (Minksová, 2010, s. 49).

tou (blízkých) sociálních vazeb a snižující se hodnotou práce, politiky a náboženství. (Minksová, 2010, s. 49-50; Prudký, 2004, s. 17-24; 2005).

Mimo longitudinálně pojaté hodnotové orientace studentů vysokých škol, se u dané cílové skupiny pochopitelně (nejen) v posledních třech dekadách setkáváme také s dílčími tematicky zaměřenými studii, sledujícími specifické korelace, jakožto i (v obecném fokusu) parciální výzkumné soubory. Některé z nich si nyní v chronologickém pořadí uvedeme:⁷⁵

Svoboda (1991), věnující se ve své empirické činnosti axiologické oblasti,⁷⁶ zkoumal životní hodnoty vysokoškoláků v počátcích devadesátých let minulého století (tedy v období bezprostředně následujícím pádu totalitního režimu), přičemž hlavním zájmem jeho studie bylo monitorování změn hodnotových orientací, ke kterým dochází u studentů VŠ během studia. Jeho výzkumný soubor tvořili zástupci prvního a posledního (pátého) ročníku Filozofické fakulty tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnes Masarykovy univerzity) v Brně, jejichž hodnotová orientace byla zjišťována pomocí Rokeachova testu hierarchie hodnot. Výsledky výzkumu pak mj. prokázaly, že během studia na VŠ dochází k poměrně výrazným změnám hodnotových orientací studentů, u nichž se projevuje především postupný přechod od zaměření na vlastní osobu, s hodnotami typickými pro období adolescence (svoboda, krása, intelekt, důležitost přátelství či odmítání zahálčivého pohodlného života aj.), k orientaci na druhé, ale také odpovědnému přístupu k životu, vlastní budoucnosti i celé společnosti (o čemž vypovídá i výrazná preference hodnoty „světový mír“).

Šolcová a Kebza (2009) provedli v rámci rozsáhlého mezinárodního výzkumu zaměřeného na komparaci „osobní pohody vysokoškolských studentů“ jednotlivých zemí, eponymní českou část standardizovaného dotazníkového šetření u vysokoškoláků Filozofické fakulty a Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Výsledky tuzemského souboru (čítal 535 vysokoškoláků z uvedených fakult) přinesly některé zajímavé korelace osobní pohody k sebeurčujícím potřebám (kompetence, autonomie, vztahovost), ke konformitě, bezpečí a benevolenci Schwartzova hodnotového systému a k nezávislosti sebepojetí na vztazích s druhými osobami ze sebevysvětlující škály.

⁷⁵ Jsme si vědomi, že aktuální výčet je, z důvodu celkového kvanta výzkumů na dané téma, značně redukcí. Jeho určujícím kritériem je proto spíše snaha o prezentaci (v daném kontextu) tematicky odlišných studií věnující se axiologické problematice naší cílové skupiny, jež by měla v tomto posloužit také jako ukázka možnosti širokospektrálního uchopení zkoumané oblasti v pojetí různých autorských přístupů.

⁷⁶ Mimo uvedený výzkum provedl kupříkladu šetření hodnotových orientací středoškoláků, mladistvých toxikomanů a suicidantů.

O srovnání axiologické orientace studentů různých fakult VŠ se ve své studii pokusili Šmídová, Vávra a Čížek (2010), když konkrétně zjišťovali, jak vypadají hodnotové orientace studentů prvních ročníků tří typů fakult (technických, ekonomických a pedagogických) a s jakými dalšími proměnnými tyto orientace souvisí. Výběr souboru vysokoškoláků byl proto postaven na předpokladu vzájemných (zejména hodnotových) odlišností studentů na různých fakultách, geograficky rozmístěných po celém území ČR. Výzkum, vycházející z relativně nového (sociologicky zakotveného) pojetí hodnot (pojímajícího jak původní Schwartzův koncept hodnotových obrazů, tak Prudkého rozšiřující paradigma, jež rozlišuje mimo hodnotových orientací také hodnotové rámce, preference a normy) odhalil, že při srovnání fakult mezi sebou vystupují jako navzájem axiologicky nejvíce diferencované fakulty pedagogické a strojní. Zatímco tedy studenti strojních fakult akcentovali spíše položky indikující materialistickou (např. více vyzdvihují ekonomický význam svého vzdělání) a hédonistickou orientaci, studenti pedagogických fakult ztelněji tíhli k duchovním hodnotám a hodnotám seberealizace. Studenti fakult ekonomických pak byli ve většině případů, kde se mezi fakultami objevili významné rozdíly, situováni „mezilehle“, častěji blíže fakultám strojním nežli pedagogickým.

Specifickým fokusem (zajímavým i pro naši práci) se pyšní také výzkum Siče, Mrhálka a Kajanové (2012), kteří prostřednictvím Schwartzova dotazníkového nástroje PVQ u studentů (celkem 1701 respondentů) Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně zjišťovali: a) zda a jaká je souvislost hodnot vybraných sociodemografických charakteristik vysokoškoláků a jejich volbou studovaného oboru; b) jaký je vztah hodnot v souvislosti s preferovaným způsobem trávení volného času vysokoškolských studentů. Z výsledků šetření mj. rezultovalo, že studovaný obor nepředstavuje takový vliv na hodnotový systém studentů podle Schwartz, jako výzkumy mezifakultní (slabé korelace byly zaznamenány jen u některých oborů). Z aspektu sociodemografických charakteristik byl pak registrován trend, v němž výše kapesného úměrně determinovala „otevřenost studenta ke změně“ a „posílení jeho ega“. Dále byly zjištěny středně silné korelace u rozdělení času mezi zábavu a školu v případě hodnoty „požitkářství“ („požitkářští“ studující celkem logicky raději věnovali čas zábavě než studiu) a preference trávení volného času v přírodě u dimenze „posílení ega“ (studenti, pravidelně chodící do přírody vykazovali vysokou hodnotu „posílení ega“ a naopak nízkou hodnotu „překročení sebe sama“, jejíž vysoká hodnota dále příslušela hráčům počítačových her). Veskrze neočekávaným poznatkem pak bylo, že se výzkumem neprojevila žádná souvislost mezi hodnotou úspěch a poměrem mezi prací a zábavou

(předpokladem zde bylo, že studenti, kteří se orientují na úspěch, by se zároveň měli věnovat více studiu).

Ze zcela odlišné perspektivy posléze přistupoval k axiologickému výzkumu vysokoškoláků již citovaný tým výzkumníků - Šmídová, Vávra a Čížek, kteří se roku 2013 pokoušeli o empirické vymezení hodnotové struktury začínajících studentů VŠ v souvislosti s jejich vztahem k „jiným“, kdy tímto termínem označovali skupiny či osoby, které se nějakým způsobem (např. kulturou, vzhledem, životním stylem) liší od hlavních (přesněji majoritních) sociálních skupin (zde reprezentovaných zejména imigranty a lidmi žijícími v nouzi). Hlavním fokusem výzkumu tedy bylo ověření výzkumné otázky, v jakém vztahu jsou hodnoty spojené s „jinými“ propojené s další hodnotovou výbavou studentů VŠ. Výběrový vzorek tvořilo přes dva tisíce respondentů z ekonomických, strojních a pedagogických fakult (celkem 12 fakult sídlících v Brně, Liberci, Praze a Ostravě), kteří byli dotazováni formou škálových položek vztahujících se k jednotlivým výroky v rámci zvoleného tématu. Výstupem byla identifikace tří různých typů studentů: TYP 1 zahrnoval negativní - restriktivní postoje studentů; TYP 2 obsahoval pozitivní – otevřené postoje respondentů; TYP 3 pojímal postojově nevyhraněné studenty. V souboru vyhraněných studentů několikašobně převažoval TYP 1, který se tak stal objektem další faktorové analýzy, jež odhalila, že pro uvedenou kategorii vysokoškoláků (z hlediska socio-demografické charakteristiky zde spadaly většinou muži a také ti, kdo pocházeli ze spíše materiálně dobře zajištěných ateisticky založených rodin; z hlediska oboru se jednalo převážně o studenty strojních fakult) je typická větší míra hédonismu, individualismu (včetně zaměření na sebe) a částečně i konformismu na jedné straně, a na straně druhé potom menší míra rovnostářství nebo zaměření na blízké vztahy (rodinné či přátelské). (Šmídová, Vávra a Čížek, 2013)

Navzdory uvedenému výčtu studií, které (až tvoří pouze zlomek všech výzkumných šetření uskutečněných v posledních třiceti letech v dané oblasti) vypovídají o rozmanitosti přístupu ke zkoumání jednotlivých segmentů axiologické reality vysokoškolských studentů (a jejich interních korelací), v tuzemské empirické sféře vymezeného období (na rozdíl od ekvivalentně zaměřené sféry zahraniční) prakticky nenalezneme žádnou oficiální výzkumnou práci cíleně mapující vztah mezi (subjektivním) sociálním statutem a hodnotovou orientací studentů VŠ, a to i přesto, že (jak jsme zmiňovali v jedné z předchozích kapitol) existuje řada historických důkazů o vlivu sociální pozice (a původu) a s ním spjatých dalších dílčích zdrojů sociální stratifikace (zaměstnání, vzdělání, materiální status, životní styl aj.) na tvorbu, formování, udržení, vývoj a změnu axiologické struktury člověka.

Snad jedinou světlou výjimku (ve smyslu přiblížení se uvedeným empirickým parametrům a konceptu) v tomto tvoří výzkumná studie, která byla publikována v odborném časopise Československá psychologie Vladimírem Řehanem a Panajotisem Cakirpaloglu (2000), a jež nese název *Sociální status a hodnotová orientace mladé generace*. Toto šetření bylo realizováno jako součást rozsáhlého výzkumu z přelomu tisíciletí, jenž se zaměřoval na některé sociálně psychologické charakteristiky „současné“ české populace. Výchozím měřítkem studie, vedené výše uvedenou dvojicí autorů, bylo zjištění sociálního statusu a preference terminálních a instrumentálních hodnot v generaci mladých lidí, kteří vstupují do produktivního života. Výzkum byl proveden metodou dotazování s využitím Rokeachovy škály (pro oblast hodnot respondentů) a Indexu sociální pozice (ten pro stanovení sociálního statusu respondentů integroval stratifikační vlivy vzdělání, zaměstnání a příjmu v rodinách respondentů), na vzorku 1074 osob ve věku 18 až 22 let, jež zahrnoval 678 mužů a 376 žen z různých vzdělávacích a profesních kategorií. Samotné ověřování hypotézy o vlivu sociálního statusu na hodnotovou orientaci mladých lidí bylo odvozeno z míry a směru korelační vazby obou proměnných (korelační analýzou).

Výsledkem studie bylo poznání, že příslušnost k určité společenské vrstvě zřetelně neovlivňuje strukturu či hierarchii hodnot mladé generace. Mezi dílčí poznatky, které šetření odhalilo, pak patřilo zjištění, že zkoumaná věková skupina adolescentů a mladých dospělých je obecně méně pragmaticky a hédonisticky orientovaná, než napovídá povrchní zkušenost. Z životních cílů (respektive nabízených hodnot) preferuje svobodu, rodinné bezpečí, zralou lásku, štěstí, upřímné přátelství, mír ve světě a vnitřní harmonii. (Řehan a Cakirpaloglu, 2000)

Analýzou získaných dat byly konečně detekovány rovněž shluky synergických (součinných) a antagonických (protichůdných) hodnot, kdy například preference hodnoty moudrosti byla úzce spojena s preferencí hodnot sebeúcty a upřímného přátelství, a naproti tomu s „moudrostí a sebeúctou“ se ve výsledku neslučovaly položky pohodlný či vzrušující život a pocit úspěšnosti. (Řehan a Cakirpaloglu, 2000)

Fakt, že v současném oficiálním sociologickém prostředí ČR stále absentuje komplexní výzkumné šetření, jež by se primárně koncentrovalo na zmapování korelace mezi subjektivní sociální pozicí a hodnotovou orientací vysokoškolských studentů, poměrně symbolicky zakončuje teoretickou část naší práce a stává se pomyslnou vstupní branou a rovněž hozenou rukavicí pro nadcházející empirickou část naší studie.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA EMPIRICKÉ ČÁSTI

Empirická část diplomové práce koreluje s ústředním fokusem celé studie, jež spadá do bohaté a širokospektrální axiologické oblasti. Ta vyniká jak svou nadčasovostí (a stálou aktuálností), tak jistou rozmanitostí, která se, mimo jiné, promítá také do množiny konceptů a autorských perspektiv, z nichž lze přistupovat k jejímu multidimenzionálnímu zkoumání.

Z teoretických východisek, která byla vymezena v rámci tří kapitol první části práce, a na něž aktuální úsek studie přímo navazuje formou „klasického“ (tj. kvantitativního) výzkumného šetření, již víme, že hodnotovou orientaci (nejen) naší cílové skupiny vysokoškolských studentů ovlivňuje řada faktorů. Nejvíce akcentované z nich (zpravidla pohlaví, věk, vzdělání, rodina, škola, vrstevnická skupina aj.) se, ve větší či menší míře a při (většinou jen nuančně) odlišné operacionalizaci, stávají frekventovanou proměnnou axiologicky zaměřených výzkumů, jejichž cílem je prokázat parciální souvislost či vliv uvedených činitelů (proměnných) na hodnotovou strukturu člověka. I v jinak vysoce skloňované hodnotové sféře se však nalézají stále relativně méně probádané a definované kauzální faktory, respektive korelační vazby.

Jedním z často opomíjených faktorů, participujících na výsledné podobě hodnotové orientace jedince, takřka každého věku, je společenské postavení neboli sociální status člověka. Třebaže, jak jsme se rovněž přesvědčili v předchozí části práce, lze v axiologickém prostředí vystopovat empirické studie, věnující se (ač obvykle jen dílčím způsobem) sociálnímu postavení člověka, jakožto jednomu z činitelů tvorby jeho hodnotového systému, drtivá většina z nich v nastolené interakci pracuje pouze s objektivní podobou uvedeného stratifikačního ukazatele, měřeného skrze „externí“ charakteristiky života individua, a nedává tak účastníkům výzkumu možnost vyjádřit v dané záležitosti svůj vlastní (tj. subjektivní) pohled.

Uvedenou „mezeru“ v pomyslném korelačním řetězu se proto pokouší zaplnit naše současná studie, která si klade za cíl postihnout vazbu (či spíše dílčí korelace) mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem a hodnotovou orientací studentů vysokých škol. K tomuto účelu si dále stanovuje adekvátní empirická (či lépe metodologická) východiska a parciální výzkumné cíle, které si na ploše následujících několika kapitol důkladněji rozebereme.

4.1 Výzkumné téma

Jak předestřela dosavadní část naší studie, rámcovou výzkumnou oblast, v jejímž kontextu se bude odvíjet celé naše empirické šetření, představuje axiologická sféra. Vzhledem k proklamovanému tematickému rozsahu hodnotové oblasti, bylo však pochopitelně nutné se v daném paradigmatu, pro zachování kýžené relevance současného studie, konkrétněji vymezit. Po zvážení všech dostupných potenciálních alternativ, v souladu s reflexí existujícího poznání v axiologické sféře, jsme dospěli k následujícímu zaštiťujícímu obecnému výzkumnému tématu:

Vztah subjektivní dimenze sociální stratifikace k hodnotové orientaci studentů vysokých škol

Výchozí (teoretický) kontext k uvedenému výzkumnému tématu nám poskytla teoretická část práce. Na základě těchto teoretických východisek nyní přistoupíme k další výzkumné fázi, v níž si definujeme již konkrétněji uchopený výzkumný problém a s ním spjaté empirické cíle naší studie.

4.2 Výzkumný problém

V souladu se zvoleným výzkumným tématem a v kontextu nastolené preference hierarchického přístupu ke společenskému rozvrstvení, můžeme za elementární výzkumný problém naší práce v obecné rovině označit:

Souvislost mezi subjektivně vnímaným společenským postavením a axiologickou orientací studentů vysokých škol.

Z hlediska upřesnění empirického fokusu je vhodné formulovat výzkumný problém také prostřednictvím výzkumné otázky.⁷⁷ Hlavní relační výzkumná otázka⁷⁸ našeho šetření zní:

Existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem studentů vysokých škol a jejich hodnotovou orientací?

⁷⁷ Viz též Chráska (2016, s. 13-14)

⁷⁸ Relační charakter výzkumného problému (respektive výzkumné otázky) byl zvolen (a tedy upřednostněn před potenciálním kauzálním přístupem ke zkoumání dané problematiky) s ohledem na možnosti aktuální studie, ve smyslu dosažení relevantních a statisticky podložených výsledků a zjištění, na nichž bude (v případě prokázání statistické korelace mezi proměnnými) možné v budoucnu postavit další výzkum, který bude již cíleně zaměřen na určení přímého (jednostranného či oboustranného) příčinného vztahu mezi zkoumanými fenomény.

Pro snazší identifikaci hlavního a dílčích výzkumných cílů si z uvedeného výzkumného problému (respektive výzkumné otázky) deduktivní metodou vyvodíme pět klíčových specifických výzkumných otázek, z nichž první dvě vykazují deskriptivní charakter, týkající se charakteristiky obou proměnných, a následující tři se zakládají na předchozím poznání, přičemž se dotazují na centrální i dílčí korelace mezi zkoumanými proměnnými:

1. Jak studenti vysokých škol subjektivně vnímají své společenské postavení?
2. Jaká je struktura hodnotové orientace studentů vysokých škol?
3. Existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a strukturou jejich hodnotové orientace (tj. strukturou vyšších axiologických dimenzí dle konceptu S. H. Schwartze)?
4. Existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a jejich axiologickou preferencí individuálních či kolektivních (respektive společenských) zájmů?
5. Jakým způsobem koreluje výsledná struktura hodnotové orientace studentů vysokých škol s jednotlivými (dílčími) dimenzemi sociální stratifikace (tj. materiální zabezpečení, moc a prestiž)?

4.3 Cíle výzkumu

Ke zvolenému výzkumnému tématu, potažmo definovanému výzkumnému problému, se váží rovněž empirické cíle naší studie. Hlavní cíl šetření byl již de facto nastíněn a můžeme jej tudíž formulovat jako zjištění:

Zda a jakým způsobem koreluje subjektivně vnímaný sociální status s hodnotovou orientací studentů vysokých škol.

Pro podporu dosažení uvedeného obecného (základního) empirického cíle a v souladu s dílčími (tj. specifickými) výzkumnými otázkami jsme si dále v rámci současné studie stanovili tři následující (chronologicky seřazené) stěžejní výzkumné cíle parciální, jež v sobě pojímají další jednotlivé (cílové) aktivity:

1. Zjistit, jak vnímají studenti vysokých škol své společenské postavení, tj. získat přehled o subjektivním sociálním statusu zvolené cílové skupiny vysokoškoláků prostřednictvím tří elementárních dimenzí sociální stratifikace, tzn. získat u vymezeného souboru informace o jejich subjektivně vnímané:
 - situaci v oblasti materiálního zabezpečení,

- moci,
 - osobní prestiži.
2. U identického výzkumného souboru zmapovat strukturu hodnotové orientace, a tedy:
- Získat poznatky o rozložení hodnot vysokoškoláků, respektive tzv. hodnotových typů (dle konceptu Shaloma H. Schwartze) v rámci jejich axiologického systému;
 - Definovat u uvedené skupiny respondentů axiologické dimenze vyššího řádu (v rámci Schwartzovy typologie hodnot) a určit jejich vzájemný podíl ve struktuře hodnotového systému vysokoškoláků.
 - Na základě získaných poznatků o rozložení jednotlivých axiologických dimenzí určit, dle Schwartzova schématu, podíl studentů orientovaných na:
 - a) individuální zájmy,
 - b) kolektivní (společenské) zájmy.
3. Na základě prvních dvou bodů u zvolených studentů vysokých škol analyzovat (a vyhodnotit), zda existuje korelace mezi subjektivním vnímáním jejich sociální pozice a dominancí konkrétních axiologických dimenzí vyššího řádu v jejich hodnotové struktuře, a tedy zejména:
- Analyzovat korelaci mezi získaným souhrnným indexem subjektivního sociálního statusu (zahrnující všechny sledované dimenze sociální stratifikace) a výslednou strukturou (tj. vyššími axiologickými dimenzemi) hodnotové orientace studentů vysokých škol;
 - Determinovat vazbu „indexikálně“ zachycených dimenzí subjektivního sociálního statusu vysokoškoláků (tj. materiálního zabezpečení, moci a prestiže) s výslednou strukturou hodnotové orientace studentů.

4.4 Formulace hypotéz

Jelikož jsme si již definovali výzkumné téma, výzkumný problém i hlavní a dílčí cíle našeho empirického šetření, můžeme nyní přistoupit ke druhému klíčovému bodu metodologické části práce, a tudíž k formulaci příslušných věcných hypotéz, jejichž platnost budeme následně statisticky verifikovat.

Hypotézy jsou v aktuálním šetření stanoveny tak, aby nám poskytly odpověď na hlavní (obecnou) výzkumnou otázku, respektive v logickém sledu zodpověděly 3. až 5. specifickou výzkumnou otázku (dále jen „SVO“), neboť první dvě specifické výzkumné otázky (a rovněž parciální výzkumné cíle)⁷⁹ vykazují, jak již bylo řečeno, pouze deskriptivní (a v podstatě instrumentální) charakter, když postupně definují dvě bazální proměnné celé studie, tj. subjektivní sociální status a hodnotovou orientaci studentů VŠ, čímž vytvářejí nezbytnou základnu pro možnost následného ověření námi formulovaných předpokladů.

Pro možnost zodpovězení následných tří výzkumných otázek (dvou relačních a jedné deskriptivní) konečně stanovujeme tyto věcné hypotézy:⁸⁰

SVO3: *Existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a strukturou jejich hodnotové orientace?*

H1: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference vyšší axiologické dimenze „otevřenost změn“

H2: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H3: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

H4: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

SVO4: *Existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a jejich axiologickou preferencí individuálních či kolektivních (respektive společenských) zájmů?*

H5: Existuje souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference individuálních zájmů.

H6: Existuje souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference kolektivních zájmů.

⁷⁹ Tj. specifické výzkumné otázky: 1. Jak studenti vysokých škol subjektivně vnímají své společenské postavení?; 2. Jaká je struktura hodnotové orientace studentů vysokých škol?

⁸⁰ Hypotézy jsou formulovány vždy ve vazbě ke konkrétní (specifické) výzkumné otázce.

H7: U vysokoškolských studentů existují rozdíly v subjektivně vnímaném sociálním statusu v závislosti na axiologické preferenci individuálních či kolektivních zájmů.

SVO5: *Jakým způsobem koreluje výsledná struktura hodnotové orientace studentů vysokých škol s jednotlivými (dílčími) dimenzemi sociální stratifikace (tj. materiální zabezpečení, moc a prestiž)?⁸¹*

H8: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H9: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

H10: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H11: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

H12: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

H13: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

4.4.1 Definice a operacionalizace proměnných

Abychom mohli stanovené věcné hypotézy v analytické části práce transponovat do statistické podoby a dospět tak v konečném důsledku k jejich ověření (testování), potažmo zodpovězení klíčových výzkumných otázek, je nutno jednotlivé proměnné, jež v jejich formulaci vystupují, nejprve operacionalizovat, tj. „vhodně vyjádřit pro možnost jejich přesného zachycení (měření)“ (Chrásková, 2016, s. 62). Nežli tedy přistoupíme k další fázím výzkumného „designu“, důkladněji se seznámíme s jeho dílčími statistickými proměnnými:

⁸¹ Specifická (subjektivní) volba hypotéz, náležících k páté SVO je zdůvodněna v příslušném úseku analytické části práce, tj. v podkapitole 6.2.

Subjektivně vnímaný sociální status (centrální nezávisle proměnná)

Subjektivně vnímaný sociální status (jinak též subjektivní sociální status, dále opět jen „SSS“) tvoří ústřední nezávisle proměnnou celého výzkumného šetření, která ovlivňuje jeho centrální závisle proměnnou (hodnotovou orientaci studentů, viz níže) u zvolené cílové skupiny osob (studenti VŠ). Při operacionalizaci SSS jako proměnné vycházíme z multidimenzionálního pojetí sociálního statusu, po vzoru konceptualizace sociálního rozvrstvení M. Webera a především G. E. Lenskiho,⁸² a tedy konstruujeme společenské postavení člověka na jeho subjektivní perspektivě ve třech definovaných základních stratifikačních dimenzích:

1. *materiálním zabezpečení* – dimenze bude zjišťována jako socioekonomický rozměr v závislosti na příjmech a materiálním zázemí jedince;
2. *moci* – dimenze bude určována především z hlediska autority, sociálního vlivu a podílu osoby na rozhodování (tj. moci);
3. *prestiži* – dimenze bude definována jako symbolický rozměr SSS ve smyslu reflexe společenského kreditu a zčásti také sociálního kapitálu respondenta.

Hodnota SSS bude následně vymezena (tj. „měřena“) jako aritmetický průměr bodového skóre, dosaženého u jednotlivých položek ad hoc vytvořené části výzkumného nástroje (věnované zjišťování SSS), v závislosti na míře souhlasu respondenta s předloženými výroky (tj. subjektivně vnímané analogie jednotlivých výroků se sebou samým), na šestibodové škále, kde 1 bod značí minimální „podobnost“, respektive akceptaci výroku, a 6 bodů naopak maximální subjektivní analogii mezi projektovanou osobou a respondentem.⁸³

Vzhledem k využití aritmetického průměru u bodového skóre určujícího SSS respondentů se tudíž jedná o *kardinální* (jinak též *metrickou*), přesněji řečeno *intervalovou proměnnou*.

Hodnotová orientace studentů VŠ (centrální závisle proměnná)

Hodnotová orientace naší cílové skupiny, jakožto ústřední (závisle) proměnná celého výzkumu, bude zjišťována prostřednictvím již představeného standardizovaného dotazníku

⁸² Viz podkapitola 2.3 a její další strukturální „subčásti“.

⁸³ První položka dané příslušné dotazníkové části zjišťující SSS respondentů (tj. výrok *Jako student vysoké školy mám „hluboko do kapsy“*), bude vzhledem ke svému reverznímu charakteru (tj. formulaci) rovněž reverzně „skórována“. O struktuře a jednotlivých položkách výzkumného nástroje více pojednává podkapitola 4.6 a příloha III.

hodnotových portrétů Shaloma S. Schwartze (dále opět jen „PVQ“), který vyobrazuje axiologickou orientaci jedince strukturálním způsobem, a to skrze inklinaci respondenta k jednotlivým hodnotovým typům, jež rovnoměrně zastupují položky dotazníku, tj. výroky, prezentující popisy různých osobností, s nimiž se dotazovaná osoba rozličnou měrou ztotožňuje zachycením domnělé podobnosti projektované osoby se sebou samým na bodové škále (opět v intervalu od 1 do 6).⁸⁴

Na základě vyhodnocení položek dotazníku bude rovněž hodnotová orientace v našem výzkumu vyjádřena průměrnou hodnotou zastoupení jednotlivých hodnotových typů (sebeřízení, stimulace, hédonismus, úspěch, moc, bezpečnost, tradice, konformismus, benevolence, univerzalizmus),⁸⁵ respektive vyšších axiologických dimenzí (viz níže) v osobnosti respondenta.

Struktura hodnotové orientace - vyšší axiologické dimenze („operacionalizovaná“ závisle proměnná)

Vzhledem k obvykle nízké míře vnitřní reliability jednotlivých (základních) axiologických typů generovaných z PVQ, a pro získání statisticky významnější (resp. více prokazatelné) korelace výsledných hodnot závisle proměnné s proměnnou SSS, jsme se, jak doporučuje sám autor zvoleného strukturálního modelu hodnot Shalom S. Schwartz, v rámci aktuální studie rozhodli pro seskupení základních deseti hodnotových typů (viz výše) do čtyř vyšších axiologických dimenzí (jinak též axiologických dimenzí „vyššího řádu“), jež budou považovány jako výchozí pro stanovení výsledné hodnotové orientace cílové skupiny osob. Jsou jimi:

1. *Otevřenost změně*, zahrnující základní hodnotové typy sebeřízení, stimulace a hédonismus;⁸⁶
2. *Posílení ega*, zaštiťující položky moc a úspěch;

⁸⁴ Více o technice PVQ viz podkapitoly 1.4.4. a 4.6.

⁸⁵ U PVQ v obecné rovině platí, že čím vyšší je získaný průměr respondenta u daných položek dotazníku (tj. portrétů), tím vyšší je jeho preference jim odpovídajících (resp. k nim vztažených) hodnotových typů.

⁸⁶ Axiologický typ „hédonismus“ (požitkářství) v sobě obsahuje jak (ve větší míře) prvky „otevřenosti ke změně“, tak (v nízkém podílu) prvky „posílení ega“. V kontextu operacionalizace indexů vyšších axiologických dimenzí však bývá (resp. jeho průměrný index) zpravidla řazen (pouze) ke kategorii „otevřenost ke změně“. Ze stejného konceptu proto vycházíme také v rámci naší studie.

3. *Překročení sebe sama*, pojímající základní hodnotové typy benevolence a universalismus;
4. *Konzervace*, jež slučuje základní hodnotové typy konformismus, bezpečnost a tradice;

Výsledná hodnota uvedených axiologických dimenzí vyššího řádu bude následně u každé z nich vyjádřena jako průměrná hodnota základních hodnotových typů spadajících do příslušné kategorie (tj. „vyšší“ dimenze), dle výše uvedeného rozdělení.

Vzhledem k užitému konceptu tak lze rovněž závisle proměnnou naší studie (reprezentovanou uvedenými vyššími axiologickými dimenzemi) označit jako *metrickou (intervalovou)*.

Individuální vs. kolektivní zájmy (dílní nezávisle proměnná)⁸⁷

Základní proměnné naší studie byly vymezeny a operacionalizovány. V kontextu výzkumem stanovených hypotéz se však dále setkáváme ještě s výše uvedenou kategorií (respektive dílní proměnnou), kterou je nezbytné si rovněž definičně přiblížit.

V teoretické části práce jsme uváděli, že Schwartzovo strukturální členění hodnotových typů (a jejich schématické rozložení do kruhového grafu) dělí hodnoty, mimo uvedené, na dvě „vyšší“ dimenze, jež odpovídají individuálním zájmům jedince na straně jedné (ty se nacházejí v levé polovině kruhového diagramu) a kolektivním („společenským“) zájmům respondenta na straně druhé (situované do pravé poloviny diagramu). Mezi hodnotové typy ztělesňující *individuální zájmy* Schwartz řadí: moc, úspěch, hédonismus, stimulaci a samostatnost. Jako ryze *kolektivní* pak označuje axiologické typy: benevolence, tradice a konformismus. Zbývající typy universalismus a bezpečnost, dle jeho pojetí, zrcadlí jak individuální, tak kolektivní cíle hodnot, a tedy zaujímají hraniční pozice kruhového spektra.

Ze stejného konceptu členění (respektive preference) hodnot budeme v naší studii vycházet při rozdělení výběrového souboru respondentů, přičemž příslušnost studenta k jedné ze

⁸⁷ Třebaže je hodnotová orientace v elementární (tj. obecné) rovině naší studie koncipována jako závisle proměnná, v kontextu příslušné hypotézy (tj. H7) plní funkci nezávisle proměnné, na jejíchž vlastnostech (respektive kategoriálních znacích) jsou (pro tento případ) definovány atributy závisle proměnné (tj. hodnota průměrného indexu SSS). Jinými slovy, H7 jako jediná ze stanovených hypotéz, sleduje (tj. měří) asociaci mezi základními proměnnými reverzním způsobem. Více (včetně zdůvodnění tohoto kroku) viz v podkapitole 6.2.

skupin bude určena vypočítanou průměrnou hodnotou zjištěnou u daného jedince v kontextu hodnotových typů spadajících do adekvátní vyšší axiologické kategorie.⁸⁸

Z důvodu arbitrární klasifikace této dílčí proměnné (či lépe respondentů), do dvou skupin (tj. na vysokoškoláky, preferující ve svých axiologických strukturách: a) individuálně zaměřené hodnoty; b) kolektivně zaměřené hodnoty) hovoříme tentokrát o *kategoriální (nominální) proměnné dichotomického charakteru*.⁸⁹

4.5 Popis výzkumného souboru

Výzkumný soubor (jinak též výzkumný vzorek) pro empirickou část naší studie volíme v souladu se zaměřením celé naší studie, jejíž cílovou skupinu tvoří studenti vysokých škol ČR. V rámci poslední kapitoly teoretické části práce jsme vymezili současné vysokoškoláky jako poměrně (přinejmenším věkově) nesourodou skupinu osob, jejíž heterogenita je dána především formou studia a pak také právní formou instituce, jež za tímto účelem navštěvují. V prvním případě jsme odlišili studenty „tradiční“, jež nastupují ke studiu na vysoké škole v krátkém časovém sledu po absolvování předchozího stupně (středoškolského) vzdělání a zapisují se k prezenčním studijním programům, a studenty „netradiční“, jež se skládají z různorodých věkových skupin a kohort a kteří v daném směru preferují kombinované (popř. distanční) studium. V druhém případě jsme se v kontextu terciárního vzdělávání ČR již seznámili s „bezplatným“ studiem na veřejných VŠ a „placeným“ studiem na soukromých VŠ.

Vzhledem k postulátu (nejen) věkové homogenity jsme se při výběru výzkumného souboru našeho šetření rozhodli upřednostnit účastníky prezenčních studijních programů VŠ, a to v rámci veřejného vysokého školství, které s ohledem na charakter nezávisle proměnné naší studie (SSS) představuje „typ“ VŠ, jež je méně zatížen rozsahem činitelů, které mohou výsledky zjišťované korelace mezi SSS a hodnotovou orientací vysokoškoláků ovliv-

⁸⁸ Hodnotové typy universalismus a bezpečnost nebudou, vzhledem ke svému ambivalentnímu charakteru, zahrnuty do průměru ani jedné z uvedených vyšších axiologických dimenzí. Alternativou by bylo průměrné indexy uvedených základních axiologických typů rozdělit arbitrárně či je zařadit do výsledné hodnoty obou vyšších kategorií. To by však v prvním případě znamenalo potenciální zkreslení výběru subjektivní volbou (u níž nepanuje jednotný autorský konsenzus ani neexistuje úzus na úrovni odborné obce), případný druhý krok by potom vedl k „rozmělnění“ hodnot výsledných indexů, jež by tímto nabraly konvergentní směr. Proto v daném případě volíme raději zmiňovanou první „selektivní“ variantu.

⁸⁹ Operacionalizace (v rámci H7) závisle proměnné, tj. SSS se ani u příslušné sedmé hypotézy nemění (tj. zůstává v platnosti její status kardinální proměnné).

nit (zkreslit), a to především proto, že poskytuje relativně rovnocenné (socioekonomické aj.) podmínky vysokoškolského studia pro všechny zúčastněné.

Základní soubor našeho výzkumu jsme si tedy de facto definovali. Tvoří jej (všichni) *studenti prezenční formy studia veřejných vysokých škol České republiky*, tedy kohorta osob (zpravidla) ve věku 19 – 26 let, převážně narozených v druhé polovině 90. let minulého století, jež v naší práci mj. definujeme jako digitální generaci (jinak též generaci Z).⁹⁰ Jelikož však takto definovaný základní soubor v současné době (akademickém roce 2018/2019), dle dostupných statistických údajů (MŠMT, [2019])⁹¹ tvoří přibližně 208 tisíc osob, je pochopitelně (alespoň z pozice „běžného“ výzkumníka - jednotlivce) takřka nemožné provést exhaustivní výběr a oslovit uvedený základní soubor v celé šíři. Jako nezbytný krok se naopak jeví daný počet respondentů do jisté míry redukovat a nalézt optimální výzkumný "vzorek", jež bude v našich empirických silách (tj. z pozice studenta kombinované formy VŠ) relevantně oslovit.

Vzhledem k časovým, logistickým a zejména přístupovým (ve smyslu kontaktování potenciálních respondentů) možnostem,⁹² a především pak na základě fokusu našeho výzkumu, který meritorně zjišťuje korelaci mezi SSS a hodnotovou orientací, a jež se soustředí na cílovou skupinu, u níž, z aspektu zobecnitelnosti empirických výsledků nejsou primárně určující geografické ukazatele (místo/poloha bydliště, regionální prostředí apod.), potažmo ani typ studované VŠ (fakulty, studijního programu atd.) respondenta, jsme se rozhodli při volbě výzkumného souboru využít realizace dostupného strukturovaného výběru (v němž výběrový soubor reflektuje strukturu souboru základního). V jeho rámci jsme se posléze zaměřili na geograficky spřízněný region Zlínského kraje s cílem: a) získat relevantní zobecnitelná data o kauzalitě stanovených proměnných zvolené cílové skupiny v kontextu specifické (jihovýchodní) oblasti ČR;⁹³ b) zvýšit potenciální návratnost vlastního dotazní-

⁹⁰ Více viz podkapitola 3.2.4.

⁹¹ Viz též Příloha I.

⁹² Přístup k oslovení studentů jednotlivých fakult (potažmo studijních programů, oborů atd.) univerzit je poskytován pouze na základě platných legislativních předpisů, a to výhradně pro účely MŠMT, popř. u dílčích studií konkrétních institucí z univerzitní úrovně, což ve výsledku značně komplikuje (ne-li přímo eliminuje) možnost oslovit vybrané (tj. vylosované či jinak systematicky „vytypované“) studenty na celostátní úrovni. Z tohoto důvodu byla v našem šetření vyloučena také potenciální aplikace prostého náhodného výběru a jeho variací.

⁹³ V uvedeném záměru jsme si vědomi faktu, že pouze poměrná část zájemců o vysokoškolské studium, pocházející z oblasti Zlínského kraje zůstává v daném regionu také studovat VŠ, jakožto i skutečnosti, že značná část studentů VŠ Zlínského kraje je tvořena osobami z rozličných (zejména sousedících) regionů. Popisovaný

kového výzkumného nástroje z důvodu všeobecně lepší součinnosti s VŠ (přesněji řečeno studenty VŠ) v dané oblasti.

Náš výběrový vzorek dále poměrně logicky tvoří studenti Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně (dále jen „UTB“), jakožto již tradiční (a v rámci výzkumem stanovených kritérií v podstatě jediné relevantní) veřejné vysoké školy univerzitního typu, sídlící v krajském městě zvoleného regionu.

UTB byla jako samostatná instituce daného typu zřízena k 1. lednu 2001,⁹⁴ kdy došlo k fúzi dvou dřívějších univerzitních fakult, Fakulty technologické (její historie se datuje až do roku 1969, kdy působila jako samostatná fakulta Vysokého učení technického v Brně) a Fakulty managementu a ekonomiky (se vznikem roku 1996), v jeden univerzitní celek. V dalších letech se k uvedenému „dvoufakultnímu“ univerzitnímu jádru postupně svým vznikem připojily další čtyři fakulty: Fakulta multimediálních komunikací (2002), Fakulta aplikované informatiky (2006), Fakulta humanitních studií (2007) a konečně Fakulta logistiky a krizového řízení (2009), sídlící doposud jako jediná mimo Zlín (tj. v Uherském Hradišti). V současnosti tak UTB nabízí možnost studia na šesti jmenovaných fakultách, jež se dále strukturálně větví do několika „ústavů“, respektive množiny akreditovaných studijních programů a posléze studijních oborů, s možností studia v prezenční i kombinované formě.⁹⁵ (Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, ©2019)

S ohledem na skutečnost, kdy pro naši studii není určující typ studované fakulty oslovených studentů,⁹⁶ můžeme tedy za výsledný **výběrový soubor** naší studie označit všechny *současné studenty prezenčních studijních programů Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně*. V kontextu zvolené instituce proto lze relevantně hovořit o exhaustivním výběru respondentů (tj. celkem 4971 studentů, jež v akademickém roce 2018/2019 odpovídají cílové skupině výzkumného šetření).

demografický fenomén však není pro naše aktuální šetření a jeho sledované korelace směrodatným, a proto nebude výzkumem dále reflektován.

⁹⁴ Zákonem č. 404/2000 Sb. ze dne 19. října 2000, o zřízení Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně.

⁹⁵ V prezenční formě, jež tvoří náš výběrový soubor, se v probíhajícím akademickém roce 2018/2019 jedná o 61 akreditovaných studijních programů, respektive 105 studijních oborů UTB (Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, 2018).

⁹⁶ Třebaže přirozeně reflektujeme, že i tento faktor, spolu s dalšími, může ovlivnit výslednou axiologickou orientaci našich respondentů, o čemž se také zmiňujeme v teoretické části práce (viz podkapitola 1.5).

Počty studentů, jež se v aktuálním akademickém roce účastní prezenčních forem studijních programů UTB, včetně jejich strukturální příslušnosti k jednotlivým fakultám univerzity a stupni vysokoškolského studia sumarizuje následující tabulka:⁹⁷

Tabulka 6 Studenti prezenčních studijních programů UTB v akademickém roce 2018/2019 (Zdroj: MŠMT, [2019] - vlastní zpracování)

Studovaná fakulta/ UTB	Stupeň vysokoškolského studia		Celkem
	Bakalářský	Magisterský	
Technologická	731	201	932
Managementu a ekonomiky	710	290	1000
Multimediálních komunikací	532	276	808
Aplikované informatiky	507	118	625
Humanitních studií	962	170	1132
Logistiky a krizového řízení	360	114	474
UTB celkem	3802	1169	4971

4.6 Metoda sběru dat

Na základě charakteru výzkumného problému, který v bazální rovině zjišťuje korelaci mezi dvěma proměnnými (SSS a hodnotovou orientací studentů VŠ), a rovněž pak pro zachování větší objektivity výzkumu a možnosti zobecnitelnosti námi získaných dat na relativně široký (základní) výzkumný soubor, orientujeme naši studii kvantitativním směrem. V rámci zvoleného kvantitativního přístupu (výzkumu) jsme si, zejména z důvodu oslovení většího počtu respondentů (tj. objemnějšího výzkumného vzorku), respektive pro možnost získání reprezentativnější množiny dat, určili metodou sběru dat písemné (v našem případě

⁹⁷ Tabulka je aktuální ke dni 21. 1. 2019. Do tabulky jsou zahrnuti pouze studenti prezenční formy bakalářských a magisterských (tj. navazujících magisterských a magisterských studijních programů), tedy ti studenti, jež potenciálně tvoří cílovou skupinu našeho výzkumu. Více o realizační fázi výzkumného šetření a jeho respondentech pojednává kapitola 5.

elektronické) dotazování.⁹⁸ Jako výzkumná technika a instrument nám pak za stanoveným účelem posloužil strukturovaný dotazník.⁹⁹

Hlavní výhodou strukturovaného (jinak též standardizovaného) dotazníku je pevná skladba výzkumného nástroje a jeho jednotlivých položek, které tímto představují optimální předpoklad pro rychlou a přehlednou kvantifikaci získaných dat, neboť ta u vybraného typu dotazníků mohou být poměrně snadno a efektivně matematicky (a statisticky) měřena, porovnána a následně interpretována v kontextu zjišťovaných (výsledků) proměnných v procesu verifikace výzkumem stanovených hypotéz. Jistou dílčí výhodou strukturovaného typu (položek) dotazníku pak značí také „uživatelsky“ přívětivě nastavený koncept předem připravených odpovědí, jež zpravidla zvyšuje ochotu respondenta k vyplnění výzkumného nástroje a tím i jeho potenciální návratnost výzkumníkovi. Nevýhodu a rovněž určité riziko spjaté s využitím tohoto typu dotazníku pak na straně respondenta může představovat požadavek vměstnat se do vymezeného schématu odpovědí, který v nejzastší případech může vést až k zavádějící platnosti jednotlivých responzí. Uvedené riziko je tudíž potřebné minimalizovat sofistikovanou a odpovídající volbou srozumitelných a jednoznačných odpovědí u jednotlivých položek dotazníku. Ten je dále přirozeně nezbytné podložit patřičnou znalostí zkoumané problematiky, jakožto i předpokladem souvztažnosti zvolených položek dotazníku s hlavním a parciálními cíli celé studie. (Giddens a Sutton, 2013, s. 63; Chráska, 2016, s. 160-161)

Výzkumný nástroj strukturálně sestává ze tří vzájemně provázaných dílčích částí:

- a) úvodní („kontaktní“) části, sledující demografické ukazatele respondenta;
- b) vlastního dotazníku, zjišťujícího subjektivní sociální status respondentů;
- c) standardizovaného dotazníku PVQ Shaloma S. Schwartze, mapujícího strukturu hodnotové orientace respondentů.

⁹⁸ Zde vycházíme mj. z faktu, že metoda písemného dotazování byla součástí drtivé většiny tuzemských (viz též podkapitola 3.3) i mezinárodních studií hodnotových orientací (např. EVS), v nichž prokázala svou validitu. Rovněž pak v oblasti SSS, jak uvádí též Šanderová (2000, s. 153) ve své publikaci s názvem *Sociální stratifikace - Problém, vybrané teorie, výzkum, zabývající se mj. empirickými přístupy a metodami ke zkoumání společenského rozvrstvení*, se velká dotazníková šetření osvědčila jako nejrozšířenější a též platná metoda výzkumu sociální stratifikace, ať již z pohledu zjišťování sociální postavení dotazovaných osob či dílčích charakteristik a dimenzí tohoto fenoménu. Více o praktické realizaci písemného (elektronického) dotazování viz v kapitole 5.

⁹⁹ Komplettní znění (transkripci) dotazníku uvádí příloha III.

Jednotlivé části dotazníku si nyní blíže představíme:

Úvodní část výzkumného nástroje, následující po průvodním textu respondentům,¹⁰⁰ se obsahově skládá ze tří uzavřených položek, postupně mapujících pohlaví, věk a stávající stupeň vysokoškolského studia respondentů. Ve výsledku se jedná o dvě dichotomické uzavřené položky (tj. pohlaví s možností response: muž či žena a stupeň vysokoškolského studia s možnostmi odpovědi: bakalářský či magisterský), a jednu polytomickou polouzavřenou položku, zjišťující věk respondenta v předdefinovaném intervalu od 18 do 26 let, s případnou možností označení aditivní response „Jiné“. V ní má dotazovaná osoba příležitost zadat reálnou číselnou hodnotu odpovídající svému současnému věku, za předpokladu, že se tento vymyká ostatním předloženým možnostem odpovědi.¹⁰¹ Více demografických a kontaktních položek nebylo do úvodní části dotazníku zahrnuto jednak z důvodu relativní náročnosti zbylých dvou oddílů výzkumného nástroje a zejména pak proto, že případné další zjišťované proměnné (typ studované fakulty, ročník studia, geografické údaje, otázky rodinné výchovy, víry ad.) nebyly pro stanovené cíle naší studie a zodpovězení výzkumných otázek určující, notabene relevantní.

Prostřední oddíl výzkumného nástroje, věnovaný **zjišťování subjektivního sociálního statusu** respondentů, ztělesňuje vlastní „ad hoc“ (tj. pro účely aktuálního výzkumu) vytvořený „subdotazník“, složený z 27 položek v podobě výroků, k nimž respondent přiřazuje míru svého souhlasu (popř. nesouhlasu) na šestibodové ordinální Likertově škále s možnostmi response:

1 – vůbec nesouhlasím, 2 – nesouhlasím, 3 – spíše nesouhlasím, 4 – spíše souhlasím, 5 – souhlasím, 6 – plně souhlasím.

Obsahově (tematicky) lze položky této části dotazníku rozčlenit do tří skupin, shodně po devíti výrocích, jež postupně zjišťují (tj. měří) SSS studentů VŠ na základě subjektivní

¹⁰⁰ Více viz kapitola 5.

¹⁰¹ Položka zjišťující věk respondenta je jedinou polouzavřenou položkou celého dotazníku. Věkový interval zde byl stanoven tak, aby svou spodní hranici kopíroval v daném směru nejnižší potenciální možnost vstupu studenta do systému terciárního vzdělávání ČR (jehož podmínkou je předchozí absolvování primárního a sekundárního vzdělávání), a tedy 18, respektive 19 let (do dané položky byly zahrnuty obě varianty response). Horní hranice předloženého věkového intervalu pak reflektuje státem akceptovanou hranici soustavné přípravy jedince (tj. v našem případě studenta VŠ) na budoucí povolání, tj. 26 let. Aditivní varianta „Jiné“ zde byla dosazena (obdobně jako varianta 18 let z opačného věkového spektra) z důvodu postižení celého potenciálního věkového spektra respondentů (tj. studentů prezenčních studijních programů VŠ), přestože v konečném výsledku respondenti, jež zvolili tuto „alternativu“, nebyli zahrnuti do výsledných výzkumných statistik (více viz kapitola 6.1).

perspektivy respondentů ve třech skloňovaných elementárních dimenzích SSS (potažmo sociální stratifikace jako celku), a tedy dimenzích: materiálního zabezpečení, moci a prestiže.¹⁰² Otázky, reprezentující jednotlivé dimenze, jsou koncipovány jednak jako přímá sebereflexe vlastního společenského postavení studenta a zčásti pak také jako subjektivně vnímaná „vnější“ perspektiva (tj. zprostředkovaná externí reflexe) sociální pozice respondenta, jež dotazovaná osoba zpravidla registruje ze strany svého „okolí“.¹⁰³

Konstrukci položek prostřední části výzkumného nástroje (tj. výroků) v návaznosti na jednotlivé zjišťované dimenze SSS zachycuje následující tabulka:

Tabulka 7 Příslušnost položek dotazníku k dimenzím SSS (vlastní zpracování)

Dimenze SSS	Položka dotazníku (výrok)
Materiální zabezpečení („Jakými zdroji disponuji“)	<p>Jako student vysoké školy mám „hluboko do kapsy“.</p> <p>Jako student vysoké školy jsem finančně soběstačný.</p> <p>Mé okolí mě zpravidla považuje za finančně soběstačného jedince.</p> <p>Mé finanční zdroje jsou dostačující na pokrytí standardních výdajů spojených se studiem.</p> <p>Mé finanční zdroje jsou, mimo jiné, dostačující na pokrytí mých volnočasových aktivit.</p> <p>Mé finanční zdroje mi umožňují pravidelně spořit.</p> <p>Z hlediska materiálního zabezpečení považuji svůj současný život za kvalitní.</p> <p>Domnívám se, že současná úroveň mého materiálního zabezpečení je vyšší než úroveň materiálního zabezpečení většiny mých spolužáků.</p> <p>Mé okolí mě zpravidla považuje za materiálně dobře zabezpečeného jedince.</p>

¹⁰² Vymezení a způsob operacionalizace jednotlivých dimenzí je součástí podkapitoly 2.3, respektive 4.4.1.

¹⁰³ Obě uvedené perspektivy, vztahující se k SSS, se přirozeně mohou, ač vycházejí v obou případech z téhož subjektivního prismatu respondenta, (někdy i diametrálně) odlišovat. Záměrem uvedené „dvourozměrné“ perspektivy k zjišťování (jednotlivých dimenzí) SSS respondenta byl proto předpokládán zisk ucelenějších poznatků o nezávisle proměnné a jejich dílčích faktorech (tj. dimenzích).

<p>Moc („Jakou mám moc/vliv“?)</p>	<p>V rámci sociálních skupin, jichž jsem členem, zastávám převážně vůdčí postavení.</p> <p>V otázce rozhodování o podstatných tématech a záležitostech jsem zpravidla vnímán jako autorita.</p> <p>Domnívám se, že jsem si vybudoval takové společenské postavení, z něhož plyne možnost ovlivňovat osoby v mém okolí.</p> <p>Domnívám se, že jsem si vybudoval takové společenské postavení, z něhož plyne možnost ovlivňovat dění ve společnosti.</p> <p>Často se na mě obrazejí lidé s žádostí o pomoc ve věci uplatnění mého vlivu.</p> <p>Poměrně často ve svém okolí zaznamenávám změnu úsudků, názorů či postojů druhých osob, na základě mého vlivu.</p> <p>Domnívám se, že pocházím z vlivné rodiny.</p> <p>Disponuji vyšším mocenským postavením v kontextu společnosti a její řídicí hierarchie nežli většina mých vrstevníků.</p> <p>Mé okolí soudí, že disponuji vyšším mocenským postavením v kontextu společnosti a její řídicí hierarchie než většina mých vrstevníků.</p>
<p>Prestiž („Jak jsem vnímán?“)</p>	<p>Svým okolím jsem pozitivně vnímán.</p> <p>Domnívám se, že jako osobnost vlastním vysoký sociální kredit (společenskou vážnost, důvěru, úctu a uznání).</p> <p>Mé okolí zpravidla soudí, že jsem součástí rodiny, jež vlastní vysoký sociální kredit (společenskou vážnost, důvěru, úctu a uznání).</p> <p>Domnívám se, že studuji prestižní vysokou školu.</p> <p>Škola, kterou studuji, je obecně považována za prestižní.</p> <p>Pro svůj společenský kredit jsem svým okolím často osloven s žádostí o pomoc při řešení nějakého problému či obtížné životní situace.</p> <p>Pro svůj společenský kredit jsem pravidelně zván k účasti na prestižních společenských akcích.</p> <p>Domnívám se, že ze všeobecného hlediska zaujímám vyšší sociální prestiž nežli většina mých spolužáků.</p> <p>Mé okolí zpravidla soudí, že se mi obecně dostává vyšší sociální prestiže nežli většině mých spolužáků.</p>

Z uvedené tabulky je již na první pohled zřejmé, že se námi zpracovaný dotazník (respektive jeho vlastní položky) liší od standardizovaných konceptuálně uchopených výzkumných nástrojů užívaných pro měření SSS.¹⁰⁴ Všeobecnou hlavní výhodou „ad hoc šetření“ je možnost ovlivnit složení výzkumného nástroje tak, aby co nejpřesněji reflektoval zkoumaný problém a mimo stanovené kritérium eventuálně dospěl (oproti dřívějším „standardizovaně“ vedeným studiím) k novým zajímavým poznatkům v cílové oblasti výzkumného bádání. Nejinak tomu bylo také v případě našeho empirického šetření, kdy struktura uvedené části výzkumného nástroje i vlastní znění zde formulovaných dotazníkových položek (výroků) byly konstruovány tak, aby v rovině jednotlivých dimenzí lépe odpovídaly skladbě SSS u zvolené cílové skupiny studentů VŠ a poskytly tak pregnantnější statistický obraz o zjišťované nezávisle proměnné.¹⁰⁵

Určité riziko při aplikaci konceptuálně neukotvených studií pochopitelně značí potenciální nízká validita nově (tj. speciálně za účelem empirického šetření) vytvořeného výzkumného nástroje. Námi konstruovaná část výzkumného nástroje, respektive jednotlivé výroky oddílu, byly proto podrobeny nezbytné revizi (z hlediska srozumitelnosti, obsahové validity a, v rámci dostupných možností, též reliability dotazníkových položek i sestaveného dílčího dotazníku jako celku) ze strany nezávislých osob v rámci fáze předvýzkumu, v němž byla prokázána odpovídající kvalita psychometrických vlastností našeho parciálního dotazníku.¹⁰⁶

Formální stránka (tj. volba formulace výroků jakožto dotazníkových položek, skladba a interval bodové škály apod.) uvedeného dotazníkového oddílu byla konečně uzpůsobena s cílem dosáhnout co nejvyšší korespondence této dílčí dotazníkové části s posledním třetím oddílem výzkumného nástroje (standardizovaným dotazníkem PVQ), který mapuje hodnotovou orientaci studentů VŠ. Jedinou výjimku v tomto ohledu tvořila již zmiňovaná úvodní (první) dotazníková položka, tedy výrok *Jako student vysoké školy mám „hluboko*

¹⁰⁴ Viz podkapitola 2.4 v části „Konceptualizace (výzkumu) subjektivního sociálního statusu“.

¹⁰⁵ Z tohoto důvodu tak studenti, kupříkladu v rámci dimenze materiálního zabezpečení, nejsou dotazováni na výši příjmů z výdělečné činnosti (jak tomu bývá obvyklé u standardního měření sociálního postavení), nýbrž na finanční zabezpečení sebe sama, svého vzdělání a volnočasových aktivit. Obdobně pak jejich prestiž není určována primárně na základě povolání, nýbrž skrze subjektivní prestiž studované VŠ či určující prvky jejich sociálního kapitálu a společenského kreditu jako celku atp.

¹⁰⁶ Více viz podkapitola 5.1.1.

do kapsy“, která vykazuje reverzní charakter v porovnání s ostatními položkami (a z tohoto důvodu bude též v analytické části práce reverzně „skórována“).¹⁰⁷

Poslední úsek našeho výzkumného instrumentu je, jak již bylo nastíněno, zasvěcen zjišťování struktury hodnotové orientace cílové skupiny respondentů. Za tímto účelem využíváme standardizovaný **Dotazník hodnotových portrétů** (The Portrait Values Questionnaire, dále opět jen „PVQ“), převzatý od Shaloma S. Schwartz, který skrze uvedený nástroj mapuje axiologickou orientaci respondentů na základě jejich subjektivního ztotožnění s projektovanými osobami (představenými prostřednictvím krátkých výroků), jež zastupují jednotlivé hodnotové typy (sebeřízení, stimulace, hédonismus, úspěch, moc, bezpečnost, tradice, konformismus, benevolence, univerzalizmus). Technika PVQ, mimo jiné, umožňuje korelující (tzv. „souladné“) hodnotové typy sloučit do čtyř vyšších axiologických dimenzí (otevřenost změně, posílení ega, překročení sebe sama a konzervace), potažmo do dichotomického rozdělení hodnotové orientace jedince na individuální a společenské zájmy, čehož posléze (v obou případech) využijeme také při analýze a interpretaci dat získaných naším výzkumem, a to jednak proto, abychom předešli zmiňované nízké spolehlivosti indexů, s nimiž se můžeme setkat na základní úrovni Schwartzovy „typologické“ struktury, a zejména pak také za účelem verifikace stanovených hypotéz.¹⁰⁸

V kontextu naší studie (respektive jejího výzkumného nástroje) konkrétně využíváme zkrácené verze dotazníku s 21 portréty (výroky), která prokázala svou psychometrickou kvalitu také v rámci mezinárodního výzkumu hodnotových orientací v Evropském sociálním šetření. U každého slovního portréту se respondent rozhoduje (tj. určuje), do jaké míry se mu popisovaná osoba podobá, a to volbou jedné z následujících odpovědí na (opět) šestibodové škále:¹⁰⁹

¹⁰⁷ Jistým stimulem k zařazení reverzní položky v úvodní části dotazníkové matice na zjišťování SSS byla snaha o alespoň dílčí ověření koncentrace respondentů při vyplňování elektronického dotazníku, tj. zpětná vazba o tom, zda studenti, navzdory „zrcadlové“ formulaci výroku, budou volit (přinejmenším) diferencovanou možnost responze jako u ostatních významově homogenních položek mapujících identický faktor SSS.

¹⁰⁸ O výzkumné technice PVQ komplexně pojednává podkapitola 1.4.4. a (v rámci operacionalizace centrální závisle proměnné) pak také podkapitola 4.4.1., proto v aktuálním úseku nebude znovu blíže specifikována.

¹⁰⁹ Původní škála PVQ, navržená Schwartzem a užitá mj. v rámci zmiňovaného ESS zahrnuje reverzní kódování responzí (tj. hodnota 1 značí vysokou míru ztotožnění s portrétem a hodnota 6 naopak žádnou podobnost). Pro účely naší studie (zejména z důvodu homogenity škál obou stěžejních dotazníkových oddílů) však byla koncipována tak, aby vyšší zaznamenané hodnoty responze znamenaly preferenci daného výroku – tedy hodnoty)

1 – vůbec se mi nepodobá, 2 - nepodobá se mi, 3 - podobá se mi málo, 4 - podobá se mi trochu, 5 - podobá se mi, 6 – velmi se mi podobá.

Zastoupení jednotlivých hodnotových typů položkami (portréty) dotazníku konečně zachycuje následující tabulka:

Tabulka 8 Zastoupení hodnotových typů položkami PVQ (Řeháková, 2005, s. 115-116 - vlastní zpracování)

Hodnotový typ	Položka (výrok) dotazníku
Sebeřízení	<p>Promýšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro něj/ni důležité. Rád/a dělá věci svým vlastním originálním způsobem.</p> <p>Je pro něj/ni důležité, aby si sám/sama rozhodoval/a o tom, co dělá. Má rád/a svobodu a nezávislost na druhých.</p>
Stimulace	<p>Má rád/a překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí.</p> <p>Vyhledává dobrodružství a rád/a riskuje. Chce mít vzrušující život.</p>
Hédonismus	<p>Je pro něj/ni důležité užívat si života. Rád/a si dopřává, nechává se hýčkat.</p> <p>Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil/a. Je pro něj/ni důležité dělat věci, které mu/jí přinášejí potěšení.</p>
Úspěch	<p>Je pro něj/ni důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali, co dělá.</p> <p>Je pro něj/ni důležité být velmi úspěšný. Doufá, že lidé ocení, čeho dosáhl/a.</p>

Moc	<p>Je pro něj/ni důležité, aby byl/a bohatý/á. Chce mít hodně peněz a drahé věci.</p> <p>Je pro něj/ni důležité, aby ho/ji lidé respektovali. Chce, aby lidé dělali, co se jim řekne.</p>
Bezpečnost	<p>Je pro něj/ni důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho/její bezpečnost.</p> <p>Je pro něj/ni důležité, aby mu/jí vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.</p>
Tradice	<p>Je pro něj/ni důležité být pokorný/á a skromný/á. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost.</p> <p>Tradice je pro něj/ni důležitá. Snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho/jejím náboženství nebo v jeho/její rodině.</p>
Konformismus	<p>Věří, že lidé by měli dělat to, co se jim řekne. Myslí si, že lidé by měli dodržovat pravidla vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.</p> <p>Je pro něj/ni důležité, aby se vždy choval/a spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatné.</p>
Benevolence	<p>Je pro něj/ni velmi důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho.</p> <p>Je pro něj/ni důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu/jí blízcí.</p>
Universalismus	<p>Myslí si, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti.</p> <p>Je pro něj/ni důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on/a. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.</p> <p>Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj/ni důležitá.</p>

4.7 Způsob zpracování dat

V předchozí kapitole jsme si definovali metodu sběru dat, jakožto cestu k dosažení empirických cílů práce a současně též výzkumnou techniku, v podobě konkrétního nástroje, jež nám umožní potřebná data získat. Vzhledem ke zvolené kvantitativní orientaci našeho šetření a taktéž poměrně početnému výběrovému souboru respondentů je však patrné, že se na konci realizační fáze výzkumného procesu shledáme s objemnou množinou získaných dat, jež bude nezbytné před vlastní analýzou adekvátně zaznamenat a zpracovat (tj. rozčlenit, kategorizovat, operacionalizovat apod.) pro možnost dalšího předmětného (zejména statistického) využití. Za tímto účelem budou proto veškerá data získaná od respondentů nejprve elektronicky zapsána a příslušným způsobem uspořádána (kategorizována) v tabulkovém procesoru Microsoft Excel, verze 2013, jehož základní statistické funkce nám budou nápomocny také v případě bazální deskripce a rozboru získaných dat (tj. při výpočtu základní charakteristiky dat z pohledu jejich četnosti a polohy – míry ústřední tendence, míry variability aj.) a rovněž pak pro tabulkové a grafické vyjádření dosažených empirických poznatků.

Na základě uvedeného výchozího zpracování dat bude následně provedena statistická analýza operacionalizovaných proměnných (s cílem verifikace stanovených hypotéz a v konečné rovině též s cílem zodpovězení výzkumné otázky)¹¹⁰ v programu Statistica (aktuální verze 13.5) a parciálně též v konkurenčním statistickém programu IBM SPSS 25, které byly za tímto záměrem zvoleny jednak pro široké spektrum poskytovaných statistických funkcí a rovněž pak pro úzkou interakci a kompatibilitu s produkty nástrojového balíčku Microsoft Office. Ve jmenovaných programech budou proměnné (respektive jejich data) nejprve podrobena deskriptivním statistickým operacím, v jejichž rámci budou též otestována za účelem možnosti užití zvolených parametrických testů.¹¹¹ Vlastní rozbor a vyhodnocení korelace mezi výzkumem vymezenými proměnnými budou posléze provedeny za pomoci příslušných testů statistické analýzy, a to:

¹¹⁰ Viz podkapitola 4.4, respektive 4.4.1.

¹¹¹ Více viz podkapitola 6.1.

- a) **Pearsonova koeficientu lineární korelace** v případě hypotéz, jež operují s dvěma proměnnými metrického charakteru (tj. H1 až H6 a posléze také H8 až H13);¹¹²
- b) **Studentova T-testu pro dva nezávislé výběry** v případě H7, jež zjišťuje průměrné hodnoty závisle proměnné u dvou skupin respondentů;¹¹³

Hladina signifikance pak konečně bude v rámci všech uvedených testů statistické významnosti primárně stanovena na bazální hodnotě 0,05. V případě hypotéz, které budou verifikovány prostřednictvím Pearsonova koeficientu lineární korelace a u nichž bude zjištěna statisticky významná korelace mezi zvolenými proměnnými na hladině významnosti 0,05, bude dále provedena příslušná korelační analýza také vzhledem k přísnějšímu hodnotícímu kritériu, a tedy na hladině signifikance 0,01. Potenciální statisticky významná korelace bude následně vždy interpretována pouze vzhledem k nižší dosažené hodnotě „p“, na jejíž hladině bude (ještě) splněno požadované kritérium (statistické významnosti).¹¹⁴

¹¹² V případě nemožnosti aplikace tohoto parametrického testu (tj. zejména za předpokladu prokázaného zásadního odchýlení dat od normálního rozložení) bude využito adekvátní alternativy ve formě neparametrického testu (tj. Spearmanova koeficientu „rho“).

¹¹³ Tj. studentů VŠ, jež preferují: a) individuálně orientované hodnoty (tzn. individuální zájmy); b) společensky orientované hodnoty (tzn. kolektivní zájmy).

¹¹⁴ Tzn., pokud se korelace projeví jako statisticky významná na hladině $p < 0,01$, bude výsledek interpretován pouze na této hladině signifikance. Bude-li však zjištěná korelace signifikantní pouze na hladině $p < 0,05$ (a tedy již nikoliv na hladině $p < 0,01$), přirozeně interpretujeme daný výsledek jen s ohledem na hladinu signifikance, na níž byl splněn elementární předpoklad statistické významnosti získané korelace mezi proměnnými. Pro testy korelace, které budou operovat s více nežli dvěma proměnnými (respektive jejich korelacemi), bude volen (tj. preferován) program IBM SPSS, který přehledně zobrazuje statisticky významné výsledky mezi proměnnými na obou zvolených hladinách signifikance.

5 REALIZACE VÝZKUMU

Po dokončení metodologické fáze empirického šetření, v níž jsme si zevrubně definovali „výzkumný design“ naší studie v podobě výzkumného problému (respektive otázky), hlavního a specifických výzkumných cílů (a s nimi spjatých hypotéz), výzkumného souboru, metody sběru dat a způsobu jejich zpracování, jsme následně mohli přistoupit k samotné realizační fázi výzkumného procesu. Ta se, před vlastním uskutečněním dotazníkového šetření, rovněž nejprve skládala z nezbytné přípravné etapy a také z jisté formy pilotáže neboli předvýzkumu. S oběma „prerealizačními“ fázemi se v aktuální kapitole alespoň rámcově seznámíme.

5.1 Příprava realizace výzkumu

Naším prvním úkolem, jenž přecházel vlastnímu výzkumnému šetření, bylo zajistit administrativní stránku realizace výzkumu, především pak se rozhodnout pro určitou formu zprostředkování vytvořeného výzkumného nástroje cílovým respondentům. Po předchozím důkladném zvážení všech dostupných variant „fyzického“ sběru dat byla v dané záležitosti nakonec zvolena elektronická forma dotazníku, jež z našeho pohledu představuje ekonomičtější, rychlejší, praktičtější a celkově efektivnější způsob distribuce výzkumného instrumentu oproti formě tištěné, jelikož šetří jak materiál, který by byl v opačném případě spotřebován, tak čas spojený s fyzickým doručováním, vyplňováním (a eventuálně také scanováním) dotazníku, jakožto i následný export dat do příslušných programů určených k jejich zpracování.¹¹⁵ Mimo uvedené důvody nás k tomuto kroku přiměl také požadavek oslovit co nejširší soubor respondentů, což by v případě osobního doručování „standardní“ písemné verze dotazníku nebylo z časových a logistických důvodů prakticky uskutečnitelné.

Mezi obecně uváděné nevýhody, respektive hrozby „online“ dotazníků patří především jejich zprostředkovaná distribuce, která reálně neumožňuje ověřit „identitu“ respondenta (čímž se snižuje možnost kontroly ze strany výzkumníka v otázce, zda dotazník skutečně vyplní žádoucí osoba) a pak také potenciálně nižší návratnost dat výzkumného nástroje. Z důvodu minimalizace obou uvedených rizikových faktorů, jsme se proto rozhodli využít

¹¹⁵ V případě naší studie se jednalo o již zmíněné programy Microsoft Excel 2013 a Statistica 13 (respektive IBM SPSS 25).

cíleného adresování dotazníku respondentům (tj. studentům UTB) skrze jejich univerzitní e-mailové schránky, a to včetně průvodního textu, jež si kladl za cíl seznámit oslovené studenty vysokých škol s charakterem a posláním dotazníkového šetření a zejména pak s požadovanou cílovou skupinou výzkumu (respektive respondentů) tak, aby nedošlo k případné delegaci „kompetence“ k vyplnění dotazníku jiné osobě (tj. osobě nalézající se mimo okruh výběrového souboru naší studie).¹¹⁶

5.1.1 Předvýzkum

Třebaže jsme si již vymezili výzkumnou cestu našeho šetření, když jsme si určili metodu (respektive techniku) samotného sběru dat, včetně jejich (elektronické) distribuce a následného způsobu zpracování a statistické analýzy, naším parciálním empirickým úkolem zůstávalo přesvědčit se o „kvalitě“ zvoleného výzkumného nástroje. Za účelem verifikace jeho základních psychometrických atributů, respektive (zejména) jeho prostřední ad hoc konstruované části (potažmo dotazníku jako celku), a rovněž s cílem ověření funkčnosti zvoleného systému online zprostředkování a sběru dat, jsme, k jakožto poslední „přípravné fázi“ před vlastní realizací výzkumného šetření, přistoupili k pilotáži.

Za základní psychometrické indikátory „kvality“ výzkumného nástroje a obecně též znaky objektivního měření v empirické praxi jsou považovány validita a reliabilita. Zatímco validní měření závisí na tom, zda „výzkumný nástroj (v našem případě elektronický dotazník) zjišťuje to, co má zjišťovat“, tedy reflektuje empirický záměr šetření, reliabilitou dotazníku se všeobecně rozumí „schopnost užitého instrumentu zachycovat spolehlivě a přesně zkoumané jevy“ (Chrásková, 2016, s. 165). Vzhledem k tomu, že obě uvedené vlastnosti dotazníku mohou výrazně promlouvat do kvality výsledných dat a v konečném důsledku ovlivnit též výsledky celého našeho šetření, museli jsme se jimi, alespoň dílčím (tj. dostupným) způsobem, v dané etapě zabývat.¹¹⁷

¹¹⁶ Více o vlastní distribuci dotazníku pojednává podkapitola 5. 2.

¹¹⁷ V aktuální kapitole se budeme zabývat výhradně psychometrickými ukazateli vztaženými k naší konstruované prostřední části dotazníku, tj. oddílu, věnujícímu se zjišťování ústřední nezávisle proměnné - SSS. Úvodní část distribuovaného dotazníku totiž obsahuje pouze demografické položky, jejichž získaná data nemají vliv na určující proměnné naší studie. Validita a reliabilita zbylé (třetí) části užitého výzkumného nástroje, dotazníku PVQ S. Schwartze (včetně výzkumem aplikované verze s 21 položkami – portréty), naproti tomu byla opakovaně prokázána mezinárodními studiemi (viz podkapitola 1.4.4.), tudíž ji z našeho pohledu není potřebné k danému účelu znovu testovat.

Naší ústřední zastávku v oblasti psychometrie logicky představovala nejprve diskuze nad „platností“ předloženého výzkumného nástroje. Jak uvádí též Řehák (1998, s. 51), měření (či lépe posouzení) komplexní validity je poměrně problematické, neboť ji z aspektu „klasických teorií měřit nelze a pojem validity je tak pro praktické účely definován pouze vztahově k určenému vnějšímu kritériu.“ Sám vzápětí dodává (tamtéž), že význam takového „zavedení“ je v praktické rovině značně redukován (omezen).

Navzdory uvedenému jsme se však o určitý test validity pokusili. Nutno dodat, že termín „diskuze“ pak nebyl v úvodu předchozího odstavce parafrázován náhodou, jelikož, jak doporučuje rovněž Chráska (2016, s. 165), posuzování validity dotazníku je vždy do určité míry subjektivní, a proto je před jeho vlastní empirickou aplikací žádoucí nechat jeho celistvý koncept i dílčí prvky (položky) verifikovat dalšími zasvěcenými osobami. Předvýzkumná fáze“ naší studie proto mj. spočívala v distribuci elektronického dotazníku omezenému vzorku dvaceti nezávislých osob, které parametricky odpovídaly charakteristice základního (a tím pádem pochopitelně také výběrového) souboru naší studie - studentům prezenčních studijních programů VŠ. Dotazovaní byli osloveni v rámci dostupného strukturovaného výběru, skrze sociální sítě, s žádostí o vyplnění námi zaslaného elektronického výzkumného nástroje a poukázání zpětné vazby v oblasti jeho obsahové validity (tedy, zjednodušeně s žádostí o externí objektivní posouzení, zda nástroj skutečně měří „to, co má“), s nosným fokusem na prostřední část výzkumného instrumentu, zjišťující SSS respondentů. Respondenti byli dále požádáni o revizi parciálních oddílů i samotných položek dotazníku, rovněž s ohledem na jejich srozumitelnost a jednoznačnost.¹¹⁸

V podstatě paralelně s uvedeným krokem byl dotazník (stále ještě v rámci předvýzkumu) dále zpřístupněn k dobrovolnému vyplnění studentům UTB jakožto online příspěvek v uzavřené studijní skupině na sociální síti Facebook. Po sedmi dnech byl příspěvek stažen z virtuálního prostoru a vzápětí byla provedena retrospektivní analýza poskytnuté zpětné vazby i vyplněných dotazníků u obou skupin respondentů.

Ve výsledku se ukázalo, že vyplnění výzkumného instrumentu pro žádného z oslovených respondentů (alespoň soudě dle poskytnuté zpětné vazby) nepředstavoval znatelnější pro-

¹¹⁸ Mimo uvedené, byl dialog s oslovenými studenty veden také v záležitosti uvedené funkčnosti elektronické formy výzkumného nástroje a v otázce jeho formálního zpracování.

blém. Struktura i elektronická forma dotazníku byla považována za srozumitelnou, jeho jednotlivé položky pak za adekvátní a (přínejmenším) obsahově validní.

Uvedeným pozitivním dílčím zjištěním v oblasti psychometrické kvality dotazníku však naše pilotáž pochopitelně skončit nemohla, neboť nezbytným předpokladem dobré validity dotazníku je taktéž jeho dostatečně vysoká reliabilita. Jak ovšem registruje Chráska (2016, s. 165) či Řehák (1998, s. 51) pojem reliabilita se v odborné literatuře sice vyskytuje často, v praktickém výzkumu a statistické deskripci a rozhodování se však příliš neaplikuje (a to i přesto, že „nereliabilní“ sociologická měření mají značně vysoký vliv na statistické výsledky, a tedy i následnou interpretaci výzkumných poznatků). Řehák (1998, s. 53-54) rovněž doplňuje, že řadě nejasností a sporných skutečností v kategorii reliability lze předejít „kvalifikovaností“ tazatele, zahrnující zejména jeho objektivitu, důvěryhodnost a korektní jednání, eliminující potencionální vliv jeho osobnosti na respondenta. Tento požadavek může být dle autora naplněn jen za předpokladu neutrality v chování tazatele (projevující se i ve znění samotných položek dotazníku). Ten se navíc nesmí s respondenty osobně znát.

Uvedených základních podmínek¹¹⁹ v oblasti reliability a objektivit (vedení) výzkumného šetření bylo v naší studii implicitně dosaženo již samotným charakterem sběru dat, který, vzhledem k hromadné online e-mailové distribuci výzkumného nástroje (z univerzitní e-mailové schránky), postuluje anonymní zprostředkování dotazníku (i jeho získaných dat) a jeho vyplnění je tak zcela nezávislé na vůli tazatele.

Mimo popsany aspekt lze spolehlivost (a přesnost) výzkumného nástroje obecně vyjádřit také dvěma dalšími hledisky: a) vnitřní reliabilitou, jež vyjadřuje konzistenci jednotlivých prvků (tj. částí) dotazníků; b) vnější reliabilitou, která zjednodušeně vypovídá o tom, zda je použitý nástroj konzistentní za všech okolností, tj. zdali vykazuje stabilitu v čase, a v podstatě také o tom, jsou-li dotazníkem získaná data dostatečně reprezentativní, jinými slovy, zobecnitelná na celý základní soubor (Walker, 2013, s. 55).

K určení interní reliability, respektive vnitřní konzistence škálových položek našeho dílčího dotazníku jsme v daném směru využili osvědčenou (a ve výzkumné praxi patrně též nejvíce využívanou) metodu – Cronbachův koeficient alfa, jež vychází z postulátu, že

¹¹⁹ Přínejmenším v dimenzi těch, které lze určitým způsobem relevantně doložit.

Zatímco vnitřní reliabilita našeho instrumentu tedy byla, alespoň v elementárním měřítku prokázána, jeho vnější reliabilitu (jako celku) bylo v podmínkách našeho šetření, tak jako v drtivé většině analogických empirických případů, možné pouze odhadnout. Jako optimální bazální přístup pro určování (resp. odhad) reliability našeho výzkumného nástroje se z perspektivy prováděné studie (i díky využití rozsahem menšího pilotážního vzorku respondentů) jevila metoda „test-retest“, spočívající v předložení dotazníku stejnému souboru respondentů po uplynutí určitého časového období.¹²² Toto období by, dle Chrásky (2016, s. 166), nemělo být ani příliš krátké, kvůli riziku zapamatování a následného zkreslení výsledků, a naopak ani příliš dlouhé, aby nedošlo ke změně „měřené vlastnosti“. Nejvíce vyhovující časový rozptyl mezi měřeními dle autora představuje interval 2 až 3 týdnů.

V souladu s doporučeným intervalem¹²³ jsme (bez předchozího upozornění) oslovili stejnou „dvacetičlennou“ skupinu osob, s žádostí o opětovné vyplnění identického dotazníku. Oba časově oddělené soubory dat, obdržené od identického vzorku respondentů, jsme vzájemně postoupili korelačnímu testu,¹²⁴ tentokrát v programu Statistica, v němž nás zajímala jak souvztažnost souhrnných hodnot SSS získaných v obou měřeních, tak (potenciální) „vývoj“ hodnot u dílčích indexů této nezávisle proměnné (tj. materiálního zabezpečení, moci a prestiže).

Výsledky všech sledovaných korelací zobrazuje následující tabulka:

rovnováže. Toto tvrzení podporuje i fenomén statusové inkonzistence (dominantní též u tuzemské populace), o němž jsme pojednávali v podkapitole 2.3.1. Tomuto postulátu proto byla mj. uzpůsobena také operacionalizace nezávisle proměnné aktuální studie (viz též podkapitola 4.4.1.).

¹²² Dle Chrásky (2016, s. 166) není zvolená metoda v pedagogicko-psychologické praxi příliš běžná, jelikož v jejím kontextu je velmi obtížné vytvořit dvakrát po sobě stejné podmínky měření. Charakter naší pilotáže, respektive jí nastolený unifikovaný způsob sběru dat, a v neposlední řadě také složení a rozsah zvoleného souboru respondentů nám ovšem tuto alternativu relevantně nabízí.

¹²³ V naší studii jsme se drželi spodní hranice doporučeného intervalu, jež se nám (z aspektu časových prostředků a charakteru vzorku dotazovaných osob i vlastního dotazníku) jevila jako dostačující.

¹²⁴ Pro výpočet korelace bylo, pro metrický charakter dat, využito Pearsonova koeficientu lineární korelace.

Tabulka 10 Korelace mezi sledovanými indexy SSS v rámci opakovaného měření (Zdroj: program Statistica - vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - SSS: Pretest - posttest)			
	Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < 0,05000$ N=20			
	Posttest MZ	Posttest Moc	Posttest Prestiž	Posttest SSS
Pretest MZ	0,988643	0,037088	0,230425	0,628056
Pretest Moc	0,023913	0,986179	0,524675	0,680556
Pretest Prestiž	0,177170	0,619721	0,970544	0,809969
Pretest SSS	0,608297	0,713668	0,801579	0,991257

Datový soubor: Vlastní pilotážní šetření realizované v prvním čtvrtletí roku 2019

Z opakovaného měření vyplývá, že data získaná oběma měřeními se statisticky neliší, neboť korelační koeficienty, jak u hodnot nezávisle proměnné jako celku, tak z hlediska jejich parciálních indexů, odhalily na zvolené hladině signifikance extrémně těsný vztah. Na základě těchto poznatků tak můžeme i v kontextu druhého testovaného kritéria posuzovanou část našeho výzkumného nástroje prohlásit za adekvátně reliabilní, respektive stabilní.

Vzhledem k prokázání požadované kvality stěžejních psychometrických atributů našeho dotazníku, respektive pozitivní evaluace všech zásadních bodů předvýzkumu, již nebyl výzkumný nástroj (jakožto ani celkový koncept naší studie) dále editován či modifikován. Přípravná fáze empirického šetření byla tímto shledána za zdárně dokončenou, a následně bylo přikročeno k vlastní realizaci výzkumu.

5.2 Vlastní realizace výzkumu

Jakmile jsme si ujasnili formální i obsahovou podobu výzkumného nástroje a verifikovali jeho funkčnost a validitu (a alespoň zčásti též reliabilitu) v pilotážním šetření, mohli jsme se uchýlit k vlastní realizaci výzkumu. Ta se uskutečnila na přelomu měsíců února a března

2019,¹²⁵ a to skrze uvedenou distribuci online dotazníku studentům Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, přičemž všichni studenti zvolené univerzity byli jednotně a souběžně kontaktováni prostřednictvím jejich univerzitních e-mailových schránek, na něž byl, v souladu s vnitřními předpisy univerzity¹²⁶ a předem vyžádaným povolením příslušného oddělení, zaslán (respektive přeměrován) hromadný e-mail s odkazem na internetovou stránku s online dotazníkem, průvodní žádostí a instrukcemi k jeho vyplnění.¹²⁷

Sběr dat byl ukončen 10. března, v souladu s dostatečným nasycením výzkumného vzorku a též reflexí radikálně se snižující frekvence doručeného výzkumného „materiálu“ (tj. návratnosti dotazníku) v „závěrečné“ etapě daného procesu. Na konci realizační fáze výzkumného šetření jsme konečně registrovali celkovou návratnost rozeslaných elektronických dotazníků v počtu **786 řádně vyplněných a odeslaných kusů**. Návratnost dotazníkového nástroje tedy činila necelých 16 %. Tuto relativně nízkou návratnost dotazníků přisuzujeme jednak elektronické formě výzkumného nástroje i jeho vlastní distribuce, jednak vytíženosti studentů v závěrečné fázi akademického roku a v neposlední řadě rovněž jejich „přesycenosti“ žádostmi o spolupráci na výzkumných šetřeních různého druhu. Navzdory uvedeným faktorům se však z perspektivy (a pro účely) naší studie stále jednalo o dostatečně reprezentativní výzkumný vzorek respondentů, s nímž jsme mohli relevantně přistoupit k dalším etapám výzkumného procesu.

¹²⁵ Hromadný e-mail studentům UTB byl zaslán na konci února, vlastní sběr dat však pokračoval následující dva týdny, v jejichž průběhu měli cíloví respondenti možnost zasláný dotazník vyplnit a elektronicky odeslat (tj. přeměrovat zpět“ do internetové aplikace).

¹²⁶ Směrnice rektora 7/2017 (Pravidla pro používání elektronické pošty na UTB ve Zlíně), článek 5 (Hromadné e-mailové adresy). (Centrum výpočetní techniky UTB, 2017)

¹²⁷ Včetně zdůraznění cílové skupiny respondentů – studentů prezenčních studijních programů. Tento akcent byl záměrný, neboť hromadné e-maily jsou (bez výjimky, respektive příležitosti jakékoliv pokročilejší selekce cílových adresátů), v rámci univerzity doručovány všem studentům UTB (popř. všem studentům zvolené konkrétní fakulty), tedy jak studentům prezenční formy studia, tak účastníkům jeho kombinované formy. Výše uvedený požadavek byl proto implicitně demonstrován také v rámci vlastního dotazníku, respektive jeho třetí položky, zjišťující věk respondenta, a to stanoveným výčtem responzí (viz též podkapitola 4.6.).

6 VÝSTUP EMPIRICKÉ ČÁSTI

Na základě sestavení metodologického rámce a sesbírání dostatečného množství dat od 786 respondentů jsme mohli přistoupit k analyticko-interpretaci fázi našeho výzkumného šetření. Ještě před vlastním zpracováním dat a jejich následným rozбором bylo však z výzkumného vzorku, pro následující analytickou část studie, **vyřazeno 46 responzí** (resp. respondentů). Jednalo se o osoby, jež uvedli (v kolonce „Jiné“) u třetí dotazníkové položky, zjišťující věk respondenta (zpravidla znatelně) diferenční údaj, odchylovající se od předdefinovaného intervalu,¹²⁸ jenž zrcadlil širší věkový rozptyl „tradiční“ účasti osob na studijních programech prezenční formy vysokoškolského studia, tj. 18 až 26 let.¹²⁹ K tomuto kroku bylo přistoupeno: a) *pro zachování věkové homogenity výběrového souboru* (tj. uvedený interval 18 až 26 let) a tím pádem odstranění další faktorové proměnné, jež by potenciálně mohla ovlivnit výsledky výzkumu (nejen z hlediska dimenze samotného věku, ale také z perspektivy dalších, zejména socioekonomických faktorů, jež se k danému věkovému intervalu v souvislosti se studiem na VŠ váží); b) *pro zvýšení relevance výzkumu*, jehož výsledným vzorkem byli zvoleni „pouze“ studenti prezenčních studijních programů VŠ, přičemž u výzkumem „vyřazených“ osob byl, navzdory uvedeným zřetelným (opětovným) instrukcím pojat silný předpoklad vysokoškolského studia v odlišné (tj. kombinované) formě.¹³⁰

K dalším fázím (statisticko-analytické, interpretační ad.) výzkumného procesu tak konečně vstupujeme s (pro náš výzkum) relevantními daty získanými od **740 respondentů**.

¹²⁸ Věkový průměr dotazovaných, uvedený v kolonce „Jiné“ příslušné (třetí) položky, byl 38, 2 let, medián pak 37,5 let, což v obou sledovaných středních hodnotách představuje rozdíl přibližně 16 let (u aritmetického průměru 16,2 let u mediánu 15,5 let) od naměřených hodnot určujících polohu centrální tendence ve výsledném výběrovém souboru (zde činil aritmetický průměr i medián takřka shodně 22 let).

¹²⁹ Více viz též podkapitola 4.6.

¹³⁰ V tomto bodě si pochopitelně uvědomujeme potenciální riziko vyloučení případných relevantních respondentů z výběrového souboru, neboť též osoby starší 26 let se teoreticky, ač za zčásti odlišných podmínek (viz též podkapitola 3.2.1.), mohou účastnit prezenčních studijních programů VŠ. V souladu s uvedeným požadavkem věkové homogenity výběrového souboru a s ohledem na relativně nízké procento (necelých 6 %) vyřazených respondentů (dotazníků), respektive stále (tj. i po realizované redukci či spíše intencionální selekci nakumulovaných dat) dostatečně reprezentativní výsledný výběrový soubor, však toto (v kontextu studie jako celku) marginální riziko podstupujeme. Druhou hrozbou, jež doprovází zvolený výběrový soubor, představuje eventuelní výzkumné zařazení jistého, ač opět předpokládaného nízkého, podílu (dotazníků od) respondentů, jež sice odpovídají uvedenému „standardnímu“ intervalu prezenčního studia na VŠ, avšak ve skutečnosti studují VŠ kombinovanou formou (a jež současně, navzdory opakovanému upozornění ze strany tazatele, dotazník vyplní). Tento jev přirozeně nelze v případě aplikované hromadné distribuce výzkumného nástroje zcela eliminovat (ani předmětně zachytit). Z tohoto hlediska tak nezbyvá, než se spolehnout na korektnost a z velké části též koncentraci samotných studentů při čtení doprovodných instrukcí, respektive při zpracování dat v online prostředí dotazníku.

Z důvodu dodržení vymezeného designu naší studie, zejména z aspektu nastolené posloupnosti dílčích výzkumných otázek a s nimi spjatých parciálních výzkumných cílů, jsme se analytický výstup empirické části naší práce rozhodli rozdělit do dvou částí. První z nich se bude věnovat převážně deskriptivní statistice výzkumem získaných dat a jejich základní analýze a charakteristice. Jejím účelem pak bude, mj. adekvátně zodpovědět úvodní specifické otázky našeho výzkumného šetření, a tedy interpretovat:

a) **Jak studenti vysokých škol subjektivně vnímají své společenské postavení?**

Tzn. analyzovat a sumarizovat informace o subjektivním sociálním statusu a jeho dílčích dimenzích u cílové skupiny vysokoškolských studentů, v souladu se stanovenými výzkumnými cíli.

b) **Jaká je struktura hodnotové orientace studentů vysokých škol?**

Tzn. u téhož výzkumného souboru reflektovat a syntetizovat získané poznatky o rozložení hodnot, respektive hodnotových typů a vyšších axiologických dimenzí, v souladu se stanovenými výzkumnými cíli.

Navazující druhá část aktuální rámcové kapitoly bude posléze hledat odpovědi na hlavní (obecnou) výzkumnou otázku prostřednictvím verifikace (lépe řečeno testování) výzkumem stanovených hypotéz, respektive skrze interpretace získaných poznatků o relačních vztazích (tj. korelacích) mezi operacionalizovanými proměnnými.

6.1 Základní analýza získaných dat

Základní deskripce (dat) proměnných získaných výzkumným šetřením se neobejde bez syntetizace dat parciálních, jež nám byly zprostředkovány dílčími položkami našeho výzkumného nástroje. Abychom tedy mohli v další části práce korektně a relevantně interpretovat sledované proměnné a jejich korelace, museli jsme nejprve analyzovat data (tj. response), obdržené od jednotlivých studentů v kontextu determinovaných strukturálních celků příslušného dotazníku. Všechna tato (a dále uvedená) data byla rovněž otestována za účelem potenciálního užití parametrických testů statistické analýzy, a to jak z hlediska „normality“,¹³¹ tak z aspektu „linearity“. ¹³² V obou případech jsme (i vzhledem k poměrně

¹³¹ K danému účelu bylo využito nejprve standardních grafických instrumentů v podobě histogramu četnosti a grafu „probability to probability plot“ a následně byla symetričnost získaného datového rozložení otestová-

početnému výběrovému souboru a s využitím platnosti centrální limitní věty) dospěli k přijatelným výsledkům, jež nás dále opravňují k užití zvolených parametrických metod statistické analýzy.¹³³

Nežli se však uchýlíme k přímé analýze souvztažnosti zkoumaných proměnných u cílové skupiny respondentů, sumarizujeme si data, pocházející z jednotlivých dotazníkových oddílů, obdržená za výzkumný soubor jako celek. Akcent v daném směru pak bude pochopitelně kladen na data, jež sytí závisle a nezávisle proměnnou naší empirické studie.

6.1.1 Úvodní (demografický) oddíl výzkumného nástroje

Úvodní část našeho výzkumného nástroje sestávala ze tří demografických (či faktografických) položek, zjišťujících pohlaví, věk a studovaný stupeň vysokoškolského studia respondentů. Údaje získané tímto dotazníkovým oddílem si nyní ve stručnosti představíme.

- **Položka č. 1: Pohlaví respondentů**

Tabulka 11 Pohlaví respondentů (vlastní zpracování)

Pohlaví respondenta	Absolutní četnost responzí	Relativní četnost v %
Muž	192	25,9 %
Žena	548	74,1 %
Celkem	740	100 %

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z tabulky 11 rezultuje, že takřka tři čtvrtiny dotazovaných osob, jež řádným způsobem vyplnily dotazník, tvořily ženy, muži pak pouhou jednu třetinu respondentů. Tento fenomén byl očekávaný vzhledem k celostátní genderové převaze žen ve sféře terciárního vzdělávání.¹³⁴ Přesto se výsledná prevalence ukázala být výraznější, než se předpokládalo.

na rovněž skrze statistiky koeficienty šikmosti a špičatosti (respektive Z-skóre) a pro závěrečné srovnání též prostřednictvím Kolmogorova-Smirnovova testu.

¹³² Linearita dat byla prozkoumána skrze grafické vyjádření „Standard Residual Plots“, operující na základě komparace standardizovaných skutečných hodnot proměnné a jejích predikovaných reziduí.

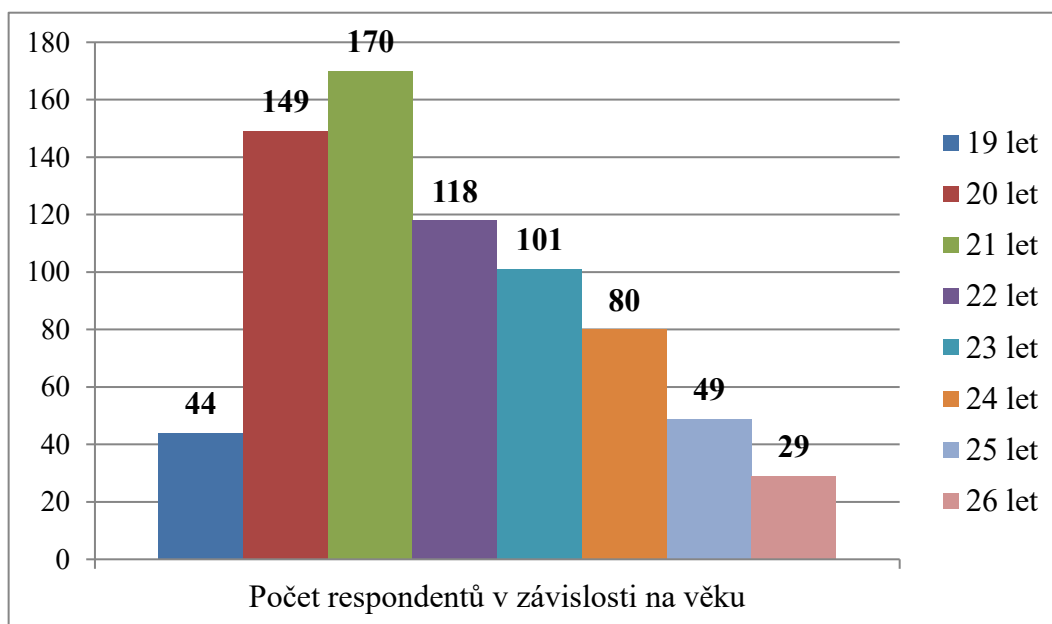
¹³³ Viz podkapitola 4.7.

¹³⁴ Genderové zastoupení studentů vysokých škol činí v aktuálním akademickém roce přibližně poměr 55 % žen proti 45 % mužů (MŠMT, [2019]).

Položka č. 2: Věk respondentů*Tabulka 12 Věkové složení respondentů (vlastní zpracování)*

Věk respondenta	Absolutní četnost responzí	Relativní četnost v %
19 let	44	5,9 %
20 let	149	20,1 %
21 let	170	23,0 %
22 let	118	15,9 %
23 let	101	13,6 %
24 let	80	10,8 %
25 let	49	6,6 %
26 let	29	3,9 %
Celkem	740	100 %

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Graf 1 Věkové složení respondentů (vlastní zpracování)

Zjištěná věková struktura respondentů odpovídá standardnímu věkovému rozhraní pro prezenční studium na vysoké škole (tj. 19-26 let), jakožto i vývojovému období mladé dospělosti. Věk, uváděný v druhé dotazníkové položce kulminoval mezi 20 a 21 rokem života,

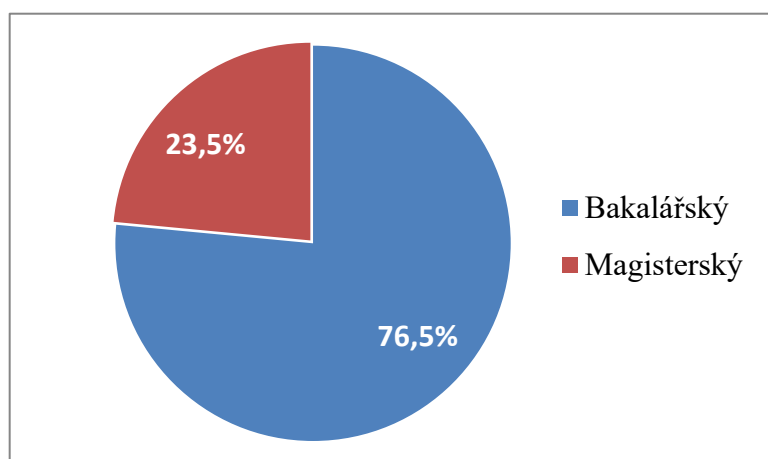
přičemž nejčastější responzí (tedy modem) druhé dotazníkové položky byl údaj 21 let. Věkový průměr i medián konečného výběrového souboru¹³⁵ pak činil shodně rovných 22 let.

- **Položka č. 3: Studovaný stupeň vysokoškolského studia**

Tabulka 13 Studovaný stupeň vysokoškolského studia respondentů (vlastní zpracování)

Stupeň studia	Absolutní četnost responzí	Relativní četnost v %
Bakalářský	566	76,5 %
Magisterský	174	23,5 %
Celkem	740	100 %

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

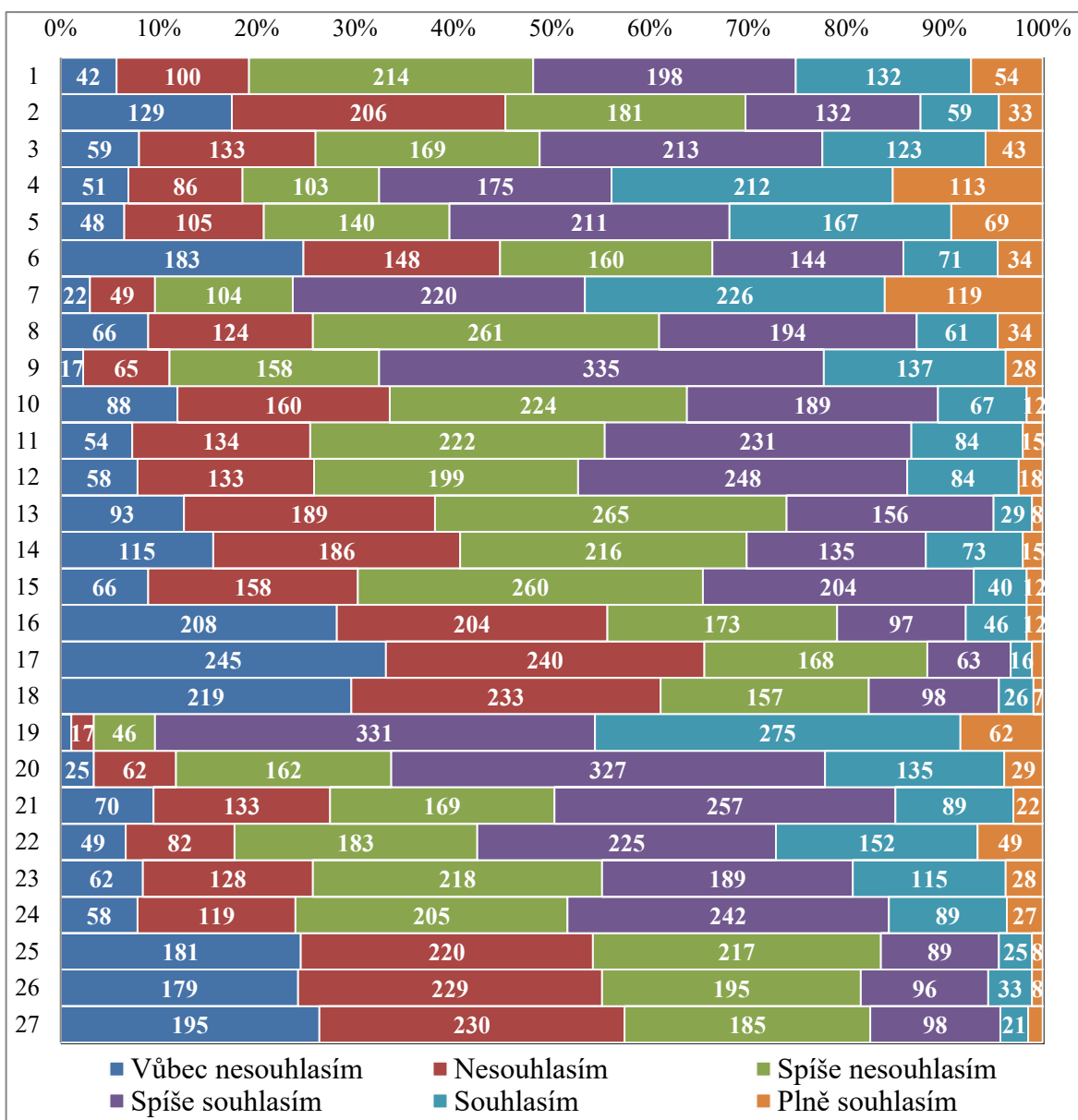
Graf 2 Studovaný stupeň vysokoškolského studia respondentů (vlastní zpracování)

Ze získaných údajů poslední faktografické položky dotazníku vyplývá, že více než tři čtvrtiny respondentů se účastní prvního (tj. bakalářského) stupně VŠ studia, zatímco jen necelá čtvrtina dotazovaných je edukována ve studijních programech magisterských, což opět reflektuje celostátní trend, kde panuje poměr 62 % proti 38 % ve prospěch studentů „bakalářů“ (MŠMT, [2019]).

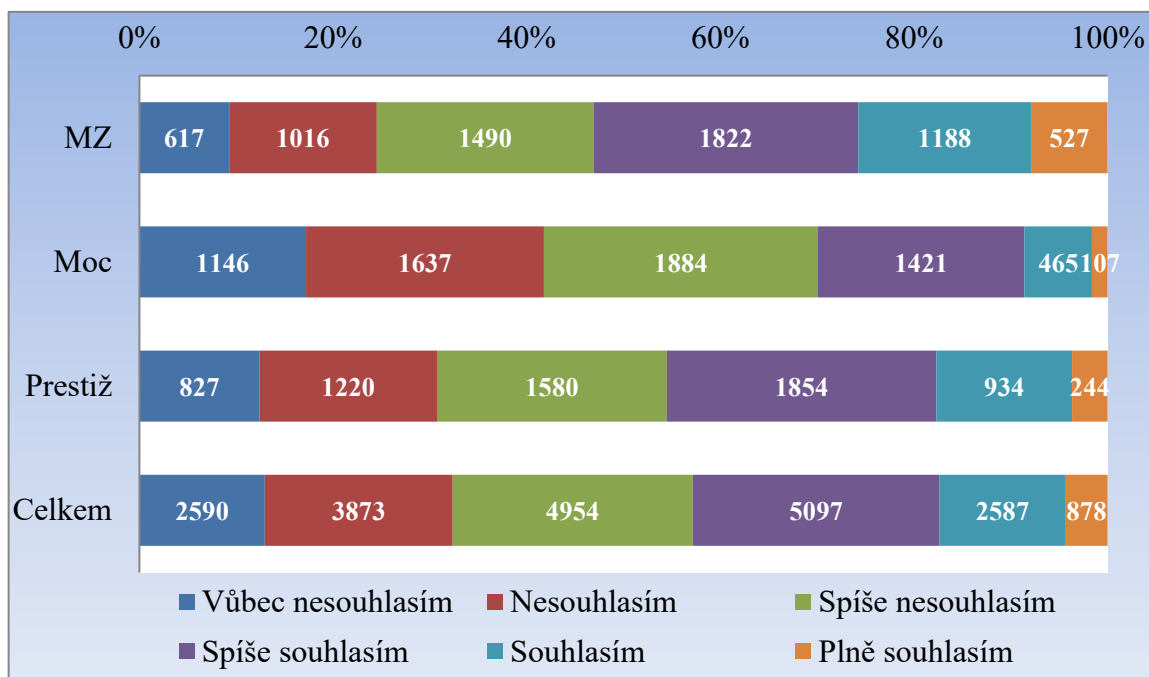
¹³⁵ Tzn. výběrovému souboru po vyřazení respondentů, jež neodpovídali arbitrárně stanovenému věkovému intervalu cílové skupiny výzkumu (více viz úvod kapitoly 6).

6.1.2 Dotazníkový oddíl zjišťující subjektivně vnímaný sociální status studentů VŠ

Prostřední část dotazníkového nástroje měla podobu dotazníkové matice, která prostřednictvím 27 škálových položek zjišťovala, jak respondenti subjektivně hodnotí (vnímají) své společenské postavení ve třech elementárních dimenzích, tj. materiálním zabezpečení, moci, prestiži (vždy shodně po 9 výrocích). Škála obsahovala šestibodové rozpětí, kde hodnota 1 značila absolutní nesouhlas s výrokiem a hodnota 6 naopak jeho plnou akceptaci. Četnost responzí u jednotlivých položek, respektive dimenzí SSS zachycují následující grafy:

Graf 3 Četnost responzí u jednotlivých položek dotazníku SSS (vlastní zpracování)

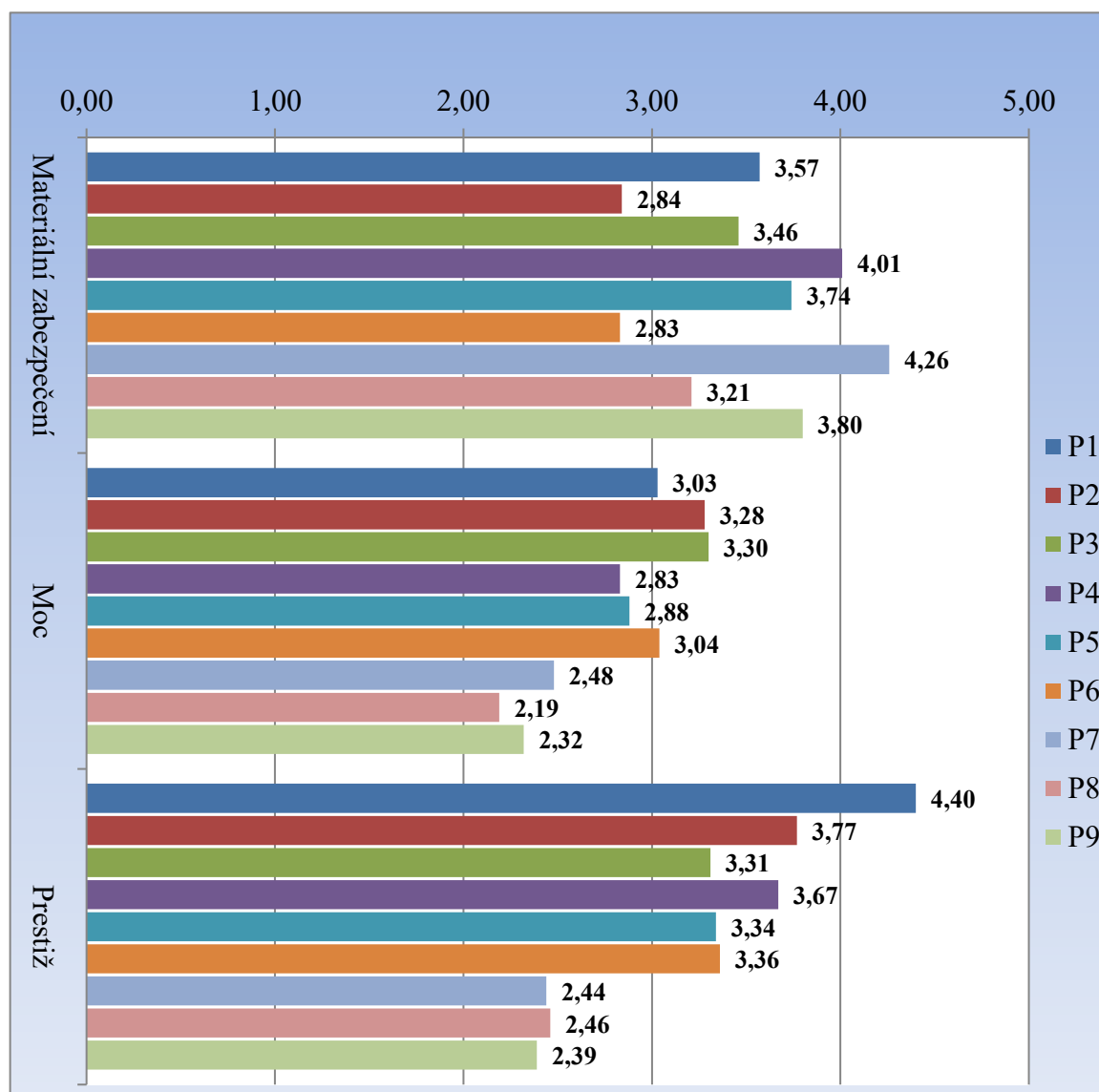
Graf 4 Absolutní četnost responzí v dílčích dimenzích SSS a v příslušné („ad hoc“) dotazníkové části jako celku (vlastní zpracování)

Z grafické reflexe prostřední části výzkumného instrumentu rezultuje, že nejčastější responzí dotazovaných (čili modem) za uvedený oddíl jako celek byla možnost „spíše souhlasím“.¹³⁶ Naproti tomu v nejmenší míře se respondenti uchýlovali k ryze pozitivní odpovědi „plně souhlasím“. Obdobná situace panovala také v kontextu dílčích dimenzí SSS, s výjimkou kategorie moci, kde modus ve škálovém intervalu představovala odpověď „spíše nesouhlasím“. Již z uvedené základní deskripce je dále patrný předpokládaný odklon od krajně polarizovaných responzí (zejména v případě uvedené nejméně frekventované volby u možnosti „plně souhlasím“) a naopak jistá ústřední tendence k volbě méně vyhraněných variant responze (tj. možností „spíše nesouhlasím“ a „spíše souhlasím“), s mírným levostranným „zešikmením dat“, v níž již na první pohled registrujeme určitý příklon k volbě negativně formulovaných responzí, jenž se nejvíce projevil právě v případě zmiňované „nehmotné“ dimenze moci.

Pro čistě metrický vzhled do výsledného hodnocení jednotlivých položek jsme pro každou z nich vypočítali průměrné skóre z „hodnot“ responzí všech dotazovaných. Tyto položkové

¹³⁶ Medián položek dotazníku SSS byl vypočítán na hodnotě 3, aritmetický průměr pak 3,19, přičemž směrodatná odchylka činila hodnotu 1,33.

indexy zachycuje (v rámci jejich příslušnosti k dílčím dimenzím nezávisle proměnné) následující graf:

Graf 5 Průměrné skóre jednotlivých položek dotazníku SSS (vlastní zpracování)

Z aspektu jednotlivých položek (výroků) byla v daném úseku dotazníku nejnižše hodnocena položka číslo 17, a tedy výrok „Disponuji vyšším mocenským postavením v kontextu společnosti a její řídicí hierarchie nežli většina mých vrstevníků“, s průměrným indexem 2,19, u něhož pouze 87 osob (tj. přibližně jen každý desátý respondent) volilo „pozitivně“ orientovanou možnost odpovědi a zbylých 653 respondentů se vyjádřilo v daném

směru negativně.¹³⁷ Naproti tomu nejvýše byla (z hlediska průměrného skóre i četnosti souhlasné responze) klasifikována položka číslo 19, tj. výrok „*Svým okolím jsem pozitivně vnímán*“, s níž ve většinové míře souhlasilo 668 ze 740 dotazovaných, čímž tato položka dosáhla průměrného skóre 4,40. Pro zajímavost zde uveďme, že ryze negativní odpovědi „nesouhlasím“ a „vůbec nesouhlasím“ u daného výroku volilo pouze 25 respondentů.

Mezi další parciální poznatky, jež lze vyvozovat na základě analýzy (hodnocení) prozatím jen dílčích položek prostřední dotazníkové části, pak lze mj. zařadit následující:¹³⁸

- Studenti VŠ se nepovažují za finančně soběstačné (negativně se u dané položky vyjádřilo přibližně 70% respondentů), třebaže jejich okolí (dle samotných studentů) mnohdy zastává protichůdný názor (rozdíl v daném ohledu čítal více než 20 %).
- Přibližně 60% respondentů shledává své příjmy jako dostačující jak na pokrytí standardních výdajů spojených se studiem, tak na pokrytí svých volnočasových aktivit. Naproti tomu pouhé třetina studentů (cca 34 %) umožňují jejich příjmy spořit. I přesto více než tři čtvrtiny dotazovaných (cca 76 %) považuje současnou úroveň svého materiálního zabezpečení za kvalitní.
- V otázce subjektivně vnímaného individuálního i rodinného vlivu se studenti vyjadřují převážně skromně, kdy jen čtvrtina z nich (cca 26 %) cítí, že má možnost ovlivňovat dění ve svém okolí a pouhá pětina (21 %) soudí, že pochází z vlivné rodiny. Necelá polovina dotazovaných (49 %) ovšem shledává, že má určitý vliv na osoby ve svém okolí, navzdory tomu, že se více než 4 z 5 vysokoškoláků v komparaci se svými vrstevníky nevnímá jako „hierarchicky mocnější“ osobnost.
- O svém vysokém společenském kreditu je do určité míry přesvědčeno přibližně 65 % respondentů (v případě rodinného kontextu bylo souhlasné stanovisko o cca 15%

¹³⁷ Jako pozitivně orientované responze pro tyto účely označujeme možnosti responze „spíše souhlasím“, „souhlasím“ a „plně souhlasím“. Jako negativně laděné responze naopak vnímáme varianty „spíše nesouhlasím“, „nesouhlasím“ a „vůbec nesouhlasím“. Výjimku v tomto směru tvoří první položka dotazníkové matice (Jako student vysoké školy mám „hluboko do kapsy“), jež jako jediná vykazuje reverzní významový charakter, a proto je třeba na ni pohlížet z opačné perspektivy.

¹³⁸ V uvedeném výčtu se přirozeně omezujeme pouze na poměrnou část informací. Tato redukce je z našeho pohledu nezbytná, neboť vyhodnocení jednotlivých dotazníkových položek tvoří jen dílčí kritérium naší studie, nikoliv její meritum (tím je zkoumaná korelace mezi SSS a hodnotovou orientací studentů VŠ), jemuž bude věnována celá následující podkapitola (6.2). Poznatky uvádíme chronologicky, tedy v pořadí, v jakém jsou zastoupeny položkami dotazníku. Při jejich interpretaci vycházíme zejména z procentuálního zastoupení voleb jednotlivých responzí, přičemž zde opět rozdělujeme spektrum zprostředkované škály na dvě polarizované poloviny (dle stejného schématu jako v předchozím případě).

nižší). K tomuto postoji však respondenty patrně nevedlo osobní přesvědčení o prestiži studované VŠ, neboť z průměrů zaznamenaných u obou výroků zaměřených na toto téma, vyplývá, že studenti (a jejich nejbližší), kteří považují svou „alma mater“ za prestižní, jsou v mírné menšině (asi 47 %).

- Drtivá většina studentů VŠ (v průměru dvou tematicky spřízněných dotazníkových položek se jednalo o cca 83 % respondentů) se ve srovnání se svými spolužáky necítí být osobou, jež vlastní vyšší sociální kredit. I přes tento jev však necelá polovina (cca 48 %) vysokoškoláků pro svůj společenský kredit ve svém okolí zaznamenává časté žádosti o pomoc při řešení obtížné životní situace různého druhu.

Uvedené parciální poznatky, jež nám poskytla ad hoc vytvořená část dotazníku, jsou, navzdory své zajímavosti, pochopitelně stále jen zlomkovými ukazateli skutečné podoby SSS respondentů. Pro pregnantnější představu o charakteru a rozložení dat u nezávisle proměnné proto bylo z perspektivy našeho výzkumného fokusu nezbytné dále využít hlubší deskriptivní statistiky a s její pomocí vyjádřit kýžené dimenzionální indexy, jež v naší studii subjektivně vnímané postavení studentů reprezentují. Abychom měli jistotu, že jsou data z dotazníkových položek sytící nezávisle proměnnou dostatečně relevantní a použitelná k další analýze, podrobili jsme je testu vnitřní reliability, k němuž jsme využili již osvědčenou metodu v podobě Cronbachova koeficientu alfa. Výsledné koeficienty za jednotlivé dimenze SSS i proměnnou (dotazník SSS) jako celek uvádí následující tabulka:

Tabulka 14 Vnitřní reliability položek dotazníku SSS (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)

Proměnná/ dimenze SSS	Počet položek dotazníkového oddílu	Cronbachovo alfa
Materiální zabezpečení	9	0, 871
Moc	9	0, 883
Prestiž	9	0, 795
SSS (celkem)	27	0, 894

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Na základě vysokých hodnot koeficientů reliability, získaných pro všechny zkoumané kategorie nezávisle proměnné, jsme se již uchýlili k její vlastní statistické deskripci v programu Statistica, s pomocí něhož jsme dospěli k následujícím hodnotám:¹³⁹

Tabulka 15 Deskriptivní statistika dat nezávisle proměnné – SSS (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Dimenze SSS	Aritmetický průměr	Minimální hodnota	Maximální hodnota	Směrodatná odchylka
Materiální zabezpečení	3,53	1,11	6,00	0,90
Moc	2,82	1,00	5,33	0,82
Prestiž	3,24	1,33	5,44	0,71
SSS (celkem)	3,19	1,67	5,15	0,62

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Jak dokládá tabulka 15, nejvyšší aritmetický průměr byl v případě respondentů zaznamenán u položek reprezentujících hmotnou dimenzi sociálního statusu, a tedy v oblasti subjektivně vnímaného materiálního zabezpečení. V opozici k ní pak z perspektivy oslovených studentů vystupuje dimenze subjektivní moci. Zbývající třetí dimenze společenské stratifikace (prestiž) se svým průměrným indexem pohybuje přibližně v prostoru okolo průměru vzniklého intervalu mezi předchozími faktory a nejvíce se tak přibližuje celkovému „naměřenému“ průměru nezávisle proměnné (jako celku), jež byl vyčíslen hodnotou 3,19, čímž se „levostranně“ odchýlil o 0,31 od očekávané průměrné hodnoty pro zvolenou šestibodovou Likertovu škálu.

Výsledný index SSS byl dále parciálně analyzován rovněž v závislosti na dotazníkem zprostředkovaných datech o dalších dílčích proměnných, respektive potencionálních faktorech se vztahem (potažmo vlivem) k SSS (tj. pohlaví, věk).¹⁴⁰ Ke zjištění potenciální kore-

¹³⁹ Základní deskriptivní statistika byla aplikována v širším měřítku a také na úrovni jednotlivých položek zjišťujících SSS. V souladu s fokusem výzkumného šetření a sumarizačním charakterem aktuální kapitoly jsme však shledali adekvátním zpřístupnit čtenáři pouze uvedený „rámcový“ výčet získaných informací.

¹⁴⁰ Vzhledem k odlišnému fokusu našeho šetření se budeme uvedenými korelacemi zabývat jen marginálně. Třetí potenciální činitel SSS, studovaný stupeň vysokoškolského studia, nebyl podroben statistické analýze, neboť průměrné naměřené hodnoty SSS u obou skupin respondentů (tj. účastníků bakalářského a magisterského studia) se lišil pouze nuančně: u studentů bakalářských studijních programů činil průměrný index SSS

lace SSS s prvním faktorem - pohlavím respondentů, jsme z důvodu nominálního (dichotomického) charakteru této (v daném případě) nezávisle proměnné zvolili jako analytický nástroj koeficient eta. Jeho hodnota, vygenerovaná programem IBM SPSS, činila 0,165, což značí jen nízkou statistickou korelaci a pouhou 2,7% věcnou závislost. Tzn., že výsledná hodnota SSS byla v našem výzkumu determinována pohlavím jedince pouze z podílu necelých 3 %.¹⁴¹ Třebaže se neprojevila statisticky významná korelace mezi pohlavím a SSS, z dat shromážděných našim výzkumným nástrojem je patrné, že ženy hodnotily svůj sociální status střídměji (jejich průměrný index SSS činil 3,16) nežli muži (s průměrnou hodnotou SSS 3,33), a to ve všech dimenzích tohoto stratifikačního ukazatele. Statisticky významného zjištění jsme se konečně nedočkali ani v případě testované korelace mezi SSS a věkem respondentů. Zde jsme aplikací Pearsonova koeficientu lineární korelace dospěli k záporné hodnotě -0,045. Z tohoto výsledku je tak na první pohled patrné, že mezi proměnnými věku a subjektivně vnímaného sociálního postavení na úrovni námi provedeného šetření rovněž neexistuje statisticky významný vztah, čili nemůžeme prohlásit, že vysokoškolští studenti vyššího věku subjektivně hodnotí svůj sociální status jako vyšší.¹⁴²

Kromě uvedené základní popisné statistiky a dílčích korelací SSS s některými dalšími faktory nás ovšem dále (a snad i ve větší míře) z pohledu naší studie zajímalo, jakým způsobem spolu korelují jednotlivé dimenze, z nichž SSS (nejen) v našem konceptu sestává, a rovněž jakou měrou se jednotlivé oblasti dotazníku (zastupující zmíněné dimenze) podílí na výsledné podobě (tj. hodnotě) nezávisle proměnné. Za tímto účelem jsme proto postoupili příslušná data korelační analýze, jež nás dovedla k následujícím koeficientům:

hodnotu 3,29; u studentů magisterských studijních programů pak byla průměrná hodnota nezávisle proměnné jen o tři desetiny vyšší, tedy 3,32.

¹⁴¹ Pro věcnou interpretaci korelace mezi proměnnými jsme užili standardního výpočtu, kdy jsme zjištěnou hodnotu koeficientu eta (0,165) umocnili na druhou a výslednou hodnotu (0,0272) jsme vyjádřili procentuálně (tj. vynásobili stem), čímž jsme obdrželi výsledný koeficient determinace (cca 2,7 %).

¹⁴² Záporná hodnota Pearsonova korelačního koeficientu by za jiných okolností hovořila spíše o opaku, není však ani zdaleka statisticky významnou.

Tabulka 16 Korelace mezi jednotlivými dimenzemi (a) SSS (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná/ dimenze SSS	Korelace (DATA – Korelace mezi dimenzemi SSS)			
	Označené korelace jsou statisticky významné na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Materiální zabezpečení	Moc	Prestiž	SSS (celkem)
Materiální zabezpečení	1,000000	0,242319	0,248605	0,689313
Moc	0,242319	1,000000	0,649208	0,811262
Prestiž	0,248605	0,649208	1,000000	0,793116
SSS (celkem)	0,689313	0,811262	0,793116	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z rámcového hlediska korelační matice přisuzuje nejtěsnější vztah k nezávisle proměnné dimenzi moci, z jejíhož průměrného indexu tedy výsledná hodnota SSS v rámci našeho výzkumu nejvíce těží. Naopak nejméně je subjektivně vnímané společenské postavení studentů, dle dat vzešlých z příslušného dotazníku, syceno dimenzí subjektivního materiálního zabezpečení, jež bylo respondenty v průměru hodnoceno nejvýše (viz tabulka 15). Ta vykazuje poměrně nízkou úroveň korelace také v souvztáznosti s dalšími dvěma oblastmi SSS (tj. mocí a prestiží), jež jsou, naproti tomu, poměrně vysoce statisticky svázány. Při věcné interpretaci sledovaných vazeb, a tedy transformaci korelačních koeficientů do oblasti korelační determinace¹⁴³ pak z pohledu výsledné nezávisle proměnné (tj. SSS jako celku) můžeme hovořit o tom, že statisticky nejsilněji korelující dimenze sociálního postavení (moc) determinuje, respektive sytí výslednou proměnnou asi z 65 %, kdežto dimenze

¹⁴³ Dle identického schématu aplikovaného v případě získaného koeficientu eta (viz výše).

materiálního zabezpečení pak jen z necelých 48 % a nadpoloviční většinu „vlivu“ na SSS jedince je v tomto případě třeba přičíst jiným faktorům. Oblast prestiže z tohoto aspektu konečně „vysvětluje“ variabilitu nezávisle proměnné z 63 %.¹⁴⁴

Dílčí shrnutí a interpretace dat za účelem zodpovězení první SVO

Záměrem prostřední části výzkumného nástroje, jakožto i výše uvedené základní analýzy, bylo zodpovědět na otázku, jak studenti subjektivně vnímají své sociální postavení. S přihlédnutím k datům získaným ad hoc vytvořeným výzkumným nástrojem lze soudit, že studenti vykazují tendenci vnímat svou osobnost a pozici ve společnosti kritičtěji, nežli jsou ve stejných kategoriích, opět dle jejich vlastního soudu, hodnoceni svým okolím (což dokazuje i nejvyšší naměřený skór u položky číslo 19: „Svým okolím jsem pozitivně vnímán“). Jinými slovy, dotazovaní svůj společenský status a osobní kredit zrcadlí se střídmejším přístupem a hledím, než jakého se jim „externě“ dostává od ostatních. Tato pokora v sebereflexi dotazovaných se pak projevuje ve všech třech posuzovaných dimenzích sociálního statusu, a to nejen v záležitosti odlišné perspektivy (vlastní a simulačně zprostředkované ze strany „okolí“), ale rovněž pak v případě konfrontace pocíťované osobní společenské pozice respondentů s domnělým postavením jejich spolužáků a vrstevníků. Zde se studenti majoritně necítí býti ani více hmotně či finančně zabezpečeni, a stejně tak ani dispozičně vybaveni vyšším mocenským kapitálem či prestiží, čímž vyjadřují svou rovnocennost a sounáležitost se svou věkovou kohortou, ale také jistou příslušnost ke statusové skupině vysokoškolské studentské obce.

Průměrná naměřená hodnota SSS se pak nacházela mírně pod očekávaným průměrem, což je stabilní jev, patrný i z dřívějších studií, v nichž bylo užito škálového formátu hodnocení dané proměnné.¹⁴⁵ Úroveň subjektivního sociálního postavení studentů v našem výzkumném šetření nebyla významnou měrou ovlivněna faktorem věku ani stupněm vysokoškolského studia. Zásadní (statistický) vliv na utváření SSS respondentů posléze nebyl proká-

¹⁴⁴ Pro bližší určení skutečného podílu jednotlivých dimenzí (indexů) na výsledné hodnotě SSS by bylo nezbytné získat další informace o korelaci mezi příslušnými daty (např. aplikací vícenásobné regresní analýzy, popř. faktorové analýzy u jednotlivých položek dotazníku aj.). K stanovenému účelu aktuální kapitoly práce jsou však námi získané údaje plně postačující.

¹⁴⁵ V tomto tvrzení vycházíme především z datových souborů ISSP, veřejně dostupných v archivech Sociologického ústavu AV ČR, v nichž byl (za pomoci desetibodové škály SUBSTAT) opakovaně v letech 1992, 1999 a 2009, naměřen výsledný index SSS u vybrané populace ČR vždy v rozmezí mezi hodnotami 4,65 a 4,95, tedy rovněž mírně pod „očekávaným“ průměrem (Matějů a Kreidl, 1998, Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2005; 2009).

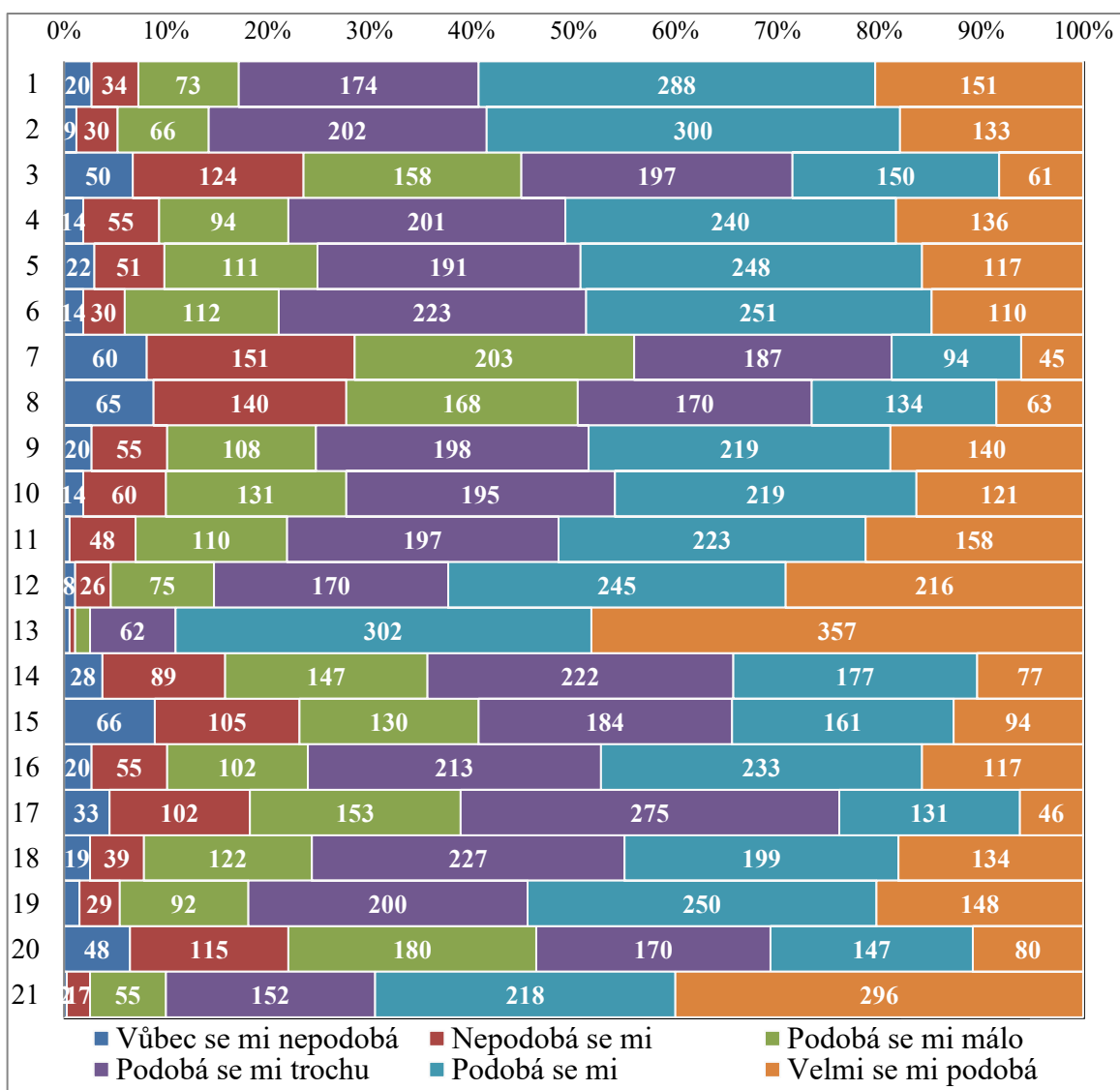
zán ani v závislosti na pohlaví studentů. V tomto ohledu se však potvrdil obecný postulát genderové „nerovnováhy“, kdy muži hodnotili své společenské postavení celkově výše než ženy. Suma sumárum lze tedy prohlásit, že konečná podoba námi získaných hodnot SSS závisí spíše čistě na vlastním subjektivním sebehodnocení studentů, odrážející jejich momentální životní situaci (se všemi přidruženými atributy), nežli na dalších jednotlivých (povětšinou) stabilních činitelích, kritériích a subfaktorech.

Konečně ze strukturálního hlediska se výsledná podoba SSS u oslovených respondentů nejvíce opírá o dimenzi moci, která je však paradoxně v sebehodnocení studentů posazena nejnižší, a to zejména důsledkem relativně nízkého společenského (mocenského) vlivu, jež si sami studenti přisuzují. Nejméně pak sumarizační index SSS, jehož koncept byl pro účely současného výzkumu operacionalizován, těží z hmotných atributů dimenze materiálního zabezpečení studentů, která se ovšem svým dílčím průměrným skórem umístila ve výzkumu nezávisle proměnné nejvýše.¹⁴⁶ Analýza „vnitřní“ skladby (resp. síly) korelací jednotlivých dimenzí nezávisle proměnné nás rovněž závěrem utvrdila v platnosti arbitrárně stanoveného předpokladu o neformálním členění SSS na složku ryze hmotnou, jež tvoří materiální zabezpečení, a složku v zásadě nehmotnou, jejíž dvě dimenze, moc a prestiž, spolu, na rozdíl od předchozí (z aspektu korelačního koeficientu) poměrně „izolované“ materiální složky, poměrně vysoce korelovaly.

¹⁴⁶ Poslední jmenovaný jev se, oproti předchozímu, poměrně odlišuje od ostatních standardních měření SSS, provedených u populace ČR v posledních třech dekadách (viz výše), v nichž kategorie příjmů a materiálního zabezpečení tvořila páteř výsledného sociálního postavení respondentů. Nutno však zopakovat, že tato šetření byla postavena na jiném konceptuálním základě a zejména pak odlišných sledovaných oblastech a determinantech společenského statusu.

6.1.3 Dotazníkový oddíl mapující hodnotovou orientaci studentů VŠ

Poslední třetí část elektronického dotazníku mapovala hodnotovou orientaci (respektive strukturu hodnotové orientace) oslovených studentů VŠ prostřednictvím standardizovaného výzkumného nástroje PVQ Shaloma Schwartze. Respondentům byla předložena zkrácená verze dotazníku s 21 portréty, shodná s verzí užitou ve všech dosavadních vlnách šetření ESS, respektive pouze formálně odlišena reverzním charakterem „škálování“ (resp. kódování) jednotlivých škálově hodnocených položek (tj. výroků), kde vyšší zvolená hodnota v námi užitě variantě PVQ značila rovněž vyšší míru ztotožnění (podobnosti) projektované osoby s respondentem čili též vyšší preferenci daného motivačního cíle (hodnoty). Strukturu a četnost responzí u jednotlivých položek dotazníku zachycuje následující graf:

Graf 6 Četnost responzí u jednotlivých položek PVQ(vlastní zpracování)

Z grafu 6 je na první pohled patrné, že na rozdíl od předchozího dotazníkového oddílu, jsme u PVQ registrovali spíše vyšší volbu hodnot respondentů v kontextu intervalu nabízené škály, což dokládá i nejčastější responze (tedy modus odpovědí) dotazovaných v podání varianty 5 – „*podobá se mi*“, následované alternativou hodnocení 4 - „*podobá se mi*“. Pro lepší základní orientaci v datech doplníme, že medián položek byl vypočítán na hodnotě 4, aritmetický průměr mezi responzemi PVQ představovala hodnota 4,21 a konečně směrodatná odchylka výběrového souboru v dané části výzkumného nástroje byla v tomto případě vyčíslena hodnotou 1,33.¹⁴⁷ Tyto hodnoty tedy svědčí o tom, že studenti popisované osoby (respektive hodnoty) alespoň do jisté míry ztotožňovaly s představou o vlastním „já“, nežli by se subjektivně (striktně) odkláněly od znění nabízených výroků. To dokládá i situace u responze „vůbec se mi nepodobá“, jež byla v celé šíři PVQ ze všech možností „odpovědi“ nejméně frekventovanou.

Na základě zpracovaných dat, kumulovaných jednotlivými položkami PVQ, jsme mohli přistoupit k požadované analýze hodnotových struktur respondentů. Naším prvním úkolem bylo rozčlenit hodnoty naměřené u příslušných výroků dotazníku dle jejich příslušnosti k základním axiologickým typům a provést jejich syntax dle standardního Schwartzova schématu, tj. vypočítat průměrné indexy pro deset „výchozích“ hodnotových (motivačních) typů.¹⁴⁸

Výsledné indexy zachycuje následující tabulka doplněná o grafické vyjádření:

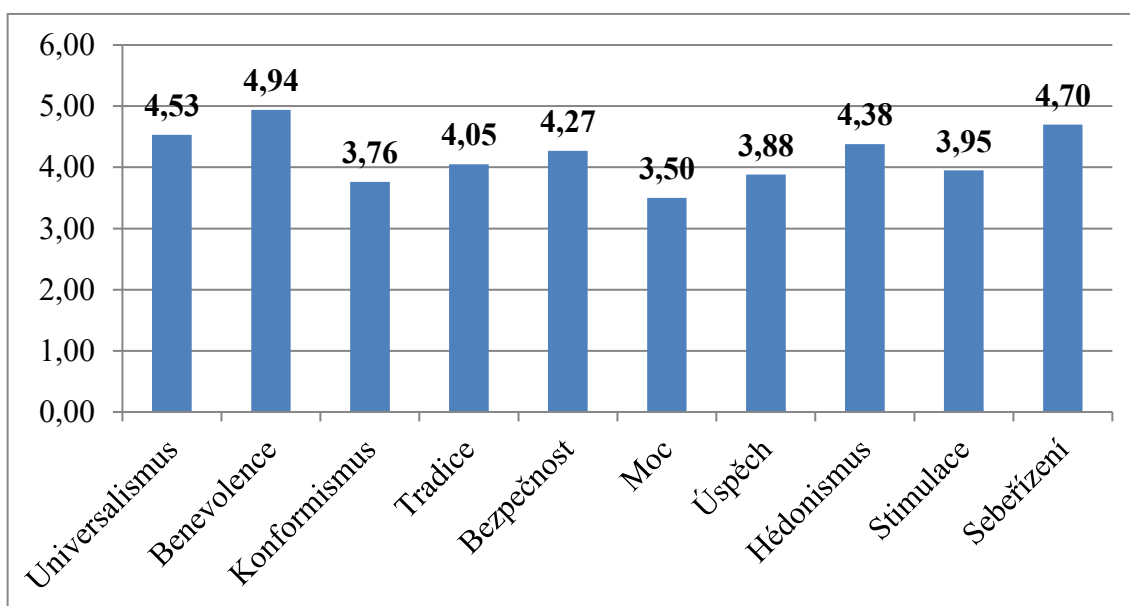
¹⁴⁷ Pro srovnání připomínáme, že modus za položky prostřední části výzkumného nástroje, jež zjišťoval SSS respondentů, činil (při užití srovnatelného rozpětí Likertovy škály) hodnotu 4, medián hodnotu 3 a aritmetický průměr byl vyčíslen hodnotou 3,19, při srovnatelné směrodatné odchylce (1,33). Tento jev je však nutno brát s rezervou, neboť oba dotazníkové oddíly měřily různorodé proměnné a vzhledem k ad hoc vytvořenému konceptu prvního z nich, pochopitelně ani nejsou plně „normalizovány“. Podíl na odhalené diferenci má pak zajisté také rozdílné obsahové uchopení obou nástrojů, kdy PVQ je založen na zprostředkované komparaci projektované osoby se sebou samým, kdežto námi vytvořený instrument de facto cílí na přímou sebereflexi klienta (a to i přesto, že u části položek se respondent hodnotí skrze pocíťované prisma, jež subjektivně nalézá u svého okolí.)

¹⁴⁸ Axiologický index hodnotových typů vzniká jako průměr položek, jež daný axiologický typ v dotazníkovém nástroji zastupují. Seznam položek PVQ, jež sytí jednotlivé hodnotové typy, uvádí podkapitola 4.6.

Tabulka 17 Deskriptivní statistika dat závisle proměnné – hodnotová orientace
(Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Hodnotový typ	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka
Universalismus	4,53	0,82
Benevolence	4,94	0,75
Konformismus	3,76	1,10
Tradice	4,05	1,05
Bezpečnost	4,27	0,98
Moc	3,50	1,03
Úspěch	3,88	1,16
Hédonismus	4,38	1,07
Stimulace	3,95	1,17
Sebeřízení	4,70	0,95

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Graf 7 Průměrné indexy základních hodnotových typů (vlastní zpracování)

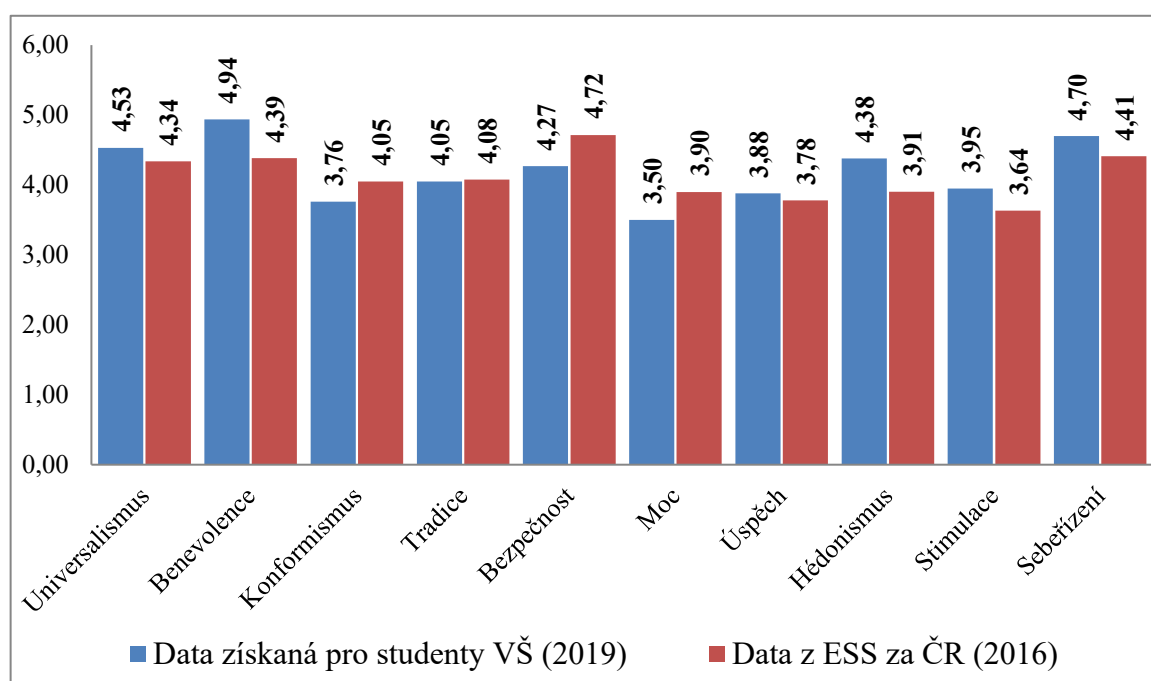
Z uvedených dat vyplývá, že studenti VŠ se nejvíce ztotožňují s hodnotovým typem *benevolence*, jež spadá do vyšší axiologické dimenze *překročení sebe sama* (jinak též *transcendence*) a který je založen na prosociální orientaci jedince, respektive na jeho motivaci řízené blahem a prosperitou všech osob, s nimiž individuum přichází do kontaktu (tedy obecně řečeno kolektivními zájmy). K danému axiologickému typu se mj. váží hodnoty čestnosti, odpuštění, loajality, skutečného přátelství či zralé lásky. Jako druhý v pořadí se ve výzkumném šetření se svým průměrným indexem umístil axiologický typ *sebeřízení* (jinak též znám jako *samostatnost*), který je pro změnu součástí vyšší axiologické dimenze *otevřenost změně* a jenž se od prvního jmenovaného odlišuje všeobecným fokusem na individuální zájmy jedince. Motivační základ sebeřízení spočívá v osobní autonomii člověka, když vychází z jeho potřeby kontrolovat a ovládat okolní dění. Hodnotami, jež tvoří tento hodnotový typ, pak patří mj. zejména kreativita, svoboda, nezávislost, ale též zvědavost či sebeúcta. Pomyslnou třetí příčku posléze v našem výzkumu obsadil hodnotový typ *universalismus*, spadající opět do vyšší dimenze *transcendence (překročení sebe sama)*, který kombinuje jak individuální, tak kolektivní motivační tendence jedince a jehož „protagonisté“ zpravidla inklinují k hodnotám rovnosti (sociální spravedlnosti), porozumění, tolerance, ale také enviromentalismu a míru ve světě. (Schwartz, 1992, s. 6-7; srov. Prudký, Šmídová a Vojtíšková, 2016, s. 88-89; Řeháková, 2006, s. 109-110)

Na opačné straně spektra se v naší studii umístil čistě individualisticky orientovaný hodnotový typ *moci*, jehož hlavním motivačním cílem je snaha o dosažení vysokého společenského postavení a také dominance nad lidmi a zdroji. Hodnotami moci jsou, dle Schwartze (1992, s. 6-7) mj. bohatství, autorita a sociální převaha, které poměrně výstižně symbolizují zaštiťující vyšší axiologickou dimenzi *posílení ega*. Do této dimenze, mimo skloňované moci, spadá ještě souladný hodnotový typ *úspěch*, který se rovněž v axiologické preferenci vysokoškoláků umístil relativně nízko (konkrétně až na osmém místě, těsně následován odlišně zaměřeným hodnotovým typem *konformismus*, jež je naopak vázán na vyšší axiologickou dimenzi *konzervace*).

Již ze základního strukturálního rozložení hodnot ve výběrovém souboru lze tedy usuzovat, že studenti se více ztotožňují s axiologickou orientací na druhé nežli na svůj vlastní profit a úspěch, třebaže neskrývají jistý hodnotový potenciál k sebeaktualizaci a osobní autonomii, spočívající v tvořivém jednání a nezávislém myšlení, jež je lidem v období mladé dospělosti obvykle blízké. Za zajímavý poznatek v souvislosti s naší studií a její nezávisle proměnnou pak můžeme zajisté pokládat zjištění, že oslovení vysokoškoláci, alespoň dle míry

preferenci výroků v PVQ, příliš axiologicky netíhnou k zisku vyššího sociálního statusu a všeobecné společenské prestiže, tedy k motivaci spjaté s nejméně zastoupeným hodnotovým typem moci.

Pro získání celistvějšího vhledu do výsledné struktury hodnotových typů zvolených studentů VŠ, respektive pro možnost její komplexní interpretace, jsme data našeho výzkumného souboru postoupili ke srovnání s daty pro celou populaci ČR, shromážděnými identickým výzkumným nástrojem (tj. zkrácené verze PVQ s 21 výroky) v rámci aktuálně poslední zveřejněné vlny výzkumného šetření ESS (tj. „ESS Round 8“) z roku 2016.¹⁴⁹ Výsledky tohoto srovnání zobrazuje následující graf:

Graf 8 Srovnání průměrných indexů základních hodnotových typů mezi studenty VŠ a populací ČR (Zdroj: ESS, 2016; vlastní výzkum – vlastní zpracování)

Z grafického vyjádření je čitelné, že průměrné indexy (respektive struktura) základních hodnotových typů našeho výzkumného souboru se od výsledků, naměřených v dané oblasti ESS pro obyvatele ČR, částečně liší. Zatímco u studentů VŠ dominoval hodnotový typ *benevolence*, v kontextu české populace obsadila tato frakce až třetí příčku, přičemž nej-

¹⁴⁹ Osmá vlna šetření ESS je aktuálně posledním zpracovaným šetřením ESS s veřejně dostupným datovým souborem, jehož součástí jsou i data hodnotové orientace české populace získaná prostřednictvím PVQ (n=2269). Data z deváté vlny ESS (tj. „ESS Round 9“), realizované v průběhu loňského roku, budou (široké veřejnosti) dostupná až na konci roku 2019.

větší zastoupení zde ztělesňoval konzervativní hodnotový typ *bezpečnost*,¹⁵⁰ situovaný na pomezí individuálních a kolektivních zájmů člověka a tvořen hodnotami bezpečí, harmonie a společenské stability (Řeháková, 2006, s. 110). Analogii se srovnávaným souborem pak náš výzkumný vzorek vykazoval v případě vysoké preference hodnotového typu *sebeřízení* (samostatnost) z vyšší axiologické dimenze otevřenost změně. Můžeme se proto domnívat, že potřeba určité autonomie (v myšlení, jednání, životním stylu apod.) je hodnotově blízká nejen vysokoškolákům, nýbrž celé současné populaci ČR.

Z hlediska kongruence byl soulad v míře preference konkrétních hodnotových typů mezi komparovanými soubory registrován zejména v případě axiologických typů *tradice* a *úspěch*.¹⁵¹ Naopak vysoce se náš výběrový soubor odchyloval od dat ESS pro ČR (mimo již uvedené axiologické typy *benevolence* a *bezpečnost*) ve strukturálním podílu průměrných indexů naměřených u hodnotových typů *moc* a *hédonismus*.¹⁵² Z prismatické axiologické struktury PVQ jako celku je pak již ze základního rozložení hodnotových typů zřejmé, že studenti VŠ jsou, oproti celostátnímu průměru, méně orientováni na konzervativní (potažmo tradiční) hodnoty a společenský řád. Tento jev však (alespoň soudě dle naměřených indexů u jednotlivých hodnotových typů) patrně není výsledkem jejich mocenských či výkonnostních tendencí, nýbrž je odrazem především jejich axiologické inklinace k zisku nových zkušeností (včetně těch čistě smyslových, tj. „požitkových“) a osobnostní autonomie, třebaže v tomto směru studenti současně neopomínají dbát na hodnoty hájící blaho jejich blízkých i osob ostatních a za tímto záměrem rovněž manifestují potřebné dispozice v podobě vysoké preference univerzálně ceněných hodnot porozumění a tolerance.

Na tomto místě je však potřebné poznamenat, že se jedná pouze o dílčí informace získané výzkumem, které vzhledem k obvyklé nízké reliabilitě, vyskytující se na úrovni indexů základních hodnotových typů, jíž kvituje též Řeháková (2006, s. 114-115) i sám autor uži-

¹⁵⁰ Připomínáme, že v hodnotové struktuře vysokoškoláků se hodnotový typ *bezpečnost* umístil až jako pátý (s průměrnou hodnotou o 0,45 nižší oproti celostátnímu průměru).

¹⁵¹ U axiologického typu *tradice* byl naměřen nejmenší rozdíl mezi průměrnými indexy obou souborů – hodnota 0,03 („ve prospěch“ celé populace ČR), u v (tomto směru) druhého v pořadí, axiologického typu *úspěch* pak tato hodnota dosáhla 0,10 (zde „ve prospěch“ našeho výběrového souboru). Nejvyšší rozdíl mezi průměrnými indexy obou souborů pak byl zjištěn u zmínovaného hodnotového typu *benevolence* a činil hodnotu 0,56 (opět „ve prospěch“ vysokoškoláků).

¹⁵² U hodnotového typu *moc* rozdíl mezi průměrnými indexy činil 0,40 („ve prospěch“ celé populace ČR), u hodnotového typu *hédonismus* pak ztělesňoval daný rozdíl hodnotu 0,48 (zde „ve prospěch“ našeho výběrového souboru).

tého konceptu Schwartz (např. 2012, s. 11-13), nelze považovat za statisticky významné. Abychom vyřešili tento neblahý jev, rozhodli jsme se (opět dle doporučení samotného tvůrce konceptu PVQ Shaloma Schwartze) sloučit základní hodnotové typy do zmiňovaných vyšších axiologických dimenzí, jejichž indexy již obvykle vykazují dostatečnou úroveň vnitřní reliability a stávají se tedy více relevantními k statistické analýze, potažmo interpretaci výzkumných zjištění. Tento postulát pak bylo pochopitelně nezbytné statisticky ověřit. Proto jsme, obdobně jako v případě nezávisle proměnné, příslušná data, sytící základní hodnotové typy a především pak (pro výzkum stěžejní a notně sledované) vyšší axiologické dimenze, podrobili Cronbachovu testu vnitřní reliability. Výsledné koeficienty shrnuje následující tabulka:

Tabulka 18 Vnitřní reliability indexů hodnotových typů a vyšších axiologických dimenzí (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)

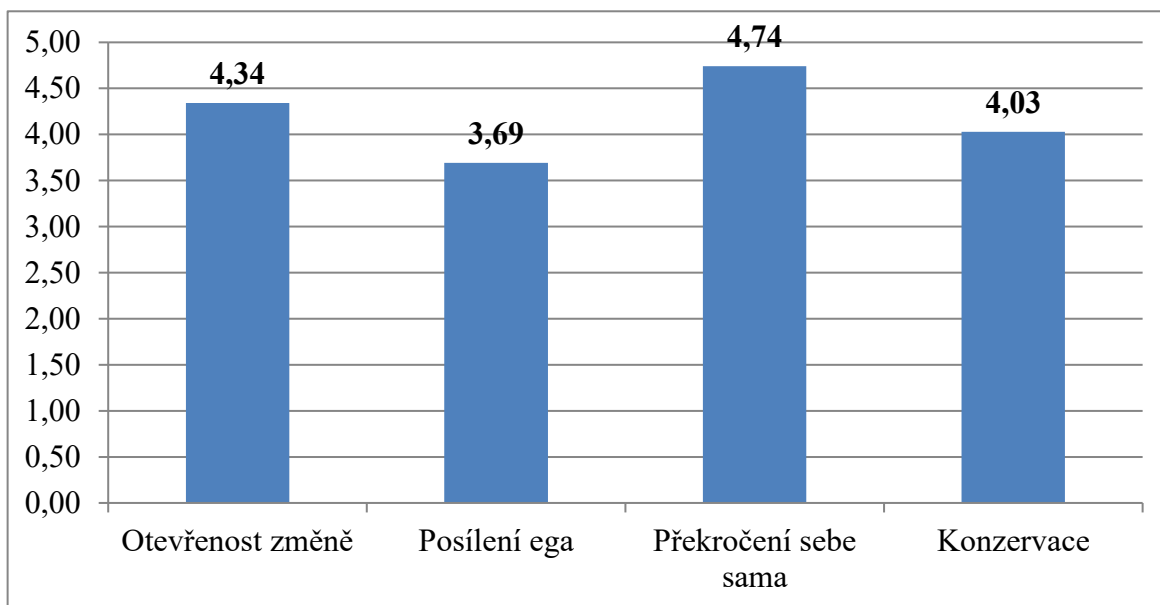
Hodnotový typ	Cronbachovo alfa	Vyšší axiologická dimenze	Cronbachovo alfa
Universalismus	0,477	Překročení sebe sama	0,622
Benevolence	0,391		
Konformismus	0,542	Konzervace	0,681
Tradice	0,307		
Bezpečnost	0,371		
Moc	0,493	Posílení ega	0,717
Úspěch	0,678		
Hédonismus	0,661	Otevřenost změně	0,775
Stimulace	0,710		
Sebeřízení	0,571		

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Cronbachův test potvrdil náš (i obecný) předpoklad o nedostatečné vnitřní reliability (většiny) položek, ztělesňujících základní hodnotové typy. V případě vyšších axiologických dimenzí již byla situace příznivější a dočkali jsme se přijatelných hodnot. Z tohoto důvodu budeme v následujících částech práce operovat pouze s hodnotami (respektive indexy)

Schwartzem definovaných axiologických dimenzí „vyššího řádu“. K vytvoření těchto vyšších kategorií opět využijeme procesu syntaxe, přičemž pro každou z dimenzí vypočítáme nový index v podobě průměrné hodnoty dílčích „skór“ příslušných (tj. do dané kategorie náležících) základních hodnotových typů.¹⁵³

Výsledné rozložení vyšších axiologických dimenzí v našem výzkumném souboru zobrazuje následující tabulka, opět doplněná o grafický výstup:

Graf 9 Průměrné indexy vyšších axiologických dimenzí (vlastní zpracování)

Na základě syntaxe výchozích hodnotových typů do čtyřpolního axiologického prostoru jsme dospěli k poznatku, že v hodnotové struktuře zvoleného výzkumného souboru (jakožto celku) dominuje vyšší axiologická dimenze *překročení sebe sama*, tvořena základními hodnotovými typy universalismus a benevolence. Vyjdeme-li z definované charakteristiky dané dimenze, můžeme konstatovat, že vysokoškoláci se nejvíce ztotožňují s hodnotami (respektive s osobami vykazujícími rysy): společenské spravedlnosti a rovnosti, krásy, pravdy, lásky, odpuštění či tolerance, ale také universální moudrosti, sounáležitosti s přírodou či světového míru. Společným jmenovatelem těchto hodnot (respektive hodnotových typů) je pak orientace na druhé a jejich blaho a naopak potlačení sobeckých zájmů s absencí osobního strachu. Není proto překvapivým zjištěním, že nejméně zastoupenou byla

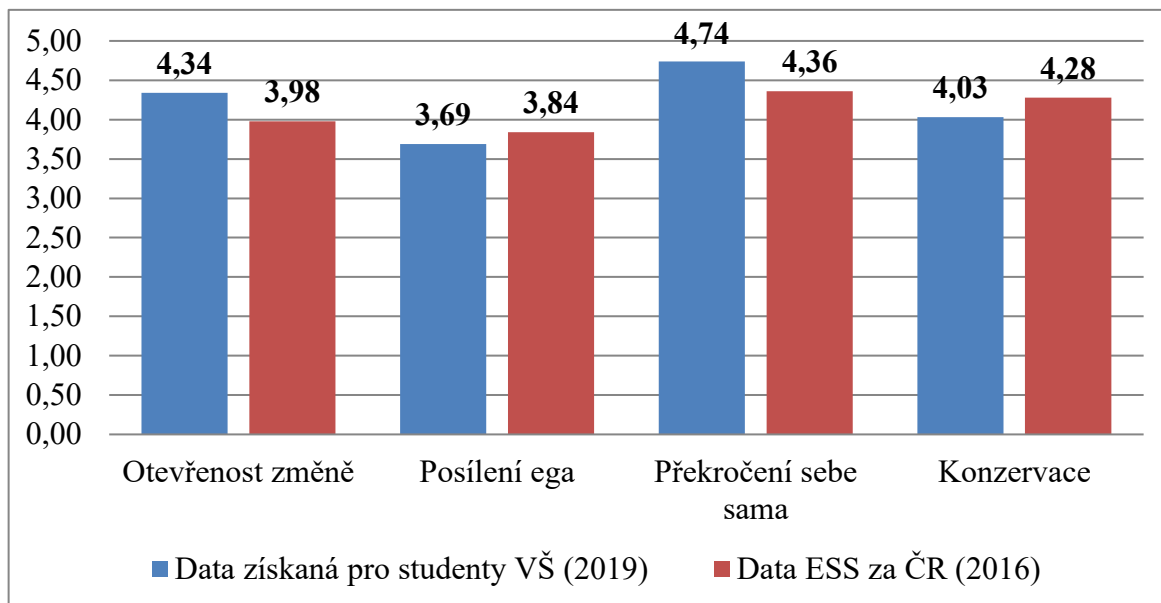
¹⁵³ Více o operacionalizace závisle proměnné, respektive vyšších axiologických dimenzí viz v podkapitole 4.4.1.

v axiologické skladbě studentů veskrze opoziční vyšší hodnotová dimenze *posílení ega*, sycena položkami moc a úspěch, které, jak jsme si výše uvedli, naopak souhrnně cílí na individuální úspěch a výkonnost jedince jakožto určitou formu osobnostní „sebeobranu“, a rovněž pak na získání společenské převahy, založené na vysoké úrovni osobní prestiže, sociálního kreditu a všeobecného mocenského vlivu člověka.

Z teoretické části práce již víme,¹⁵⁴ že obě výše jmenované dimenze leží na vertikální ose původního Schwartzova kruhového diagramu hodnot, která vyjadřuje axiologické směřování individua „vůči sobě samotnému“. Z něho je patrná převažující axiologická orientace studentů na druhé osoby, upřednostněná před jejich individuálními zájmy. Nahlédneme-li posléze do kruhového spektra hodnotové orientace studentů VŠ z perspektivy druhé (horizontální) ortogonály, a tedy pro změnu z hlediska směřování individua „vůči vnějšímu světu“, sledujeme příklon respondentů k vyšší axiologické dimenzi *otevřenost změně* (jež z celkového pohledu průměrného indexu obsadila v našem výzkumu u cílové skupiny respondentů druhou pozici) před protilehlou dimenzí *konzervace* (která z hlediska výsledného průměrného skóre skončila mezi dimenzemi vyššího řádu jako třetí). Uvedená konstelace tak potvrzuje trend, jenž byl do určité míry naznačen již strukturou axiologických motivací na úrovni základních hodnotových typů, a tudíž, že mladí vysokoškoláci jsou pravděpodobně více motivováni životní změnou, k níž je žene určitá forma zvědavosti a axiologická touha po nových zážitcích a životních zkušenostech, a ke které by je měla v optimálním případě (dle dostupných údajů PVQ) dovést jejich vlastní kreativita, svoboda a nezávislost. Naproti tomu méně jsou pak axiologicky motivováni (či spíše determinováni) konzervativním (či tradičním) způsobem života, jež je založen na dodržování společenských norem a zažitých zvyklostí, ve snaze podřízení se sociálnímu řádu a s důrazem na sebekontrolu a umírněnost (či dokonce poslušnost) v jednání.

Obdobně jako v případě základních hodnotových typů jsme axiologickou strukturu našeho výzkumného souboru, vyjádřenou tentokrát čtyřmi vyššími hodnotovými dimenzemi, postoupili ke komparaci se srovnatelnými daty, pocházejícími z osmé vlny šetření ESS. Výsledky tohoto srovnání si, jako již tradičně, graficky vyjádříme:

¹⁵⁴ Viz podkapitola 1.4.4.

Graf 10 Srovnání průměrných indexů vyšších axiologických dimenzí mezi studenty VŠ a populací ČR (Zdroj: ESS, 2016; vlastní výzkum – vlastní zpracování)

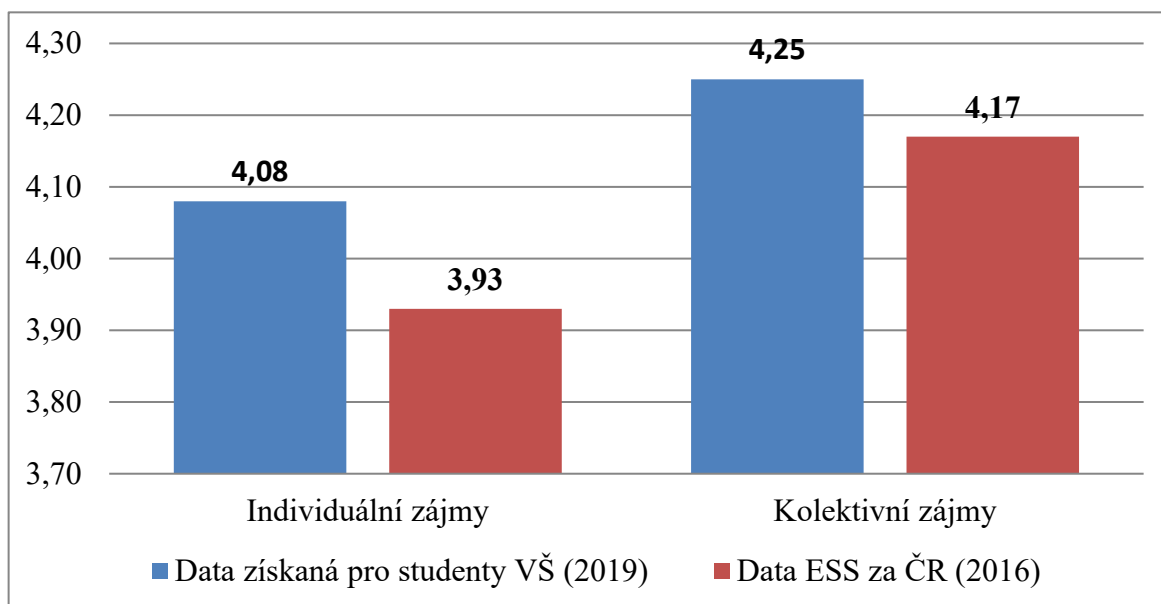
Syntaxe základních hodnotových typů do čtyřpolní osy potvrdila (a zdůraznila) předeslané diference v axiologické struktuře obou srovnávaných souborů. Budeme-li tato data opět komparovat z aspektu obou ortogonál, pak na vertikální ose (tj. ose, která definuje základní směřování jedince „vůči sobě samému“) obě skupiny (více) inklinují k *transcendenci* (tj. k „sebepřesahu“). Ta se u obou souborů v kontextu všech čtyř dimenzí (ač s rozdílnou převahou) jeví jako dominující. Naproti tomu o poznání méně soubory tíhnou k protichůdným hodnotám *posílení ega*, tedy k dimenzi, jež byla v případě obou skupin preferována nejméně. Současně je však z grafu 10 patrné, že rozdíl z hlediska rozložení vah mezi oběma vertikálně situovanými dimenzemi byl naším výběrovým souborem prezentován markantněji. Tato diference pak byla způsobena především vysokým zastoupením uvedené „vedoucí“ vyšší hodnotové dimenze překročení sebe sama v axiologické skladbě vysokoškoláků.¹⁵⁵

Na horizontální ose (tj. té, která určuje elementární přístup člověka „vůči vnějšímu světu“) jsou odlišnosti mezi oběma výběry ještě citelnější, neboť zde pozorujeme protichůdné tendence mezi studenty VŠ, kteří jsou z hlediska projektované analogie majoritně více naklo-

¹⁵⁵ Rozdíl v průměrném skóre, naměřeném u vyšší axiologické dimenze *překročení sebe sama* představoval nejvyšší hodnotu, tj. 0,38 mezi oběma komparovanými soubory (pro srovnání u axiologické dimenze *posílení ega* činil rozdíl v průměrech vypočítaných u obou souborů hodnotu méně nežli poloviční, tj. „jen“ 0,15).

nění (respektive otevření) změně směrem k autonomnímu způsobu života (myšlení, jednání, cítění aj.), a výsledky celorepublikového šetření, které naopak odhalilo v tomto směru dominantní konzervativní axiologické směřování české společnosti bez znatelné motivace k transformaci kolektivně internalizovaných hodnot (tj. pořádek a řád, bezpečí, harmonie ve vztazích, dodržování tradice ad.).

Abychom řádně refletovali analytický koncept stanovený výzkumnými cíli aktuální studie, naším závěrečným výstupem základního rozboru dat třetí dotazníkové části bude dichotomické vyjádření (hodnot) výběrového souboru v rámci dvou skupin, a tedy rozdělení studentů na ty, jež do svého axiologického systému více projektují své individuální zájmy (hodnoty) a podruhé pak ty, kteří jsou axiologicky dominantně zaměřeni na kolektivní zájmy společnosti. Data získaná od našich respondentů pak opět srovnáváme s údaji pro ČR:

Graf 11 Srovnání preference individuálních a kolektivních zájmů mezi studenty VŠ a populací ČR (Zdroj: ESS, 2016; vlastní výzkum - vlastní zpracování)

Dichotomické členění hodnotové orientace studentů VŠ, dle očekávání, potvrdilo trend, jež byl prezentován již na nižších úrovních analýzy hodnotového spektra respondentů, a tedy převažující kolektivní axiologické směřování vysokoškoláků. Daná preference se shoduje s údaji vypočítanými z dat ESS (2016) pro celou českou populaci. Zde je však opět nezbytné dodat, že „dominantní“ kolektivní rozměr hodnot je u studentů VŠ více sycen jejich „axiologickým sebezpřesahem“ a inklinací k hodnotám benevolence a universalismu, kdežto v případě obyvatel ČR jako celku identická dimenze těží více z konzervativního hodnotového směřování tuzemské populace (na souladnost vztahů, sociální konformitu, řád atp.).

Dílčí shrnutí a interpretace dat za účelem zodpovězení druhé SVO

Účelem třetí dotazníkové části (potažmo i třetí podkapitoly aktuálního úseku práce), sestávající z aplikace standardizované metody PVQ Shaloma Schwartze, bylo získat relevantní data o struktuře hodnotové orientace námi oslovených studentů VŠ.

Ze shromážděných poznatků rezultuje, že současní vysokoškoláci (přinejmenším v mapovaném kontextu geograficky spřízněného regionu Zlínského kraje a z aspektu PVQ, respektive z hlediska analogie s jeho výroky) v oblasti axiologie tíhnou k jisté formě transcendentálního přesahu (jež svým způsobem „přesahuje“ rovněž obecné směřování české populace), kdy se více nežli na vlastní osobnost (respektive ego posilované individuálním úspěchem a mocenským vlivem) hodnotově soustředí na prosperitu a životní blaho druhých osob a na prosazování hodnot: universálních (společenské spravedlnosti, rovnosti, míru ve světě, jednoty s přírodou, smyslu života), liberálních (tolerance, shovívavost, odpuštění), vznešených (čestnost, zodpovědnost, oddanost, moudrost) i ryze „lidských“ (láska, skutečné přátelství ad.). Tuto tendenci můžeme z hlediska axiologické struktury zvoleného souboru respondentů považovat za esenciální, jelikož byla posléze potvrzena a zdůrazněna také převažující hodnotovou orientací studentů na kolektivní (společenské) zájmy.

Z jiné perspektivy pak lze na soudobé studenty vysokých škol implicitně (či zprostředkovaně) rovněž pohlížet jako na převážně autonomní jedince, s myslí otevřenou, zvědavou, tvořivou a nezávislou, více nežli na jedince, kteří by lpěli na zažitých společenských a životních stereotypch či tradici, jež by je tímto omezovaly v dalším seberozvoji a v touze po získání nových zkušeností. Zejména v daném aspektu se pak vysokoškoláci, dle předpokladu, liší od hodnotové struktury PVQ, charakteristické pro celou tuzemskou populaci, neboť ta je, soudě dle posledních výzkumných šetření, jako celek axiologicky orientována více konzervativně a (z tohoto důvodu) eventuálním změnám není příliš nakloněna.

V závěru tohoto dílčího shrnutí je pak vhodné připomenout, že důležitým atributem zvolené „metody“ PVQ je fakt, kdy respondent komparuje portrét se sebou, nikoliv sebe s portrétem a dále též, že PVQ obecně zjišťuje spíše podobnost s někým, kdo má určité cíle aspirace (hodnoty), než přímou podobnost s nositelem určitých rysů, což může (a nemusí) potenciálně předznamenávat, že vysoce (či naopak nízko) preferované hodnoty respondenty nezbytně neimplikují jejich skutečné osobnostní rysy, nýbrž pouze vypovídají o tom, které hodnoty považují za „vůdčí principy“ ve svém životě a které je naopak natolik neoslovují.

6.2 Verifikace hypotéz a interpretace získaných dat

V předchozí kapitole jsme se seznámili s dílčími výsledky realizovaného dotazníkového šetření a získali tak ucelený přehled o datech centrálních i dílčích proměnných naší výzkumné studie. Na základě syntézy těchto dosavadních údajů a dříve zvolených metod statistické analýzy se proto nyní můžeme uchýlit k ověření potenciálního relačního vztahu mezi stanovenými proměnnými, a tedy k verifikaci výzkumem formulovaných hypotéz. Prostřednictvím interpretace získaných dat (respektive statistických poznatků) se simultánně pokusíme zodpovědět definované zbývající specifické výzkumné otázky (tj. specifické výzkumné otázky č. 3, 4 a 5), k nimž se uvedené hypotézy váží.¹⁵⁶

SPECIFICKÁ VÝZKUMNÁ OTÁZKA Č. 3

Existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a strukturou jejich hodnotové orientace (tj. strukturou vyšších axiologických dimenzí dle konceptu S. H. Schwartze)?

První relační výzkumná otázka (a celkově třetí SVO) zjišťuje, zda existuje statisticky významná souvislost mezi centrálními proměnnými. Za účelem poskytnutí odpovědi na danou otázku byly stanoveny čtyři následující dílčí věcné předpoklady:¹⁵⁷

H1: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference vyšší axiologické dimenze „otevřenost změně“

H2: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H3: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

H4: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

¹⁵⁶ Hypotézy budou uváděny nejprve v původní věcné podobě (formulaci), vždy ve vztahu ke specifické výzkumné otázce, a posléze budou, na základě operacionalizace proměnných (viz podkapitola 4.4.1) a za účelem verifikace převedeny, do statistické podoby. Testovány pak budou po „segmentech“, opět vždy vzhledem k jejich příslušnosti ke konkrétní VO.

¹⁵⁷ U závisle proměnné (hodnotové orientace) si lze povšimnout, že pro každou axiologickou dimenzi vyššího řádu byla formulována samostatná parciální hypotéza. Důvodem této volby (tj. zkoumání „dílních korelací“) byla jednak větší srozumitelnost a přehlednost dat (i textu), jednak (a to především) možnost pregnantnější a „hlubší“ interpretace výsledných zjištění (v porovnání s pouhou „souhrnnou“ korelační maticí), viz dále.

Platnost výše uvedených hypotéz si nyní statisticky ověříme:

HYPOTÉZA 1

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference vyšší axiologické dimenze „otevřenost změně“

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference vyšší axiologické dimenze „otevřenost změně“

*Tabulka 19 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „otevřenost změně“
(Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)*

Proměnná	Korelace (DATA – Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,01000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	SSS	Otevřenost změně
SSS	3,193388	0,618380	1,000000	0,251415
Otevřenost změně	4,342568	0,847505	0,251415	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Jak rezultuje z tabulky 19, aplikovaný Pearsonův test odhalil statisticky významnou korelaci mezi zkoumanými proměnnými na zvolené hladině signifikance ($p < 0,01$). Můžeme si tak dovolit **zamítnout nulovou hypotézu** (dále jen „H₀“) a **přijmout hypotézu alternativní** (dále jen „H_A“), což v daném ohledu značí, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference vyšší axiologické dimenze „otevřenost změně“**.

Přestože nám korelační analýza poskytla statisticky významný výsledek, z perspektivy vědomí skutečnosti, že Pearsonův koeficient korelace může nabývat hodnot v intervalu od -1 do 1, kde hodnota 0 vypovídá o naprosté statistické nezávislosti proměnných a hodnota

1 (popř. -1 při záporné korelaci) naopak o naprosté funkční závislosti proměnných, se náš výsledný koeficient ($r \doteq 0,25$) jeví jako relativně nízký (respektive značí nízkou až střední sílu statistické korelace mezi proměnnými).¹⁵⁸

Jak uvádí též Chráska (2016, s. 110) či Mareš, Rabušic a Soukup (2015, s. 291), pro lepší, respektive více vypovídající představu o získaném Pearsonově koeficientu korelace, poťazmo o věcné (tedy nejen statistické) souvislosti mezi proměnnými, je vhodné zvolenou statistickou analýzu doplnit ještě o tzv. koeficient determinace. Ten vypočítáme jako druhou mocninu získaného koeficientu korelace. Výslednou hodnotu posléze transformujeme do procentuální podoby, která nám umožní lépe interpretovat věcnou korelaci mezi kýžennými proměnnými.¹⁵⁹

$$r_p^2(\%) = 0,251415^2 * 100 \doteq \mathbf{6,32\%} \quad (1)$$

Uvedený výsledek korelačního koeficientu lze tedy interpretovat tak, že nezávisle proměnná, subjektivně vnímaný sociální status, vysvětluje (či ovlivňuje) preferenci vyšší axiologické dimenze *otevřenost změně* v hodnotové struktuře vysokoškoláků jen přibližně z 6 %. Zbylých 94 % „variability“ závisle proměnné je proto nutno připsat působení jiných „činitelů“.

HYPOTÉZA 2

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

¹⁵⁸ Zde (jakožto i v případě vyhodnocení hodnot dalších korelací, zjištěných v naší výzkumné studii) vycházíme z obecné klasifikace hodnot Pearsonova koeficientu, kde hodnota (kladné i záporné) korelace: a) 0,01 až 0,09 značí triviální až žádnou souvislost; b) 0,10 až 0,29 značí nízkou až střední souvislost; c) 0,30 až 0,49 značí střední až podstatnou souvislost; d) 0,50 až 0,69 značí podstatnou až velmi silnou souvislost; 0,70 až 0,89 značí velmi silnou souvislost; e) 0,90 až 0,99 značí téměř perfektní souvislost (volně De Vaus, 2002, srov. Mareš, Rabušic a Soukup, 2015, s. 291).

¹⁵⁹ Identickým způsobem vypočítáme koeficient determinace také v případě dalších hypotéz, jež budou verifikovány prostřednictvím Pearsonova koeficientu lineární korelace.

Tabulka 20 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „posílení ega“
(Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,01000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	SSS	Posílení ega
SSS	3,193388	0,618380	1,000000	0,324400
Posílení ega	3,693581	0,956925	0,324400	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z tabulky 20, věrně zachycující výsledky Pearsonova testu, vyplývá, že, stejně jako v případě první hypotézy, byla ze strany SSS (na identické hladině významnosti $p < 0,01$) prokázána statisticky významná korelace také s další axiologickou dimenzí vyššího řádu, tj. s dimenzí *posílení ega*. I zde tedy **zamítáme H_0 , přijímáme H_A** a platí, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega"**.

Z aspektu síly korelace můžeme z uvedené tabulky vyčíst, že Pearsonovo r tentokrát činilo přibližnou hodnotu 0,32, což implikuje silnější (či lépe těsnější) vztah mezi proměnnými (SSS a hodnotovou dimenzí vyššího řádu *posílení ega*), nežli byl zjištěn u H_1 (tedy mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí *otevřenost změně*), který v tomto případě z obecného sociologického hlediska (při $n = 740$) spadá přibližně do kategorie středně silné korelace.

Jak je odhalený statistický vztah významný z věcného hlediska nám prozradí již známý výpočet koeficientu determinace, a tedy:

$$r_p^2(\%) = 0,3244^2 * 100 \doteq \mathbf{10,52\%} \quad (2)$$

Vypočtený koeficient determinace stanovuje věcnou závislost mezi SSS a vyšší axiologickou kategorií *posílení ega* v řádu 10 % až 11 %, tudíž hovoříme o přibližně 5 % vyšší determinaci, než u předchozí vyšší axiologické dimenze *otevřenost změně*.

HYPOTÉZA 3

H_0 : Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

H_A : Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

Tabulka 21 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „překročení sebe sama“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	SSS	Překročení sebe sama
SSS	3,193388	0,618380	1,000000	0,075186
Překročení sebe sama	4,736261	0,674597	0,075186	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Jak uvádí tabulka 21, aplikací Pearsonova instrumentu jsme dospěli k výsledné signifikantní korelaci také v případě měřené souvztažnosti mezi SSS a třetí testovanou axiologickou dimenzí vyššího řádu v podobě *transcendence* neboli vyšší hodnotové dimenze *překročení sebe sama*. Tato korelace se ovšem projevila jako statisticky významná pouze na vyšší zvolené hladině signifikace ($p < 0,05$), vzhledem k níž (či lépe, na níž) si tedy znovu můžeme dovolit **zamítnout H_0 , akceptovat H_A** a dále rovněž prohlásit, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama"**. Zde je však zřejmé, že z věcného hlediska se jedná pouze o triviální souvislost mezi proměnnými ($r \doteq 0,075$), což potvrzuje též vypočtená (objektivně vzato zanedbatelná) hodnota koeficientu determinace $r_p^2 \doteq 0,006$ (respektive **0,6 %**).

HYPOTÉZA 4

H_0 : Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

H_A : Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

*Tabulka 22 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „konzervace“
(Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)*

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	SSS	Konzervace
SSS	3,193388	0,618380	1,000000	-0,024370
Konzervace	4,025450	0,818606	-0,024370	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Jak dokládá transkribovaná tabulka 22, statisticky významná korelace mezi SSS a posledním vyšším hodnotovým typem *konzervace* se nepotvrdila (ani na vyšší ze zvolených hladin signifikance). Jinými slovy, výsledek testu nám **neumožňuje zamítnutí H_0** , čili zůstává v platnosti, že **neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace"**.

Vyšší axiologická dimenze *konzervace* se tak stává jedinou ze čtyřpolní osy hodnotové struktury respondentů, která nevykazuje signifikantní vztah s nezávisle proměnnou naší výzkumné studie.

Dílčí shrnutí výsledků získaných v rámci testování třetí SVO

Parciální výzkumná otázka č. 3 se dotazovala na potenciální vztah mezi ústředními proměnnými našeho empirického šetření, a tedy hledala souvislosti mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem studentů VŠ (tj. nezávisle proměnnou) a strukturou jejich hodnotové orientace (tj. závisle proměnnou), reprezentovanou čtyřmi vyššími axiologickými dimenzemi, (tj. otevřenost změně, posílení ega, překročení sebe sama a konzervace, dále jen „VAD“). Za tímto účelem byly stanoveny čtyři předpoklady, reflektující čtyři dílčí korelace mezi proměnnými (tj. korelace mezi SSS a VAD). Statisticky potvrzeny (respektive prokázány) byly za pomoci Pearsonova r tři z nich, a to korelace mezi SSS a VAD *otevřenost změně*, *posílení ega* a *překročení sebe sama*. Souvztažnost mezi nezávisle proměnnou a poslední čtvrtou VAD *konzervace* se, z důvodu velmi nízkého (záporného) korelačního koeficientu, v našem výzkumném souboru nepotvrdila.

Z hlediska síly (těsnosti) vztahu byla naměřena nejsilnější (nejtěsnější) korelace mezi nezávisle proměnnou a VAD *posílení ega* ($r = 0,32$). Zde se jednalo o středně silnou korelaci. Nižší statistická závislost na SSS ($r = 0,25$) byla prokázána v případě VAD *otevřenost změně*. U obou uvedených strukturálních hodnotových kategorií se, vzhledem k velikosti výzkumného souboru ($n = 740$), jednalo o statisticky významnou korelaci, signifikantní také na hladině $p < 0,01$. Naproti tomu, mezi nezávisle proměnnou a VAD *překročení sebe sama* byl zjištěn statisticky významný vztah ($r = 0,08$) pouze na vyšší zvolené hodnotě $p < 0,05$. V kontextu poslední uváděné korelace tedy můžeme hovořit pouze o slabé (až triviální) závislosti mezi proměnnými.

Nebudeme-li brát v potaz statisticky nevýznamnou hodnotu korelačního koeficientu, zjištěnou mezi SSS a VAD *konzervace*, dospěli jsme ve všech signifikantních měřeních ke kladným hodnotám Pearsonova r . Z dané perspektivy lze proto hovořit o pozitivní závislosti mezi testovanými proměnnými. Jinak řečeno, s rostoucími hodnotami SSS studentů VŠ pozorujeme také vzrůstající preference VAD *otevřenost změně*, *posílení ega* a *překročení sebe sama*, přičemž nejsilněji je tato lineární úměra znatelná u kategorie *posílení ega*, na jejíž variabilitě se nezávisle proměnná „věcně“ podílela z více než 10 %.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Připomínáme, že v případě VAD *otevřenost změně* činila věcná závislost s proměnnou SSS přibližně hodnotu 6 %. U VAD *překročení sebe sama* pak představovala determinace nezávisle proměnnou zanedbatelnou hodnotu (cca 0,6 %).

Všechny stěžejní poznatky, získané v kontextu SVO3, si v závěru ještě přehledně shrneme:

Tabulka 23 Korelace nezávisle proměnné se strukturou vyšších axiologických dimenzí (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

VAD/ Korelace s SSS	Pearsonovo <i>r</i>	Hladina signifikance	Síla korelace (De Vause)	Směr korelace	Koeficient determinace v %
Otevřenost změně	0,25	$p < 0,01$	nízká až střední	pozitivní	6,3 %
Posílení ega	0,32	$p < 0,01$	střední až podstatná	pozitivní	10,5 %
Překročení sebe sama	0,08	$p < 0,05$	triviální	pozitivní	0,6 %
Konzervace	-0,02	statisticky nevýznamná	statisticky nevýznamná	negativní	statisticky nevýznamný

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Interpretace dat za účelem zodpovězení třetí SVO

Pokusíme-li se dále výše uvedené dosavadní poznatky interpretovat, dospíváme k převážně očekávaným, přesto zajímavým parciálním závěrům. Poprvé v tomto směru kvitujeme nejvyšší dosažené hodnoty pozitivní korelace (i determinace) mezi nezávisle proměnnou a VAD *posílení ega*, neboť se jedná o závislost, která de facto zrcadlí a akcentuje samotný motivační základ tohoto axiologického zaměření. Především pak, vezmeme-li v úvahu fakt, kdy je uvedená VAD elementárně motivována snahou o dosažení vysokého sociálního postavení, jež má jedinci zajistit kýženou základnu a podporu při prosazování jeho mocenských zájmů a docílení osobních úspěchů. Z charakteru zjištěného vztahu mezi oběma proměnnými totiž implicitně může mj. plynout, že se obě uvedené „entity“ sytí navzájem, kdy jedna těží z druhé, a tedy že se vzrůstající pozicí jedince ve společenském žebříčku je „posilováno“ také jeho ego, které, na základě tohoto jevu, soustavně usiluje o další (tj. vyšší) stupeň sebeaktualizace, a tedy ve zpětné vazbě o uzurpaci ještě vyššího sociálního statusu a individuálního kreditu.

Vyjdeme-li ze stejné perspektivy, avšak s lehce modifikovaným hledím, reflektujeme rovněž pozitivní korelaci mezi SSS a VAD *otevřenost změně*, která s jistým zjednodušením odkryté vazby mezi proměnnými naznačuje (a opět zčásti stvrzuje), že výše sociálního postavení (zde poměrně symbolicky) otvírá mladému člověku také cestu k dosažení určité formy axiologické osobní svobody a nezávislosti, odrážející se v myšlení a jednání a konečnou také prožívání tohoto jedince. Daný fenomén však můžeme přirozeně uchopit také obráceně, a tedy říci, že čím vyšší je otevřenost vysokoškoláků ke změně, tím vyššího dosahují společenského postavení, neboť vyjadřují motivaci hodnotami soustavného sebezdokonalování, osobnostní stimulace a terminálně pak také motivaci vlastním potěšením a profitem, jež přichází s novými životními zážitky a zkušenostmi.

Lehce překvapivým je do třetice zjištění, že v naší dílčí analýze nebyla prokázána prakticky žádná funkční závislost VAD *konzervace* na zvolené nezávisle proměnné, respektive že zjištěná negativní souvislost mezi zkoumanými jevy nedosáhla výraznějšího (či lépe statisticky významného) rázu, kdy by se stoupající sociální pozicí jedince, lineárně klesala míra jeho hodnotové konzervace. Tento náš postulát vychází opět implicitně z vlastního charakteru skloňované VAD, neboť konzervativní axiologická orientace, která byla současně nejméně zastoupenou ve struktuře našich respondentů, je postavena jednak na vztahu podřízenosti a umírněnosti (tj. konformity), a pak také na přijetí stratifikačního „status quo“ a akceptaci osobního údělu člověka v kontextu společnosti. To vše navíc bez znatelné aspirace člověka k radikálním změnám či k seberozvoji, jež by individuum s tímto hodnotovým založením podněcovala k posunu do vyšších pater společenské hierarchie.

Konkluze

Na základě uvedené analýzy poznatků, svázaných se třetí výzkumnou otázkou,¹⁶¹ a zejména pak v souladu s potvrzením (tj. verifikací) tří ze čtyř s ní spjatých výzkumných předpokladů si dovoluujeme prohlásit (respektive „odpovědět“), že **existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a strukturou jejich hodnotové orientace (tj. strukturou vyšších axiologických dimenzí).**

¹⁶¹ Zde ještě doplníme, že zbývající korelaci, která byla vypočítána pro souvislost SSS s, v rámci dosavadního shrnutí, nejméně reflektovanou VAD *překročení sebe sama*, z důvodu získané nízké (ač signifikantní) hodnoty Pearsonova korelačního koeficientu, nebudeme blíže interpretovat (tj. specifikovat), neboť bychom se v dané záležitosti pohybovali na hraně pouhé autorské fabulace, čehož se pochopitelně pro zachování relevance celého výzkumného šetření chceme vyvarovat.

SPECIFICKÁ VÝZKUMNÁ OTÁZKA Č. 4

Existuje statistická souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením studentů vysokých škol a jejich axiologickou preferencí individuálních či kolektivních (respektive společenských) zájmů?

Předchozí (třetí) specifická výzkumná otázka mapovala korelaci mezi SSS a strukturou hodnotové orientace (dále jen „HO“) našeho výběrového souboru. Tato souvislost se v konečném výsledku potvrdila. Aktuální čtvrtá specifická výzkumná otázka pak na tuto tendenci (tentokrát již podloženou statisticky významnými zjištěními) navazuje, když si klade za cíl zmapovat souvztažnost mezi ústřední nezávisle proměnnou (SSS) a potenciální preferencí individuálních a/nebo kolektivních zájmů v hodnotové struktuře oslovených vysokoškolských studentů.

Za tímto cílem bude nejprve analyzována potenciální dílčí souvislost SSS s oběma uvedenými axiologickými kategoriemi vyššího řádu a posléze bude též ověřován předpoklad rozdílné preference obou typů hodnotových orientací v kontextu SSS našeho výběrového souboru. Poslední z hypotéz nicméně bude konstruována zrcadlově, tzn., že SSS bude ad hoc koncipován jako závisle proměnná, jejíž atributy (tj. průměrný index) budou testovány v závislosti na převažující (výše uvedené) „rámcové“ axiologické orientaci vysokoškoláků. Důvodem reverzní koncepce (formulace) posledního předpokladu (oproti původnímu, tj. dosavadnímu rozložení proměnných, jež teoreticky rovněž připadalo v úvahu) byla snaha „násilně“ nekategorizovat kardinální proměnnou SSS na dva celky (i vzhledem k jejímu normálnímu rozdělení) a nedopustit se tak devalvace (či přinejmenším notného zjednodušení) shromážděných dat. To vše za předpokladu, že potenciální statistickou souvislost mezi proměnnými v rámci aplikovaného testu (tj. T-testu) lze při dodržení příslušných podmínek interpretovat rovněž „reverzně“ (tj. směrem od SSS k HO respondentů).

V souladu s výše uvedeným záměrem byly výzkumem stanoveny tyto věcné předpoklady:

H5: Existuje souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference individuálních zájmů.

H6: Existuje souvislost mezi subjektivně vnímaným sociálním postavením vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference kolektivních zájmů.

H7: U vysokoškolských studentů existují rozdíly v subjektivně vnímaném sociálním statusu v závislosti na jejich axiologické preferenci individuálních či kolektivních zájmů.

Platnost výše uvedených hypotéz si nyní opět statisticky ověříme:

HYPOTÉZA 5

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference individuálních zájmů.

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference individuálních zájmů.

Tabulka 24 Korelace mezi SSS a axiologickou dimenzí vyššího typu „individuální zájmy“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA- Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,01000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	SSS	Individuální zájmy
SSS	3,193388	0,618380	1,000000	0,339954
Individuální zájmy	4,082973	0,741324	0,339954	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Tabulka 24 zrcadlí statistickou souvislost mezi zvolenými proměnnými, když nás seznamuje s doposud nejvyšší hodnotou korelace, naměřenou Pearsonovým korelačním koeficientem ($r \doteq 0,34$), který svědčí o středně silné (v komparaci s velikosti našeho výběrového souboru dokonce až podstatné) statistické korelaci mezi SSS a hodnotovou preferencí *individuálních zájmů* respondentů. I vzhledem k tomu, že byl uvedený koeficient signifikantní také na hladině $p < 0,01$, můžeme zajisté relevantně **zamítnout H₀, přijmout H_A** a rovněž pak prohlásit, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference individuálních zájmů.**

Jelikož nás však znovu zajímá také míra věcné (tj. meritorní) souvislosti mezi korelujícími proměnnými, využijeme opět již notoricky známého výpočtu koeficientu determinace.¹⁶² Ten stanovuje věcný vztah mezi hodnotou SSS a axiologickou preferencí individuálních zájmů na přibližné procentuální hodnotě **11,6 %**. Zbylou část variability (tj. míry preference) závisle proměnné tak musíme nezbytně připočítat působení jiných faktorů.

HYPOTÉZA 6

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference kolektivních zájmů.

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference kolektivních zájmů.

Tabulka 25 Korelace mezi SSS a axiologickou dimenzí vyššího typu „kolektivní zájmy“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	SSS	Kolektivní zájmy
SSS	4,250676	0,718418	1,000000	0,031927
Kolektivní zájmy	3,193388	0,618380	0,031927	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z tabulky 22 rezultuje, že oproti předchozímu případu (dimenze *individuálních zájmů*) se korelace SSS s druhou testovanou kategorií závisle proměnné, *kolektivními zájmy* vysoko-

¹⁶² Viz SVO3, výpočty (1) a (2).

školáků, statisticky nepotvrdila (hodnota Pearsonova koeficientu činila pouhých $r \doteq 0,03$, což značí, navzdory poměrně početnému výběrovému souboru, takřka absolutní nezávislost mezi zvolenými proměnnými), a to ani při testování dané souvztažnosti na více „benevolentní“ hladině signifikance $p < 0,05$. Z tohoto důvodu si **nemůžeme dovolit zamítnout H_0** , čili **nulová hypotéza zůstává v platnosti** a nám nezbývá než konstatovat, že **neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem vysokoškolských studentů a mírou jejich axiologické preference kolektivních zájmů**.

HYPOTÉZA 7

H_0 : Předpokládáme, že u vysokoškolských studentů neexistují statisticky významné rozdíly v indexu subjektivně vnímaného sociálního statusu v závislosti na jejich axiologické preferenci individuálních či kolektivních zájmů.

H_A : Předpokládáme, že u vysokoškolských studentů existují statisticky významné rozdíly v indexu subjektivně vnímaného sociálního statusu v závislosti na jejich axiologické preferenci individuálních či kolektivních zájmů.

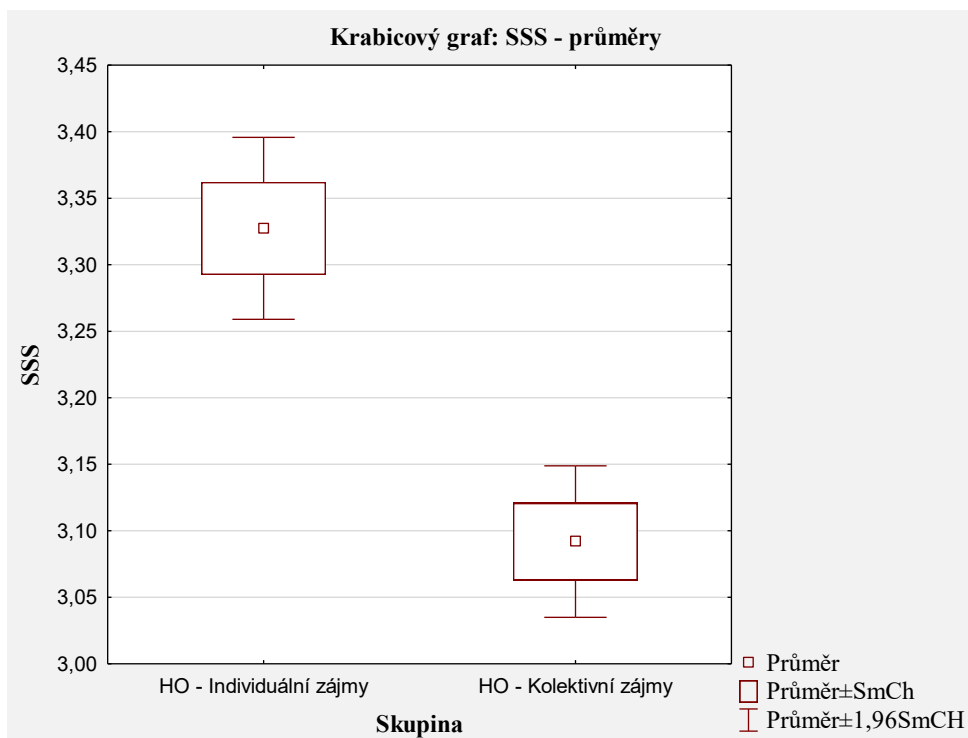
Tabulka 26 Výsledky T-testu pro dva nezávislé výběry: studenti VŠ s individuálními axiologickými zájmy vs. studenti VŠ s kolektivními axiologickými zájmy (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	T-testy; grupováno (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ)					
	Skupina 1: HO - Individuální zájmy („I“)		Skupina 2: HO - Kolektivní zájmy („K“)			
	Průměr 1 (I)	Průměr 2 (K)	t	P	Sm.odch. 1 (I)	Sm.odch. 2 (K)
SSS	3,327341	3,091889	5,219694	0,000000	0,622832	0,595958

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Aplikovaný T-test pro námi volené nezávislé výběry, tj. studenty VŠ s převažujícími individuální axiologickou orientací ($n = 319$) a studenty VŠ s dominantní kolektivní hodnotovou orientací ($n = 421$), prokázal na zvolené hladině významnosti $p < 0,01$ signifikantní

rozdíly v průměrech obou souborů (tento rozdíl činil přibližně hodnotu 0,24; viz též graf 12 níže).¹⁶³ To, mimo jiné značí, že **zamítáme H_0 a přijímáme H_A** , která uvádí, že **u vysokoškolských studentů existují statisticky významné rozdíly v indexu subjektivně vnímaného sociálního statusu v závislosti na axiologické preferenci individuálních či kolektivních zájmů.**

Graf 12 SSS v závislosti na preferenci individuálních a kolektivních zájmů (Zdroj: program Statistica)

Z výsledků T-testu a uvedeného grafu 12 je též patrné, že první soubor dosahuje vyšších průměrných hodnot SSS (v tomto případě závisle proměnné), proto lze dále rovněž prohlásit, že **studenti vysokých škol, kteří z axiologického hlediska preferují individuální zájmy, dosahují vyššího (indexu) subjektivně vnímaného sociálního statusu.**

Třebaže byl statisticky potvrzen náš předpoklad a téma naší práce je nastaveno spíše reverzně, dále jsme se, nejen v duchu nastolené tradice, pochopitelně zajímali také o to, ja-

¹⁶³ Pro srovnání byl T-test s identickými parametry aplikován též v programu IBM SPSS (kvůli odlišné interpretaci výsledných dat v prostředí obou konkurenčních programů), v němž byla data pro oba výběry nejprve podrobena Leveneho F-testu pro ověření homogenity rozptylu obou souborů (zde se projevila shoda mezi rozptyly obou skupin) a na základě těchto poznatků interpretována výsledná zjištění užitého T-testu, jež se shodovala s výše uvedenými výsledky, převzatými (pro větší přehlednost) z programu Statistica.

kou silou „determinuje“ příklon vysokoškoláků k individuálním či kolektivním hodnotovým zájmům jejich sociální status, čili o sílu účinku ad hoc nezávisle proměnné (zde HO) na proměnnou závislou (zde SSS). Tento atribut budeme měřit standardním způsobem prostřednictvím Cohenova d :

$$d = \frac{x_1 - x_2}{\sqrt{s_1^2 + s_2^2/2}} \quad (3)$$
$$d = \frac{3,327241 - 3,091889}{\sqrt{0,622832^2 + 0,595958^2/2}}$$
$$d \doteq 0,63$$

Dle autora koeficientu (Cohen, 1992, cit. dle Mareš, Rabušic a Soukup, 2015, s. 223) námi vypočítaná hodnota $d = 0,63$ indikuje střední sílu účinku (pro možnost srovnání se tato kategorie se nachází v intervalu $0,5 > d < 0,8$), což z pohledu naší studie můžeme interpretovat spíše jako **středně silnou asociaci (respektive rozdílnost indexu) subjektivně vnímaného sociálního postavení vysokoškolských studentů v závislosti na axiologické preferenci individuálních či kolektivních hodnot (zájmů)**.

Dílčí shrnutí výsledků získaných v rámci testování čtvrté SVO

Čtvrtá specifická výzkumná otázka navazovala na znění (a tedy výzkumnou problematiku) své předchůdkyně, když rozvíjela její antecedent snahou o určitou „nadstavbu“ v rámci postížení potenciálních vztahů mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem vysokoškoláků a jejich axiologickou strukturou. Na rozdíl od třetí SVO, která se v tomto směru orientovala na čtyřdimenzionální strukturu hodnotové orientace respondentů, se však aktuální otázka zabývala vztahem centrální nezávisle proměnné k dvěma zaštiťujícím dimenzím HO, jež vychází ze základního dělení axiologického spektra na hodnoty individuální a kolektivní. Za účelem prokázání souvislosti mezi proměnnými na dané úrovni byly stanoveny tři hypotézy.

První dva předpoklady se svou formulací zaměřovaly na vztah mezi SSS a oběma uvedenými dimenzemi HO. Statisticky potvrzen byl ovšem jen jeden z nich, a to korelace mezi nezávisle proměnnou a individuálně zaměřenou HO. Naměřená hodnota Pearsonova koeficientu r indikovala v tomto případě středně silnou (až podstatnou) souvislost mezi proměnnými, určenou hodnotou $r = 0,34$ (při $p < 0,01$), která tímto značila doposud nejsilnější

zjištěnou korelaci našeho šetření. Toto tvrzení pak dokládá i prozatím nejvyšší vypočtený koeficient determinace, jenž ve skloňované vazbě činil hodnotu přibližně 11,6 %. Statistická souvislost dále vykazovala pozitivní charakter, z něhož lze soudit, že s hodnotami SSS respondentů roste rovněž jejich preference individuálních hodnot (respektive zájmů).

Statisticky významná korelace (a v podstatě ani žádná jiná) se naopak neprokázala ve vztahu mezi SSS a druhou axiologickou kategorií vyššího typu, prezentovanou kolektivními hodnotovými zájmy studentů. Míru inklinace ke kolektivním hodnotám Schwartzova axiologického spektra proto v případě oslovených studentů vysokých škol nemůžeme přisuzovat jejich společenskému postavení, alespoň ne tomu, které jsou tito jedinci schopni sami reflektovat.

Třetí z hypotéz byla z hlediska definice proměnných formulována v protichůdném pojetí, když se zabývala rozdíly v získaných průměrných indexech vysokoškoláků v závislosti na dominantní „půli“ (tj. opět individuální či kolektivní) axiologické struktury respondenta. V syntéze dosavadních poznatků plynoucích z předchozích zjištění pak nebylo překvapením, že se postulované diference v aplikovaném T-testu prokázaly, a to jak na úrovni statistické, tak zčásti též v rovině meritorní (neboli věcné), v jejímž rámci byla Cohenovým *d* vyjádřena středně silná asociace mezi „jev“, kdy rozdíly v axiologické preferenci individuálních či kolektivních zájmů u vysokoškolských studentů skutečně určitou měrou působily na výsledný index jejich subjektivně vnímaného postavení ve společnosti.

Interpretace dat za účelem zodpovězení čtvrté SVO

V kontextu čtvrté SVO jsme opět dospěli k jak veskrze očekávaným, tak částečně překvapivým poznatkům. Budeme-li daný empirický úsek hodnotit chronologicky, musíme se nejprve zastavit u zjištěné signifikantní pozitivní korelace mezi nezávisle proměnnou naší studie a mírou upřednostňování individuálních zájmů v hodnotovém směřování dotazovaných vysokoškolských studentů. Nebudeme zastírat, že tato souvislost byla očekávanou, a to jednak z perspektivy dosavadně shromážděných faktů o hodnotové struktuře respondentů v závislosti na jejich SSS, ale také (a to zejména) vycházejíc z teoretické základny obou proměnných. Je totiž poměrně logickým předpokladem, že jedinci, kteří (ze subjektivního i objektivního pramenu) dosahují vyšších pozic (či vrstev) v hierarchii society, jsou častěji motivováni hodnotovými typy, spadajícími do kategorie individuálních zájmů, a tedy axiologickými „segmenty“: moci, úspěchu, hédonismu, stimulace a sebeřízení. Ať již hovoříme o motivaci v podobě hodnot schopnosti a ctižádosti u axiologického typu úspěch, nezávis-

losti a seberepektu v kontextu sebeřízení, smělosti a životní výzvy v případě stimulace, vlastního požitku a uspokojení u hédonismu či přímo o již proklamované snaze o ukořistění co největšího vlivu, společenského uznání a též dominance nad okolním světem a lidmi v něm, jež je příznačná pro hodnotový typ moci, všechny tyto axiologické atributy a motivační podněty v sobě nepřímo ukrývají postulát vysokého sociálního postavení, a to jak v instrumentální (kdy je sociální status prostředkem k dosažení motivačního cíle hodnot), tak v terminální (kdy prestižní společenská pozice představuje již vlastní zájem individua) formě.

O to větším překvapením je pak výzkumem (respektive šestou hypotézou) neprokázaná (záporná) korelace mezi nezávisle proměnnou a kolektivním axiologickým směřováním vysokoškoláků. Zde (by) se totiž, přinejmenším při využití tytéž teoretické perspektivy jako v předchozím případě, předpokládalo, že mladí lidé (jimiž „tradiční“ vysokoškolští studenti bezesporu jsou) s pocíťovaným vyšším společenským postavením budou preferovat v menší míře hodnoty konformismu a tradice čili hodnoty konzervativní, které předurčují jedince především ke stavu podřízenosti, poslušnosti či umírněnosti a obecně pak také k jisté formě sebeomezování, jež s vyšším sociálním statutem člověka, alespoň v bazální rovině, obvykle příliš nekorespondují. Částečné vysvětlení tohoto jevu pak může přinést zbývající hodnotový typ benevolence, jež se také (jako třetí a poslední) řadí mezi dílčí složky ryze kolektivní axiologické orientace a který s sebou přináší univerzálně ceněné hodnoty čestnosti, odpovědnosti, věrnosti, odpuštění, lásky či přátelství. Tyto hodnoty jsou totiž, troufáme si tvrdit, relativně nezávislé na úrovni společenské pozice jedince a nelze je plošně přiřadit k žádné ze společenských vrstev, neb prostupují celým stratifikačním spektrem. Z tohoto důvodu mohlo dojít, i vzhledem k vysoké preferenci typu benevolence v našem výběrovém souboru a současně nižšímu počtu hodnotových typů spadajících mezi kolektivní HO, k „rozmělnění“ potenciální korelace mezi vymezenými proměnnými.

Posledním (nejen) statisticky významným poznatkem v kontextu čtvrté SVO byl fakt, kdy oslovení studenti VŠ, jež z aspektu svého hodnotového systému preferují individuální zájmy, dosahují vyššího (indexu) SSS. Přestože byla asociace mezi centrálními proměnnými v rámci příslušné hypotézy určena reverzním způsobem, je to zjištění významné také z hlediska meritů naší studie, neboť obdobně jako lze proklamovat, že vymezené dichotomické členění axiologické orientace do určité míry determinuje sociální postavení vysokoškoláků, je možno implicitně (tj. druhostranně) predikovat, že vysokoškoláci s vyšším průměrným SSS ve větší míře preferují individuálně orientované hodnoty, na úkor hodnot

kolektivních, čímž dospíváme k „odhalení“, které v podstatě sumarizuje a zároveň podtrhuje korelační tendence definované oběma předchozími testovanými hypotézami.

Konkluze

Vydeme-li z výše uvedeného shrnutí a interpretace verifikovaných hypotéz, také v případě čtvrté SVO, tážající se, zda **existuje statistická souvislost mezi SSS studentů VŠ a jejich axiologickou preferencí individuálních či kolektivních (respektive společenských) zájmů**, musí být naše **odpověď kladná**. Souběžně s tímto tvrzením pak konečně také můžeme prohlásit, že **vysokoškoláci, jež dosahují subjektivně vyššího společenského postavení, ve větší míře preferují individuálně zaměřené hodnoty**.

SPECIFICKÁ VÝZKUMNÁ OTÁZKA Č. 5

Jakým způsobem koreluje výsledná struktura hodnotové orientace studentů vysokých škol s (jednotlivými) dílčími dimenzemi sociální stratifikace (tj. materiální zabezpečení, moc a prestiž)?

Předchozí dvě relační SVO sledovaly u cílové skupiny respondentů korelace mezi nezávisle proměnnou, SSS, jakožto komplexním útvarem na pozadí sociální stratifikace, a strukturou HO, rozdělenou nejprve do čtyř (u SVO3) a posléze dvou (u SVO4) axiologických dimenzí (souhrnně řečeno), „vyšší kategorie“. Z předešlých zjištění, shromážděných v rámci uvedených SVO, již víme, že centrální proměnné našeho šetření spolu skutečně určitou měrou korelují. Navazující a řadově poslední pátá specifická výzkumná otázka nás nyní podněcuje k tomu, abychom k získaným poznatkům připojili ještě informace o tom, (nejprve) zdali a (posléze) jakým způsobem (či opět do jaké míry) koreluje HO studentů VŠ (zastoupená znovu osvědčenými čtyřmi VAD) a jednotlivé dimenze (respektive indikátory) jejich společenského postavení. Jinak řečeno, nalezneme-li u našeho výběrového souboru za pomoci Pearsonova r souvztažnost s axiologickou orientací nejen u SSS jako celku, ale také na úrovni subjektivně vnímaného: materiálního zabezpečení, moci a prestiže, jakožto parciálních komponent, z nichž se rámcová kategorie SSS (respektive její index) skládá.

Vědomi si vyčerpávající množiny informací (tj. dat) a textu interpretujícího případnou verifikaci (a výsledky) všech potenciálních korelací mezi parciálními dimenzemi SSS a jednotlivými VAD formou hypotéz,¹⁶⁴ zaměřili jsme se v tomto směru pouze na formulaci specifických předpokladů o vztazích mezi dílčími dimenzemi obou proměnných. Tyto předpoklady vychází ze syntézy teoretických znalostí základních charakteristik (a motivací) jednotlivých dimenzí obou proměnných a postulují tak získání zajímavých a relevantních poznatků o vzájemné souvztažnosti mezi zvolenými kategoriemi.

¹⁶⁴ Při existenci tří dimenzí nezávisle proměnné (materiální zabezpečení, moc a prestiž) a čtyř VAD (otevřenost změně, posílení ega, překročení sebe sama a konzervace), jež figurují u proměnné závislé, by se při exhaustivním postužení všech dílčích korelací mezi proměnnými jednalo o celkem 12 hypotéz, jejichž platnost bychom museli statisticky testovat. Tím bychom dále mj. dospěli ke kvantu interpretačního materiálu a rozsah empirické části naší práce by se tímto, troufáme si tvrdit, z pohledu čtenáře stal neúnosně dlouhým. Z tohoto důvodu se v daném směru omezujeme spíše na sumarizační analýzu a interpretaci statisticky významných korelačních vztahů v kontextu souhrnné korelační matice Pearsonova r , uvedené v závěru úseku věnovanému výkladu SVO5.

Na základě uvedených požadavků jsme sestavili následujících šest věcných předpokladů (dva pro každou z dimenzí nezávisle proměnné), jež za použití zvoleného testovacího instrumentů budeme statisticky ověřovat. U každého z nich je uvedeno teoretické zdůvodnění jeho volby:

1. Předpoklady korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a strukturou VAD vysokoškoláků

H8: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

Zdůvodnění zvoleného předpokladu:

Materiální zabezpečení je hmotnou složkou sociálního postavení jedince. Ta je založena na osobním vlastnictví či bohatství jedince, jehož člověk nabývá především prostřednictvím majetku a různého druhu příjmů. Uvedené příjmy jedince jsou, alespoň z perspektivy naší práci blízkého hierarchického pojetí sociální stratifikace, považovány za určitý druh odměny související mj. s výkonem individua, tedy jeho úspěšností. Zde dochází k propojení základní motivace obou dimenzí (proměnných), neboť, jak již víme z dosavadní části práce, VAD *posílení ega* je ve svém základu, pomineme-li nízký podíl hodnotového typu *hedonismu*, tvořena axiologickými typy *moc* a *úspěch*. Zatímco fúze dimenze *materiálního zabezpečení* a *úspěchu* je z výše uvedeného čitelná, když jsou obě kategorie syceny výkonem jedince (a explicitně pak jeho úspěšností), implicitní souvztažnost mezi uvedenou dimenzí SSS a *mocí* spočívá v (motivační a terminální) „hodnotě“ bohatství, z níž obě entity těží.

Na základě nastolené teoretické vazby mezi oběma proměnnými (tj. dimenzemi) proto předpokládáme, že spolu mohou souviset také statisticky, přičemž očekáváme pozitivní směr této korelace, kdy se stoupajícím indexem subjektivně vnímaného materiálního zabezpečení vysokoškoláků bude růst také jejich preference VAD *posílení ega*.

H9: Existuje vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

Zdůvodnění zvoleného předpokladu:

Mimo poměrně explicitně vyznívající předpoklad korelace mezi materiálním zabezpečením respondentů a jejich preferencí hodnot *posílení ega* se dále domníváme, že hmotná dimenze SSS bude korelovat také s VAD *otevřenost změně*, do níž řadíme hodnotové typy

sebeřízení, *stimulace* a (z majoritní části) *hédonismus*. Zde vycházíme z perspektivy samotného hmotného zajištění jedince, u něhož lze očekávat, že na základě své relativně dobré finanční situace, podpořené adekvátními příjmy, bude: a) inklinovat k hodnotám vlastního potěšení a užívání si života, typickým právě pro hodnotový typ *hédonismus*; b) díky vědomí dostatečnosti prostředků vyhledávat nové životní zkušenosti a vzrušující zážitky, tedy preferovat hodnoty *stimulace*; c) mířit k dosažení nezávislosti a k volbě vlastních cílů, jež korespondují rovněž s hodnotovým typem *sebeřízení*.

V tomto případě tedy opět předpokládáme statisticky významnou (pozitivní) korelaci mezi proměnnými.

2. Předpoklady korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a strukturou VAD vysokoškoláků

H10: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

Zdůvodnění zvoleného předpokladu:

Záležitost formulace uvedeného předpokladu je opět víceméně explicitního charakteru, neboť jak již víme, VAD *posílení ega* je postavena na hodnotovém typu *moci a úspěchu*. Ať již tedy hovoříme o moci v kontextu SSS či z axiologické perspektivy eponymního základního hodnotového typu, v obou případech se tato kategorie zakládá na uzurpací mocenského vlivu, společenské dominanci, prosazování vlastní vůle na úkor ostatních a s nimi spjaté autority jedince. S těmito atributy a motivačními cíli pak konvenuje též *úspěch* jedince, jakožto druhý zástupce uvedené VAD, těžící mj. rovněž z hodnot společenského vlivu, obecné vážnosti a individuální ctižádosti.

Z tohoto důvodu považujeme za předmětné (a rovněž podnětné) se uvedenou korelací zabývat a zjistit, nakolik spolu obě eponymní kategorie na pozadí života vysokoškoláků skutečně souvisejí.

H11: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

Zdůvodnění zvoleného předpokladu:

V situaci formulace druhé hypotézy, vztahující se k dimenzi *moci* u nezávisle proměnné naší studie, postupujeme „obráceně“, a tedy vycházíme z předpokladu, že lidé, kteří se

subjektivně cítí být mocnými, příliš neinklinují ke konzervativním hodnotám *konformismu* (sebekázeň, poslušnost a podřízenost), *tradice* (umírněnost, stud) a *bezpečnosti* (harmonie sociálních vztahů, stabilita sociálního řádu), z nichž se zvolená závisle proměnná skládá.

Uvedený předpoklad jsme tedy tentokrát konstruovali s očekáváním negativní korelace mezi proměnnými, kdy se zvyšujícím se vědomím *moci* vysokoškoláků bude, dle našeho soudu, klesat míra preference VAD *konzervace*.

3. Předpoklady korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a strukturou VAD vysokoškoláků

H12: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

Zdůvodnění zvoleného předpokladu:

Vyjdeme-li opět z poznatků teoretické části naší studie, můžeme říci, že *sociální prestiž* představuje symbolickou složku společenského postavení člověka, k níž se dále jako takové váží různorodé symbolické atributy a také specifický životní styl a jednání jejich nositele, jež jsou souhrnně společností vnímány jako vážené (prestižní). Jelikož náš výzkumný soubor tvoří mladí ambiciózní lidé, kteří mají de facto celý produktivní život před sebou, lze očekávat, že budou vysoce hodnotit (a tedy považovat za prestižní) především hodnoty, jež je samotné motivují. Mezi takové, dle našeho názoru, patří právě hodnoty spadající do VAD *otevřenost změně*, a tedy: a) svoboda, nezávislost, kreativita, volba vlastních cílů či zvědavost (tj. hodnoty *sebeřízení*); b) smělost a připravenost k novým zkušenostem (tj. hodnoty *stimulace*); c) potěšení, požitek a smyslové uspokojení (tj. hodnoty *hédonismu*). Naším předpokladem tedy je, že vysokoškoláci, kteří se vnímají jako prestižnější, budou také ve větší míře preferovat hodnoty, které za prestižní považují a jejichž dosažením se zpětně zvyšuje vědomí jejich subjektivní prestiže (hovoříme tedy o principu určité reciproční influence), a tudíž jmenované hodnoty VAD *otevřenost změně*.

H13: Existuje vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

Zdůvodnění zvoleného předpokladu:

Třebaže by se ani v případě třetí dimenze sociálního statusu jistě příliš nevymykala eventuální predikce (její) souvztažnosti s VAD *posílení ega*, neb oba její členské hodnotové

typy cílí na získání společenské úcty (či vážnosti) a nadřazenosti,¹⁶⁵ dovolíme si vsadit náš poslední předpoklad do poněkud odlišného kontextu, a to směrem k VAD *překročení sebe sama*.

Ač by se na první vhléd do dané hypotetické korelace mohlo zdát, že obě dílčí proměnné toho nemají příliš společného, opak je pravdou, a to přinejmenším, pohlížíme-li na dimenzi společenské prestiže (obdobně jako v předchozím případě) jako na způsob vyjádření úcty a vážnosti v očích okolní společnosti a současně bereme-li v potaz, že oslovení respondenti hodnotili svoji prestiž (i sociální status jako celek) z velké části jako „zprostředkovanou“ perspektivu svého okolí.¹⁶⁶ Z tohoto prismatu je tedy reálnou premisou, že způsob, jakým je respondent subjektivně vnímán ostatními lidmi, se potenciálně promítne také do celkového indexu jeho osobní sociální prestiže.

Navážeme-li posléze na tuto teorii další, o tom, že hodnoty jako jsou: a) ochota pomáhat, odpovědnost, loajalita, čestnost (syťící hodnotový typ *benevolence*) nebo také b) moudrost, tolerance, rovnost a sociální spravedlnost, svět v míru či ochrana přírody (z nichž těžší *universalismus*), jsou ve společnosti bezpochyby zpravidla vysoce ceněny, je relevantní se domnívat, že vysokoškolační, kteří na přední příčky své axiologické hierarchie dosazují uvedené hodnoty a také se jimi ve svých životech, myšlení a jednání řídí, jsou svým okolím respektováni a váženi, čímž nabývá na kreditu také jejich osobnost a subjektivní prestiž. Ta (respektive původ této prestiže) je posléze může dále podněcovat k tomu vyznávat a ctít uvedené hodnoty *transcendence*, a udržet si tak (či ještě posílit) svou sociální vážnost.

Tento teoretický předpoklad jsme konečně zhmotnili také do podoby poslední z hypotéz, jež se nyní, společně s výše uvedenými, opět pokusíme statisticky verifikovat. K ověření hypotéz budeme přistupovat systematicky, přičemž prezentujeme zjištěné poznatky po oddílech, tj. po jednotlivých dimenzích SSS, a to jednak, abychom zachovali výše započatý koncept členění práce (a tak v co největší míře i její přehlednost), jednak posléze s ohledem na závěrečné shrnutí dílčích korelací dané dimenze SSS se všemi VAD (tzn. i

¹⁶⁵ U potenciální statistické souvislosti mezi dimenzí subjektivně vnímané prestiže VAD posílení ega se zajisté ještě zastavíme při analýze souhrnné korelační matice v závěru aktuálního interpretačního úseku práce.

¹⁶⁶ Viz kupříkladu dotazníkové položky (respektive výroky): „Svým okolím jsem pozitivně vnímán“; „Mé okolí zpravidla soudí, že se mi obecně dostává vyšší sociální prestiže nežli většině mých spolužáků.“; „Pro svůj společenský kredit jsem svým okolím často osloven s žádostí o pomoc při řešení nějakého problému či obtížné životní situace.“; „Pro svůj společenský kredit jsem pravidelně zván k účasti na prestižních společenských akcích.“; a další výroky.

s těmi, jež nejsou přímo „podloženy“ zvolenými statistickými předpoklady) v souhrnné korelační matici, jež vždy doplníme o sumarizující komentář a interpretaci parciálních poznatků.

Analýza korelací mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a strukturou VAD vysokoškoláků

HYPOTÉZA 8

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

Tabulka 27 Korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a vyšší axiologickou dimenzí „posílení ega“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,01000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Materiální zabezpečení	Posílení ega
Materiální zabezpečení	3,525526	0,901976	1,000000	0,116053
Posílení ega	3,693581	0,956925	0,116053	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Jak vyplývá z tabulky 27, první ze sledovaných korelací mezi dílčími dimenzemi SSS a HO se potvrdila. Přestože se jedná o relativně nízkou souvislost (což objektivně znovu dokazuje také vypočítaný koeficient determinace na úrovni pouhých 1,35 % „věcné závislosti“), jeví se statisticky významnou také na hladině $p < 0,01$. V tomto případě tedy mů-

žeme zamítnout H_0 a přijímáme H_A s tím, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

HYPOTÉZA 9

H_0 : Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

H_A : Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

Tabulka 28 Korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a vyšší axiologickou dimenzí „otevřenost změně“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Materiální zabezpečení	Otevřenost změně
Materiální zabezpečení	3,525526	0,901976	1,000000	0,051600
Otevřenost změně	4,342568	0,847505	0,051600	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Druhá z testovaných korelací u dimenze subjektivně vnímaného materiálního zabezpečení se v souvislosti s preferencí zvolené VAD Pearsonovým korelačním koeficientem nepodařilo statisticky prokázat (a to ani na hladině signifikace $p < 0,05$). Z tohoto důvodu **nemůžeme zamítnout H_0** a platí, že **neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně"**.

Dílčí shrnutí a interpretace dat

Tabulka 29 Korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a VAD (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)

Korelace (n = 740)					
Proměnná		Otevřenost změně	Posílení ega	Překročení sebe sama	Konzervace
Materiální zabezpečení	Pearsonovo r	,052	,116**	,045	,017
	Hodnota p	,161	,002	,221	,649

** Korelace je signifikantní na hladině $p < 0,01$ (2-stranný test signifikace)

Z korelační matice rezultuje, že testovaná VAD *posílení ega* byla jedinou ze čtyř axiologických kategorií vyššího řádu, u níž byla statisticky potvrzena očekávaná korelace ($r = 0,116$ při $p < 0,01$) s první z dimenzí nezávisle proměnné v podobě subjektivně vnímaného materiálního zabezpečení (dále jen „MZ“). Toto dílčí zjištění může nasvědčovat tomu, že se hmotná složka sociálního postavení jedince skutečně určitým způsobem pojí s axiologickou preferencí osobní výkonnosti a touhou po moci a individuálním úspěchu.

Naproti tomu, korelace testované proměnné s ostatními VAD, figurujícími v hodnotové struktuře člověka byly příliš nízké na to, aby se daly považovat za statisticky významné. Vypočítané nízké korelace této dílčí dimenze SSS s VAD, v porovnání s proměnnou SSS jako celkem, odpovídají nejnižšímu koeficientu determinace, vypočítaného pro dimenzi MZ v kontextu všech tří stratifikačních indikátorů v záležitosti působení na výsledný index nezávisle proměnné.¹⁶⁷ Přesto zde byly očekávány silnější vazby směrem VAD, zejména pak k výše skloňované dimenzi *otevřenost změně*.

Ze všech uvedených poznatků, ač se jedná pouze o parciální data, tak lze vyčíst, že subjektivně vnímané MZ patrně není rozhodujícím ukazatelem strukturace HO studentů. Svou roli v tomto však mohl sehrát také fenomén statusové inkonzistence, jenž mj. zapříčinil, že daná dimenze též nejvíce (pozitivně) vybočovala z průměru indexu nezávisle proměnné.

¹⁶⁷ Viz podkapitola 6.1.2.

Analýza korelací mezi subjektivně vnímanou mocí a strukturou VAD vysokoškoláků

HYPOTÉZA 10

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega".

Tabulka 30 Korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a vyšší axiologickou dimenzí „posílení ega“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,01000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Moc	Posílení ega
Moc	2,816517	0,823789	1,000000	0,377847
Posílení ega	3,693581	0,956925	0,377847	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z vyobrazení v tabulce 30 je zřejmé, že se náš první předpoklad u dílčí nezávisle proměnné, subjektivně vnímané moci, potvrdil, když tato dimenze SSS signifikantně korelovala s VAD posílení ega na hladině významnosti $p < 0,01$. V tomto ohledu proto **zamítáme H₀** a **přijímáme H_A** při současném konstatování, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "posílení ega"**.

Vzhledem k poměrně vysoké zjištěné hodnotě Pearsonova koeficientu ($r \doteq 0,38$), značící střední až podstatnou závislost mezi proměnnými, jsme znovu určili také meritorní podobu této korelace, jež byla skrze koeficient determinace vymezena na hodnotě **14,28 %**.

HYPOTÉZA 11

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace".

Tabulka 31 Korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a vyšší axiologickou dimenzí „konzervace“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Moc	Konzervace
Moc	2,816517	0,823789	1,000000	-0,070061
Konzervace	4,025450	0,818606	-0,070061	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z tabulky 31 je patrné, že rovněž v případě druhé z parciálních dimenzí SSS se ve směru k VAD hodnotového systému vysokoškoláků potvrdil pouze jeden ze dvou stanovených předpokladů. Jelikož korelace mezi proměnnými subjektivně vnímané moci a VAD konzervace nenabýly signifikance ani na hladině $p < 0,05$, **nemůžeme** si dovolit **zamítnout H₀**, a proto prohlašujeme, že **neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou mocí vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "konzervace"**.

Dílní shrnutí a interpretace dat

Tabulka 32 Korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a VAD (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)

Korelace (n = 740)					
Proměnná		Otevřenost změně	Posílení ega	Překročení sebe sama	Konzervace
Moc	Pearsonovo r	,308**	,378**	,045	-,070
	Hodnota p	,000	,000	,218	,057

** Korelace je signifikantní na hladině $p < 0,01$ (2-stranný test signifikace)

Z výše testovaných korelací již víme, že dimenze subjektivně vnímané *moci* poměrně silně (statisticky a zčásti i věcně) pozitivně koreluje s VAD *posílení ega* a naopak nevykazuje statistickou souvislost s VAD *konzervace*. Zatímco první jmenovaný jev byl veskrze očekávaným, neboť obě dílní proměnné profitují ze stejné motivační základny, a tedy z touhy po dominanci a kontrole nad lidmi a zdroji, ve druhém případě byla predikována silnější negativní souvztažnost mezi oběma dimenzemi, neboť si lze relativně jen stěží představit, že subjektivně mocní jedinci budou vyznávat hodnoty sebeomezení, poslušnosti či harmonie sociálních interakcí, obdobně jako konzervativně (axiologicky) založení lidé pravděpodobně nebudou primárně prahnout po mocenském vlivu či bezmezné autoritě.

Jak ovšem uvádí tabulka 32, testované korelace nebyly jedinými, na něž bylo žádoucí obrátit pozornost naší studie, neboť mimo zmíněnou signifikantní souvislost subjektivní moci s VAD *posílení ega* byla prokázána také statisticky významná korelace mezi druhou dimenzí SSS a axiologickou kategorií vyššího řádu *otevřenost změně* ($r = 0,308$ při $p < 0,01$). Také tato korelace byla pozitivního charakteru, což značí, že vysokoškoláci, kteří ve svém životě pocítují větší moc, ve větší míře preferují hodnoty (axiologických typů) samostatnosti, stimulace a hédonismu. Koeficient determinace však i v tomto směru činí jen necelých 9,5 %. Potenciální souvislost subjektivní dimenze moci s poslední nejmenovanou VAD *překročení sebe sama* se posléze neprokázala.

Navzdory poslednímu zjištění ovšem můžeme kvitovat, že, na rozdíl od první testované dimenze SSS, je dimenze subjektivní moci silnějším prediktorem jak souhrnného indexu

nezávisle proměnné,¹⁶⁸ tak (alespoň soudě dle síly prokázaných korelací s VAD, z nichž dvě dosáhly statistického významu) výsledné struktury HO vysokoškoláků.

Analýza korelací mezi subjektivně vnímanou prestiží a strukturou VAD vysokoškoláků

HYPOTÉZA 12

H₀: Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

H_A: Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně".

Tabulka 33 Korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a vyšší axiologickou dimenzí „otevřenost změně“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,01000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Prestiž	Otevřenost změně
Prestiž	3,237969	0,712586	1,000000	0,233296
Otevřenost změně	4,342568	0,847505	0,233296	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Z tabulky 33 plyne, že Pearsonův koeficient korelace v případě testovaných proměnných tentokrát odhalil pozitivní souvislost mezi subjektivní prestiží vysokoškoláků a jejich preferencí VAD *otevřenost změně*. I přes objektivně nízkou hodnotu r a vypočtenou věcnou

¹⁶⁸ Opět viz podkapitola 6.1.2.

souvislost mezi proměnnými na úrovni přibližně 5,5 %, je tato korelace dostatečně silnou, aby splnila podmínku signifikance na hladině $p < 0,01$. To nás opravňuje **zamítnout H_0** a **přijmout H_A** s tvrzením, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "otevřenost změně"**.

HYPOTÉZA 13

H_0 : Předpokládáme, že neexistuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

H_A : Předpokládáme, že existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

Tabulka 34 Korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a vyšší axiologickou dimenzí „překročení sebe sama“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Proměnná	Korelace (DATA - Souvislost mezi SSS a HO studentů VŠ) Označené korelace jsou signifikantní na hladině $p < ,05000$ N = 740			
	Aritmetický průměr	Směrodatná odchylka	Prestiž	Překročení sebe sama
Prestiž	3,237969	0,712586	1,000000	0,086366
Překročení sebe sama	4,736261	0,674597	0,086366	1,000000

Datový soubor: Vlastní výzkum realizovaný v prvním čtvrtletí roku 2019

Jak dokládá tabulka 34, statistická korelace se v případě symbolické dimenze SSS projevila také ve vztahu k VAD *překročení sebe sama*, byť byla signifikantní pouze na vyšší testované hladině významnosti ($p < 0,05$). Třebaže se jednalo ještě o nižší sílu závislosti mezi proměnnými, než v předchozím případě a věcná souvislost byla v tomto směru zanedbatelnou, statistická perspektiva nám umožňuje znovu **zamítnout H_0** , **přijmout H_A** a prohlásit,

že i zde existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímanou prestiží vysokoškolských studentů a mírou jejich preference axiologické dimenze "překročení sebe sama".

Dílčí shrnutí a interpretace dat

Tabulka 35 Korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a VAD (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)

Korelace (n = 740)					
Proměnná		Otevřenost změně	Posílení ega	Překročení sebe sama	Konzervace
Prestiž	Pearsonovo r	,233**	,261**	,086*	-,003
	Hodnota p	,000	,000	,019	,934

** Korelace je signifikantní na hladině $p < 0,01$ (2-stranný test signifikace)

* Korelace je signifikantní na hladině $p < 0,05$ (2-stranný test signifikace)

Jak výstižně shrnuje výše uvedená tabulka 35, ve sféře třetí dimenze centrální nezávisle proměnné jsme zaznamenali (z hlediska počtu korelací) statisticky nejvýznamnější zjištění, neboť subjektivní prestiž vysokoškoláků korelovala hned se třemi ze čtyř VAD Schwartzova hodnotového spektra, ač se v případě axiologické kategorie překročení sebe sama jednalo pouze o triviální souvislost signifikantní pouze na vyšší stanovené hladině významnosti. I přesto však „symbolická dimenze“ SSS zůstává jedinou, v jejímž rámci byly potvrzeny oba naše výzkumem definované předpoklady, a tedy jak statistická souvislost subjektivně vnímané prestiže s VAD *otevřenost změně*, tak její uvedená nižší, ale stále signifikantní korelace s VAD *překročení sebe sama*.

Pokusíme-li se tyto asociace interpretovat nejprve z aspektu testovaných hypotéz, můžeme říci, že první z nich vypovídá o tom, že vysokoškoláci, kteří se vnímají jako prestižnější, také ve větší míře preferují hodnoty, které (i soudě dle poznatků SVO2) za prestižní považují a jež pro ně ztělesňují dílčí instrument i motivační cíl (tj. zejména hodnoty vycházející z axiologického *typu seberízení* v podobě životní autonomie, svobody, kreativity, sebeřpektu ad.). Korelace mezi subjektivní prestiží a axiologickou *transcendencí* pak může, mimo jiné, naznačovat, že jsme se v námi konstruované teorii (viz výše) nemuseli mýlit,

když jsme proklamovali, že způsob, jakým jsou vysokoškoláci z hlediska osobní prestiže subjektivně vnímáni svým okolím, může být způsoben také jejich preferencí společensky vážených (universálních) hodnot, jimiž se tito jedinci dále řídí, aby si udrželi svůj sociální kredit v očích ostatních. Jinak řečeno, míra preference hodnot benevolence a universalismu (tj. hodnoty orientované na blaho a zájmy druhých) je souběžně možnou příčinou i výsledkem vyššího sociálního postavení studentů VŠ.¹⁶⁹

Jak bylo výše nastíněno, mimo prisma primárně sledovaných korelací, za účelem verifikace stanovených hypotéz, se dále potvrdila také korelace dílčí nezávisle proměnné s VAD *posílení ega*, která dokonce indikovala ze všech VAD relativně nejsilnější vazbu v kontextu všech zjištěných závislostí ($r = 0,261$). Zde, přestože stále z pohledu sociologie (jakožto i z hlediska meritorního) hovoříme pouze o nízké (až nižší střední) souvislosti, můžeme reflektovat, že se znovu „zhmotnila“ explicitní fúze mezi elementárními charakteristikami obou proměnných, jež se prolínají v attributech společenské vážnosti, respektu a všestranného osobnostního kreditu.

Potenciální závislost posledního VAD konzervace na nezávisle proměnnou se naopak ani v případě poslední (symbolické) kategorie subjektivně vnímaného sociálního postavení u oslovených studentů neprokázala, ba co víc, mezi oběma dílčími dimenzemi byla korelačním koeficientem zachycena takřka absolutní nezávislost.

Shrnutí a interpretace dat za účelem zodpovězení páté SVO

Pátá specifická výzkumná otázka, na rozdíl od předchozích dvou relačních SVO, nenabízí možnost přímé odpovědi dichotomického rázu. Její meritum bychom opět mohli nalézt ve snaze zmapovat a následně popsat souvislost mezi centrálními proměnnými, SSS a HO vysokoškoláků. K tomuto cíli však poslední SVO přistupovala poněkud specifickým způsobem, když neuchopovala nezávisle proměnnou jako celek, prezentovaný průměrným indexem, nýbrž v daném směru postoupila ještě o úroveň dále a ke korelační analýze s axiologickou orientací, přesněji řečeno s její „vyšší“ čtyřpolní inkarnací, si propůjčila dílčí dimenze SSS respondentů, u nichž zjišťovala potenciální parciální souvztažnost s jednotlivými VAD. V souladu s tímto záměrem si pak stanovila šest specifických před-

¹⁶⁹ V tomto ohledu jsme si nicméně vědomi nízké hodnoty naměřeného korelačního koeficientu mezi proměnnými, a tudíž i nízké úrovně jejich determinace, proto připouštíme, že daný fenomén může mít multifaktoriální příčinu, odlišnou od námi vzneseného postulátu.

pokladů, jež byly znovu verifikovány osvědčenou metodou Pearsonova r . Pomocí ní jsme konečně dospěli k následujícím korelacím mezi zvolenými proměnnými:

Tabulka 36 Korelace dílčích dimenzí SSS se strukturou zvolených vyšších axiologických dimenzí (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)

Dvojice proměnných (SSS a VAD)	Pearsonovo r	Síla korelace (dle De Vause)	Koeficient determinace v %
MZ a Posílení ega	0,12**	Nízká	1,2 %
MZ a Otevřenost změně	0,05	x	x
Moc a Posílení ega	0,38**	Podstatná	14,3 %
Moc a Konzervace	-0,07	x	x
Prestiž a Otevřenost změně	0,23**	Nízká (až střední)	5,5 %
Prestiž a Překročení sebe sama	0,09*	Triviální	0,7 %

** Korelace je signifikantní na hladině $p < 0,01$ (2-stranný test signifikace)

* Korelace je signifikantní na hladině $p < 0,05$ (2-stranný test signifikace)

x Korelace bez statistické signifikance

Jak sumarizuje tabulka 36, potvrzeny byly celkem čtyři naše předpoklady (z celkových šesti). V případě dimenze *subjektivně vnímaného materiálního zabezpečení* byla námi verifikovaná nízká pozitivní korelace s VAD *posílení ega* jedinou signifikantní korelací dílčí nezávisle proměnné v kontextu všech čtyř hodnotových typů vyššího řádu. Souvztažnost s ostatními VAD se u této dimenze SSS nepodařilo v našem výzkumu prokázat. Není tedy divu, že z daného aspektu se jednalo o faktor SSS s nejméně znatelnou vazbou směrem k hodnotové struktuře vysokoškolských studentů.

O poznání silnější vztah k závisle proměnné byl statisticky ověřen u druhé dimenze SSS, *subjektivně vnímané moci*. Ta vykazovala mimo námi primárně sledovanou korelaci s VAD *posílení ega*, nabývající (opět vzhledem k velikosti našeho výběrového souboru) až podstatnou „sílu“, rovněž signifikantní (středně silnou) souvztažnost pozitivního charakteru s VAD *otevřenost změně* ($r = 0,308$ při $p < 0,01$), čímž, z hlediska těsnosti vztahu, povýšila druhou dimenzi SSS na nejsilněji korelující oblast nezávisle proměnné s kategoriemi

HO studentů, a to přesto, že její statistická souvislost se zbývajícími dvěma VAD nebyla odhalena.

Poslední z dimenzí SSS, *subjektivně vnímaná prestiž*, pak v našem výzkumném šetření, přesněji řečeno v kontextu nezávisle proměnné, zaujala pozici činitele, který se svým „působením“ statisticky nejvíce podílel na výsledné struktuře axiologické orientace respondentů, jelikož tato dimenze signifikantně korelovala hned se třemi VAD, a to postupně s kategoriemi *otevřenost změně* ($r = 0,23$ při $p < 0,01$), *posílení ega* ($r = 0,26$ při $p < 0,01$) a *překročení sebe sama* ($r = 0,09$ při $p < 0,05$), díky čemuž se potvrdily také oba (respektive všechny, neb třetí byl vyřčen implicitně mimo hypotézy) naše původní předpoklady.

Všechny zjištěné korelace, respektive závislosti mezi dílčími dimenzemi centrálních proměnných si v závěru pro větší přehled ještě jednou tabulkově shrneme:

Tabulka 37 Korelace mezi dílčími dimenzemi závisle a nezávisle proměnné (vlastní zpracování)

Dimenze SSS/ VAD	Otevřenost změně	Posílení ega	Překročení sebe sama	Konzervace
Materiální zabezpečení	×	↑ ↑	×	×
Moc	↑ ↑ ↑	↑ ↑ ↑	×	×
Prestiž	↑ ↑	↑ ↑	↑	×

Středně silná až podstatná statistická závislost mezi proměnnými

Nízká až střední statistická závislost mezi proměnnými

Triviální statistická závislost mezi proměnnými

Závislost bez statistické signifikance

Nahlédneme-li naposled do získané korelační matice, tentokrát reverzním způsobem (který je z našeho prismatu v dané záležitosti snad i lépe vypovídajícím), čili z pohledu závislosti jednotlivých VAD na faktorech SSS, zjišťujeme, že jedinou VAD, která statisticky „těžila“ z indexu všech tří oblastí SSS byla kategorie *posílení ega*, jež tímto zpečetila poznatek o své nejtěsnější korelaci (i determinaci) s ústřední nezávisle proměnnou. Na protilehlé straně korelačního spektra pak byla v obou případech nalezena VAD *konzervace*, jež naopak potvrdila svou statistickou nezávislost na SSS také na úrovni jeho jednotlivých dimenzí, kde její vazba k dílčím činitelům nezávisle proměnné byla vždy takřka nulová.

6.3 Shrnutí výsledků výzkumu a diskuze

Současná studie si kladla za cíl zjistit, zda existuje signifikantní vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statusem a hodnotovou orientací u cílové skupiny studentů vysokých škol. Při volbě uvedeného cíle vycházela z předpokladu o souvztažnosti mezi uvedenými nadčasovými společenskými fenomény, jejichž vazba doposud nebyla empiricky důkladněji zmapována. Za tímto účelem posléze bylo stanoveno pět specifických výzkumných otázek, z nichž první dvě svým výstupem poskytovaly nezbytné deskriptivní informace o obou centrálních proměnných a navazující tři se konceptuálně soustředily na zachycení potenciální korelace mezi nimi.

První proměnná, subjektivně vnímaný sociální status (dále opět jen „SSS“) byla, vzhledem ke svému charakteru, zjišťována skrze ad hoc vytvořený dotazníkový oddíl, založený na souhrnném indexu, jenž byl indikován třemi základními dimenzemi společenské stratifikace v podobě subjektivních kategorií: *materiálního zabezpečení, moci a prestiže*. V nich respondenti, s využitím Likertovy škály, hodnotili své pocíťované společenské postavení.

Průměrná naměřená hodnota SSS se v našem výběrovém souboru nacházela mírně pod potenciálním průměrem v situaci (výsostně) normálního rozdělení dat. Nejvýše (dle naměřených indexů) svoji pozici oslovení studenti nacházeli v případě dimenze materiálního zabezpečení. Soudě dle těchto dílčích ukazatelů (i vlastních responzí u dotazníkových položek, mapujících danou oblast SSS) lze usuzovat, že hmotná složka studentského života již pro současné účastníky terciárního vzdělávání, subjektivně vzato, nepředstavuje tak palčivý problém, jak tomu bylo dříve a jak uvádí některá další šetření, zaměřená na objektivní stránku sociálního statusu vysokoškoláků.¹⁷⁰ Oproti tomu poměrově nejméně (a tedy z aspektu vypočteného indexu nejniže) se pak studenti cítili být (subjektivně) mocnými. Tento fenomén nasvědčuje tomu, že současní vysokoškoláci, tedy mladí perspektivní lidé, navzdory svému potenciálu, v současnosti nepocíťují přílišný společenský vliv či dispozice k ovlivňování okolního dění. Zajímavostí v daném kontextu posléze je, že právě nejniže posuzovaná dimenze moci, byla nejsilnějším faktorem (či prediktorem) sytícím výslednou

¹⁷⁰ Např. projekt EUROSTUDENT VI či komparativní výsledky reprezentativních empirických šetření vysokoškolských studentů realizovaných Centrem pro studium vysokých škol (CSVŠ) v Praze v letech 1995-2005.

hodnotu SSS dotazovaných a vysoká úroveň hmotného zabezpečení naopak determinovala celkový index nezávisle proměnné ze všech stratifikačních ukazatelů nejméně.

V záležitosti prezentace těchto poznatků (potažmo i jiných dílčích v práci zveřejněných dat o nezávisle proměnné), jež nám poskytla námi konstruovaná část výzkumného nástroje, je však nutno podotknout, že vzhledem k arbitrárně stanovenému přístupu ke zkoumání SSS, nemáme možnost přímé komparace získaných poznatků s výsledky předchozích studií subjektivního (a potažmo také objektivního) sociálního statusu, a to především z důvodu využití rozdílných empirických konceptů i samotných výzkumných instrumentů,¹⁷¹ které jsou svým rozsahem i obsahem zpravidla zaměřeny odlišně (tj. povětšinou na socioekonomické atributy jako jsou zaměstnání, příjem, vzdělání, sociální původ atp.) a v podstatě tak rovněž neslučitelně s naším šetřením z hlediska potenciálního předmětného srovnání výsledných hodnot. Z tohoto důvodu můžeme výzkumem získané poznatky o SSS vysokoškoláků interpretovat prakticky pouze v kontextu aktuální studie. S vědomím této skutečnosti jsme ovšem do výzkumu vstupovali, neboť naším primárním fokusem bylo získat ucelenou subjektivní reflexi sociálního postavení studentů, a tedy v podstatě „nová“ data, založená na inovativním přístupu ke zkoumání tohoto fenoménu, který je, v porovnání s majoritně sledovanou objektivní dimenzí sociálního statusu, z našeho pohledu stále nedostatečně probádanou sférou společenské stratifikace.

Centrální závisle proměnná, *hodnotová orientace studentů VŠ*, byla, na rozdíl od užitého ad hoc konceptu měření ústřední nezávisle proměnné, zjišťována prostřednictvím standardizovaného dotazníku PVQ Shaloma H. Schwartze, jenž prokázal svoji psychometrickou kvalitu také v mezinárodních šetřeních axiologické orientace a který je zaměřen na hodnotovou strukturu osobnosti ve společenském kontextu. Nejvíce zvažovanou alternativou k PVQ představoval v našem šetření rovněž Rokeachův empirický koncept RVS, postavený na hierarchizaci instrumentálních a terminálních hodnot respondentem, popřípadě pak opět arbitrárně vytvořený výzkumný model. Ve výsledku jsme však upřednostnili Schwartzův koncept, který byl zvolen jednak na základě strukturálního přístupu k zjišťování hodnotových orientací, jenž z perspektivy naší studie nejlépe vyjadřuje axiologické směřování jedince jako celek (nikoliv pouze jako žebříček hodnot jak je tomu u

¹⁷¹ U SSS nejčastěji představené desetibodové MacArthurovy škály a jejich variací (popř. aplikace specificky zaměřených multidimenzionálních škál), u OSS ISEI, SIOPS či v prostředí ČR Index sociálního statusu aj.

RVS) a který navíc postuluje (oproti výzkumům bez standardizované konceptuální opory) možnost srovnání výsledných poznatků s dalšími studii (např. s jednotlivými vlnami ESS), a tím umožňuje i relevantnější interpretaci získaných „dat“. Ta mohou být navíc syntaxí transponována do vyšších kategorií, tzv. axiologických dimenzí vyššího řádu (dále opět jen „VAD“), čehož bylo, z důvodu tradičně nízkých indexů vnitřní reliability základních položek (tj. hodnotových typů), v současné studii také využito.

Ze samotných dat v rámci PVQ, shromážděných za výzkumný soubor jako celek, posléze rezultovalo, že soudobí vysokoškoláci v axiologické sféře inklinují především k „sebepřesahu“, tedy k hodnotám VAD *překročení sebe sama*, jejichž pojícím znakem a motivací je orientace na druhé a jejich blaho. Naopak nejméně se v hodnotové rovině koncentrují na svůj vlastní profit, výkonnost, moc či společenskou vážnost, které souhrnně sytí VAD *posílení ega*. Z aspektu postavení vůči vnějšímu světu pak současní studenti VŠ axiologicky tíhnou více ke svobodě a osobní nezávislosti, potenciálně provázející jejich myšlení, jednání i citění, a tedy k hodnotám VAD *otevřenost změně*. Touto preferencí a souběžně upozaděním VAD *konzervace* dávají najevo, že konformita a lpění na zažitých normách a tradicích (z nichž druhá jmenovaná konzervativní VAD těží), jim v jejich hodnotovém uvažování, a potažmo možná ani životním způsobu, není příliš blízká.

Z rámcového hlediska pak konečně můžeme konstatovat, že studenti VŠ při budování svých hodnotových systémů vychází více z kolektivních (tedy společenských) zájmů, na úkor zájmů vlastních. Vysokou preferencí hodnotových typů univerzalismus, benevolence, samostatnost či požitkářství (a naopak nízkým indexem u axiologických typů moc, konformismus a tradice) pak rovněž vyjadřují motivace, které jsou oproštěny strachu a naopak nakloněny osobnostnímu růstu a sebeaktualizaci.

Z aspektu srovnání s axiologickou orientací celé české populace,¹⁷² se u vysokoškoláků celkem očekávaně projevují zdatnější transcendentální tendence, kdy obyvatelé ČR, jakožto národ, překvapují poměrně nízkou preferencí hodnot universalismus a benevolence, která se navíc v kontextu posledních 15 let systematicky snižuje. V daném ohledu tedy můžeme kvitovat, že studenti VŠ v pozitivním slova smyslu vybočují z populace ČR (ja-

¹⁷² Zde vycházíme jednak přímo z dat poslední (tj. osmé) zveřejněné vlny šetření ESS (ESS, 2016), jednak z první kapitoly publikace *Jak se žije Čechům v současné Evropě*, v nichž Petra Anýžová (2018) sumarizuje a komparuje poznatky z předchozích kol ESS (tj. ESS1 až ESS7) pro jednotlivé země EU.

kožto celku) svým akcentem na společenské, notabene prosociální hodnoty (tj. tolerance, porozumění, přátelství, láska, věrnost, rovnost aj.), a blaho ostatních lidí. Česká společnost naopak částečně (tentokrát v negativním slova smyslu) překvapuje svou nižší preferencí transcendentních hodnot (tj. hodnot „orientovaných na druhé), čímž mj. implicitně podává svědectví o nedocení principů všeobecné rovnosti a tolerance. Současně s tímto jevem se mezi porovnávanými soubory projevuje značná diference v „otevřenosti“ vůči okolnímu světu a životním změnám v něm. Zatímco výsledky ESS odhalily relativně silné konzervativní axiologické směřování české společnosti, poznatky prezentované naší studií poukazují na protichůdné tendence vysokoškoláků, kteří jsou z hlediska hodnotové preference o poznání více otevření životním změnám a novým zkušenostem, spjatým s výše zmiňovaným autonomním životním stylem a seberealizací.

Komparujeme-li výsledky našeho šetření s výsledky patrně nejzásadnějších (a co se týče výzkumného vzorku i nejobjemnějších) longitudinálních studií hodnotových orientací vysokoškoláků v novodobé éře ČR, realizovaných pod vedením týmu Libora Prudkého mezi lety 2002-2005 (Prudký, 2004, s. 17-24; 2005), zjišťujeme, že navzdory (zčásti) odlišnému přístupu k měření hodnot respondentů,¹⁷³ se základní trend hodnotového směřování studentů VŠ jednadvacátého století nemění, neboť v obou případech (tj. studiích) byl zachycen elementární axiologický příklon respondentů směrem k tolerantní, liberální a otevřené společnosti s rostoucími hodnotami prosociální orientace, a naopak nízká (axiologická) tendence studentů ke konformitě a k dodržování společenských norem.

Kongruentní vztah mezi výsledky obou studií (tj. studií naší a Prudkého), jež od sebe dělí více než dekáda a také poněkud odlišná koncepce, poukazuje na straně jedné na určitou míru stability hodnotového směřování vysokoškoláků v čase, na straně druhé pak svědčí o jisté nezávislosti (či přímo rezistenci) hodnot vůči volbě výzkumného nástroje (potažmo přístupu) užitého k jejich zkoumání. Tuto teorii konečně akcentuje také srovnání aktuálního šetření s dalším výzkumem hodnotové orientace, jehož byli vysokoškoláci součástí, a který se pro změnu uskutečnil v režii Řehana a Cakirpaloglu (2000). Ti, tentokrát s využitím lehce modifikované verze Rokeachova instrumentu RVS, dospěli k zjištění, že mladá generace dospělých je méně pozitivně orientovaná, než napovídá povrchní zkuše-

¹⁷³ Prudkého tým vycházel z konceptu PVQ a pojetí dalších autorů, jejichž společnou fúzí (a s přispěním vlastních poznatků) vytvořil nový „ad hoc“ přístup ke zkoumání axiologické oblasti. Více viz podkapitola 3.3.

nost a z životních cílů upřednostňuje zejména hodnoty svobody, rodinného bezpečí, zralé lásky, upřímného přátelství, míru ve světě či vnitřní harmonie, a tedy veskrze hodnoty, jež z pohledu PVQ majoritně spadají do kategorie VAD *překročení sebe sama*, která (rovněž) v našem šetření hodnotové orientace studentů VŠ zaujala dominantní pozici.

S vědomím všech výše uvedených poznatků, a tudíž dostatečně analyzovaným deskriptivním zázemím, vztahujícím se k oběma ústředním proměnným naší studie, bylo přistoupeno k plnění jejího hlavního cíle, a čili k empirickému testování předpokládané souvztažnosti mezi *subjektivně vnímaným sociálním statusem a hodnotovou orientací vysokoškoláků*.

Z elementárního hlediska byl prokázán signifikantní vztah SSS ke třem ze čtyř dimenzí vyšší axiologické struktury studentů, a to s VAD: *otevřenost změně* ($r = 0,25$ při $p < 0,01$), *posílení ega* ($r = 0,32$ při $p < 0,01$) a *překročení sebe sama* ($r = 0,08$ při $p < 0,05$). Statisticky významnou korelaci mezi SSS a poslední VAD *konzervace* se nepodařilo prokázat. Nejsilnější statistická závislost s nezávisle proměnnou byla naměřena u VAD *posílení ega*, která těží z hodnotových typů moci a úspěchu. Tato dimenze rovněž jako jediná vykazovala, vzhledem k velikosti výzkumného souboru ($n = 740$), podstatnou sílu závislosti na SSS, když VAD *otevřenost změně* korelovala s SSS pouze mírně a charakter vazby mezi VAD *překročení sebe sama* a nezávisle proměnnou bylo možné vyhodnotit jen jako triviální.

Již na uvedené elementární úrovni lze tedy zjištěné korelace mezi oběma centrálními proměnnými interpretovat ambivalentně. Na jedné straně jsme se empiricky přesvědčili o statistické souvislosti mezi proměnnými ve třech ze čtyř testovaných dimenzí, což je zajisté významným zjištěním a skutečností, která nás de facto opravňuje reálně přemítat o tom, že vskutku existuje jistá statistická souvislost mezi SSS a strukturou hodnotové orientace cílové skupiny respondentů, jež navíc není výsledkem náhody, nýbrž je produktem určitého systematického působení a kterou bychom s největší pravděpodobností našli také v základním souboru všech studentů prezenčních studijních programů VŠ ČR. Na straně druhé však toto naše primární nadšení nad výsledky provedeného šetření musíme krotit, vezmeme-li v úvahu věcné, a tedy meritorní, hledisko daného zjištění. V tomto ohledu nám totiž relativně nízké vypočtené koeficienty determinace mezi proměnnými velí držet se střídmejší interpretace nalezených korelací, neboť nejvyšší z nich, získaný pro závislost VAD *posílení ega* na nezávisle proměnné, činil pouze 11 % (u zbylých dvou korelací klesl koeficient determinace dokonce pod hranici 10 %). Tzn., že SSS vysvětluje pouze nízké procento variability závisle proměnné a její zbývající část je třeba přičíst působení dalších, v empirickém rozsahu naší studie neznámých, faktorů.

Nezávisle na předchozí informaci však dále můžeme, vzhledem k pozitivnímu charakteru všech tří prokázaných korelací, prohlásit, že s rostoucím sociálním postavením vysokoškolačů, signifikantně roste: a) ve větší míře jejich preference hodnot *posílení ega*; b) v nižší míře jejich preference hodnot *otevřenost změně*; c) v slabé, avšak stále ještě statisticky významné míře jejich preference hodnot *překročení sebe sama*. Jinými slovy, subjektivní výše sociálního postavení nejvíce souvisí s upřednostňovanými hodnotami (respektive hodnotovými typy) sledující vlastní zájmy jedince, jako jsou: sociální moc a dominance, bohatství, ochrana vlastního image, společenská diferenciacce, výkon, ctižádost, úspěšnost a další. Dále pak vyšší subjektivně vnímané sociální postavení rovněž podněcuje mladé jedince k častější volbě autonomně zaměřené motivace, s uplatněním hodnot nezávislosti, svobody, kreativity, ale také potěšení či vlastní zvědavosti a touhy po životním vzrušení a nových zážitcích. Preference universálně (a povětšinou vysoce) ceněných hodnot transcende (tj. hodnoty: láska, přátelství, věrnost, odpovědnost, odpuštění, tolerance, spravedlnost, mír ve světě a další), které byly rovněž naším výzkumem odhaleny jako nejvíce frekventované mezi vysokoškolačky, je naproti tomu relativně nezávislá na výši SSS studentů. Příčiny jejich preference (nejen) našimi respondenty, tak musíme pravděpodobně hledat v rovině jiných činitelů, obdobně jako tomu je v případě hodnot čistě konzervativních, u nichž byla prokázána takřka absolutní nezávislost na nezávisle proměnné.

Již v rámci interpretace třetí specifické výzkumné otázky se nám tak implicitně představil fenomén, který se naplno zhmotnil v analýze SVO následující, a tudíž, že výše SSS u vysokoškolačů skýtá významnější vazbu k individuálně zaměřeným hodnotám, nežli (ve výzkumu dominantním) hodnotám kolektivním. Tento postulát byl vzápětí také statisticky potvrzen, když nezávisle proměnná signifikantně korelovala pouze s dimenzí individuálních axiologických zájmů ($r = 0,34$ při $p < 0,01$), a nikoliv pak už s druhou vyšší kategorií Schwartzova axiologického spektra, jež zastupuje hodnoty motivované kolektivními zájmy jedince. Zjištění SVO4 tedy nasvědčuje jednak tomu, že vyšší SSS podněcuje vysokoškolačky k větší míře preference hodnot, směřujících k uspokojení vlastní osoby (ať již ve formě axiologické „otevřenosti ke změně“ či za účelem „posílení ega“), a jednak také tomu, že kolektivně mířené motivace těchto mladých osob nejsou výsledkem jejich domnělého (a troufáme si tvrdit, že patrně ani „objektivního“) společenského postavení, nýbrž jsou spíše výsledkem jejich niterního (interiorizovaného) přesvědčení, popřípadě jiných tacitních faktorů. Přinejmenším první díl naší teorie koneckonců akcentuje také verifikovaný předpoklad číslo sedm, který z reverzní perspektivy ve zvoleném T-testu potvrdil nejen to, že

existují signifikantní rozdíly mezi dosaženým průměrným indexem SSS dotazovaných v souvislosti s jejich axiologickou preferencí individuálních či naopak kolektivních zájmů, ale navíc rovněž odhalil, že studenti VŠ, jež jsou ve své hodnotové struktuře orientováni více individuálním způsobem, dosahují statisticky vyššího subjektivně vnímaného společenského postavení, nežli ti, kteří ve svém axiologickém směřování více inklinují ke kolektivním zájmům society.

V tomto bodě je ovšem nutné se pozastavit nejen nad skloňovanou věcnou stránkou zjištěné souvislosti,¹⁷⁴ ale též nad nižším počtem hodnotových typů, jež sytily kolektivní axiologickou orientaci respondentů. Zatímco totiž vyšší axiologická kategorie „individuální zájmy“ těžila z průměru hned pěti základních hodnotových typů (sebeřízení, stimulace, hédonismus, úspěch a moc), dimenze kolektivní byla arbitrárně definována průměrem indexů naměřených pouze u tří výchozích hodnotových typů (benevolence, konformismus a tradice), a to z toho důvodu, že zbylé dvě „přechodové“ axiologické položky (universalismus a bezpečnost) zastupují jak individuální, tak kolektivní zájmy a jako takové nebyly zařazeny ani do jednoho z výše uvedených seskupení.¹⁷⁵ Je proto potenciálně možné, že v případě zahrnutí obou „vyřazených“ hodnotových typů do kategorie kolektivních zájmů, by její výsledná korelace s nezávisle proměnnou mohla být silnější. Otázkou však zůstává, jestli bychom takto modifikovaná data, respektive výsledky příslušné korelační analýzy, mohli (vzhledem k ambivalentnímu směřování jmenovaných položek) následně stále považovat za empiricky relevantní.

Součástí našich výzkumných cílů bylo, v souladu s poslední SVO5, dále zjistit, jakým způsobem koreluje výsledná struktura hodnotové orientace našeho výzkumného souboru, reprezentovaná čtyřmi VAD, s dílčími faktory (tj. dimenzemi) SSS. Jak se vzápětí ukázalo, uvedené parciální korelace, získané v rámci poslední SVO, v podstatě pouze zrcadlily dosavadní zjištění o vztazích vyšších axiologických dimenzí s nezávisle proměnnou jako celkem, když (pouze) VAD *posílení ega* vykazovala signifikantní závislost na všech třech dimenzích SSS, VAD *otevřenost změně* statisticky korelovala s dimenzemi subjektivně vnímané moci a prestiže a u VAD *překročení sebe sama* byla Pearsonovým *r* potvrzena pouze slabá vazba k dimenzi subjektivně vnímané moci.

¹⁷⁴ Rozdíl mezi průměry obou srovnávaných souborů činil cca 0,236 hodnoty indexu SSS při užití šestibodové Likertovy škály, což dle vypočteného Cohena $d = 0,63$ indikovalo střední sílu účinku získané asociace.

¹⁷⁵ Více viz podkapitola 4.4.1.

Z reverzní perspektivy bychom posléze mohli, alespoň na základě prokázané statistické vazby ke třem VAD, prohlásit za nejsilnější faktor nezávisle proměnné dimenzi subjektivně vnímané prestiže. Tato představa by nicméně byla notně zjednodušená a zkreslená neboť z hlediska síly závislosti nevykazovala tato symbolická dimenze SSS natolik těsný vztah ke struktuře hodnotové orientace vysokoškoláků jako dimenze subjektivně vnímané moci, k níž (či opět lépe „na níž“) souvztažné VAD projevily silnější závislost. K reálnému a předmětnému vyjádření reálného „vlivu“ jednotlivých dimenzí SSS na VAD respondentů definované Schwartzem, by tak bylo zapotřebí využít regresní analýzy či dalších testovacích nástrojů, které (by) však svou povahou již překračovaly meritorní koncept aktuální studie.¹⁷⁶

Z výsledků získaných v rámci interpretace dílčích souvislostí mezi jednotlivými parciálními dimenzemi proměnných rezultuje, že navzdory odpovídající kvalitě psychometrických vlastností (tj. zejména vysoké obsahové validitě a vnitřní reliabilitě položek) ad hoc vytvořeného dotazníku, jež byla prokázána v pilotážním šetření (a rovněž navzdory vyjádřené vysoké úrovni interní reliability dílčích dimenzí SSS), zástupné „subindexy“, vypočítané pro jednotlivé dimenze SSS indikují nižší schopnost predikce variability závisle proměnné, respektive jejích parciálních kategorií (tj. VAD), čímž do jisté míry ohrožují (zejména vnitřní) validitu výsledných zjištění. Z tohoto důvodu usuzujeme, že při monitorování působení nezávisle proměnné na výslednou strukturu hodnotové orientace studentů VŠ, je v dané situaci relevantnější využívat (pouze) vypočteného souhrnného indexu SSS, jenž z perspektivy našeho výzkumu v daném směru vykazoval spolehlivější výsledná data.

V záležitosti druhé z proměnných je potřeba objektivně uvést, že na výsledcích korelací mezi dílčími proměnnými se rovněž mohlo projevit mírné zkreslení zapříčiněné jistou neukotveností hodnot respondentů v rámci nastolené čtyřpolní koncepce HO (tedy opět v kontextu VAD). Tato axiologická „inkonzistence“ se mezi vysokoškoláky projevila ve dvou neočekávaných „shlucích“. Ty byly z hlediska vypočtených indexů zaznamenány ve formě konvergentních tendencí mezi výchozími hodnotovými typy, jež, ač se jedná o položky,

¹⁷⁶ S využitím metody vícenásobné lineární regrese byl, navzdory uvedené informaci, potvrzen nejsilnější podíl na predikci (variability) závisle proměnné u kategorie subjektivně vnímané moci (vyjma VAD překročení sebe sama, u níž byl registrován jako nejsilnější faktor subjektivní prestiže). Nejnižší působení na VAD bylo naopak zaznamenáno u dílčí dimenze subjektivně vnímaného materiálního zabezpečení. Vzhledem k nízkým hodnotám R^2 jsme ovšem využití modelu regresní analýzy pro daný účel vyhodnotili jako neadekvátní, a proto nebyl v aktuální studii, respektive její hlavní části, zveřejněn.

kteří jsou ve strukturálním vyobrazení hodnot dle Schwartze (tj. v jeho grafickém vyjádření axiologického spektra), situovány poměrně blízko sebe, a tudíž dle autorovy teorie vykazují rovněž „méně vzdálený“ motivační základ, primárně spadají do různých VAD. V prvním případě jsme zaregistrovali trend sblížování mezi výchozími hodnotovými typy stimulace (z VAD otevřenost změně) a dvojicí bazálních kategorií moc a úspěch (tvořící VAD posílení ega), které společně v našem výzkumu simulovaly pomyslnou novou dimenzi vyššího řádu, od níž se studenti z aspektu axiologické preference nejvíce odkláněli. V případě druhém jsme evidovali konvergentní vazbu mezi základními hodnotovými typy benevolence, universalismus (z VAD překročení sebe sama) a axiologickým typem sebeřízení (jež jinak spadá do VAD otevřenost změně), které naopak byly studenty souhrnně preferovány nejvíce. Jak jsme se ale posléze přesvědčili, tento fenomén nebyl vysledován pouze v kontextu našeho výzkumného souboru vysokoškoláků, nýbrž byl (respektive stále je) přítomen také v rámci posledních vln šetření ESS, zahrnujících v daném ohledu celou tuzemskou populaci.¹⁷⁷ Z tohoto pohledu se tudíž jedná o jev, který je specifickým pro celou ČR a nelze mu proto přikládat, z hlediska eventuálního parciálního zkreslení aktuálního výzkumu, zásadnější význam.

V kontextu závisle proměnné se pak ještě sluší, prostřednictvím studie Řehákové (2006, s. 114), znovu a naposled připomenout, že dotazník (či metoda) PVQ se primárně zaměřuje spíše na zmapování analogického vztahu respondenta s někým, kdo má určité cíle a aspirace (hodnoty), nežli přímo na podobnost s nositelem specifických rysů, což značí, že osoby, které si vysoce cení nějakého cíle, zákonitě nemusí vlastnit adekvátní osobnostní rys, stejně jako ti, u nichž nalezneme jistý rys, nemusí nezbytně vyzdvihovat odpovídající cíl. Příkladem uvedené diskrepance je situace, kdy člověk, jenž vysoce hodnotí kreativitu, jakožto vůdčí princip v životě není (či nemusí být) tvořivý, či naopak osoba, která vykazuje rysy kreativce, leč tvořivosti jako hodnotě, jež potenciálně řídí jeho život, přičítá pouze malý význam. Jinak řečeno, dotazovaný, který například prohlásí, že se mu velmi podobá osoba, pro niž je důležité promýšlení nových myšlenek a tvořivost, pouze odhaluje, jakou váhu přičítá hodnotám axiologického typu sebeřízení, přestože sám vlastně nemusí být vůbec kreativní.

¹⁷⁷ O axiologické inkonzistenci mezi VAD se zmiňuje mj. Prudký (2009a, s. 278-279) ve své publikaci s názvem *Inventura hodnot*.

Třebaže jsme měli uvedený aspekt PVQ neustále na paměti, musíme objektivně a sebekriticky připustit, že podvědomě jsme se v dílčích situacích rovněž nechali „svést“ k formulaci (z tohoto pohledu) implicitního soudu o osobnostní charakteristice respondentů. Přesto jsme se majoritně na tento Schwartzův poznatek a doporučení Řehákové snažili brát žádoucí zřetel při výsledné interpretaci získaných dat i souvztažností mezi pozorovanými „jevy“.

Vyjdeme-li již z prismatické celé studie, nesmíme též opomenout, že všechna uvedená výsledná zjištění jsou signifikantními pochopitelně pouze v mantinelech, nastavených konceptuálním a metodickým uchopením aktuálního empirického šetření a jeho výzkumného designu, a nelze je tak chápat jako axiomatická, respektive universálně platná. Je totiž zcela pochopitelné, že v případě vytvoření odlišného nástroje na zjišťování SSS (popř. zvolení standardizovaného instrumentu, např. MacArthurovy škály SSS), eventuálně i modifikace jeho dílčích indikátorů a v neposlední řadě též jednotlivých položek (potažmo způsobu zachycení samotných responzí), bychom potenciálně mohli dospět k (částečně) odlišným poznatkům o nezávisle proměnné. Stejně tak volba jiného přístupu či konceptu k mapování závisle proměnné by nám mohla přinést diferencovaný vzhled¹⁷⁸ do axiologické orientace respondentů (např. hierarchický v případě užití Rokeachova RVS). S vědomím všech těchto skutečností jsme ovšem do výzkumu vstupovali, neboť naším cílem nebylo podat exhaustivní svědectví o všech aspektech vztahu mezi zvolenými proměnnými, nýbrž jsme empirickou část naší práce pojali specificky ve snaze obohatit dosavadní paradigma dané oblasti o nová fakta, čemuž jsme koneckonců podřídili i volbu ad hoc vytvořeného dotazníkového nástroje na zjišťování nezávisle proměnné.

Závěrem je potřebné kvitovat, že do výsledné podoby obou ústředních proměnných a tím pádem i jejich korelací mohli přirozeně zasáhnout také další činitelé (respektive proměnné), jež jmenujeme v teoretické části práce a mezi něž patří kupříkladu faktory pohlaví či (zčásti) věku, vliv rodiny, vrstevnické skupiny, médií, školy a dalších institucí, ale také vlastní osobnost respondentů, jejich momentální rozpoložení, pohnutky, potřeby, ideály či

¹⁷⁸ V případě závisle proměnné záměrně nevolíme sousloví „diferencované výsledky“, jednak s ohledem na výše uvedenou skutečnost, kdy byly odlišnými výzkumnými nástroji zjištěny u obdobné cílové skupiny (z hlediska axiologické struktury) srovnatelné výsledky, jednak proto, že rozdílný způsob interpretace výsledků u různých axiologických konceptů ještě explicitně nepostuluje odlišné (základní) hodnotové směřování jedince.

zájmy aj. S těmito všemi a dalšími faktory a vlivy je třeba počítat a pamatovat na ně také při interpretaci výsledků aktuálního výzkumu.

Na zjištěných výsledcích se pak konečně teoreticky mohlo podepsat také zkreslení, způsobené zvolenou technikou statistického zpracování. V této rovině nelze kategoricky vyloučit, že při volbě jiného způsobu zpracování (např. neparametrického testu v podobě Spearmanova r , namísto zvoleného Pearsonova koeficientu lineární korelace) bychom dosáhli částečně odlišných výsledků. Vycházejíc ze statisticky ověřeného splnění předpokladů pro užití námi zvoleného parametrického testu a rovněž dostatečné velikosti našeho výběrového souboru si ovšem znovu troufáme tvrdit, že případné diference ve výsledcích výzkumu by při aplikaci odlišného testovacího nástroje byly pouze minimální, notabene statisticky nevýznamné.¹⁷⁹

Sumarizujeme-li v úplném závěru našeho diskurzu analyzovaná data a interpretovaná zjištění za účelem zodpovězení hlavní výzkumné otázky, nezbyvá nám než konstatovat, že **existuje statisticky významný vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem studentů vysokých škol a jejich hodnotovou orientací**. Tento vztah je nicméně nutno brát jako signifikantní a zobecnitelný stále pouze v kontextu uvedené statistické významnosti a výzkumem determinovaných parametrů, neboť věcnou souvislost mezi zkoumanými proměnnými nebylo, v uskutečněném rozsahu a konceptuálním nastavení naší studie, možné spolehlivě prokázat.

I přes tento finální postřeh jsme ovšem dospěli k základnímu poznání, na němž je možno do budoucna empiricky stavět, ať při další analýze souvislostí mezi fenomény společenského postavení a hodnotové orientace, nebo již přímo za účelem zachycení (měření) skutečného (tj. kauzálního) vlivu subjektivně vnímaného sociálního statusu na axiologickou strukturu (nejen) vysokoškolských studentů.

¹⁷⁹ Pro naši obhajobu je vhodné uvést, že Spearmanova testu bylo, pro možnost komparace výsledných hodnot obou koeficientů r (a tedy i za účelem ověření správnosti volby námi aplikované statistické metody), užito (mimo záběr zveřejněné části studie) v závislosti korelace mezi proměnnými na elementární úrovni (tj. v rovině definované SVO3). Vzhledem k tomu, že koeficienty naměřené oběma statistickými testy vykazovaly v absolutní hodnotě jen minimální (respektive statisticky zanedbatelné) rozdíly, a rovněž v souladu s uvedenou verifikací předpokladů pro užití parametrického testu, byly následné korelace mezi zvolenými proměnnými testovány pouze pomocí výchozího Pearsonova koeficientu lineární korelace.

6.4 Doporučení pro praxi

Sociální stratifikace i axiologická orientace člověka ztělesňuje nadčasové a všudypřítomné společenské jevy, kterými je nezbytné se multidimenzionálně, jakožto i multioborově, v teoretické i empirické rovině zabývat. Na základě poznatků, pramenících z teorie uvedených fenoménů, ale také zjištěných výzkumných skutečností o obou proměnných v kontextu aktuální kvalifikační práce, si dovoluujeme ve třech rámcových bodech navrhnout následující doporučení, jež lze vnímat jednak jako náměty pro další výzkumná šetření postavená na stejných proměnných (popř. alespoň jedné z nich), ale též (což platí zejména pro poslední uváděný bod) jako určitý návod k dosažení axiologicky vyspělé společnosti:

1. Vytvoření ucelené koncepce k zjišťování subjektivního vnímaného sociálního statusu

Přestože fenomén subjektivního začlenění jedince do společenské hierarchie oproti minulosti postupně získává stále větší pozornost i vážnost v očích sociologů, dodnes se jedná o poměrně slabě probádanou oblast sociální stratifikace. V soudobé vyspělé postmaterialistické společnosti pochopitelně registrujeme mnoho studií, věnujících se problematice sociálního postavení člověka. Většina z nich se však stále ve svých koncepcích spoléhá pouze na objektivní indikátory společenské pozice člověka (které jsou navíc často redukovány jen na určitou oblast, tj. například příjmy, zaměstnání a vzdělání jedince atp.), čímž neberou potřebný zřetel na vlastní (tj. subjektivní) pohled jedince, který v daném ohledu může potenciálně zahrnovat diametrálně odlišnou perspektivu, než k níž dospívá „objektivně“ nastavený výzkum.

Orientují-li se pak výzkumníci přeci jen na subjektivní dimenzi společenského postavení jedince, v drtivé většině případů k tomuto účelu využívají výstižný, leč poměrně zjednodušující koncept MacArthurovy škály či jejích variací (v českém prostředí např. dříve užívaná škála „SUBSTAT“), jež spočívá v sebezaražení jedince do některého z pater žebříku, které dle zadání určitým způsobem reprezentuje společenskou hierarchii. Jistou alternativou k takto koncipovaným studiím pak představuje rozsáhlejší přístup multidimenzionální (uplatněn kupříkladu v pracích Slomczynskiho a Kacprowicze ad.), který ovšem svými dimenzemi zpravidla pouze kopíruje kategorie užívané při měření objektivního rozměru sociálního postavení a nedává tak respondentům možnost celkového (a vlastně ani ne tak úplně subjektivního) sebevyjádření.

Třebaže všechny uvedené přístupy k měření sociálního postavení člověka mají zajisté svá opodstatnění, jejich propagátoři a „epigoni“ se potenciálně dopouštějí jak zčásti zkreslených (či plně neodpovídajících) výsledků o reálné podobě společenského statusu jedince, tak potírání (či lépe nezahrnutí) řady dílčích subjektivních proměnných života respondenta, čímž se ochuzují o možnost komplexního poznání jeho sociální situace, která by mohla mj. lépe vysvětlovat případná data na straně závisle proměnné, ať už se jedná o skloňovanou oblast hodnotové orientace či mnohé další jevy, jež mohou se sociálním statutem člověka potencionálně korelovat.

O jistou možnost řešení uvedené problematiky ve smyslu vytvoření inovativního konceptu, který by pregnantněji zachycoval subjektivní perspektivu respondenta v záležitosti jeho sociálního statusu, jsme se pokoušeli také v aktuální studii, a to konstrukcí nového „ad hoc“ výzkumného nástroje, založeného na třech elementárních dimenzích společenské stratifikace, jakožto indikátorech výsledného indexu SSS. Ač se jednalo o pouhý koncepční „prototyp“ a na základě jeho dílčího využití v našem výzkumu nemůžeme pochopitelně tvrdit, že se jedná o plně osvědčenou a validní metodu ke zkoumání dané proměnné, nastínilí jsme jím směr, kterým by se teoreticky mohla sociologická výzkumná obec let budoucích v dané sféře ubírat.

Naším prvním doporučením směrem k empirické praxi tedy je vytvoření nového konceptu výzkumu SSS, který by byl vybudován na sebereflexi respondenta ve třech uvedených základních dimenzích sociální stratifikace, tj. dimenzích subjektivně vnímaného: materiálního zabezpečení, moci a prestiže. Tyto kategorie by pak (pochopitelně za předpokladu dostatečného výzkumného prostoru), měly být optimálně dále rozpracovány položkami dotazníkového nástroje do „subkategoriálních indikátorů“, jež budou zrcadlit charakteristické atributy a ukazatele pro každou z dimenzí dané proměnné.

Pro názornější ukázkou zamýšleného konceptu uvádíme konkrétní návrh konstrukce dílčích dimenzí a indikátorů, jež se z našeho pohledu jeví jako adekvátní pro zjišťování subjektivně vnímaného sociálního statusu (nejen) u cílové skupiny vysokoškolských studentů:

Tabulka 38 Návrh dimenzí a indikátorů nového konceptu SSS (vlastní zpracování)

Dimenze SSS	Indikátor	Charakteristika indikátoru
Materiální zabezpečení (socioekonomická dimenze)	<i>Majetek</i>	Disponibilní materiální zdroje, kapitál.
	<i>Příjmy</i>	Pravidelné finanční prostředky (v případě vysokoškoláků např. osobní přívýdělek, příspěvek od rodičů, příspěvek od partnera/partnerky, pasivní příjem aj.)
	<i>Životní úroveň</i>	„Kvalita života“, tj. míra uspokojení socioekonomických, respektive sociokulturních potřeb.
Moc (politicko - mocenská dimenze)	<i>Funkční moc</i>	Pozice v hierarchii „řízení“ (u vysokoškoláků např. pozice v členských sociálních skupinách či organizacích, pozice v rámci školní samosprávy, akademického senátu apod.).
	<i>Autorita</i>	Schopnost vést či ovlivňovat druhé.
	<i>Podíl na rozhodování (moci)</i>	Míra příležitosti ovlivňovat okolní dění.
Prestiž (kulturně -symbolická dimenze)	<i>Sociální kapitál</i>	Individuální – interakční (frekvence společenských aktivit) a individuální – mobilizační (sociální sítě, známosti aj.).
	<i>Kulturní kapitál</i>	Vtělený (kulturní činnosti, aktivita/pasivita životního stylu ad.), objektivizovaný (vlastnictví kulturních předmětů aj.) a institucionalizovaný (tituly, akademické hodnosti apod.).
	<i>Symbolický kapitál</i>	Úcta, sociální kredit (respekt, důvěra a důležitost ze strany okolí).

Předpokladem fungování výše uvedeného konceptu na zjišťování SSS je zejména adekvátní nasycenost jednotlivých faktorů (tj. indikátorů, potažmo dimenzí) položkami dotazníku, které musí být formulovány srozumitelně, jednoznačně a relevantně, a pak také příslušná kvalita výsledného výzkumného nástroje jako celku, vyjádřená jeho psychometrickými atributy, tj. reliabilitou, validitou a objektivitou. Postulátem k využití takového instrumentu je posléze zmiňovaný dostačující výzkumný prostor a prostředky (materiální, časové a další) k realizaci navrženého dotazníkového šetření a v neposlední řadě také verifikace správnosti užití zvolené techniky v pilotážním šetření.

Výsledky takto ad hoc koncipované studie SSS dále doporučujeme, nejen z důvodu komparace výsledků, doplnit o paralelní aplikaci existujících teoreticky ukotvených testovacích instrumentů, kupříkladu v podobě zmiňované MacArthurovy škály, a získat tak ucelený obraz o subjektivně vnímaném sociálním postavení respondentů.

V případě využití navrženého konceptu pro účely zjišťování relačního (popř. kauzálního) vztahu SSS s proměnnou hodnotové orientace pak doporučujeme strukturálně sjednotit podobu výzkumného nástroje u obou sledovaných proměnných, a to buď volbou průměrného instrumentu pro zjišťování (měření) hodnotové orientace (tak jako tomu bylo v situaci naší studie při volbě Schwartzova PVQ), anebo modifikací kompozice položek (např. sjednocením příslušného rozpětí škály responzí s intervalem evidovaným u druhého výzkumného nástroje) navrženého dotazníku tak, aby byly data, získaná za obě proměnné vzájemně testovatelná a výsledná empirická zjištění o případných souvislostech (či působení) mezi těmito proměnnými (respektive jevy) výzkumem snadno interpretovatelná.

2. Sjednocení přístupu ke zkoumání hodnot

První oddíl našeho doporučení byl podnětem k vytvoření nové ucelené koncepce ke zkoumání subjektivně vnímaného sociálního statusu. V případě nezávisle proměnné naší studie jsme vycházeli z určité konceptuální mezery, a tedy v podstatě neexistence adekvátního výzkumného nástroje pro detailnější měření subjektivní dimenze společenského postavení jedince. Situace na axiologickém empirickém poli je naproti tomu poněkud odlišná, až by se dalo říci, takřka protilehlá. Oblast výzkumu hodnotové orientace totiž skýtá řadu stan-

dardizovaných konceptů,¹⁸⁰ ale rovněž značný prostor k tvorbě nových (tj. ad hoc) empirických modelů a přístupů ke zkoumání hodnot různého druhu. Jak ovšem uvádí Prudký (2009a, s. 312), „ani po uskutečnění a zpracování desítek empirických sociologických výzkumů zaměřených na hodnoty nemůžeme nabídnout mnoho nového, pokud jde o jejich teoretická a metodologická východiska“. Z našeho pohledu je toto Prudkého zjištění z velké části způsobeno právě rozličným metodologickým designem jednotlivých axiologických šetření i odlišnou typologizací hodnot, kterou tato šetření využívají. V důsledku těchto atributů pak získáváme kvanta nových informací o světě hodnot, které, sic často překypují zajímavými poznatky, jsou vzájemně mnohdy jen stěží porovnatelná. Z tohoto důvodu doporučujeme, nehledě na cílovou skupinu respondentů, „nalézt“ a vzápětí jednotně (tj. alespoň v rámci tuzemských axiologických šetření) využívat ucelený teoretický koncept „měření“ hodnot, jenž bude založen jednak na reflexi dosavadního poznání v dané oblasti, a posléze pak na průnicích mezi dílčími přístupy jednotlivých autorů.

Třebaže se na první pohled takový návrh může zdát jako těžce uskutečnitelný, ne-li přímo utopický, opak je pravdou, o čemž se ve své publikaci *Inventura hodnot* opět přesvědčil též (patrně) nejcitovanější český sociolog současnosti, věnující se oblasti axiologie, Libor Prudký (2009a). Ten, na základě komparace výsledků získaných třemi koncepty hodnot (námi užitou metodou PVQ S. Schwartze, přístupem R. Ingelhartů a vlastním ad hoc vytvořeným axiologickým konceptem), s využitím sekundární analýzy, poukázal na rozsáhlý tečný prostor mezi poznatky, které tyto parciální přístupy ke zkoumání hodnot přináší.¹⁸¹ K tomuto závěru jsme mj. dospěli také my, porovnáním výsledků našeho šetření a realizovaných výzkumných studií hodnotové orientace vysokoškoláků, když jsme našli znatelné analogie a průniky jak mezi výsledky komparovaných šetření, tak v záležitosti (způsobů) jejich interpretace v podání zdánlivě odlišných koncepcí.

Nahlédneme-li však do komparace různých koncepcí výzkumu hodnot z druhé strany, zjišťujeme, že vzájemná srovnatelnost výsledků, jež odlišná pojetí přináší, jsou vždy omezena pouze na uvedenou tečnou plochu, na níž se tyto přístupy prolínají. Jinak řečeno, koncepce

¹⁸⁰ Nejznámější koncepce zkoumání hodnotové orientace jsme si rovněž uváděli v teoretické části práce, a to ve stejnojmenné podkapitole 1.5.

¹⁸¹ Potvrdilo se například, že Ingelhartův axiologický „postmaterialismus“ je indikacemi blízký Schwartzově VAD „překročení sebe sama“ a rovněž se blíží kombinaci určitého druhu „liberálně-individualistické odpovědnostní orientaci“, jež byla součástí ad hoc konceptu Prudkého (Prudký, 2009a).

jsou sice komparovatelné, ale vždy jen do určité míry. Tato skutečnost nás pak tudíž přivádí zpět na počátek našeho druhého doporučení.

Je zřejmé, že na rozdíl od situace na poli nezávisle proměnné, u níž jsme se pokoušeli konstruovat novou rámcovou podobu výzkumného nástroje a zaplnit jím konceptuálně méně „pokrytou“ dimenzi sociálního statusu člověka, by nebylo v záležitosti hodnotové orientace relevantní pokoušet se na ploše aktuální studie vytvořit konkrétní nástroj na zjišťování uvedené proměnné, jež by adekvátně reflektoval charakteristické rysy a přednosti všech dosavadně využívaných empirických koncepcí. V daném ohledu tedy nezbytně musí naše doporučení působit částečně abstraktně, respektive obecně, přesto, doufejme, dostatečně věcně, když zopakujeme, že doporučujeme sjednotit výzkumný přístup ke zkoumání hodnot (přínejmenším) české populace, jenž bude založen na uceleném teoretickém základu, těžícímu z tečných ploch a průniků již osvědčených konceptů (při zachování jejich prioritních specifik) a který tímto přispěje k prezentaci celkové „mapy“ hodnotových struktur (v) české společnosti.

K dosažení tohoto cíle je konečně z našeho pohledu vhodné navrhovaný jednotící kvantitativní přístup ke zkoumání hodnot propojit s kvalitativními metodami (např. s využitím techniky polostrukturovaného rozhovoru), jejichž prostřednictvím dojde k verifikaci platnosti a obsažnosti (tj. strukturovanosti) jak upraveného standardizovaného nástroje, tak samotných zjištěných poznatků, a konečně také k odhalení potenciálních „mediátorů“ s vlivem na výslednou podobu hodnotové orientace zvolených respondentů.

3. Edukační působení k (hodnotám) axiologicky vyspělé společnosti

V prvních dvou bodech či lépe návrzích našeho doporučení směrem k praxi, jsme nastínili možnosti pro obohacení (v ideálním případě „zkvalitnění“) výzkumu obou proměnných naší studie, a tudíž i obohacení empirických šetření založených na zkoumání jejich vzájemných vztahů. Poslední zastávkou v rámci aktuální kapitoly se budeme pokoušet naznačit cestu (respektive jednu z možných cest) k dosažení axiologicky „vyspělé“ společnosti, neboť (jak již opět víme z předchozí části práce) hodnoty, zejména ty interiorizované, neplní svou funkci pouze v procesech formování, socializace, enkulturace a všestranné aktualizace člověka jakožto individuality, leč zastávají také zásadní funkci společenskou. V rámci ní svůj význam prokazují v každodenních interakcích, když se podílejí na tvorbě společenské koheze i sociálních fenoménů, ale též morálních základů, norem, ideálů, kul-

turních tradic či zvyků a mnoha dalších atributů, jež participují na zdárném fungování společnosti.

Z uvedených (a jiných) důvodů je pak žádoucí, aby se každý stát, národ, kultura či jednoduše společnost zaslouhovala o možnost podněcovat své občany či členy k tvorbě sociálně žádoucího hodnotového systému. V daném ohledu pochopitelně nehovoříme o posilování či preferenci určité části hodnotového spektra, která by se snad měla stát poplatnou základem některé z politických filozofií či ideologií, ani pak o „násilném“ tvarování určité kolektivní axiologické orientace, při souběžném potlačování autonomie a individuality každé osobnosti. Právě naopak. Ve své teorii vycházíme z faktu, že každý jednatel, ale také rodina, region, kulturní společenství, národ či jiný společenský subjekt má vytvořen svůj vlastní axiologický systém, který tímto přispívá ke kyplosti rozmanitosti světa a společnosti v něm. S vědomím této axiologické různorodosti, mnohobarevnosti a rozvětvenosti nelze přirozeně hovořit o univerzálně „dobrých“ a „špatných“ hodnotách, jelikož (čímž se pomyslně vracíme na samý úvod naší práce) to, co představuje kvalitní či vznešenou hodnotu pro jednoho člověka (respektive sociální subjekt) nemusí představovat tutéž hodnotu pro druhé. Budeme-li tedy posléze stavět naše doporučení na tomto předpokladu, znakem hodnotově vyspělé společnosti můžeme v daném kontextu shledat pouze takovou společnost, která svou otevřeností umožňuje všem svým „členům“ vytváření autonomního hodnotového systému, jež vede k jejich sebeaktualizaci a k co možná největšímu naplnění jejich osobnostního potenciálu, přirozeně při současném dodržování základního notoricky známého pravidla, v němž „svoboda jednoho člověka končí tam, kde začíná svoboda druhého“.

Postulát sociální otevřenosti a podpory rozvoje potenciálu každého člověka jakožto jedinečné a neopakovatelné osobnosti s autonomním způsobem myšlení a jednání reflektuje rovněž požadavky současné postmoderní společnosti, jež akcentuje individuální schopnosti jedince a potřebu jeho dynamičnosti, samostatnosti či kreativity ad. Tyto atributy se pak příznačně zhmotňují u cílové skupiny vysokoškoláků. O tom, že si je jich tato věková a sociální skupina vědoma, následně svědčí také znatelná preference hodnot svobody, nezávislosti, tvořivosti a seberealizace mezi studenty VŠ v průběhu aktuálně realizovaného výzkumu (tedy přinejmenším soudě dle respondenty vysoce ceněné VAD *otevřenost změně*.)

Z teoretické (a zčásti i praktické) evaluace současného systému (opět nejen) terciárního vzdělávání ČR můžeme uvážit, že soudobé veřejné (potažmo i soukromé) vysoké školství v posledních dvou dekadách (či v podstatě již od pádu totalitního režimu v roce 1989) po-

stupně stále více inklinuje k masifikaci, v rámci níž studium na vysoké škole již není vnímáno jako privilegium úzké elity osob, jako tomu bylo v minulém režimu, nýbrž do příslušného sektoru v posledních letech vstupuje přibližně polovina pomaturitních populačních ročníků. Z tohoto aspektu a z reflexe příslušných kutikulárních dokumentů, od nichž se vlastní edukace na VŠ odvíjí, je zřejmé, že současný koncept vysokoškolského výchovně-vzdělávacího procesu není (a v podstatě ani nemůže být) svým nastavením primárně nakloněn komplexnímu rozvoji autonomního spektra studentů. Mnohdy se pak dokonce nuceně omezuje na pouhou přípravu vysokoškoláků pro výkon budoucí profese, ve formě předávání adekvátních znalostí a dovedností pro zvolené povolání, čímž zřetelně upozaduje další složky edukace, jako je mj. právě rozvoj požadovaných osobnostních hodnot.

V tomto směru se proto domníváme, že studium na VŠ by mělo zahrnovat větší akcent na „edukaci k hodnotám“ a doporučujeme do výuky soustavně integrovat prvky (tj. přednášky, semináře, cvičení, diskuze, besedy ad.) cílené na osobnostní rozvoj studentů, v rámci nichž by vysokoškoláci mohli vést předmětný dialog o důležitých otázkách života v současném světě a společnosti a jejichž prostřednictvím by byli „nonintenciálně“ a nenásilnou formou vedeni k tvorbě uvedeného autonomního a sociálně akceptovatelného axiologického systému, založeného na rysech otevřené společnosti, a tedy principech: svobodného rozhodování (opřené o získané vzdělání, zkušenosti, seberozvoj a sebereflexi), rovnosti příležitostí (ve vědomí rovnosti šancí pro všechny), osobní odpovědnosti (i ve smyslu spoluodpovědnosti za činěná rozhodnutí či konané skutky), solidarity k ostatním (včetně respektu k odlišnostem i odlišným lidem), a na dalších podstatných pilířích axiologicky vyspělé a fungující society.

Závěrem bychom, v kontextu započatého rozjímání, chtěli dodat, že dojde-li ke skutečnému nabytí axiologické „autonomie“ vysokoškoláka ve všech uvedených kritériích, může tento jev pozitivně ovlivnit také jeho sebepojetí v záležitosti subjektivně vnímaného sociálního postavení, které tímto u něj získá na pocíťované „hodnotě“, čímž pomyslný reciproční kruh mezi oběma fenomény potenciálně nabude nového rozměru, jež bude hoděn dalšího empirického zkoumání.

ZÁVĚR

Hodnoty jsou neoddelitelnou součástí lidských životů. Formují osobnost i axiologickou orientaci člověka, ovlivňují způsob jeho myšlení, tvorbu jeho úsudku i volbu jeho jednání, pomáhají mu při hodnocení okolních jevů, skutečností i osob a v neposlední řadě také participují na jeho sociální integraci. Mimo tyto atributy ovšem ztělesňují také mnoho funkcí, jež jsou podstatnými pro fungování celé society, neboť jsou zdroji sociální a kulturní soudržnosti, podílejí se na vytváření obsahu sociálních fenoménů i společenských interakcí a rovněž pak vystupují jako výrazné atributy osobnostní i kolektivní morálky a neodmyslitelné základy sociálních norem. Je proto zřejmé, že axiologická oblast představuje nevyčerpatelnou studnici podnětů, které každoročně inspirují badatele z různých vědních odvětví i koutů světa k teoretickému i empirickému zkoumání.

O hodnotách se, nejen v průběhu posledních dekad, kdy tato sféra zažila citelný boom, pojednává v různých souvislostech, perspektivách, konceptech i korelacích s ostatními proměnnými. Stále se však jedná o poměrně těžce a široce uchopitelné výzkumné téma, jež, ani při vynaložení nadlidského úsilí v rámci holistického přístupu nelze globálně a zcela komplexně uchopit, natož pak zachytit. Jinými slovy, vědecké bádání o hodnotách postuluje vždy jen parciální vhléd do zkoumané problematiky, který však tímto není ochuzen o možnost získání zajímavých a relevantních poznatků, jež ve spojení s dosavadním věděním v dané oblasti může přinést nová zjištění či poodkrýt doposud málo zmapované vazby a souvislosti, jakožto i vytvořit výchozí stimul k dalšímu zkoumání odhalených korelací.

Z daného přesvědčení jsme vycházeli také v naší aktuální studii, která rovněž nebyla vystavěna na ideji podat vyčerpávající zprávu o axiologickém paradigmatu, nýbrž se soustředila na zasazení problematiky hodnot do kontextu soudobé sociálně stratifikované a postojově diferencované české společnosti, když v rámci hlavního výzkumného cíle mapovala doposud nedostatečně prozkoumanou vazbu mezi dvěma nadčasovými sociálními fenomény, subjektivně vnímaným sociálním statusem a hodnotovou orientací. Cílovou skupinu v kontextu tohoto našeho bádání posléze představovali studenti prezenčních studijních programů vysokých škol, tedy veskrze mladí lidé, kteří právě vstupují do produktivního života a u nichž panuje předpoklad, že se v nejbližších letech budou výrazným způsobem podílet na (nejen) axiologickém směřování tuzemské populace.

Potřebný teoretický základ ke splnění uvedeného meritorního cíle studie poskytla již první (teoretická) část práce, jež byla strukturálně rozdělena do tří rámcových kapitol. První z nich reflektovala teoretická východiska z prismatu závisle proměnné, když postupně sumarizovala problematiku hodnot a hodnotové orientace z pohledu jednotlivých vědních disciplín, axiologických typologií i koncepcí nejznámějších autorů, přičemž v závěru též připomněla nejvlivnější činitele, kteří se na skladbě a výsledné podobě axiologického systému člověka potencionálně podílí a podepisují. Druhá kapitola, tentokrát zasvěcena nezávisle proměnné, vymezila sociální status jedince jakožto subjektivní dimenzi společenské stratifikace. Jejím dílčím posláním bylo vymezit stěžejní kategorie z dané oblasti a přiblížit čtenáři hierarchický přístup k sociálnímu rozvrstvení tak, aby ve finální fázi komparovala dva odlišné dimenzionální pohledy na postavení člověka ve společnosti, s ohledem na možné způsoby jejich empirické reflexe. Podstatou posledního třetího oddílu teoretické části práce konečně bylo charakterizovat cílovou skupinu studie vytvořením multidimenzionálního portréту studentů vysokých škol, jenž byl dále obohacen o jisté historické pozadí ve formě prezentace novodobých výzkumů hodnotové orientace u zvolené cílové skupiny respondentů.

Na teoretická východiska z uvedených oblastí vzápětí navazovala empirická část práce, která sestávala z metodologického, realizačního a analytického oddílu. Oddíl metodologický se soustředil na konstrukci patřičného designu studie, jenž se skládal z postupného vymezení výzkumného tématu, výzkumného problému (respektive hlavní a specifických výzkumných otázek), výzkumných cílů, a z formulace adekvátních věcných hypotéz. Tento úsek práce byl dále rovněž doplněn o popis výzkumného souboru a metody sběru dat, a to včetně určení způsobu jejich zpracování. Uvedenou metodou sběru dat bylo v našem výzkumu zvoleno písemné dotazování, jež bylo reprezentováno elektronickým výzkumným nástrojem, založeným na kombinaci ad hoc vytvořeného „subdotazníku“ na zjišťování subjektivně vnímaného sociálního statusu vysokoškoláků a standardizovaného konceptu hodnotových portrétů (PVQ) Shaloma H. Schwartze, aplikovaného za účelem zmapování závisle proměnné u identické skupiny respondentů.

Na definovaná metodologická východiska posléze navázala vlastní realizace zvoleného dotazníkového šetření, které se uskutečnilo v průběhu měsíců února a března 2019 a v rámci něhož byli exhaustivně osloveni studenti všech fakult Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Navzdory relativně nízké návratnosti výzkumného instrumentu jsme na konci realizační fáze registrovali 786 řádně vyplněných dotazníků, na základě nichž byla, dle poža-

dovaných výzkumných kritérií, do konečného výběrového souboru, a tedy pro následnou analytickou část, vybrána relevantní data od 740 respondentů.

V souladu s vědomím dostatečně početného výzkumného vzorku i adekvátní nasycenosti dat jsme přistoupili k analytické části práce, jejímž meritem, jakožto i hlavním výzkumným cílem celého empirického šetření, bylo zjistit, zda a jakým způsobem spolu u zvolených studentů VŠ koreluje ústřední proměnné subjektivně vnímaného sociálního statusu a hodnotové orientace. Cíle bylo dosaženo prostřednictvím zodpovězení všech pěti specifických výzkumných otázek.

První dvě specifické výzkumné otázky vykazovaly deskriptivní charakter, když se dotazovaly na výslednou podobu a charakter dat, získaných u obou centrálních proměnných. Nezávisle proměnná, subjektivně vnímaný sociální status, jenž se stal součástí první specifické výzkumné otázky, byl determinován třemi indikátory, ztělesňující tři elementární dimenze sociální stratifikace – materiální zabezpečení, moc a prestiž. Výsledným zjištěním bylo, že průměrná naměřená hodnota SSS se v našem výběrovém souboru nacházela mírně pod očekávaným průměrem při normálním rozdělení hodnot, přičemž nejvýše svoji pozici oslovení studenti nacházeli v případě hmotné složky sociálního postavení (tj. v dimenzi materiálního zabezpečení). O poznání méně se pak subjektivně cítili býti mocnými. I přesto se však subjektivně vnímaná moc ukázala být faktorem s nejsilnější vazbou na výsledný index nezávisle proměnné. Symbolická složka nezávisle proměnné, subjektivně vnímaná prestiž, se pak v obou aspektech nacházela přibližně okolo průměru celkového indexu SSS. Ze „skóre“ dílčích položek dotazníku posléze vyplynulo, že studenti mají tendenci vnímat se méně statusově významní, nežli jsou z jejich perspektivy hodnoceni svým okolím. V subjektivní komparaci se svými spolužáky a vrstevníky však majoritně „demonstrovali“ převážně rovnocenné sociální postavení.

Druhá specifická výzkumná otázka, respektive data shromážděná pro závisle proměnnou, hodnotovou orientaci vysokoškoláků, odhalila převažující kolektivní zájmy v axiologické struktuře respondentů, při největší míře preference hodnot vyšší axiologické dimenze „překročení sebe sama“, tedy hodnotových motivací, které spočívají v prosociální orientaci na druhé, jejich všestranné blaho a prosperitu, a rovněž v universálním axiologickém směřování k ochraně přírody, krásy světa a života v míru. Upřednostnění výše jmenované axiologické dimenze vyššího řádu se pak u dotazovaných odehrálo zejména na úkor „protilehlé“ hodnotové orientace v podobě vyšší axiologické dimenze „posílení ega“, těžící z hodnotových typů moci a úspěchu, s nimiž se studenti ve výzkumu ztotožňovali nejméně.

Mimo uvedenou dominantní transcendentální orientaci pak respondenti, na pomyslné ose ztvárňující hodnotové směřování člověka vůči vnějšímu světu, prokázali také značnou náklonnost k hodnotám vyšší axiologické dimenze „otevřenost změně“ (tentokrát na úkor hodnot vyšší axiologické dimenze „konzervace“), zejména pak v podobě ztotožnění se s vůdčími principy výchozího axiologického typu sebeřízení, jež je sycen především hodnotami svobody a nezávislosti (či lépe autonomie), tvořivosti a zvědavosti, souhrnně manifestovanými v myšlení, jednání a cítění jejich nositele.

Zjištěná struktura hodnotové orientace našeho výběrového souboru byla posléze rovněž postoupena ke komparaci s daty, získanými pro celou českou populaci v rámci poslední vlny mezinárodního šetření European Social Survey. Z tohoto srovnání, mimo jiné, rezultovalo, že vysokoškoláci jsou z aspektu postavení „vůči sobě samým“ více axiologicky nakloněni novým zkušenostem a sebeaktualizaci (když ve větší míře upřednostňují hodnoty VAD otevřenost změně), oproti (v daném ohledu) konzervativně orientované populaci ČR. Z prismatického (tj. z perspektivy směřování vůči sobě samým) pak dotazovaní, oproti obyvatelům ČR jako celku, mnohem více inklinují k hodnotám „transcendence“ (tj. k vyšší axiologické dimenzi „překročení sebe sama“), a to navzdory faktu, že protichůdná vyšší axiologická dimenze „posílení ega“ byla u obou porovnávaných souborů v realizovaných šetřeních zastoupena přibližně stejným dílem.

Na základě deskriptivních dat, kumulovaných o obou proměnných v kontextu prvních dvou specifických výzkumných otázek bylo přistoupeno k vlastní analýze korelací mezi zvolenými jevy skrze verifikaci třinácti výzkumem stanovených hypotéz, jež se pojily ke zbývajícím třem parciálním výzkumným otázkám.

V rámci interpretace třetí specifické výzkumné otázky a s ní spjatých předpokladů, souhrnně mapujících potenciální vazbu mezi centrálními proměnnými, bylo zjištěno, že nezávisle proměnná signifikantně koreluje se třemi ze čtyř vyšších axiologických dimenzí dle PVQ S. H. Schwartze, a to s VAD „posílení ega“, „otevřenost změně“ a „překročení sebe sama“, přičemž nejsilnější statistická souvislost byla naměřena v případě korelace SSS s VAD „posílení ega“, kde s výší subjektivně vnímaného sociálního postavení studentů rostla také jejich preference hodnot svázaných s hodnotovými typy moci a úspěchu, jež se konkrétně pojí zejména s hodnotami společenské vážnosti, výkonnosti, sociální dominance a autority. Poslední předpoklad u SVO3, postulující závislost zbývajících VAD „konzervace“ na nezávisle proměnné, se nepotvrdil.

Čtvrtá specifická výzkumná otázka cílila, skrze tři formulované předpoklady, na rozkrytí postulované vazby mezi nezávisle proměnnou a preferencí individuálních či kolektivních zájmů v hodnotovém systému dotazovaných. Výsledným zjištěním bylo, že subjektivně vnímaný sociální status studentů VŠ statisticky koreluje pouze s mírou preference vyšší dimenze „individuálních axiologických zájmů“, nikoliv pak již s upřednostněním „kolektivního hodnotového směřování“ respondentů. Tento jev však mohl být ovlivněn také nižším nasycením druhé z dimenzí HO indexy základních hodnotových typů Schwartzova axiologického spektra, a to z důvodu ambivalentního směřování výchozích axiologických kategorií universalismus a bezpečnost. Verifikací poslední z hypotéz tohoto výzkumného úseku jsme pak dospěli k závěru, že studenti, kteří ve své axiologické struktuře větší měrou preferují individuální zájmy, dosahují statisticky vyššího subjektivně vnímaného sociálního postavení, čímž byla akcentována předchozí zjištění i náš tacitní předpoklad, dle nichž vysokoškoláci s pocíťovaným vyšším sociálním statusem více inklinují k hodnotám zaměřeným na vlastní osobu.

Poslední z dílčích výzkumných otázek se soustředila na vazbu mezi jednotlivými dimenzemi (či indikátory) SSS a vyšší axiologickou strukturou vysokoškoláků. Z ověřených hypotéz a aditivní souhrnné korelační matice vyplynulo, že nejsilnější souvislost s vyššími axiologickými dimenzemi náleží faktoru subjektivně vnímané moci, jež středně silně až podstatně korelovala se dvěma VAD („posílení ega“ a „otevřenost změně“). Subjektivně vnímaná prestiž pak signifikantně korelovala hned se třemi VAD („posílení ega“, „otevřenost změně“ a „překročení sebe sama“). Zjištěné koeficienty korelace a determinace u této dílčí proměnné však odhalily, že uvedené vazby neskýtaly natolik významný ráz jako v případě předchozí dimenze subjektivní moci. Materiální složka nezávisle proměnné konečně slabě korelovala pouze s VAD „posílení ega“, čímž potvrdila svou pozici nejslabšího prediktoru jak u nezávisle proměnné, tak z hlediska výsledné struktury proměnné závislé. Při pohledu z reverzní perspektivy se pak potvrdila nejsilnější závislost na SSS u VAD „posílení ega“, u níž byla, jako u jediné z axiologických dimenzí vyššího řádu, prokázána signifikantní souvztažnost se všemi třemi dimenzemi nezávisle proměnné. Z opačné perspektivy hodnotového spektra byla souběžně pečetěna takřka absolutní nezávislost VAD „konzervace“ jak na celkovém indexu SSS, tak na dílčím skóre naměřeném za jeho jednotlivé kategorie.

Sumarizujeme-li závěrem meritorní zjištění naší práce, můžeme konstatovat, že jejího základního cíle bylo dosaženo, když byl otestován a vzápětí elementárně také prokázán jistý

signifikantní vztah mezi subjektivně vnímaným sociálním statutem a strukturou axiologické orientace studentů vysokých škol. Věcná souvislost mezi zvolenými jevy je však přinejmenším diskutabilní a vyžaduje další podrobnější zkoumání. Z hlediska budoucí výzkumné praxe pak doporučujeme v případě nezávisle proměnné vytvořit ucelený a sofistikovaný výzkumný koncept na zjišťování SSS, který bude zahrnovat více dílčích proměnných sociálně psychologického charakteru na straně (osobnosti) respondenta a který bude založen na ryze multidimenzionálním přístupu. V záležitosti závisle proměnné pak doporučujeme sjednotit přístup ke zkoumání hodnotové orientace, jenž dokáže propojit priority osvědčených standardizovaných (kvantitativně zaměřených) koncepcí s využitím příslušných kvalitativních metod, sloužících k verifikaci platnosti kvantitativně získaných poznatků jejich vsazením do celkového životního kontextu respondentů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ANÝŽOVÁ, Petra, 2018. Čeho si Češi váží a jaké hodnoty dnes preferují?. In: POSPÍŠILOVÁ, Jaroslava, KRULICHOVÁ, Eva a kol. *Jak se žije Čechům v současné Evropě?*. Vydání I. Praha: Academia, s. 13-36. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2855-6.

ANÝŽOVÁ, Petra, ZICH, František a Petr MATĚJŮ, 2016. In: ZICH, František, ANÝŽOVÁ, Petra a kol. *Sociální kapitál - mezilidská, regionální a institucionální důvěra. Konfrontace hodnot v pozdní modernitě: Česko a Hlučínsko v evropském kontextu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). s. 85-113. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-241-8.

BLAU, Peter Michael, DUNCAN, Otis Dudley a Andrea TYREE, 1967. *The American occupational structure*. New York: Free Press. ISBN 00-290-3670-4.

BOURDIEU, Pierre F, 1984. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Massachusetts: Harvard University Press. ISBN 0-674-21277-0.

CAKIRPALOGLU, Panajotis, 2009. *Psychologie hodnot*. 2., dopl. a přeprac. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2295-4.

ČERVENKA, Jan, 2003. Vývoj ekonomiky a životní úrovně. In: TUČEK, Milan. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: SLON. 428 s. ISBN 80-86429-22-9.

DE VAUS, David, 2002. *Surveys in social research*. 5th ed. London: Routledge, 379 s. ISBN 978-0-41526-858-5.

DOBROVOLSKÁ, Danuška a Josef DUPLINSKÝ, 1981. *Hodnotová orientace vysokoškolačka z hlediska současné koncepce hodnot*. Praha: SPN. Spisy Pedagogické fakulty v Ostravě.

DUFFKOVÁ, Jana a Michal TUČEK, 2003. Proměny způsobu života. In: Tuček, Michal, et. al. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Sociologické nakladatelství. s. 168-204. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-86429-22-9.

DVOŘÁKOVÁ, Jana, 2008. *Morální usuzování: vliv hodnot, osobnosti a morální identity*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4751-8.

- ERIKSON, Erik H, 2015. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. Praha: Portál. 147 s. ISBN 978-80-262-0786-3.
- FARKOVÁ, Marie, 2009. *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada. 136 s. Psyché. ISBN 978-80-247-2480-5.
- GIDDENS, Anthony, SUTTON, Philip W, ed., 2013. *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-0807-1.
- GRÁC, Ján, 1979. *Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava: SPN.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ, 2015. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0873-0.
- HAYES, Nicky, 1998. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-198-3.
- HOFSTEDE, Geert, 2001. *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications. xx, 595 s. ISBN 978-0-8039-7324-4.
- HOFSTEDE, Geert a Gert Jan HOFSTEDE, 2007. *Kultury a organizace: software lidské mysli: spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Linde. 335 s. ISBN 978-80-86131-70-2.
- HORÁK, Josef, 1996. *Kapitoly z teorie výchovy: problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec: Technická univerzita. ISBN 80-708-3196-0.
- HUDEČEK, Jaroslav, 1986. *Hodnotové orientace v motivační sféře osobnosti*. Praha: Academia. 95 s. Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd, sešit 1.
- HUSA, Jiří, 2012. Didaktická technika a informační technologie. In: SLAVÍK, Milan. *Vysokoškolská pedagogika*. Praha: Grada, s. 144-193. ISBN 978-80-247-4054-6.
- IBRAHIMOVA, Rena, 2012. National Education Systems of the EU Member States. In: KINASH, Julia a Artem POPOV, ed. *Modern society in the 21st century: the youth view*. Ed. 1st. Prague: Youth Time International Movement. p. 182- 202. ISBN 978-80-260-3311-0.
- JANDOUREK, Jan, 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál. ISBN 80-717-8535-0.
- JANDOUREK, Jan, 2012. *Slovník sociologických pojmů: 610 hesel*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3679-2.

JOCH, Roman, 2017. Jak mohou přežít hodnoty - Jaké hodnoty, či hodnoty?. *Jak mohou přežít hodnoty?: příspěvky ze senátní konference pořádané Centrem pro studium demokracie a kultury*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. s. 29-38. Quaestiones quodlibetales. ISBN 978-80-7325-426-1.

KATRŇÁK, Tomáš, 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. Sociologická řada. ISBN 80-732-5067-5.

KATRŇÁK, Tomáš a Petr FUČÍK, 2010. *Návrat k sociálnímu původu: vývoj sociální stratifikace české společnosti v letech 1989 až 2009*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. Sociologická řada. ISBN 978-80-7325-241-0.

KELLER, Jan, 1995. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-858-5009-5.

KELLER, Jan, 2004. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. Studijní texty (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-864-2939-3.

KELLER, Jan, 2010. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-031-5.

KRAUS, Blahoslav, 2006. *Středoškolská mládež a její svět na přelomu století*. Brno: Paido. ISBN 80-731-5125-1.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro, 2010. *Mít pro co žít*. Vyd. 2., V KNA 1., rozš. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. Malý duchovní život. ISBN 978-80-7195-404-0.

KUČEROVÁ, Stanislava, 1996. *Člověk - hodnoty - výchova: kapitoly z filosofie výchovy*. Prešov: vl. n.. ISBN 80-856-6834-3.

KUČEROVÁ, Stanislava, 1971. *Kapitoly z teorie výchovy*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

LACA, Slavomír, 2013. *Výchova - rodina - hodnoty*. Brno: Institut mezioborových studií. ISBN 978-80-87182-32-1.

LEPPIN, Zdeněk, 1968. *Filozofie hodnot a naše doba*. Praha: Svoboda.

LINHARTOVÁ, Dana, 2012. Psychické zvláštnosti vysokoškolských studentů. In:

MATĚJŮ, Petr, VLACHOVÁ, Klára et. al., 2000. *Nerovnost, spravedlnost, politika: Česká republika, 1991-1998*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakl., 402 s. ISBN 80-858-5082-6.

MAREŠ, Petr, Ladislav RABUŠIC a Petr SOUKUP, 2015. *Analýza sociálněvědních dat (nejen) v SPSS*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-6362-4.

MATĚJŮ, Petr a Martin KREIDL, 1998. *Rekonstrukce sociálního statusu: pracovní texty*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Sociální trendy. ISBN 80-859-5053-7.

MATĚJŮ, Petr a Petra ANÝŽOVÁ, 2016. Proměny a mezigenerační přenos hodnot. In: ZICH, František, ANÝŽOVÁ, Petra a kol. *Konfrontace hodnot v pozdní modernitě: Česko a Hlučínsko v evropském kontextu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). s. 38-84. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-241-8.

MATOŠKOVÁ, Jana, et al., 2004. *Úspěšný student vysoké školy a jeho tacitní znalosti*. Žilina: Georg. 134 s. ISBN 978-80-8154-098-1.

MENCLOVÁ, Lenka a Jarmila BAŠTOVÁ, 2005. *Vysokoškolský student v České republice roku 2005: sociální portrét vysokoškolských studentů v ČR: pokračování v sociologických výzkumech studentských záležitostí*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Centrum pro studium vysokého školství. ISBN 80-863-0235-0.

NAKONEČNÝ, Milan, 2009. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozšířené a přepracované. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1679-9.

NYTROVÁ, Olga a Marcela PIKÁLKOVÁ, 2011. *Dialog mezi hodnotami, aneb, Hodnoty vyřčené a hodnoty žité*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského. ISBN 978-80-7452-014-3.

PALOUŠ, Radim, 2004. Co je vysoká škola. In: DEMJANČUK, Nikolaj, ed. *Univerzita v novém miléniu: mezinárodní konference - říjen 2003*. Plzeň: Aleš Čeněk. s. 13-16. ISBN 80-86473-62-7.

PETRUSEK, Miroslav, 2009. *Základy sociologie*. Praha: Akademie veřejné správy. ISBN 978-80-87207-02-4.

PIAGET, Jean a Bärbel INHELDER, 1997. *Psychologie dítěte*. Praha: Portál. Studium (Portál). ISBN 80-717-8146-0.

PRUDKÝ, Libor, 2004 *Hodnoty a normy v české společnosti - stav a vývoj v posledních letech: studijní text pro učitele občanské výchovy*. Brno: Akademické nakladatelství CERM. ISBN 80-720-4358-7.

PRUDKÝ, Libor, 2009a. *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia. Novověk. ISBN 978-80-200-1751-2.

PRUDKÝ, Libor, 2009b. *Studie o hodnotách*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-266-0.

PRUDKÝ, Libor, 2014. *Rozvoj osobnosti vysokoškoláků jako součást kvality výuky: témata a otázky k pojetí vysokoškolského studia jako učení se svobodě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). ISBN 978-80-7325-352-3.

PRUDKÝ, Libor, PABIAN, Petr a Karel ŠIMA, 2010. *České vysoké školství: na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989-2009*. Praha: Grada. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3009-7.

PRŮCHA, Jan, 2015. *Srovnávací pedagogika: mezinárodní komparace vzdělávacích systémů*. 3., aktualizované vydání. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0870-9.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ, 2008. *Pedagogický slovník*. 4., aktualizované vydání [i.e. Vyd. 5.]. Praha: Portál. ISBN 978-807-3674-168.

RABUŠIC, Ladislav a Jana HAMANOVÁ, 2009. *Hodnoty a postoje v ČR 1991-2008: (pramenná publikace European Values Study)*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4952-9.

RAPIN, Jan, 2013. Hodnoty a hodnotová orientace v dnešní multikulturní a multimediální společnosti, jejich stav a vývoj. In: FOJTÍKOVÁ ROUBALOVÁ, Marcela. *Mládež a hodnoty: Výchova k hodnotám v kontextu pluralitní a multikulturní společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, [200-]. s. 85-95. ISBN 978-80-244-3807-8.

ROKEACH, Milton, 1968. *Beliefs, Attitudes, and Values: Theory of Organisation and Change*. San Francisco: Jossey-Bass.

ŘEHAN, Vladimír a Panajotis CAKIRPALOGLU, 2000. *Sociální status a hodnotová orientace mladé generace*. Československá psychologie. 44(3), 202-215. ISSN 0009-062X.

ŘEHÁKOVÁ, Blanka, 2001. Změny hodnot v České republice a Ingelhartova hodnotová typologie. In *Sborník prací fakulty sociálních studií brněnské univerzity*. Sociální studia 6. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-2623-5;

ŘEHÁKOVÁ, Blanka, 2006. *Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S. H. Schwartze*. Sociologický časopis., roč. 42. č. 1, s. 107-128. ISSN 0038-0288

ŘÍČAN, Pavel, 2010. *Psychologie osobnosti: obor v pohybu*. 6., revidované a dopl. vyd., V Grada Publishing 2. Praha: Grada. 208 s. Psyché. ISBN 978-80-247-3133-9.

ŘÍČAN, Pavel, 2014. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. Vyd. 3. Praha: Portál, 390 s. ISBN 978-80-262-0772-6.

SAK, Petr, 2000. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Petrklíč. 291 s. ISBN 80-7229-042-8.

SAK, Petr a Karolína SAKOVÁ, 2004. *Mládež na křižovatce: sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace*. Praha: Svoboda Servis. ISBN 80-863-2033-2.

SEKOT, Aleš, 2006. *Sociologie v kostce*. 3., rozš. vyd. Brno: Paido. ISBN 80-731-5126-X.

SCHWARTZ, Shalom H., 2003. Basic Human Values: Their content and structure across countries. In Tamayo, A. & Porto J. (Eds.): *Valores e trabalho* [Values and work]. Brasilia : Editora Universidade de Brasilia.

SIMONOVÁ, Natalie, 2011. *Vzdělanostní nerovnosti v české společnosti: vývoj od počátku 20. století do současnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-070-4.

SIMONOVÁ, Natalie a Petr SOKUP, 2010a. Působení primárních a sekundárních faktorů sociálního původu při přechodu na vysokou školu v ČR: výsledky výzkumu PISA-L. In: MATĚJŮ, Petr, et al. (ed.). *Nerovnosti ve vzdělávání: od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. s. 313-339. ISBN 978-80-7419-032-2.

SIMONOVÁ, Natalie a Petr SOUKUP, 2010b. Stává se přístup ke vzdělávání v České republice rovnějším/spravedlivějším?. In: MAŘÍKOVÁ, Hana (eds.). *Jaká je naše společnost?: otázky, které si často klademe--*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). s. 351-366. ISBN 978-80-7419-025-4.

SIROTOVÁ, Mariana, 2013. Hodnotová orientácia vysokoškolskej mládeže a faktory ovplyvňujúce jej formovanie. In: DANEK, Ján, Mariana SIROTOVÁ a Eva FRÝDKOVÁ. *Hodnotová orientácia v procese výchovy a vzdelávania*. Brno: Tribun EU. s. 145-186. Librix.eu. ISBN 978-80-263-0514-9.

SPOUSTA, Vladimír, 2016. *Nezcizitelná hodnota hodnot*. Brno: Tribun EU. Knihovnicka.cz. ISBN 978-80-263-1060-0.

- SVĚTLÝ, Jaroslav, 1976. *Hodnoty a hodnocení*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- ŠAFR, Jiří, 2008a. Sociální distance a interakce: relační přístup ke studiu stratifikace. In: ŠAFR, Jiří (ed.). *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. S. 11-44. ISBN 978-80-7330-146-0.
- ŠAFR, Jiří, 2008b. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. ISBN 978-80-7330-154-5.
- ŠAFR, Jiří a David HOLÝ, 2012. Měření sociálního statusu a sociálních tříd na základě povolání. In: KREJČÍ, Jindřich, LEONTIYEVA, Yana (eds.). *Cesty k datům: zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), s. 140-180. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-111-4.
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga, 1999. *Opět o třídách a vrstvách v současné kapitalistické společnosti*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review 35 (1): 17-32. ISSN 2336-128X (online). Dostupné také z: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/issue/71-sociologicky-casopis-1-1999/1277>
- ŠANDEROVÁ, Jadwiga, 2000. *Sociální stratifikace: problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0025-0.
- ŠMÍDOVÁ, Michaela, 2010. Hodnoty ve výzkumu. In: ŠMÍDOVÁ, Michaela a Martin VÁVRA (eds.). *Hodnotová a sociální reprodukce v rodině: první výsledky výzkumu dvou generací*. Praha: CESES FSV UK. s. 12-14. ISBN 978-80-904138-2-5.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Miroslava, 2002. Morálka a svědomí v pojetí adolescentů. In: SMÉKAL, Vladimír a Petr MACEK. *Utváření a vývoj osobnosti: psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal. s. 163-172. ISBN 80-8594-783-8.
- THOROVÁ, Kateřina, 2015. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál. 575 s. ISBN 978-80-262-0714-6.
- VÁGNEROVÁ, Marie, 1996. *Vývojová psychologie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-317-2.
- VÁGNEROVÁ, Marie, 2007. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1318-5.

VEBLEN, Thorstein, 1999. *Teorie zahálčivé třídy*. Praha: Sociologické nakladatelství. Klas (Sociologické nakladatelství). ISBN 80-858-5071-0.

WALKER, Ian, 2013. *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada. Z pohledu psychologie. ISBN 978-80-247-3920-5.

WEBER, Max, 1922/1980. *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen, Mohr, 1922 ed. Marianne Weber, 5th ed. 1980 ed. Johannes Winckelmann. ISBN 3-861-50730-7.

ZICH, František a Petra ANÝŽOVÁ, a kol., 2016. *Konfrontace hodnot v pozdní modernitě: Česko a Hlučínsko v evropském kontextu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-241-8.

ŽUMÁROVÁ, Monika, 2001. Životní styl a jeho utváření. In: KRAUS, Blahoslav, POLÁČKOVÁ, Věra, et. al. *Člověk - prostředí - výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido. s. 153-163. ISBN 80-7315-004-2.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

ANÝŽOVÁ, Petra. 2014. *Srovnatelnost Schwartzovy hodnotové škály v mezinárodních datech*. Sociologický časopis/Czech Sociological Review [online]. 50 (4): 547–580. ISSN 2336-128X (online). [cit. 2018-11-10] Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/issue/172-sociologicky-casopis-czech-sociological-review-4-2014/3440>

BENIČÁKOVÁ, Jana, BOROVSÁ, M., ed., 2018. Status studenta v roce 2019. In: *Národní informační centrum pro mládež* [online]. [cit. 2019-01-06]. Dostupné z: <http://www.nicm.cz/status-studenta-v-roce-2017>

BRONČEKOVÁ, Katarína, 2010. X, Y, Z – tři písmena, tři nejvýraznější generace současnosti. In: *HR forum: časopis České společnosti pro rozvoj lidských zdrojů* [online]. Praha: Česká společnost pro rozvoj lidských zdrojů, 1999-. 10(12) [cit. 2019-01-06]. ISSN 1212-690X. Dostupné z: <http://www.hrforum.cz/x-y-z-tri-pismena-tri-nejvyraznejsi-generace-soucasnosti/>

CENTRUM VÝPOČETNÍ TECHNIKY UTB, 2017. SR/7/2017. *Pravidla pro používání elektronické pošty na UTB ve Zlíně* [online]. Zlín, 4 s. [cit. 2019-03-12] Dostupné z: https://www.utb.cz/mdocs-posts/sr_7_2017/?afterLogin=1

ČESKO, 1998. Zákon č. 111 ze dne 22. dubna 1998 o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách). In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. 1998, částka 39, s. 5388-5419. ISSN 1211-1244. [cit. 2019-01-02] Dostupný také z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/legislativa>

ČESKO, 2004. Zákon č. 561 ze dne 24. září 2004 o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). In: *Sbírka zákonů České republiky* [online]. 2004, částka 190, číslo 561. ISSN 1211-1244. [cit. 2019-01-02]. Dostupné také z: <http://www.msmt.cz/dokumenty-3/skolsky-zakon-ve-zneni-ucinnem-od-1-9-2018>

ČSÚ, 2018. Míra nezaměstnanosti dle věkových skupin a vzdělání. In: *Český statistický úřad* [online]. [cit. 2019-01-05]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/403r-k-mira-nezamestnanosti-dle-vekovych-skupin-a-vzdelani-2e65hafgrs>

DAVIS, Kingsley, and Wilbert E. MOORE, 1945. *Some Principles of Stratification*. American Sociological Review [online], vol. 10, no. 2, pp. 242–249. [cit. 2018-11-10]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2085643>

DAVIS, James A., 1956. *Status Symbols and the Measurement of Status Perception*. Sociometry [online], 19(3), 154-165. doi:10.2307/2785629. [cit. 2018-11-20]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2785629>

FISHER, Jakub, Kristýna VLTAVSKÁ a kol., 2016. *Eurostudent VI: Základní výsledky šetření postojů a životních podmínek studentů vysokých škol v České republice* [online]. Praha. [cit. 2019-01-04]. Dostupné z: http://www.msmt.cz/uploads/odbor_30/DH/E_VI_zaverecna_zprava.pdf

GERSHUNY, Jonathan, 1999. *Social position from narrative data*. Sociological Review [online]. 47, 43-65 [cit. 2018-12-18]. ISSN 00380261. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=131518384&scope=site>

GIATTI, Luana, et. al., 2012. *Reliability of the MacArthur scale of subjective social status - Brazilian Longitudinal Study of Adult Health (ELSA-Brasil)*. BMC Public Health [online]. 12(1), 1096-1102 [cit. 2018-12-18]. DOI: 10.1186/1471-2458-12-1096. ISSN 14712458. Dostupné z: <http://web.a.ebscohost.com.proxy.k.utb.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=5a376b2b-0d4c-4734-b259-09bd6997a879%40sessionmgr4006>

GOODMAN, Elizabeth, et. al., 2001. *Adolescents' perceptions of social status: Development and evaluation of a new indicator*. Pediatrics [online], 108(2). [cit. 2018-11-20]. Dostupné z: <http://www.pediatrics.org/cgi/content/full/108/2/e31>

HAUSCHILD, Kristina, Eva M. VÖGTLE a Christoph GWOSĆ, 2018. *EUROSTUDENT VI: Overview and selected findings* [online]. Bielefeld: wbv Media GmbH & Co. 30 s. [cit. 2019-01-06]. DOI: 10.3278/104-274w. Dostupné z: <http://www.eurostudent.eu>

HNILICA, Karel, 2007. *Vývoj a změny hodnot v dospělosti* [Development and changes in values in adulthood]. Československá Psychologie: Časopis Pro Psychologickou Teorii a Praxi [online], 51(5), 437-463. [cit. 2018-10-22]. Dostupné z: [www:http://search.proquest.com.proxy.k.utb.cz/central/docview/235712552/fulltext](http://search.proquest.com.proxy.k.utb.cz/central/docview/235712552/fulltext)

CHEN, Edith a Laurel Q. PATERSON, 2006. *Neighborhood, family, and subjective socioeconomic status: How do they relate to adolescent health?*. Health Psychology [online]. 25(6), 704-714 [cit. 2018-12-22]. DOI: 10.1037/0278-6133.25.6.704. ISSN 1930-7810. Dostupné z: <http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0278-6133.25.6.704>

IŠTVÁNIKOVÁ Lucia a Martin ČIŽMÁRIK, 2007. *Hodnoty a hodnotové orientácie v zrkadle dejín: prehľadová štúdia, súčasť riešenia projektu VEGA 2/6190/6* [online]. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV. [cit. 2018-10-19]. Dostupné z:

<http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2007/cizmarik.html>

JACKMAN, Mary R., and Robert W. JACKMAN, 1973. *An Interpretation of the Relation Between Objective and Subjective Social Status*. *American Sociological Review* [online], vol. 38, no. 5, pp. 569–582. [cit. 2018-10-21] Dostupné z:

<http://www.jstor.org/stable/2094408>.

KATRŇÁK, Tomáš, 2004. *Jsou třídy na úsvitu jednadvacátého století definitivně pohřbené?: Třídní versus anti-třídní teorie a analýza*. *Politologický časopis* [online], roč. 11, č. 1, s. 52-71. ISSN 1211-3247. [cit. 2018-11-09] Dostupné také z:

http://fsslv.fss.muni.cz/~katrnak/articles/tridy_smrt.pdf

KLEŇKOVÁ, Michaela a Jiří VOJTĚCH, 2006. *Přechod absolventů středních škol do terciárního vzdělávání* [online]. Praha: Národní ústav odborného vzdělávání. [cit. 2019-01-05]. Dostupné z:

http://www.nuv.cz/uploads/Vzdelavani_a_TP/Prechod_do_terciarniho.pdf

KLUEGEL, James R., SINGLETON, Royce Jr. a Charles E. STARNES, 1977. *Subjective Class Identification: A Multiple Indicator Approach*. *American Sociological Review* [online], 42 (4), pp. 299-611. [cit. 2018-12-19]. Dostupné z:

<https://www.jstor.org/stable/2094558>

KOPP, Maria, et al., 2004. *Self-Rated Health, Subjective Social Status, and Middle-Aged Mortality in a Changing Society*. *Behavioral Medicine* [online]. 30(2), 65-72 [cit. 2018-12-22]. DOI: 10.3200/BMED.30.2.65-72. ISSN 0896-4289. Dostupné z:

<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3200/BMED.30.2.65-72>

LAUMANN, Edward O., 1965. *Subjective Social Distance and Urban Occupational Stratification*. *American Journal of Sociology* [online], 71(1), p. 26-36. [cit. 2018-12-19]. Dostupné z: <http://www.jstor.org.proxy.k.utb.cz/stable/2774766>

LENSKI, Gerhard E, 1954. *Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status*. *American Sociological Review* [online], 19 (4), pp. 405–413. [cit. 2018-10-25] Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2087459>

MACHONIN, Pavel a Milan TUČEK, 1992. *K Sociální Stratifikaci v Československu 1991 / Social Stratification in Czechoslovakia 1991*. Sociologický Časopis / Czech Sociological Review [online]. 28 (5), s. 649–665. [cit. 2018-11-25]. 2336-128X (online). Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/41130852>.

MATĚJŮ, Petr. 2005. *Ke kořenům sociálně psychologického modelu sociální stratifikace*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review [online]. 41 (1): 7-30. [cit. 2018-11-05]. ISSN 2336-128X. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/en/issue/47-sociologicky-casopis-czech-sociological-review-1-2005/875>

MATĚJŮ, Petr, et al., 2009. *Bílá kniha terciárního vzdělávání* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. [cit. 2019-01-02]. ISBN 978-80-254-4519-8.

MŠMT, [2018a]. Schéma vzdělávacího systému České republiky. In: *Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy* [online]. c2013-2018 [cit. 2018-12-31]. Dostupné z: <https://www.naerasmusplus.cz/cz/reformy-a-systemy-vzdelavani-eurydice/skolstvi-v-cr/>

MŠMT, c2018b. Registr vysokých škol a uskutečňovaných studijních programů. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. [cit. 2019-01-04]. Dostupné z: <https://regvssp.msmt.cz/registrvssp/cvslst.aspx>

MŠMT, [2019]. Data o studentech, poprvé zapsaných a absolventech vysokých škol: Výkonové ukazatele VŠ v ČR. In: *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. c2013-2018 [cit. 2018-12-30]. Dostupné z: https://dsia.msmt.cz/vystupy/vu_vs.html

MYRY, Liisa, Soile JUULJÄRVI a Kaija PESSO, 2013. *Change in values and moral reasoning during higher education*. European Journal of Developmental Psychology [online]. 10(2), 269-285. [cit. 2018-10-19]. ISSN 1743-9728. Dostupné z: <http://web.b.ebscohost.com.proxy.k.utb.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=71894d1e-7ba1-476a-ae0f-6d6e70ee749b%40sessionmgr103>

OECD, 2015. *Education at a Glance 2015: OECD Indicators* [online]. OECD Publishing: Paris [cit. 2019-01-05]. ISBN 978-92-64-24209-8 (PDF). Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2015-en>

OECD, 2018. *Education at a Glance 2015: OECD Indicators* [online]. OECD Publishing: Paris. [cit. 2019-01-05]. ISBN 978-92-64-30339-3 (PDF). Dostupné z: <https://doi.org/10.1787/eag-2018-en>

OPERARIO, Don, Nancy ADLER a David R. WILLIAMS, 2004. *Subjective social status: reliability and predictive utility for global health*. Psychology [online]. 19(2), 237-246 [cit. 2018-12-22]. DOI: 10.1080/08870440310001638098. ISSN 08870446. Dostupné z: <http://web.a.ebscohost.com.proxy.k.utb.cz/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=9&sid=b952e5bd-7c36-4c00-8240-e9c8b04a9de4%40sdc-v-sessmgr05>

PRUDKÝ, Libor, 2005. Vybrané výsledky výzkumu hodnotových struktur studentů 1. ročníku FHS UK. *Lidé města*. [online]. Vydavatel: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. Vyd.: 7, 2005, 2. [cit. 2019-01-20] ISSN: 12128112. Dostupné z: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/7-2005-2/vybrane-vysledkyvyzkumu-hodnotovych-struktur-studentu-1.-rocniku-fhs-uk.html>

PRUDKÝ, Libor, 2007. *Přístupy k sociologickému empirickému zkoumání hodnot* [online]. Praha: CESES FSV UK, [cit. 2019-01-21]. ISSN 1801-1519. Dostupné z: https://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit_06_04.pdf

PRUDKÝ, Libor, 2011. *Životní dráha a strukturované studium na vysokých školách*. AULA [online], roč. 19/2011, č. 1, [cit. 2018-10-19]. Dostupné z: http://www.csvs.cz/aula/clanky/2011-1-clanky_Prudky.pdf

RABUŠIC, Ladislav, 2000. *Je česká společnost "postmaterialistická"?*. Sociologický časopis/ Czech Sociological Review [online]. 36(1), 3-22 [cit. 2018-10-21]. ISSN 2336-128X (online). Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/issue/102-sociologicky-casopis-1-2000/1810>

ROKEACH, Milton, 1973. *The Nature of Human Values* [online]. [cit. 2018-10-20]. Dostupné z: http://mio-ecsde.org/protarea/Annex_4_3_values_lists.pdf

RUBIN, Mark et al., 2014. *I Am Working-Class": Subjective Self-Definition as a Missing Measure of Social Class and Socioeconomic Status in Higher Education Research*. *Educational Researcher* [online], 43(4), 196-200. [cit. 2018-11-16]. Dostupné z: <http://www.jstor.org.proxy.k.utb.cz/stable/24571195>

RŮŽIČKA, Michal a Petr VAŠÁT, 2011. *Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus*. AntropoWebzin [online]. 7 (2) [cit. 2018-11-16]. ISSN 1801-8807. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>

ŘEHÁK, Jan. 1998. *Kvalita dat I. Klasický model měření reliability a jeho praktický aplikační význam*. Sociologický časopis / Czech Sociological Review [online]. 34 (1), s. 51-60

[cit. 2019-03-10]. ISSN 2336-128X (online). Dostupné z:

<http://sreview.soc.cas.cz/cs/issue/78-sociologicky-casopis-1-1998/1372>

SHAKED, Danielle, Megan et al., 2016. *Indicators of subjective social status: Differential associations across race and sex*. SSM - Population Health [online]. 2, 700-707 [cit. 2018-12-22]. DOI: 10.1016/j.ssmph.2016.09.009. ISSN 2352-8273. Dostupné z: <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S2352827316300854>

SCHWARTZ, Shalom H., 1992. *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* [online], Vol. 25, pp. 1-65. San Diego, CA, US: Academic Press. [cit. 2018-10-21]. Dostupné z:

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.220.3674&rep=rep1&type=pdf>

SCHWARTZ, Shalom H., 2006. *Basic Human Values: An Overview* [online]. In: Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem. [cit. 2018-10-20]. Dostupné z: <http://segrdid2.fmag.unict.it/allegati/convegno%207-8-10-05/schwartzpaper.pdf>

SCHWARTZ, Shalom H., 2012. *An Overview of the Schwartz. Theory of Basic Values* [online]. Online Readings in Psychology and Culture. [cit. 2018-10-21] Dostupné

z: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.

SCHWARTZ, Shalom H. and Lilach SAGIV, 1995. *Identifying Culture-Specifics in the Content and Structure of Values*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26 (1), p. 92-116. [cit. 2018-10-21]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/0022022195261007>.

SÍČ, Petr, MRHÁLEK, Tomáš a KAJANOVÁ Alena, 2012. *Hodnotový systém a vybrané aspekty trávení volného času u studujících FF MU* [online]. *Psychologie a její kontexty*. Filozofická fakulta OU, Katedra psychologie, [cit. 2019-01-20]. Dostupné z: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklightb62426df-7b47-4a8f-96ac-e1502ef203fd>

SINGH-MANOUX, Archana, Nancy E ADLER a Michael G MARMOT, 2003. *Subjective social status: its determinants and its association with measures of ill-health in the Whitehall II study* [online]. 56(6), 1321-1333 [cit. 2018-12-20]. DOI: 10.1016/S0277-9536(02)00131-4. Dostupné z:

<http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0277953602001314>

SŁOMCZYŃSKI, Kazimierz a Grażyna KACPROWICZ. 1986. *The Subjective Evaluation of Social Status*. International journal of sociology [online]. 16(1/2), p. 124-143. ISSN 0020-7659. [cit. 2018-12-20]. Dostupné z:

<https://doi.org/10.1080/15579336.1986.11769902>

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR, 2005. Sociální nerovnosti a spravedlnost (ISSP 1999) - Česká republika [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv. [cit. 2018-12-18]. DOI 10.14473/ISSP00008. Dostupné z: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/index/en/nesstar/-SDA.c.nesstar/-esky.d.1/ISSP.d.3/Soci-ln-nerovnosti-a-spravedlnost-ISSP-1999-esk-republika/fStudy/ISSP00008>

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR, 2009. *Sociální nerovnosti III (ISSP 2009) - Česká republika* [datový soubor] [online]. Ver. 1.0. Praha: Český sociálněvědní datový archiv. [cit. 2018-12-18]. DOI 10.14473/ISSP00018. Dostupné z:

<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/index/en/nesstar/-SDA.c.nesstar/-esky.d.1/ISSP.d.3/Soci-ln-nerovnosti-III-ISSP-2009-esk-republika/fStudy/ISSP00018>

SVOBODA, Mojmir, 1991. Hodnotová orientace vysokoškolských studentů. In: *SBORNÍK PRACÍ FILOZOFICKÉ FAKULTY BRNĚNSKÉ UNIVERZITY* [online]. I 25 1991. Brno: Masarykova univerzita. s. 71-78. [cit. 2018-10-22]. ISSN 0231-7915. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/112851/I_PaedagogicaPsychologica_25-1990-1_8.pdf

ŠAFR, Jiří. 2005. *Nové a alternativní přístupy k měření vertikální sociální struktury*. SDA [online] Info 7 (1): 12-14. ISSN 1212-995X. [cit. 2018-12-18]. Dostupné také z:

https://is.muni.cz/el/1422/podzim2013/NP304Zk/um/23131851/Nove_a_alternivni_pristupy_k_mereni_vertikalni_socialni_struktury.pdf

ŠAFR, Jiří, 2009. *Multidimenzionální status a jeho inkonzistence v období 1993 – 2006*. Socioweb [online]. 7(6), 9-10. ISSN 1214-1720. [cit. 2018-11-23] Dostupné z:

http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/167_socioweb_06_09.pdf

ŠAFR, Jiří, 2015. *Měření stratifikačního postavení: sociální třídy a statusové indexy*. In: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy [online]. Praha [cit. 2018-12-18]. Dostupné z: http://metodykv.wz.cz/prezentace/Stratif/StratifVyzk_2_mereni_status_trida.ppt

ŠAFR, Jiří a Markéta SEDLÁČKOVÁ. 2006. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie / Sociological Studies 06:7 [online]. Praha: Sociologický ústav

AV ČR. 93 s. ISBN 80-7330-095-8. [cit. 2018-11-23] Dostupné z:

<https://www.soc.cas.cz/publikace/socialni-kapital-koncepty-teorie-metody-mereni>

ŠKOP, Stanislav, 2017. *Učení (škola) hrou*. In: Edtech Kisk: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity [online]. Brno, 2018 [cit. 2018-10-11]. Dostupné z:

<https://medium.com/edtech-kisk/u%C4%8Den%C3%AD-%C5%A1kola-hrou-3f9ac54c40ce>

ŠMÍDOVÁ, Michaela, Martin VÁVRA a Tomáš ČÍŽEK, 2010. *Hodnotové orientace vysokoškolských studentů na třech typech fakult*. AULA revue pro vysokoškolskou a vědní politiku [online]. Vydavatel: Centrum pro studium vysokého školství, v.v.i. Roč. 18/2010, č. 2. s. 2 – 13. [cit. 2019-01-20]. ISSN 2533-4433. Dostupné z:

http://www.csvs.cz/aula/clanky/2010-2_clanek_hodnoty.pdf

ŠMÍDOVÁ, Michaela, VÁVRA, Martin a ČÍŽEK Tomáš, 2013. *Hodnotové struktury začínajících vysokoškoláků a jejich vztah k „jiným“* [online]. AULA, roč. 21/2013, č. 2, [cit. 2019-01-20]. Dostupné z:

http://www.csvs.cz/aula/clanky/Aula_02_2013_M_VA_CI_31_55.pdf

ŠOLCOVÁ, Iva a Vladimír KEBZA, 2009. *Osobní pohoda vysokoškolských studentů: Česká část studie*. Československá psychologie [online]. 53(2), 129-139 [cit. 2019-01-22]. ISSN 0009-062X. Dostupné z:

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&an=44451457&scope=site>

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ, 2018. Seznam akreditovaných studijních programů na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně. In: *Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně* [online]. Zlín, ©2019 [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: <https://www.utb.cz/univerzita/uredni-deska/ruzne/akreditovane-studijni-programy/>

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ, ©2019. Historie univerzity: Stručná historie UTB. In: *Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně* [online]. Zlín, © 2019 [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: <https://www.utb.cz/univerzita/o-univerzite/zakladni-informace/historie-univerzity/>

TUČEK, Milan, 2014. Jaké hodnoty jsou pro nás důležité - červen 2014?. In: *Centrum pro výzkum veřejného mínění* [online]. Praha, c2018. [cit. 2019-01-19]. Dostupné z: <https://cvvm.soc.cas.cz/cz/tiskove-zpravy/ostatni/vztahy-a-zivotni-postoje/1776-jake-hodnoty-jsou-pro-nas-dulezite-cerven-2014>

ZELENKA, Martin, 2018. *Nezaměstnanost absolventů vysokých škol v letech 2002–2017* [online]. Praha, [cit. 2019-01-05]. Dostupné z:

<http://www.strediskovzdelavacipolitiky.info/download/Nezamestnanost%20absolventu%20VS%202002-2017.%20SVP%20PedF%20UK%202018.pdf>

ZOROTOVITCH, Jennifer, Elizabeth I. JOHNSON a Rebekah LINN, 2016. *Subjective Social Status and Positive Indicators of Well-Being among Emerging Adult College Students*. *College Student Journal* [online]. 50(4), p. 624-635 [cit. 2018-12-20]. ISSN 0146-3934. Dostupné z: <https://eric.ed.gov/?id=EJ1121542>

POUŽITÉ DATOVÉ SOUBORY

ESS [Data 2016]

ESS Round 8: European Social Survey Round 8 Data, 2016. Data file edition 2.1. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS8-2016.

ISSP 1992 [Data 1992]

Sociologický ústav, Československá akademie věd (SOU), 1992. Sociální nerovnost II (ISSP 1992) - Československo: plná verze. [počítačový soubor] P. Matějů [vedoucí výzkumník]. Praha: Sociologický ústav, Československá akademie věd (SOU) [producent]. Sociologický datový archiv - Sociologický ústav, Akademie věd ČR [archiv]. SDA - reg. č. ISSP00001

ISSP 1999 [Data 1999]

Sociologický ústav, Akademie věd ČR (SOU), 1999. Sociální nerovnosti a spravedlnost (ISSP 1999) - Česká republika: plná verze. [počítačový soubor] P. Matějů [vedoucí výzkumník]. Praha: Sociologický ústav, Akademie věd ČR (SOU)[producent]. Sociologický datový archiv - Sociologický ústav, Akademie věd ČR [archiv]. SDA - reg. č. ISSP00008

ISSP 2009 [Data 2009]

Sociologický ústav, Akademie věd ČR (SOU), 2009. Sociální nerovnosti III (ISSP 2009) - Česká republika: plná verze. [počítačový soubor] N. Simonová [vedoucí výzkumník]. Praha: Sociologický ústav, Akademie věd ČR (SOU) [producent]. Sociologický datový archiv - Sociologický ústav, Akademie věd ČR [archiv].

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

CESES	Centrum pro sociální a ekonomické strategie
CVVM	Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd České republiky
CVVOE	Centrum pro výzkum vývoje osobnosti a etnicity
ČR	Česká republika
ČSÚ	Český statistický úřad
ESS	European Social Survey (Evropský sociální výzkum)
EVS	European Value Study
EU	Evropská unie
EVS	European Value Study (Evropská studie hodnot Roberta Ingharta)
FHS	Fakulta humanitních studií
H	Hypotéza
HO	Hodnotová orientace
ISCED	International Standard Classification of Education (Mezinárodní standardní klasifikace vzdělávání dle UNESCO)
ISEI	International Socio-Economic Index (Mezinárodní socioekonomický index)
ISSP	International Social Survey Programme (Mezinárodní program sociálního výzkumu)
MDSS	Multidimensional Socio-Economic Status (Multidimenzionální sociálně-ekonomický status)
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (České republiky)
MZ	Materiální zabezpečení
OSS	Objektivní sociální status
PDI	Percentage Difference Index (Index procentuálních rozdílů)

PVQ	Portrait Value Questionnaire (Dotazník hodnotových portrétů S. H. Schwartze)
RVS	Rokeach Value Survey (Rokeachova studie hodnot a hodnotových orientací)
SES	Socioekonomický status
SIOPS	Standard International Occupational Prestige Scale (Standardní mezinárodní škála prestiže zaměstnání)
SSS	Subjektivní sociální status
SVO	Specifická výzkumná otázka
SVS	Schwartz Value Survey (Schwartzův výzkum hodnot)
SZZ	Státní závěrečná zkouška
UTB	Univerzita Tomáše Bati (Zlín)
VAD	Vyšší axiologická dimenze (jinak též axiologická dimenze „vyššího řádu“)
VŠ	Vysoká škola (popř. vysokoškolský atp.)
WVS	World Value Study (Světová studie hodnotových orientací Roberta Ingharta)

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Schématické vyjádření hodnotového systému jedince (Horák, 1996, s. 27).....	30
Obrázek 2 Maslowova pyramida potřeb (Škop, 2017)	43
Obrázek 3 Teoretický model vztahů mezi deseti motivačními typy hodnot (Schwartz, 1992, s. 45; srov. Řeháková, 2006, s. 112).....	57

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1 Věkové složení respondentů (vlastní zpracování)	171
Graf 2 Studovaný stupeň vysokoškolského studia respondentů (vlastní zpracování)	172
Graf 3 Četnost responzí u jednotlivých položek dotazníku SSS (vlastní zpracování)	173
Graf 4 Absolutní četnost responzí v dílčích dimenzích SSS a v příslušné („ad hoc“) dotazníkové části jako celku (vlastní zpracování).....	174
Graf 5 Průměrné skóre jednotlivých položek dotazníku SSS (vlastní zpracování)	175
Graf 6 Četnost responzí u jednotlivých položek PVQ(vlastní zpracování).....	183
Graf 7 Průměrné indexy základních hodnotových typů (vlastní zpracování)	185
Graf 8 Srovnání průměrných indexů základních hodnotových typů mezi studenty VŠ a populací ČR (Zdroj: ESS, 2016; vlastní výzkum – vlastní zpracování).....	187
Graf 9 Průměrné indexy vyšších axiologických dimenzí (vlastní zpracování)	190
Graf 10 Srovnání průměrných indexů vyšších axiologických dimenzí mezi studenty VŠ a populací ČR (Zdroj: ESS, 2016; vlastní výzkum – vlastní zpracování).....	192
Graf 11 Srovnání preference individuálních a kolektivních zájmů mezi studenty VŠ a populací ČR (Zdroj: ESS, 2016; vlastní výzkum - vlastní zpracování)	193
Graf 12 SSS v závislosti na preferenci individuálních a kolektivních zájmů (Zdroj: program Statistica)	208

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Typologie hodnot dle Kučerové (Kučerová, 1971, s. 20).....	42
Tabulka 2 Souladné hodnotové typy dle Schwartze – vlastní zpracování (Schwartz, 1992, s. 14-15; Schwartz, 2012, s. 7; srov. Řeháková, 2006, s. 109-111)	55
Tabulka 3 Konfliktní hodnotové typy dle Schwartze – vlastní zpracování (Schwartz, 1992; s. 15, srov. Řeháková, 2006, s. 111).....	56
Tabulka 4 Srovnání měřících nástrojů SVS a PVQ – vlastní zpracování (Řeháková, 2006, s. 114; Schwartz, 2012, s. 12).....	59
Tabulka 5 SWOT analýza (stavu) českého terciárního vzdělávání – vlastní zpracování (Matějů, 2009, s. 13-14).....	116
Tabulka 6 Studenti prezenčních studijních programů UTB v akademickém roce 2018/2019 (Zdroj: MŠMT, [2019] - vlastní zpracování)	149
Tabulka 7 Příslušnost položek dotazníku k dimenzím SSS (vlastní zpracování).....	152
Tabulka 8 Zastoupení hodnotových typů položkami PVQ (Řeháková, 2005, s. 115-116 - vlastní zpracování)	156
Tabulka 9 Statistika vnitřní reliability ad hoc vytvořeného dotazníku, zjišťujícího SSS respondentů (Zdroj: program IBM SPSS - vlastní zpracování).....	164
Tabulka 10 Korelace mezi sledovanými indexy SSS v rámci opakovaného měření (Zdroj: program Statistica - vlastní zpracování).....	166
Tabulka 12 Pohlaví respondentů (vlastní zpracování).....	170
Tabulka 13 Věkové složení respondentů (vlastní zpracování)	171
Tabulka 14 Studovaný stupeň vysokoškolského studia respondentů (vlastní zpracování)	172
Tabulka 15 Vnitřní reliabilita položek dotazníku SSS (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)	177
Tabulka 16 Deskriptivní statistika dat nezávisle proměnné – SSS (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování).....	178
Tabulka 17 Korelace mezi jednotlivými dimenzemi (a) SSS (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování).....	180
Tabulka 18 Deskriptivní statistika dat závisle proměnné – hodnotová orientace (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování).....	185
Tabulka 19 Vnitřní reliabilita indexů hodnotových typů a vyšších axiologických dimenzí (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)	189

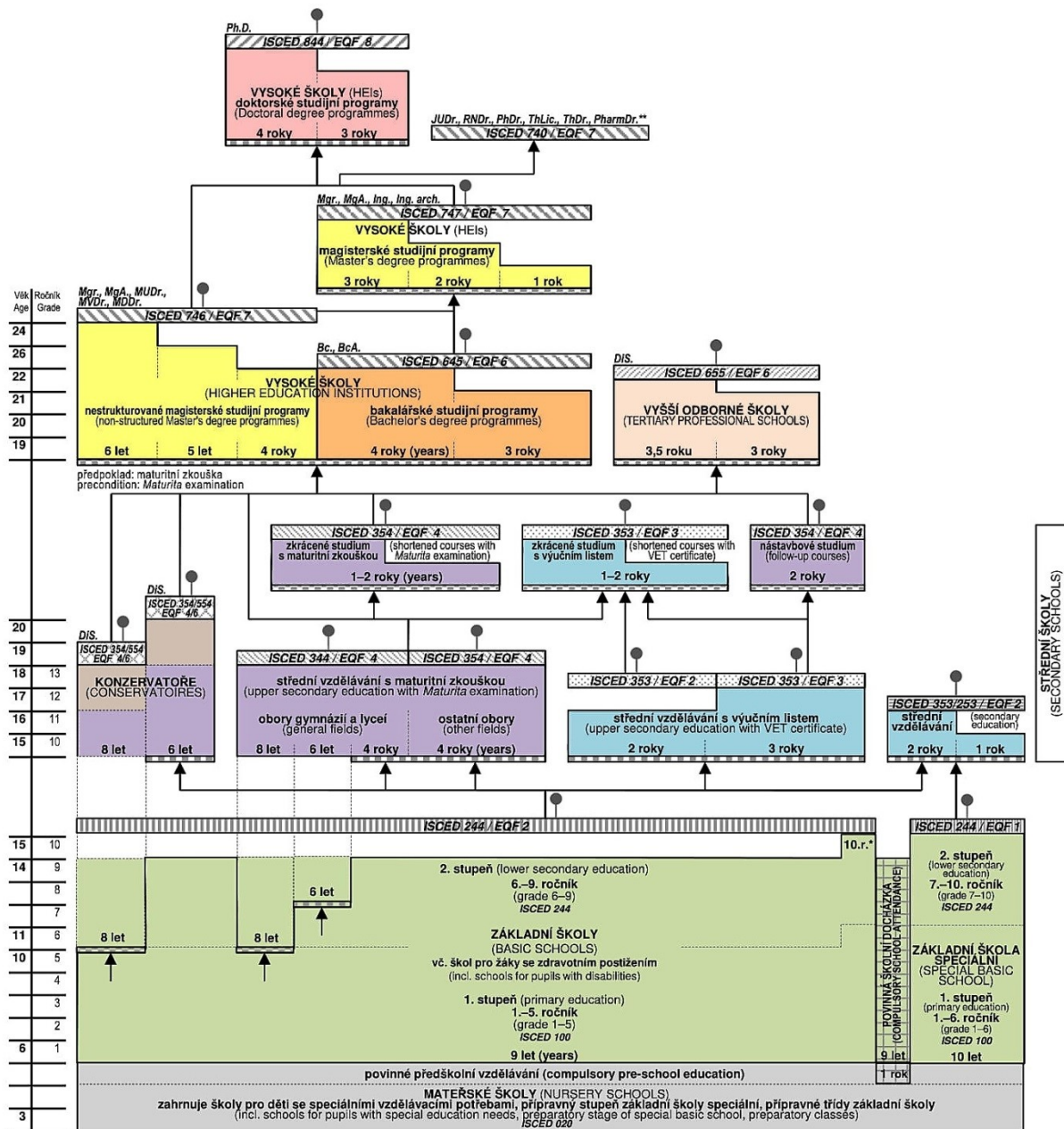
Tabulka 20 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „otevřenost změně“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	196
Tabulka 21 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „posílení ega“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	198
Tabulka 22 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „překročení sebe sama“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	199
Tabulka 23 Korelace mezi SSS a vyšší axiologickou dimenzí „konzervace“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	200
Tabulka 24 Korelace nezávisle proměnné se strukturou vyšších axiologických dimenzí (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	202
Tabulka 25 Korelace mezi SSS a axiologickou dimenzí vyššího typu „individuální zájmy“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	205
Tabulka 26 Korelace mezi SSS a axiologickou dimenzí vyššího typu „kolektivní zájmy“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	206
Tabulka 27 Výsledky T-testu pro dva nezávislé výběry: studenti VŠ s individuálními axiologickými zájmy vs. studenti VŠ s kolektivními axiologickými zájmy (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	207
Tabulka 28 Korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a vyšší axiologickou dimenzí „posílení ega“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	218
Tabulka 29 Korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a vyšší axiologickou dimenzí „otevřenost změně“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	219
Tabulka 30 Korelace mezi subjektivně vnímaným materiálním zabezpečením a VAD (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)	220
Tabulka 31 Korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a vyšší axiologickou dimenzí „posílení ega“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	221
Tabulka 32 Korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a vyšší axiologickou dimenzí „konzervace“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	222
Tabulka 33 Korelace mezi subjektivně vnímanou mocí a VAD (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)	223
Tabulka 34 Korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a vyšší axiologickou dimenzí „otevřenost změně“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	224

Tabulka 35 Korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a vyšší axiologickou dimenzí „překročení sebe sama“ (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	225
Tabulka 36 Korelace mezi subjektivně vnímanou prestiží a VAD (Zdroj: program IBM SPSS – vlastní zpracování)	226
Tabulka 37 Korelace dílčích dimenzí SSS se strukturou zvolených vyšších axiologických dimenzí (Zdroj: program Statistica – vlastní zpracování)	228
Tabulka 38 Korelace mezi dílčími dimenzemi závisle a nezávisle proměnné (vlastní zpracování)	229
Tabulka 39 Návrh dimenzí a indikátorů nového konceptu SSS (vlastní zpracování)	243

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha I Schéma vzdělávacího systému ČR v školním/akademickém roce 2018/2019 (MŠMT, [2018a])
- Příloha II Souhrn VŠ – studenti, absolventi (fyzické osoby) podle formy a typu studijního programu (MŠMT, [2019]) – vlastní zpracování
- Příloha III Výzkumný nástroj – dotazník

PŘÍLOHA I: SCHÉMA VZDĚLÁVACÍHO SYSTÉMU ČR V ŠKOLNÍM/AKADEMICKÉM ROCE 2018/2019 (MŠMT, [2018A])

Legenda (Explanatory notes):

- státní doktorská zkouška (doctoral state examination)
- státní závěrečná zkouška (final state examination), státní rigorózní zkouška (advanced study examination)**
- absolutorium (graduate examination)
- maturitní zkouška (Matura examination)
- absolutorium a/nebo maturitní zkouška (graduate examination and/or Matura examination)***
- závěrečná zkouška v oborech středního vzdělání s výučním listem (VET final examination in the fields of upper secondary education with VET certificate)
- závěrečná zkouška (VET final examination)
- základní vzdělání (basic education)
- základy vzdělání (basics of education)
- povinná školní docházka (compulsory school attendance)
- povinná předškolní vzdělávání (compulsory pre-school education)
- přijímací řízení (admission procedure)
- možnost další vzdělávací dráhy (possible progression routes)
- pracovní trh (labour market)

* Základní vzdělávání pro žáky se zdravotním postižením ve třídách nebo školách s upraveným vzdělávacím programem může trvat 10 ročníků. (Basic education for pupils with disabilities in classes and schools with modified educational programme can last 10 years.)

** Existují dva typy státní rigorózní zkoušky: a) zkouška v medicínských oborech, b) zkouška, kterou lze složit bez dalšího studia po získání titulu magister (Mgr.). (Two types of the advanced study examination exist: a) examination in medical fields, b) advanced study examination (without further study) after being awarded the Master's degree (magistr – Mgr.).)

*** Žáci konzervatoří mohou vykonat maturitní zkoušku nejdříve po čtvrtém ročníku, v osmiletém oboru tanec po osmém ročníku. (Pupils of conservatoires can sit for a Matura examination, but no sooner than after grade 4, in the eight-year field of dance after grade 8.)

Kódy ISCED odpovídají zařazení vzdělávacích programů, kódy EQF dosažené kvalifikaci. (ISCED codes relate to educational programmes, EQF codes to qualification attainment.)

PŘÍLOHA II: SOUHRN VŠ – STUDENTI, ABSOLVENTI (FYZICKÉ OSOBY) PODLE FORMY A TYPU STUDIJNÍHO PROGRAMU (MŠMT, [2019]) – VLASTNÍ ZPRACOVÁNÍ

Studenti k 31. 12., poprvé zapsaní a absolventi za celý kalendářní rok (stav k 29. 1. 2019):

Státní občanství/ Zřizovatel	Fyzické osoby celkem										
	Celkem	v prezenčním studiu					v distančním a kombinovaném studiu ⁴⁾				
		Celkem	v typu studijního programu				Celkem	v typu studijního programu			
			Bc.	Mgr. ²⁾	nMgr. ¹⁾	Dr.		Bc.	Mgr. ²⁾	nMgr. ¹⁾	Dr.
Vysoké školy celkem											
poprvé zapsaní ³⁾	54 054	46 289	42 155	5 878	20 492	3 270	7 772	8 096	392	7 517	860
z toho ženy	29 991	25 124	22 452	3 811	11 228	1 542	4 872	5 007	369	4 787	340
celkem studenti	290 099	222 756	130 971	29 062	51 316	12 618	69 284	37 986	1 723	20 939	8 802
z toho ženy	162 135	123 049	70 699	18 617	28 374	6 033	40 422	22 516	1 612	12 877	3 515
absolventi	68 550	52 236	27 225	4 335	20 026	681	16 379	7 578	205	6 919	1 681
z toho ženy	41 005	30 724	16 140	2 913	11 376	315	10 326	5 029	190	4 382	726
Studenti ČR											
poprvé zapsaní ³⁾	45 426	38 151	35 436	4 331	16 116	2 399	7 282	7 599	392	7 025	614
z toho ženy	25 540	20 937	19 109	2 894	8 974	1 130	4 608	4 740	369	4 496	261
celkem studenti	245 268	182 466	110 799	21 639	41 413	9 726	64 631	36 112	1 716	19 626	7 341
z toho ženy	138 500	101 744	60 282	14 185	23 238	4 660	38 028	21 488	1 605	12 087	2 945
absolventi	59 978	44 541	23 408	3 438	17 190	534	15 494	7 299	204	6 568	1 427
z toho ženy	36 160	26 381	13 972	2 334	9 831	262	9 819	4 843	189	4 171	617
Studenti zahraniční											
poprvé zapsaní ³⁾	8 628	8 138	6 719	1 547	4 376	871	490	497	–	492	246
z toho ženy	4 451	4 187	3 343	917	2 254	412	264	267	–	291	79
celkem studenti	44 846	40 298	20 178	7 423	9 903	2 893	4 655	1 875	7	1 313	1 461
z toho ženy	23 644	21 311	10 422	4 432	5 136	1 374	2 394	1 028	7	790	570
absolventi	8 572	7 695	3 817	897	2 836	147	885	279	1	351	254
z toho ženy	4 845	4 343	2 168	579	1 545	53	507	186	1	211	109
Veřejné vysoké školy											
poprvé zapsaní ³⁾	48 805	42 846	38 665	5 878	19 452	3 263	5 966	6 217	392	5 906	847
z toho ženy	26 833	23 069	20 376	3 811	10 570	1 538	3 769	3 863	369	3 810	334
celkem studenti	261 796	208 538	119 226	29 062	48 836	12 583	55 017	28 419	1 723	16 245	8 767
z toho ženy	145 853	114 719	63 927	18 617	26 819	6 011	32 343	17 211	1 612	10 100	3 503
absolventi	60 204	48 175	24 322	4 335	18 874	675	12 084	5 091	205	5 121	1 669
z toho ženy	35 638	28 057	14 217	2 913	10 636	311	7 621	3 429	190	3 281	721
Soukromé vysoké školy											
poprvé zapsaní ³⁾	5 251	3 445	3 492	–	1 040	7	1 806	1 879	–	1 611	13
z toho ženy	3 159	2 056	2 077	–	658	4	1 103	1 144	–	977	6
celkem studenti	28 726	14 403	11 877	–	2 494	36	14 345	9 603	–	4 713	35
z toho ženy	16 545	8 430	6 848	–	1 561	23	8 129	5 329	–	2 790	12
absolventi	8 351	4 062	2 903	–	1 153	6	4 296	2 487	–	1 798	12
z toho ženy	5 369	2 667	1 923	–	740	4	2 705	1 600	–	1 101	5

Legenda k tabulce:

- 1) Magisterské studium v délce 1 až 3 roky, které je pokračováním studia bakalářských programů.
- 2) Magisterské studijní programy v délce 4 až 6 let.
- 3) Do celkového počtu poprvé zapsaných nejsou započteni poprvé zapsaní do navazujících magisterských a doktorských studijních programů.
- 4) Včetně studentů na studijních pobytech.

Seznam zkratk:

Bc. Bakalářské studium

Mgr. Magisterské studium

nMgr. Navazující magisterské studium

Dr. Doktorské studium

PŘÍLOHA III: VÝZKUMNÝ NÁSTROJ – DOTAZNÍK

Poznámka: Jedná se o transkripci původní elektronické verze dotazníku (včetně všech jeho náležitostí), jenž byl zprostředkován respondentům – studentům VŠ (UTB Zlín)

Vážené studentky, vážení studenti,

jakožto Váš "kolega", student Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, oboru Sociální pedagogika, se na Vás obracím s žádostí o vyplnění následujícího dotazníku, jehož výsledky uplatním při vyhodnocování své diplomové práce na téma „Vliv subjektivně vnímaného sociálního statusu na hodnotovou orientaci studentů vysokých škol“.

Při vyplňování dotazníku, prosím, označte vždy pouze jednu odpověď. Předem upřímně děkuji za Váš čas i ochotu mi pomoci s výzkumem. Dotazník je anonymní a poslouží výhradně ke zpracování získaných dat ve výzkumné části mé diplomové práce.

Bc. Jakub Štěpánek

1. Jsem:

- Muž
- Žena

2. Můj věk činí:

- 18 let
- 19 let
- 20 let
- 21 let
- 22 let
- 23 let
- 24 let
- 25 let
- 26 let
- Jiné (prosím, doplňte číslo)

3. Studuji stupeň vysokoškolského studia:

- Bakalářský
- Magisterský

Níže Vám bude představena skupina výroků. U každého z nich, prosím, označte na bodové škále tu možnost, která Vás (tj. Váš současný život) z Vašeho pohledu, v obecné rovině výroku, nejvíce vystihuje.

4. Nakolik souhlasíte s následujícím výrokem?

Základní pravidlo uvedené škály: Čím vyšší ztotožnění se (resp. souhlas) s výrokiem, tím vyšší bodové (tj. číselné) hodnocení dané položky na škále (více viz legenda níže).¹⁸²

Výrok	1	2	3	4	5	6
Jako student vysoké školy mám „hluboko do kapsy“.						
Jako student vysoké školy jsem finančně soběstačný.						
Mé okolí mě zpravidla považuje za finančně soběstačného jedince.						
Mé finanční zdroje jsou dostačující na pokrytí standardních výdajů spojených se studiem.						
Mé finanční zdroje jsou, mimo jiné, dostačující na pokrytí mých volnočasových aktivit.						

¹⁸² Legenda byla v originální (elektronické) verzi dotazníku formálně uvedena přímo u bodové stupnice škály, jež obsahovala následující položky („kolonky“): 1 – vůbec nesouhlasím; 2 – nesouhlasím; 3 – spíše nesouhlasím; 4 – spíše souhlasím; 5 – souhlasím; 6 – plně souhlasím.

Mé finanční zdroje mi umožňují pravidelně spořit.						
Z hlediska materiálního zabezpečení považuji svůj současný život za kvalitní.						
Domnívám se, že současná úroveň mého materiálního zabezpečení je vyšší než úroveň materiálního zabezpečení většiny mých spolužáků.						
Mé okolí mě zpravidla považuje za materiálně dobře zabezpečeného jedince.						
V rámci sociálních skupin, jichž jsem členem, zastávám převážně vůdčí postavení.						
V otázce rozhodování o podstatných tématech a záležitostech jsem zpravidla vnímán jako autorita.						
Domnívám se, že jsem si vybudoval takové společenské postavení, z něhož plyne možnost ovlivňovat osoby v mém okolí.						
Domnívám se, že jsem si vybudoval takové společenské postavení, z něhož plyne možnost ovlivňovat dění ve společnosti.						
Často se na mě obracují lidé s žádostí o pomoc v záležitosti uplatnění mého vlivu.						
Poměrně často ve svém okolí zaznamenávám změnu úsudků, názorů či postojů druhých osob, na základě mého vlivu.						

Domnívám se, že pocházím z vlivné rodiny.						
Disponuji vyšším mocenským postavením v kontextu společnosti a její řídicí hierarchie nežli většina mých vrstevníků.						
Mé okolí soudí, že disponuji vyšším mocenským postavením v kontextu společnosti a její řídicí hierarchie než většina mých vrstevníků.						
Svým okolím jsem pozitivně vnímán.						
Domnívám se, že jako osobnost vlastním vysoký sociální kredit (společenskou vážnost, důvěru, úctu a uznání).						
Mé okolí zpravidla soudí, že jsem součástí rodiny, jež vlastní vysoký sociální kredit (společenskou vážnost, důvěru, úctu a uznání).						
Domnívám se, že studuji prestižní vysokou školu.						
Škola, kterou studuji, je obecně považována za prestižní.						
Pro svůj společenský kredit jsem svým okolím často osloven s žádostí o pomoc při řešení nějakého problému či obtížné životní situace.						
Pro svůj společenský kredit jsem pravidelně zván k účasti na prestižních společenských akcích.						

Domnívám se, že ze všeobecného hlediska zaujímám vyšší sociální prestiž nežli většina mých spolužáků.						
Mé okolí zpravidla soudí, že se mi obecně dostává vyšší sociální prestiže nežli většině mých spolužáků.						

Níže Vám budou představeny popisy různých osob. Přečtěte si, prosím, každý popis a označte (dle legendy níže), nakolik se Vám daná osoba podobá či nepodobá.

5. Nakolik se Vám podobá následující osoba?

Základní pravidlo uvedené škály: Čím vyšší ztotožnění se s výrokem (resp. podobnost s popisovanou osobou), tím vyšší bodové (tj. číselné) hodnocení dané položky na škále (více viz legenda níže).¹⁸³

Výrok	1	2	3	4	5	6
Myslí si, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti.						
Je pro něj/ni velmi důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho.						
Věří, že lidé by měli dělat to, co se jim řekne. Myslí si, že lidé by měli dodržovat pravidla vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.						

¹⁸³ Legenda byla v originální (elektronické) verzi dotazníku formálně uvedena přímo u bodové stupnice škály, jež obsahovala následující položky („kolonky“): 1 – vůbec se mi nepodobá; 2 – nepodobá se mi; 3 – podobá se mi málo; 4 – podobá se mi trochu; 5 – podobá se mi; 6 – podobá se mi velmi.

Je pro něj/ni důležité být pokorný/á a skromný/á. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost.						
Je pro něj/ni důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho/její bezpečnost.						
Je pro něj/ni důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on/a. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět.						
Je pro něj/ni důležité, aby byl/a bohatý/á. Chce mít hodně peněz a drahé věci.						
Je pro něj/ni důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali, co dělá.						
Je pro něj/ni důležité užívat si života. Rád/a si dopřává, nechává se hýčkat.						
Má rád/a překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí.						
Promýšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro ni/něj důležité. Rád/a dělá věci svým vlastním originálním způsobem.						
Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj/ni důležitá.						
Je pro něj/ni důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu/jí blízcí.						

<p>Je pro něj/ni důležité, aby se vždy choval/a spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatné.</p>						
<p>Tradice je pro něj/ni důležitá. Snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho/jejím náboženství nebo v jeho/její rodině.</p>						
<p>Je pro něj/ni důležité, aby mu/jí vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.</p>						
<p>Je pro něj/ni důležité, aby ji lidé respektovali. Chce, aby lidé dělali, co se jim řekne.</p>						
<p>Je pro něj/ni důležité být velmi úspěšný/á. Doufá, že lidé ocení, čeho dosáhl/a.</p>						
<p>Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil/a. Je pro něj/ni důležité dělat věci, které mu/jí přinášejí potěšení.</p>						
<p>Vyhledává dobrodružství a rád/a riskuje. Chce mít vzrušující život.</p>						
<p>Je pro něj/ni důležité, aby si sám/sama rozhodoval/a o tom, co dělá. Má rád/a svobodu a nezávislost na druhých.</p>						